HENRYKA ILGIEWICZ

Biblioteka Państwowa
im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie (1912-1939)
oraz towarzystwa ją popierające

wydawnictwo adam marszałek

Recenzenci

prof. dr hab. Marceli Kosman
dr hab. Zdzisław Gębołyś

Redaktor prowadzący

Szymon Gumienik

Redakcja techniczna

DYWIZ

Korekta

Joanna Jagodzińska

Projekt okładki

Krzysztof Galus

Fotografia na okładce

Vytautas Balčytis

Toruń 2015

ISBN 978-83-8019-197-6

Wydawnictwo prowadzi sprzedaż wysyłkową: tel./fax 56 648 50 70, marketing@marszalek.com.pl

---

Wydawnictwo Adam Marszałek, ul. Lubicka 44, 87-100 Toruń
tel. 56 664 22 35, 56 660 81 60, e-mail: info@marszalek.com.pl, www.marszalek.com.pl
Drukarnia nr 2, ul. Warszawska 52, 87-148 Łysomice, tel. 56 678 34 78

SPIS TREŚCI

Rozdział IV / 58

Biblioteka Państwowa im. Eustachego i Emilii Wróblewskich (1926–1939)

Rozdział V / 109

W latach drugiej wojny światowej

WSTĘP

Niniejsza praca poświęcona jest Państwowej Bibliotece im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie (1926–1939) oraz polskim towarzystwom społecznym, dzięki którym ona powstała i rozwijała się, jak: Towarzystwo Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich (1912–1922), Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich (1922–1939), Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich (1936–1939).

Zadaniem niniejszej pracy jest przede wszystkim ustalenie, kiedy i jak omawiane towarzystwa i biblioteka powstały, kto był ich założycielem, jakie cele i zadania stawiali przed nimi inicjatorzy. Następnym ważnym zadaniem jest przedstawienie wymienionych instytucji pod względem struktury organizacyjnej, zakresu działalności, źródeł finansowania, osiągnieć i trudności, wynikających na drodze realizowania zadań statutowych. Opisano też działalność wydawniczą – wydawane przez Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich książki i ich znaczenie dla badań i poznania dziejów i kultury narodów zamieszkałych na terytorium byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego.

W pracy zwrócono szczególną uwagę na skład osobowy towarzystw i biblioteki, starając się ustalić dokładną liczbę, imiona i nazwiska, przynależność narodową oraz zawodową pracowników biblioteki, a także osób działających w towarzystwach. W opracowaniu przedstawiono również stosunek społeczeństwa do tych instytucji, wspieranie biblioteki i towarzystw przez osoby prywatne, instytucje państwowe i społeczne, a także kontakty z innymi bibliotekami oraz ośrodkami nauki i kultury zarówno w Wilnie, jak i w całej Polsce.

Ramy chronologiczne obejmują w zasadzie okres międzywojenny. Wyjątek stanowi Towarzystwo Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, które rozpoczęło działalność w 1912 r. i kontynuowało ją do 1922 r., dając początek zbiorom Biblioteki Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblew-

skich. W pracy uwzględniono także pierwsze lata drugiej wojny światowej, kiedy Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich była przemianowana najpierw na Bibliotekę Instytutu Lituanistyki, a potem na Centralną Bibliotekę Akademii Nauk Litewskiej SRR. Polskie towarzystwa społeczne ją popierające w tym czasie zostały zlikwidowane, a ich majątek nacjonalizowany.

Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich i towarzystwa ją popierające zajmowały ważne miejsce w naukowym i kulturowym życiu Wilna, lecz okres ich działalności był zbyt krótki, żeby do drugiej wojny światowej powstały głębsze opracowania ich dziejów. Podstawowe dane o założeniu Towarzystwa Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich i początkach jego działalności znajdują się w słynnym informatorze Michała Brensztejna o towarzystwach wileńskich, wydanym w 1914 r. w Wilnie[1]. W okresie międzywojennym o Bibliotece Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich pisali Stefan Rygiel i Helena Drège w księdze pamiątkowej *Biblioteki wileńskie*, wydanej w 1932 r. z okazji III zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Wilnie. Ten sam artykuł był opublikowany również w IX tomie czasopisma „Ateneum Wileńskie" wydanym przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie. Ponadto nakładem Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich sporządzono 200 egzemplarzy jego odbitek, które rozesłano do innych bibliotek, co sprawiło, że publikacja ta szeroko rozeszła się po kraju[2]. Podstawowe wiadomości o Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich znalazły się także w drugim tomie zbiorowej pracy autorów polskich *Wilno i Ziemia Wileńska*, wydanym w 1937 r. w Wilnie, w opracowanym przez Adama Łysakowskiego artykule „Biblioteki Wileńskie"[3].

Dodatkowe wiadomości o Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich, jej założycielu, zbiorach oraz najważniejszych wydarzeniach w jej dziejach można znaleźć w ówczesnej prasie wileńskiej, zwłaszcza w gazetach „Kurier Wileński", „Przegląd Wileński", „Słowo".

---

[1] M. Brensztejn, *Towarzystwo imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie*, [w:] *Informator o towarzystwach naukowych, oświatowych, artystyczno-popularnych, filantropijnych, wzajemnej pomocy, sportowych i klubach na Litwie i Rusi Białej*, Wilno 1914, s. 50–53.

[2] S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie 1912–1931*, Wilno 1934.

[3] A. Łysakowski, *Biblioteki w Wilnie*, [w:] *Wilno i Ziemia Wileńska. Zarys monograficzny*, t. 2, Wilno 1927, s. 117–125.

Zmiany polityczne i ustrojowe, jakie zaszły na Ziemi Wileńskiej po drugiej wojnie światowej, sprawiły, że polskie instytucje z okresu międzywojennego na długo poszły w zapomnienie. W historiografii litewskiej niechętnie wspominano o polskim rodowodzie nawet tych nielicznych instytucji naukowych i kulturowych, które zaczęły funkcjonować pod zmienioną nazwą, jak Państwowa Biblioteka im. Wróblewskich przekształcona w 1940 r. w Bibliotekę Centralną Instytutu Lituanistyki, a potem w Bibliotekę Centralną Akademii Nauk Litewskiej SRR. Częściej wspominano jej założyciela Tadeusza Wróblewskiego (lit. Tadas Vrublevskis). Autorzy litewscy, jak Vladas Abramavičius (Władysław Abramowicz), Vincas Martinkėnas, Juozas Marcinkevičius, Danutė Labanauskienė, Algis Kasperavičius, Sigitas Jegelevičius, Darius Staliūnas pisali o działalności politycznej i adwokackiej T. Wróblewskiego, zgromadzonych przez niego bogatych zbiorach książkowych i rękopiśmiennych, podkreślali jego bliskie więzi z działaczami litewskimi, działalność na rzecz zachowania litewskiego dziedzictwa kulturowego, konflikt z polską społecznością wileńską[4]. W roku 2012 z okazji setnej rocznicy założenia Towarzystwa Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich (1912–2012), obchodzonej w Wilnie jako 100-lecie Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, wydano okolicznościową ilustrowaną broszurkę w języku litewskim i polskim[5]. Z tej samej okazji ukazała się książka pt. *Tadas Vrublevskis: Mintys ir darbai (Tadeusz Wróblewski: Myśli i dzieła),* zawierająca cztery artykuły autorów litewskich (Dariusa Staliūnasa, Juozasa Marcinkevičiusa, Danutė Labanauskienė, Sigitasa Jegelevičiusa) oraz opracowaną przez Bronislavę Kisielienė biblio-

---

[4] V. Abramavičius, *Tadas Vrublevskis*, Vilnius 1960; V. Martinkėnas, *Tadas Vrublevskis*, „Kultūros barai" 1979, nr 2, s. 59–62; D. Staliūnas, *Tvirtai tikėjęs vieningos europietiškosios kultūros ateitimi: Tadeuszo Wróblewskio idėjinės-politinės minties evoliucija*, „Kultūros barai" 1994, nr 4, s. 55–58; D. Labanauskienė, *Tado Vrublevskio rankraščių kolekcijos*, [w:] *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka 2001/2002*, Vilnius 2004, s. 11–15, J. Marcinkevičius, *Tado Vrublevskio ryšiai su lietuvių visuomenės veikėjais*, ibidem, s. 16–22; S. Jegelevičius, *Tado Vrublevskio požiūris į Lietuvos kultūros paveldo apsaugą*, ibidem, s. 23 25; A. Kasperavičius, *Tado Vrublevskio politinė veikla ir Vilniaus lenkų visuomenė*, ibidem, s. 26–29; J. Kulikauskienė, *1940–2000 m. publikacijų apie Tado Vrublevskio gyvenimą ir veiklą apžvalga*, ibidem, s. 39–49.

[5] *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka1912–2012*, Vilnius 2012; to samo po polsku: *Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk 1912–2012*, Vilnius 2012.

grafię prac T. Wróblewskiego i wykaz publikacji o nim w językach litewskim, polskim i rosyjskim[6].

W powojennej historiografii polskiej o Bibliotece im. Wróblewskich w Wilnie oraz towarzystwach ją popierających wspominano krótko w encyklopediach, słownikach i pracach biograficznych jej byłych pracowników i ofiarodawców[7]. Pomocne mogą być także prace litewskich i polskich autorów (Jan Ciechanowicz, Bogumiła Kosman, Marceli Kosman, Jerzy Surwiło, Mieczysław Jackiewicz, Vida Girininkienė) o cmentarzach wileńskich, gdzie są pochowani założyciel biblioteki Tadeusz Wróblewski, jego rodzice oraz wielu działaczy wileńskich wspierających bibliotekę[8]. Warto też skorzystać z drugiego tomu *Bibliografii Wilna* przygotowanego przez Henryka Baranowskiego we współpracy z Zofią Baranowską i Jolantą Goławską, obejmującego publikacje dotyczące miasta od najdawniejszych czasów po rok 1998 włącznie. Ujęto w nim wszelkie dziedziny życia miasta, w tym założenie i działalność Biblioteki Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich[9].

---

[6] *Tadas Vrublevskis: Mintys ir darbai*, sudarė Bronislava Kisielienė, Vilnius 2012.

[7] B. Krajewska-Tartakowska, A. Zajceva, *Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, Warszawa 1994, s. 480-481; B. Krajewska-Tartakowska, J. Kurjata, A. Zajceva, *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, ibidem, s. 486–488; *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej. Drukarnie, wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czasopisma XVI w. – 1945 r.*, oprac. Mieczysław Jackiewicz, Bydgoszcz 2008; T. Gołębiowska, *Stefan Burhardt. Rys biograficzny (1899–1991)*. Przedmową opatrzył Sławomir Kalembka, Toruń 2000; J. Tondel, *Burhard Stefan (18 XII 1899 Wilno–6 XII 1991 Toruń), muzykolog, bibliotekarz, bibliograf*, [w:] *Słownik Pracowników Książki Polskiej*. Suplement II, pod red. Hanny Tadeusiewicz z udziałem Bogumiła Karkowskiego, Warszawa 2000, s. 28-29; B. Białokozowicz, *Tadeusz Stanisław Wróblewski – założyciel Biblioteki im. Emilii i Eustachego Wróblewskich, patriota Wilna i obrońca praw człowieka*, [w:] *Wilno i świat. Dzieje środowiska intelektualnego*, t. 1, pod red. Elżbiety Feliksiak i Mariusza Lesia, Białystok 2002, s. 203–228.

[8] J. Ciechanowicz, B. Kosman, M. Kosman, *Na wileńskiej Rossie*, Poznań 1990; J. Surwiło, *Cmentarz Rossa w Wilnie*, Wilno 1992; M. Jackiewicz, *Wileńska Rossa: przewodnik po cmentarzu*, Olsztyn 1993; *Vilniaus Bernardinų kapinės 1810–2010*, sudarytoja Vida Girininkienė, Vilnius 2011.

[9] H. Baranowski, *Bibliografia Wilna*, t. 2: *Miasto*, przy współpracy z Zofią Baranowską i Jolantą Goławską, Toruń 2000, s. 230–231, 431–432.

Materiały archiwalne, dotyczące Biblioteki Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich oraz towarzystw ją popierających, znajdują się głównie w Państwowym Centralnym Archiwum Litwy (*Lietuvos centrinis valstybės archyvas*) oraz w Bibliotece im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk (*Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*). Bardzo przydatny okazał się dla badanego tematu zespół własny Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk (Fondas 75), w którym są dokumenty dotyczące założenia i rozwoju Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich, jej zbiorów, założycieli i pracowników (pisma urzędowe, teksty umów o współpracy z Instytutem Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, sprawozdania, dokumentacja finansowa, dokumenty dotyczące spraw lokalowych i personelu, dane o wzroście zbiorów i ich porządkowaniu, korespondencja w sprawach biblioteki itp.). W tymże zespole znajdują się materiały o towarzystwach bibliotekę popierających (statuty, listy członków, protokoły, sprawozdania, ogłoszenia o organizowanych imprezach, wycinki z gazet, korespondencja), a także dokumenty o założycielu biblioteki Tadeuszu Wróblewskim i jego rodzinie[10].

Pomocne w badaniu dziejów Biblioteki im. Wróblewskich i towarzystw ją popierających są materiały archiwalne, znajdujące się w zespole ks. Franciszka Tyczkowskiego (Fondas 147), prezesa Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich[11], a także poszczególne teczki Zespołu Römerów (Fondas 138)[12] oraz Zespołu ogólnego (Fondas 9)[13].

Część ważnej dokumentacji o Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich i towarzystwach ją popierających jest przechowywana w Państwowym Archiwum Centralnym Litwy. Znajdują się tam pisma urzędowe, projekty statutów, listy członków, księgi kasowe i inna dokumentacja finansowa, sprawozdania za poszczególne lata[14].

---

[10] Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius, fondas 75 (dalej LMAVB, RS, f. 75).

[11] LMAVB, RS, f. 147.

[12] LMAVB, RS, f. 138.

[13] LMAVB, RS, f. 9.

[14] Lietuvos centrinis valstybės archyvas (dalej LCVA), fondas 53, apyrašas 23, byla 1515 (Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich); b. 1591 (Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich); f. 285, ap. 1 (1. Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich; 2. Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie).

Bardzo pomocny jest przechowywany w Państwowym Archiwum Centralnym Litwy bogaty Zespół Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (Fondas 175). Znajdują się tam zbiory dokumentów osobowych poszczególnych pracowników Biblioteki im. Wróblewskich (Stefana Burhardta, Ireny Fiłonowej, Marii Obrubańskiej), którzy przed podjęciem pracy w Bibliotece im. Wróblewskich pracowali w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie, a także materiały o licznych pracownikach Uniwersytetu Stefana Batorego, członkach towarzystw popierających Bibliotekę Państwową im. Wróblewskich[15].

Materiały archiwalne o działalności naukowej i społecznej prof. Mariana Zdziechowskiego, prezesa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, znajdują się w Dziale Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego[16]. Natomiast w Państwowym Archiwum Historycznym Litwy (*Lietuvos valstybės istorijos archyvas*), w zespole Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie (Fondas 1135) przechowywane są rękopisy, zgromadzone dokumenty historyczne i inne materiały, dotyczące prof. Stanisława Kościałkowskiego, czynnego członka wszystkich trzech towarzystw popierających Bibliotekę[17].

Praca zawiera wstęp, pięć rozdziałów i zakończenie. Każdy rozdział dzieli się na kilka podrozdziałów. We *Wstępie* określono przedmiot badań, cel pracy, ustalono jej ramy chronologiczne, wymieniono najważniejszą literaturę przedmiotu i źródła. W rozdziale pierwszym napisano o powstaniu i działalności Towarzystwa Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich (1912–1922), w rozdziale drugim – o Towarzystwie Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich (1922–1939), w rozdziale trzecim – o Towarzystwie Przyjaciół Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, w rozdziale czwartym – o Bibliotece Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich (1926–1939), w rozdziale piątym – o losach Biblioteki im. Wróblewskich i towarzystwach ją popierających w latach drugiej wojny światowej. W zakończeniu, na podstawie przebadanej literatury i źródeł, przedstawiono wnioski o znaczeniu omawianej biblioteki i towarzystw dla rozwoju nauki i kultury, rozpowszechnienia wiedzy naukowej o dziejach i kulturze narodów byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, a także dla zachowania dziedzictwa kulturowego Wilna i Ziemi Wileńskiej.

---

[15] LCVA, f. 175.

[16] Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius (dalej VUB, RS), f. 33.

[17] Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1135, ap. 13.

Do książki załączono biogramy osób związanych z Biblioteką Państwową im. Wróblewskich oraz z towarzystwami ją popierającymi, tabele, bibliografię, indeks osób i ilustracje.

Na zakończenie poczuwam się do miłego obowiązku wyrażenia wdzięczności prof. dr. hab. Marcelowi Kosmanowi oraz dr. hab. Zdzisławowi Gębołysiowi, profesorowi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, za uważne przejrzenie tekstu i wnikliwe uwagi. Pragnę też podziękować prof. dr. hab. Krzysztofowi Pietkiewiczowi, dyrektorowi Instytutu Wschodniego Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz Stowarzyszeniu Naukowców Polaków Litwy za wsparcie finansowe w wydaniu tej książki. Wyrażam również wdzięczność pracownikom Muzeum Narodowego Litwy za udostępnienie poszczególnych zdjęć z jego zbiorów.

Rozdział I

TOWARZYSTWO BIBLIOTEKI IM. EUSTACHEGO I EMILII WRÓBLEWSKICH (1912–1922)

Początki biblioteki

1. Założenie

Początki Biblioteki Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie, jednej z większych i bogatszych pod względem zbiorów międzywojennych bibliotek wileńskich, sięgały początku XX w. Powstanie jej umożliwiły zmiany, jakie nastąpiły w rosyjskiej polityce wewnętrznej. Wojna rosyjsko-japońska w latach 1904–1905 o panowanie na Dalekim Wschodzie i związane z nią pogorszenie sytuacji ekonomicznej doprowadziły w 1905 r. do wybuchu rewolucyjnego w Petersburgu, który w krótkim czasie rozprzestrzenił się w całym państwie, ogarniając także Kraj Północno-Zachodni. Wystraszony nasileniem ruchu rewolucyjnego carat musiał pójść na ustępstwa i darować mieszkańcom niektóre swobody obywatelskie, m.in. słowa, zebrań i zrzeszeń (Manifest Mikołaja II z dn. 17 października 1905)[1].

Wydarzenia 1905 r. i złagodzenie surowego reżymu wprowadzonego po zdławieniu powstania styczniowego (1863–1864) dały impuls niebywałemu dotychczas rozwojowi kultur narodowych podbitego kraju. W Wilnie zaczęły wychodzić oprócz rosyjskich polskie, litewskie i żydowskie gazety, uzyskano wiele ustępstw w szkolnictwie, powstawały stowarzyszenia, chóry,

[1] *Высочайший Манифест. Божей милостью Мы Николай Второй Император и Самодержец Всероссийский, Царь польский, великий князь финляндский и прочая, и прочая, и прочая*, «Виленский календарь на 1906 год», Вильна 1905, s. 13–14.

zespoły amatorskie, zakładano księgarnie, czytelnie i wypożyczalnie książek, organizowano wystawy i koncerty[2].

Chociaż okres reform okazał się bardzo krótki i po zdławieniu rewolucji władze zaczęły wracać do sprawdzonego przez lata systemu, nie mogły one cofnąć wszystkich ustępstw w dziedzinie oświaty i kultury. Nadal wydawano pisma w językach narodowych (na miejsce zamykanych przez władze ciągle powstawały nowe), szerzyła się oświata, działały liczne oświatowe i naukowe towarzystwa. Dla skutecznej działalności potrzebowały one bazy w postaci bibliotek. Wilno miało dawne tradycje bibliotekarskie, ale w XIX w. wiele wileńskich bibliotek zostało zamkniętych, a zbiory rozproszone. Niepowetowaną stratą dla Wilna stało się zamknięcie w 1832 r. Uniwersytetu Wileńskiego i rozproszenie zbiorów jego biblioteki. W chwili likwidacji Uniwersytetu biblioteka liczyła ok. 60 tys. tomów. Tylko część z nich udało się zachować w Wilnie jako księgozbiory nowo powstałych akademii Medyko-Chirurgicznej i Duchownej, pozostałe były wywiezione do Charkowa i Kijowa. Następnym ciosem wymierzonym przez władze carskie nauce i kulturze wileńskiej było zamknięcie w 1842 r. Akademii Medyko-Chirurgicznej i Akademii Duchownej w Wilnie. Po likwidacji akademii wywieziono z Wilna również ich księgozbiory. Udało się uchronić jedynie księgozbiór Cesarskiego Towarzystwa Lekarskiego w Wilnie, który przezornie został wycofany z biblioteki Akademii Medyko-Chirurgicznej przed samym jej zamknięciem[3].

Jeszcze surowsze represje dotknęły Kraj Północno-Zachodni po zdławieniu powstania styczniowego. Zostały zamknięte wszystkie polskie instytucje oświaty i kultury, w tym biblioteki i czytelnie. Konfiskowano również księgozbiory prywatne osób związanych z powstaniem. Na miejsce polskich bibliotek zakładano rosyjskie biblioteki szkolne, a także podręczne biblioteki różnych instytucji państwowych, które miały stać się ośrod-

---

[2] A. Romanowski, *Młoda Polska wileńska*, Kraków 1999; idem, *Feniks z popiołów. Odrodzenie kultury polskiej w b. Wielkim Księstwie Litewskim w 1905 r.*, [w:] *Wilno – Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur*, t. 2, Białystok 1992, s. 151–77; *Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1900–1940*, Vilnius 1998, s. 11–50, 72–82; *Vilniaus kultūrinis gyvenimas: Draugijų reikšmė*, Vilnius 2008, s. 12–23, 160–165.

[3] A. Łysakowski, *Biblioteki w Wilnie*, [w:] *Wilno i Ziemia Wileńska. Zarys monograficzny*, t. 2, Wilno 1937, s. 117–125; *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej, drukarnie, wydawnictwa, ksiegarnie, biblioteki, czasopisma XVI w.–1945 r.*, oprac. Mieczysław Jackiewicz, Bydgoszcz 2008, s. 53–54.

kami szerzenia prawosławia, rosyjskiej kultury i ideologii. Ważną rolę w procesie rusyfikacji ujarzmionego kraju wyznaczono rosyjskiej Bibliotece Publicznej działającej od 1867 r. w gmachu zamkniętego Uniwersytetu Wileńskiego. W jej czytelniach przeważała literatura w duchu państwowej ideologii, a w znajdującym się przy bibliotece muzeum eksponowano przedmioty i dokumenty przedstawiające dzieje prawosławia i panowania rosyjskiego na byłych ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego. Chociaż Biblioteka Publiczna posiadała bogate zbiory druków polskich pochodzących ze skonfiskowanych dworów i klasztorów po powstaniu styczniowym, były one zamknięte przed publicznością i tylko w rzadkich przypadkach dostępne dla uczonych[4].

Mając ograniczone możliwości dostępu do istniejących bibliotek, powstające towarzystwa narodowe same musiały zadbać o gromadzenie księgozbiorów i zakładanie własnych bibliotek, które miały ułatwić dostęp do literatury w językach narodowych oraz przyczynić się do zachowania dziedzictwa kulturowego poprzez gromadzenie starodruków, rękopisów i pamiątek historycznych. W 1907 r. zostały założone biblioteki polskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie i Litewskiego Towarzystwa Naukowego, w 1910 r. – żydowska Biblioteka Towarzystwa Szerzenia Oświaty „Mefiste Haskalah"[5]. Największą uwagę przy kompletowaniu zbiorów wymienionych bibliotek poświęcano literaturze służącej interesom tej społeczność, jaką przedstawiało towarzystwo ją zakładające. Na przykład, w bibliotece Towarzystwa Przyjaciół Nauk przeważały zbiory interesujące polską społeczność, w bibliotece Litewskiego Towarzystwa Naukowego – litewską, w bibliotece Towarzystwa Szerzenia Oświaty „Mefiste Haskalah" – żydowską[6].

---

[4] *Каталог предметов Музея древностей, состоящего при Виленской публичной библиотеке*, составил Ф.Н. Добрянский, Вильна 1879; *Путеводитель по Виленской публичной библиотеке*, составил Ф.Н. Добрянский, Вильна 1904; S. Burhardt, *Wileńska Biblioteka Publiczna jako narzędzie rusyfikacji*, „Słowo" 1932, nr 148, s. 4; S. Lisowski, *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie za czasów rosyjskich*, „Ateneum Wileńskie" 1933, t. 8, s. 241–266.

[5] *Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej. Informator*, red. naukowy Barbara Bieńkowska, Poznań 1998; A. Łysakowski, *Biblioteki w Wilnie*, [w:] *Wilno i Ziemia Wileńska. Zarys monograficzny*, t. 2, Wilno 1937, s. 117–125; *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na ziemi wileńskiej* ..., s. 23–66.

[6] M. Brensztejn, *Biblioteka Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1932, t. 8, s. 343–362; J. Jurginis, *Lietuvių mokslo draugija*, [w:] *Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*, Vilnius 1975, s. 79–94; *Polski słownik judaistyczny: dzieje, kultura, reli-*

W tym czasie powstał też pomysł założenia w Wilnie Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich. Pomysł taki wysunął znany wileński adwokat, bibliofil i działacz społeczny, Tadeusz Wróblewski (1858–1925). Po studiach prawniczych w Petersburgu i odbyciu praktyki adwokackiej u Włodzimierza Spasowicza w 1891 r. wrócił on do Wilna i zamieszkał w obszernym mieszkaniu przy ul. Dworcowej (Uniwersyteckiej) 9, dziedzicząc po rodzicach wraz z mieszkaniem księgozbiór składający się z dzieł lekarskich zbieranych przez ojca i pedagogicznych gromadzonych przez matkę. Księgozbiór ten T. Wróblewski najpierw wzbogacił tematycznie, dodając znaczny zasób dzieł z zakresu prawa w języku polskim i rosyjskim, potrzebnych mu w praktyce adwokackiej, potem stale powiększał również dziełami z innych dziedzin. Jednocześnie czynnie uczestniczył w społecznym i kulturalnych życiu Wilna. W 1900 r. założył Towarzystwo Neo-Szubrawców, którego członkowie zbierali się każdego tygodnia w mieszkaniu T. Wróblewskiego i dyskutowali na różne aktualne tematy[7]. Członkowie towarzystwa, widząc zamiłowanie gospodarza do książek, z różnych okazji podarowywali mu własne dzieła lub dokumenty archiwalne, a w 1908 r. z okazji pięćdziesięciolecia urodzin T. Wróblewskiego ogłosili konkurs na exlibris do jego biblioteki. Konkurs zwyciężył znany grafik warszawski Adam Półtawski, który wykonał exlibris z herbem Wróblewskiego „Ślepowron" i stylizowanymi labrami[8].

Trudno powiedzieć, kiedy dokładnie T. Wróblewski powziął zamiar, by na podstawie własnego księgozbioru założyć bibliotekę publiczną. W 1907 r. był on jednym z założycieli Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki, pomagał opracować ustawę i inną dokumentację wymaganą do rejestracji, a potem wszedł do Komitetu nowo powstałego towarzystwa. Inicjatorem założenia wspomnianego towarzystwa i muzeum był hrabia Władysław Tyszkiewicz, właściciel Landwarowa, który do Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie przekazał dużą kolekcję obrazów, starodruków i dawnych aktów[9]. Możliwe, że

gia, ludzie, t. 1, oprac. Zofia Borzymińska i Rafał Żebrowski, Warszawa 2003, s. 189; *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na ziemi wileńskiej* ..., s. 51–52.

[7] A. Romanowski, *Towarzystwo Neo-Szubrawców*, [w:] *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Petras Vileišis*, Vilnius, 2001, s. 166–175.

[8] S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie 1912–1931*, Wilno 1934, s. 2.

[9] *Protokoły i sprawozdania Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie*, LMAVB, RS, f. 151, b. 304, 305, 306, 307, 311; *Statut Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie*,

przykład hrabiego Tyszkiewicza nasunął Wróblewskiemu myśl o założeniu biblioteki i oddaniu jej nagromadzonych zbiorów. Właśnie w tym czasie starał się on usilnie zwiększyć swą bibliotekę, nabywając niekiedy całe księgozbiory. W roku 1907 zakupił księgozbiór Henryka Platera z Pustyni, obejmujący ok. 6 tys. tomów z XVI-XVIII w. z zakresu literatury polskiej i francuskiej, w roku 1909 – od Józefa Ciechanowieckiego z Balina księgozbiór masona moskiewskiego Iwana Jełagina, składający się z 2749 tomów, głównie z XVIII i początku XIX wieku, w roku 1911 – księgozbiór Józefa Bielińskiego, część zbiorów Józefa Weyssenhoffa, Michała Pełki-Polińskiego, Jana Wolfganga, komplet wydawnictw Akademii Umiejętności w Krakowie oraz wiele innych pomniejszych zbiorów[10].

T. Wróblewski, będąc stronnikiem kierunku politycznego zwanego krajowym[11], zamierzał założyć w Wilnie bibliotekę publiczną, gromadzącą książki, rękopisy, pamiątki historyczne, dotyczące wszystkich narodów byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Realizować ten zamiar miało mu dopomóc założone przez niego towarzystwo społeczne noszące imię jego rodziców Eustachego i Emilii Wróblewskich. W 1912 r. sporządził on projekt ustawy oraz inną wymaganą dokumentację i przedstawił władzom guberni wileńskiej do zatwierdzenia. W roli założycieli występowali oprócz samego T. Wróblewskiego dwaj inni prawnicy wileńscy: Marian Strumiłło i Mi-

Wilno 1907; L. Uzięblo, *Muzeum Nauki i Sztuki (Ustawa – Ofiarodawcy – Kto ma kierować zbiorami naukowymi?)*, „Kurier Litewski" 1907, nr 40, 20 lutego (5 marca), s. 2.

[10] S. Burhardt, *Wróblewski Tadeusz Stanisław (8 XI 1858 Wilno – 3 VII 1925 tamże) – adwokat, założyciel biblioteki*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa–Łódź 1972, s. 991-992.

[11] Kierunek polityczny zwany krajowym wyłonił się na Litwie w latach 1905–1906. Krajowcy uznawali prymat interesów całej ludności nad interesami każdej z grup narodowościowych. Jednocześnie jako reprezentanci społeczności polskiej na Litwie nie godzili się na traktowanie jej jako mniejszości, ale widzieli w niej jeden z trzech elementów historyczno-państwowych i kulturotwórczych kraju. Hasło całości i niepodległości Litwy historycznej (z powodu cenzury przed I wojną światową hasło niepodległości formułowali, przynajmniej publicznie, w sposób zakamuflowany, zastępując je np. hasłem usamodzielnienia Litwy historycznej) łączyli z postulatem równouprawnienia wszystkich zamieszkujących kraj narodowości. Zob. J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*, Poznań 1983; J. Bardach, *O dawnej i niedawnej Litwie*, Poznań 1988, s. 260–279; R. Miknys, *Lietuvių demokratų partija 1902–1915*, Vilnius 1995 (*Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 10); Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Romera 1880- 1920*, Kraków 2004; D. Staliūnas, *Tado Vrublevskio politinės minties bruožai*, [w:] *Tadas Vrublevskis: Mintys ir darbai*, Vilnius 1912, s. 13–36.

chał Węsławski. Ustawa Towarzystwa Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich (*Общество «Бибпиотека имени Евстафия и Эмилии Врублевских»*) została zatwierdzona przez gubernatora wileńskiego Piotra Wierowkina i w dn. 30 października (12 listopada) 1912 r. zarejestrowana w Wileńskim Urzędzie Gubernialnym do Spraw Stowarzyszeń pod nr 20[12].

Po zatwierdzeniu ustawy i rejestracji towarzystwa członkowie założyciele wystosowali listy do znanych wileńskich bibliofilów i działaczy społecznych, zachęcając ich, by zostali członkami towarzystwa. W dniu 5 (18) stycznia 1913 r. odbyło się pierwsze walne zebranie towarzystwa, na którym zatwierdzono pierwszą listę członków i wybrano komitet w składzie: Tadeusz Wróblewski (prezes), Maksymilian Maliński (sekretarz), Adam Rymsza (skarbnik), członkowie: Władysław Malinowski, Ignacy Parczewski, Marian Strumiłło i Ksawery Zubowicz. Zastępcami członków komitetu zostali: dr Tadeusz Dembowski, Konrad Huszczo, Wiktor Niewodniczański, Ferdynand Ruszczyc, Andrzej Tupalski, dr Antoni Waszkiewicz oraz prezydent (burmistrz) miasta Wilna Michał Węsławski. Pod przewodnictwem wymienionych osób towarzystwo miało rozwinąć działalność i dążyć do głównego swego celu – założenia Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich[13].

2. Członkowie

Członkami towarzystwa mogły zostać osoby płci obojga bez różnicy wyznania. Ustawa towarzystwa przewidywała dwie kategorie członków: rzeczywistych i wspierających. Pierwszymi członkami rzeczywistymi towarzystwa, zaproszonymi przez założycieli, zostali: Ludwik Abramowicz, Piotr Bagiński, Józef Bieliński, Michał Brensztejn, Tadeusz Dembowski, Kazimierz Dmochowski, Bernard Hłasko, Konrad Huszczo, Marian Kiewlicz, Jan Klott, Maksymilian Maczewski, Władysław Malinowski, Maksymi-

[12] *Ustawa Towarzystwa „Biblioteka imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich"*, Wilno 1912, LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1515), s. 13–17; *Устав Общества «Библиотека имени Евстафия и Эмили Врублевских»*, Вильно 1912.

[13] *Протокол первого общего собрания членов Общества «Библиотека имени Евстафия и Эмили Врублевских» в Вильне 5 января 1913 г.*, LMAVB, RS, f. 75-8, s. 3; M. Brensztejn, *Towarzystwo imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie*, [w:] *Informator o towarzystwach naukowych, oświatowych, artystyczno-popularnych, filantropijnych, wzajemnej pomocy, sportowych i klubach na Litwie i Rusi Białej*, Wilno 1914, s. 50–53.

lian Maliński, Stanisław Marenicz, Michał Minkiewicz, Wiktor Niewodniczański, Wacław Orłowski, Ignacy Parczewski, Ferdynand Ruszczyc, Adam Rymsza, Stanisław Sadkowski, Józef Sokołowski, Marian Strumiłło, Restytut Sumorok, Feliks Świerzyński, Andrzej Tupalski, Bronisław Umiastowski, Antoni Waszkiewicz, Michał Węsławski, Aleksander Wojnicz, Tadeusz Wróblewski, Ksawery Zubowicz. Po rozpoczęciu czynności towarzystwa członkowie rzeczywiści byli wybierani przez zebranie walne na propozycję komitetu. Ilość członków rzeczywistych miało określić pierwsze walne zebranie towarzystwa. Ilości członków wspierających nie ograniczano[14]. Na pierwszym walnym zebraniu w dniu 5 (18) stycznia 1913 r. ustalono, że towarzystwo może mieć nie więcej niż 99 członków rzeczywistych. Zwykle było ich znacznie mniej. Przez cały czas działalności towarzystwa jego członkami zostało ogółem 75 osób. Większość członków stanowili przedstawiciele polskiej inteligencji i ziemiaństwa. Pośród nich widzimy wielu działaczy społecznych i oświatowych, takich jak: Michał Brensztejn, Emma i Kazimierz Dmochowscy, Jan Klott, Stanisław Kościałkowski, Ferdynand Ruszczyc, Marian Strumiłło, Restytut Sumorok, Michał i Witold Węsławscy, którzy czynnie działali także w wielu innych wileńskich stowarzyszeniach i organizacjach. Uważali oni, że trzeba popierać wszelkie polskie inicjatywy. Do popularności towarzystwa przyczynił się w niemałym stopniu i sam założyciel T. Wróblewski, który w tym czasie cieszył się powszechnym uznaniem jako niestrudzony obrońca prześladowanych przez carat uczestników rewolucyjnych wydarzeń w latach 1905–1907[15].

Członkowie towarzystwa płacili roczną składkę w wysokości 6 rubli. Ci, którzy wnosili jednorazowo 100 rubli, zwolnieni zostawali od dalszej opłaty składek. W latach okupacji niemieckiej roczna składka członkowska wynosiła 13 marek. W razie niepłacenia składki rocznej w przeciągu dwóch lat członek przestawał należeć do towarzystwa. Z zachowanej dokumentacji można sądzić, że do pierwszej wojny światowej porządnie płacono składki

---

[14] *Ustawa* ..., § 14–16.

[15] *Алфавитный список действительных членов общества «Библиотека имени Евстафия и Эмилии Врублевских» 1912 г.*, LMAVB, RS, f. 75–117; *Алфавитный список действительных членов общества «Библиотека имени Евстафия и Эмилии Врублевских» 1913 г.*, LMAVB, RS, f. 75–122; *Лицевой счет членов общества «Библиотека имени Евстафия и Эмилии Врублевских» 1912–1922 г.*, LMAVB, RS, f. 75–118; *Протоколы заседаний Комитета Общества «Библиотека имени Евстафия и Эмили Врублевских»*, 1913 1915, LMAVB, RS, f. 75–122, s. 3, 4, 7, 13.

członkowskie i tym samym wspierano towarzystwo finansowo. Położenie zmieniło się na gorsze w trudnych latach wojennych, kiedy z wieloma członkami utracono kontakt, a pozostali w Wilnie nie zawsze mogli wnieść opłatę z powodu nader ciężkiego położenia materialnego[16].

Członkami wspierającymi mogły zostać osoby, które złożyły ofiary na rzecz towarzystwa i deklarację do komitetu. Niestety, w dokumentacji towarzystwa nie ma danych o tej kategorii członków[17].

Z grona członków rzeczywistych wybierano siedmioosobowy komitet, który zarządzał wszystkimi sprawami towarzystwa w okresach między zebraniami walnymi. Członkowie komitetu nie mogli być jednocześnie członkami zarządów towarzystw, posiadających biblioteki w mieście Wilnie, prócz klubów i Cesarskiego Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego. Członków komitetu wybierano dożywotnio. W razie śmierci lub rezygnacji członka komitetu wybierano na zebraniu walnym nowego członka również dożywotnio. Każdy członek komitetu miał swego zastępcę, wybranego spomiędzy członków rzeczywistych i zatwierdzonego przez komitet. Zastępca korzystał z prawa głosu decydującego tylko w razie nieobecności zastępowanego przezeń członka komitetu[18]. Rola zastępców szczególnie wzrosła w latach wojny, kiedy wielu członków Komitetu z różnych powodów musiało opuścić Wilno, a ich obowiązki przejmowali pozostali w Wilnie koledzy[19].

3. Działalność

Gromadzenie zbiorów

Głównym celem Towarzystwa Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, jak głosił pierwszy punkt statutu, było „założenie i utrzymanie w mieście Wilnie księgozbioru, zbioru map, rycin i innych utworów drukarskich, jako też rękopisów, aktów dawnych, pieczęci i t. p. w celu korzyści

---

[16] *Ustawa* ...,§ 18–19; *Лицевой счет членов общества «Библиотека имени Евстафия и Эмилии Врублевских»,* 1912–1922 r., LMAVB, RS, f. 75–118.

[17] *Ustawa* ...,§ 17.

[18] *Ustawa* ...,§ 21–26.

[19] *Dziennik [Komitetu Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich] z dnia 2 stycznia 1916 r.,* LMAVB, RS, f. 75–8, s. 14.

ogólnej naukowej i oświatowej"[20]. Dla osiągnięcia tego celu postanowiono działać w dwóch kierunkach: gromadzić zbiory biblioteczne i wybudować gmach dla ich rozmieszczenia. T. Wróblewski osobnym aktem, sporządzonym 19 stycznia (1 lutego) 1913 r., przelał na towarzystwo swoje prawa do placu przy zbiegu ulicy Mostowej i Wileńskiej, na którym miał być wybudowany gmach biblioteki, a aktem z dnia 13 (26) lutego 1913 r. przekazał towarzystwu: 40 tys. rubli w gotówce na rozpoczęcie budowy, księgozbiór liczący około 65 tys. tomów; około 5 tys. rękopisów, ponad 10 tys. dokumentów, listów i autografów, zbiory obrazów, sztychów, map, medali, ponadto zbiór godeł, pieczęci i dokumentów masońskich. Zbiory te zawierały oprócz biblioteki rodziny Wróblewskich księgozbiory wielu znanych działaczy nauki i kultury, m. in. księgozbiór profesora farmacji Uniwersytetu Wileńskiego Jana Fryderyka Wolfganga, historyka Józefa Bielińskiego, hrabiego Henryka Bröel-Platera z Pustyni, moskiewskiego masona Iwana Jełagina, a także części rozproszonych księgozbiorów profesorów Uniwersytetu Wileńskiego: Michała Pełki-Polińskiego i Waleriana Górskiego, historyka Aleksandra Zdanowicza, powieściopisarza i poety Józefa Weyssenhoffa, hrabiego Eustachego Tyszkiewicza i innych. Wszystkie te księgozbiory zostały nabyte w różnym czasie przez T. Wróblewskiego, o czym mówiono powyżej[21].

W zbiorach rękopisów znajdowały się materiały dotyczące historii klasztorów i zakonów, spraw majątkowych oraz polityczno-historycznych z XVI–XVIII w., w tym Akta Konfederacji Wolnej Generalnej Wielkiego Księstwa Litewskiego z lat 1792–1793, materiały archiwalne do historii Uniwersytetu Wileńskiego z początku XIX w., bogaty zbiór listów i autografów pośród których znajdowały się listy i autografy przedstawicieli magnackich rodów Wielkiego Księstwa Litewskiego z XVII–XVIII w., znanych polskich uczonych i działaczy kultury, np. historyka Joachima Lelewela, astronoma Marcina Poczobutta-Odlanickiego, pisarzy Józefa Ignacego Kraszewskiego

[20] *Ustawa* ..., § 1.

[21] *Протокол заседания Комитета Общества «Библиотека имени Евстафия и Эмили Врублевских» в Вильне 19 января 1913 г.*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 4; *Протокол обыкновенного общего собрания членов Общества «Библиотека имени Евстафия и Эмили Врублевских» в Вильне 2 марта 1913 г.*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 6; *Wyciąg ze sprawozdania Towarzystwa Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie w 1913*, LMAVB, RS, f. 75–7/1, s. 109; M. Brensztejn, *Towarzystwo imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie...*, s. 52.

i Marii Konopnickiej, malarzy Bolesława Rusieckiego, Ferdynanda Ruszczyca, kompozytora Stanisława Moniuszki i wielu innych[22].

Książki, rękopisy i przedmioty muzealne darowali także inni członkowie towarzystwa i zachęcane przez nich osoby prywatne. Spośród członków towarzystwa największe dary dla przyszłej biblioteki, oprócz samego T. Wróblewskiego, złożyli: Ludwik Abramowicz, Michał Brensztejn, Józef Bieliński, Kazimierz Dmochowski, Marian Kiewlicz i Michał Węsławski. Na ogół w ciągu pierwszego roku działalności towarzystwa 147 osób ofiarowało do biblioteki: 54 dzieła własne, 3488 tomów, 872 druki ulotne, 789 sztychów, 63 mapy, 329 przedmiotów muzealnych oraz 1080 rubli. Najliczniejsze księgozbiory otrzymano w darze od rodzin zmarłych doktorów medycyny: Stanisława Marenicza (1537 tomów i 359 druków ulotnych) oraz Aleksandra Wojnicza (1313 tomów, 31 rycin, 5 map, 27 fotografii, 45 rękopisów, 2 dyplomy). Otrzymano także kilka depozytów: 1) dr. Antoniego Waszkiewicza, liczący 1837 dzieł w 2667 tomach z zakresu historii, literatury pięknej i teologii; 2) Marii Herburt-Hejbowiczówny, zawierający 191 dzieł w 295 tomach z zakresu sztuki stosowanej, 862 ryciny i 3 rysunki; 3) Zygmunta Jundziłła, zawierający 95 dokumentów, dotyczących majętności Gierstuciszki; 4) Bronisława Wróblewskiego, obejmujący 142 dokumenty oraz kilka przedmiotów muzealnych[23].

Ponadto w 1913 r. Ludwik Albert Zasztowt zapisał bibliotece swe zbiory, zawierające małą szkatułkę z metalowymi medalami, 3 kufry i 9 pak drewnianych z książkami, portret prałata Piotra Żylińskiego oraz 6950 rubli w papierach procentowych Rosyjskiego Banku Państwowego i innych banków rosyjskich. Wymienione w zapisie zbiory w 1919 r. zostały przekazane bibliotece, a przechowywane w rosyjskich bankach pieniądze w czasie wojny przepadły[24].

---

[22] S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich ...*, s. 9; D. Labanauskienė, *Tado Vrublevskio rankraščių kolekcijos*, [w:] *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka 2001/2002*, Vilnius 2004, s. 11–15.

[23] M. Brensztejn, *Towarzystwo imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich ...*, s. 53; S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich ...*, s. 8.

[24] *Выпись из актовой книги Виленского Нотариуса Павла Фомича Кобеко для актов не относящихся до недвижимых имуществ за 1913 г.* [Odpis testamentu Ludwika Zasztowta na rzecz Biblioteki im. Wróblewskich], Вильна, 8 августа 1913, LMAVB, RS, f. 75–7/1, s. 63–64, 90–91.

W latach 1913–1917 Towarzystwo Biblioteki im. Wróblewskich otrzymało ogółem 9458 tomów, 2710 druków ulotnych, 124 mapy, 623 ryciny, 679 fotografii, 29 exlibrisów, 2 albumy pocztówek, 94 rękopisy, 243 dokumenty, 114 autografów, 10 pieczęci, 5 monet, 16 medali, 6 żetonów, 8 znaków masońskich, 1 order, 1 pierścień. Większość druków, rękopisów i pamiątek historycznych pochodzeniem lub treścią była związana z dziejami i kulturą ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Szczególnie bogaty był zestaw literatury, archiwalnych materiałów, ikonografii i kartografii dotyczący Wilna. Do czasu zbudowania gmachu biblioteki zbiory pozostawały w mieszkaniu T. Wróblewskiego, który je porządkował i katalogował przy pomocy nauczycielki języka francuskiego Teresy Zakrzewskiej[25].

Budowa gmachu biblioteki

Najwięcej jednak uwagi poświęcono w tym okresie sprawie budowy gmachu biblioteki. Pierwszy projekt gmachu sporządził architekt Czesław Przybylski, ale okazał się on zbyt kosztowny i został przez komitet odrzucony. Następnie zamówiono projekt u architekta Wacława Krzyżanowskiego, którego również nie wykonano, gdyż otrzymano propozycję nabycia innej działki z niedokończonym gmachem przy ul. Kaukaskiej (w okresie międzywojennym ul. Juliusza Słowackiego, obecnie Mindaugo). Komitet postanowił sprzedać część działki przy ul. Wileńskiej i Mostowej (900 sążni kwadratowych) za sumę nie mniejszą niż 45 tys. rubli, kupić działkę przy ul. Kaukaskiej, wykończyć będący tam gmach i rozmieścić w nim bibliotekę. W związku z tym podzielono się obowiązkami w sposób następujący: Marian Strumiłło i Ksawery Zubowicz wzięli odpowiedzialność za sprawy finansowe, Władysław Malinowski – za techniczne, Maksymilian Maliński – za prawne[26]. Działkę z gmachem kupiono i latem 1914 r. miano rozpocząć prace budowlane, ale wybuch wojny pokrzyżował plany. Zamierzano do nich wrócić wiosną 1915 r. W maju tegoż roku T. Wróblewski wniósł na specjalne konto towarzystwa w Banku Komercyjnym dodatkowych 15 056 ru-

[25] S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich* ..., s. 8–9.

[26] *Протокол общего собрания членов Общества «Библиотека имени Евстафия и Эмилии Врублевских» в Вильне 23 мая 1915 г.*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 12; *Протоколы заседаний Комитета Общества «Библиотека имени Евстафия и Эмилии Врублевских»*, 1913–1915, LMAVB, RS, f. 75–122, s. 3, 5, 8–11.

bli na wykończenie gmachu bibliotecznego. Wybrano specjalną komisję w składzie: Adam Rymsza, Ksawery Zubowicz oraz Władysław Malinowski[27]. Pod nadzorem wymienionych osób przeprowadzono niektóre prace budowlane, ale latem 1915 r. przerwano je z powodu pogorszenia się sytuacji na froncie. Ostatnie posiedzenie komitetu przed okupacją Wilna przez Niemców odbyło się 27 lipca 1915 r. Na posiedzeniu było obecnych 6 członków komitetu: T. Wróblewski, W. Malinowski, K. Zubowicz, M. Strumiłło, A. Rymsza oraz M. Maliński. Na wypadek ewakuacji lub innych nieprzewidzianych okoliczności upełnomocniono Maksymiliana Malińskiego do zajmowania się wszystkimi sprawami towarzystwa, a na jego zastępcę wybrano Kazimierza Dmochowskiego[28].

W latach pierwszej okupacji niemieckiej

Dalsze wypadki wojenne, jak: ewakuacja Rosjan z Wilna, zajęcie miasta przez Niemców (wrzesień 1915 r.), ustanowienie reżymu okupacyjnego, zubożenie ludności negatywnie wpłynęły na stan towarzystwa i jego działalność. Fundusze towarzystwa przechowywane w bankach przepadły, rozproszyli się członkowie, a jego działalność obumarła. Jednak pozostali w Wilnie członkowie komitetu zbierali się sporadycznie na posiedzenia głównie w celu wybrania nowych członków, żeby z nastaniem dogodnego momentu towarzystwo mogło wznowić działalność. Posiedzenia odbywały się w mieszkaniu T. Wróblewskiego. Z zachowanych protokołów widać, że w czasie pierwszej okupacji niemieckiej odbyły się trzy takie posiedzenia. Na posiedzeniu w dn. 15 grudnia 1915 r. wybrano na członków rzeczywistych Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich Jana Piłsudskiego i Feliksa Zawadzkiego[29]. Na posiedzeniu dn. 2 stycznia 1916 r. wskutek

---

[27] *Протокол заседания Комитета Общества «Библиотека имени Евстафия и Эмили Врублевских», 21 мая 1915 г.*, LMAVB, RS, f. 75–122, s. 14; *В Комитет Общества «Библиотека имени Евстафия и Эмили Врублевских», 19 мая 1915 г.*, LMAVB, RS, f. 75–1, s. 26.

[28] *Протокол заседания Комитета Общества «Библиотека имени Евстахия и Эмили Врублевских», 27 июля 1915 г.*, LMAVB, RS, f. 75–122, s. 16.

[29] *Dziennik [Komitetu Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich] z dnia 2 stycznia 1916 r.*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 13; *Wilno i Wileńszczyzna w pamiętnikach z lat pierwszej wojny światowej (Materiały ze zbiorów wileńskich i londyńskich).* Opracowanie, wstęp i przypisy Małgorzata i Marek Przeniosło, Kielce 2014.

opuszczenia Wilna przez Władysława Malinowskiego, Maksymiliana Malińskiego i Mariana Strumiłłę, powierzono ich obowiązki zastępcom: Konradowi Niedziałkowskiemu, Kazimierzowi Dmochowskiemu i Tadeuszowi Dembowskiemu, zaś na zastępców członków komitetu wybrano: Władysława Zawadzkiego, Feliksa Zawadzkiego, Emmę Dmochowską, Jana Piłsudskiego oraz Zygmunta Jundziłła[30].

Dalsze zaostrzenie reżymu okupacyjnego zmusiło do zaniechania zbierania się na posiedzenia. Kolejne posiedzenie komitetu odbyło się dopiero 13 grudnia 1917 r. Uczestniczyli: Jan Piłsudski, A. Rymsza, K. Niedziałkowski, K. Dmochowski, Z. Jundziłł oraz S. Bagiński. Na prośbę skarbnika A. Rymszy polecili oni K. Niedziałkowskiemu i K. Dmochowskiemu sprawdzić stan kasy i rachunków towarzystwa, a S. Sadkowskiemu pełnić obowiązki sekretarza. Ponadto w poczet członków rzeczywistych przyjęto Witolda Staniewicza. Burzliwe wydarzenia 1918 r. znowu odsunęły sprawy towarzystwa na plan drugi. Wrócono do tych spraw dopiero po nastaniu pokoju[31].

Zbiory towarzystwa przez cały czas wojenny pozostawały w mieszkaniu T. Wróblewskiego, który strzegł je z dużym poświęceniem i nawet powiększał. H. Drège później wspominała, że w latach wojny zbierał on wszelkie ulotki odnoszące się do dziejów Wilna i Litwy oraz ciekawe pod względem politycznym materiały archiwalne, rękopisy i muzealia[32]. Dużo takich materiałów pozostało po pospiesznej ewakuacji różnych rosyjskich instytucji z Wilna w 1915 r. Pozostawione bez należytej opieki trafiały one często do nieświadomych ich wartości historycznej handlarzy i służyły do opakowania towarów. T. Wróblewski oraz inni pozostali w Wilnie bibliofile i „miłośnicy starożytności” starali się uratować cenne archiwalia, wykupując je od handlarzy. Na przykład, Towarzystwu Przyjaciół Nauk w Wilnie udało się takim sposobem uratować materiały archiwalne po dawnym konsystorze unickim i prawosławnym oraz część archiwów szkół wileńskich, w tym materiały archiwalne Instytutu Szlacheckiego. Jednak brak środków nie pozwa-

---

[30] *Dziennik [Komitetu Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich] z dnia 15 grudnia 1915 r.*, LMAVB, RS, f. 75-8, s. 14.

[31] *Dziennik [Komitetu Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich] z dnia 13 grudnia 1917 r.*, LMAVB, RS, f. 75-8, s. 15.

[32] H. Drège, *Ś. p. Tadeusz Wróblewski jako założyciel Biblioteki im. E. i E. Wróblewskich*, Wilno 1926, s. 3.

lał szerzej rozwinąć działalności w tym kierunku i pewna część archiwaliów została bezpowrotnie stracona[33]. Ucierpiały również poszczególne zbiory znajdujące się w bibliotekach państwowych oraz prywatnych. Na przykład, w czasie ewakuacji Rosjan w 1915 r. najwartościowsze zbiory Biblioteki Publicznej w Wilnie zostały wywiezione do Rosji, a księgozbiory prywatne Platerów, Tyszkiewiczów i innych ziemian, przechowywane w dworach, zostały rozproszone lub zniszczone w czasie okupacji niemieckiej i bolszewickiej[34]. Towarzystwu Biblioteki im. Wróblewskich i Towarzystwu Przyjaciół Nauk udało się uchronić nagromadzone zbiory biblioteczne i archiwalne i tym samym wnieść duży wkład w zachowanie dziedzictwa kulturowego Wilna i Ziemi Wileńskiej.

---

[33] LVIA, f. 1135, ap. 22, b. 8 (Protokoły posiedzeń Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1907–1938), s. 156; b. 93–94 (Wykaz nabytków biblioteki i muzeum Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w latach 1915–1919).

[34] A. Łysakowski, *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna (Zarys ogólny),* [w:] *Biblioteki wileńskie*, Wilno 1932, s. 1–10; idem, *Biblioteki w Wilnie,* [w:] *Wilno i Ziemia Wileńska: Zarys monograficzny*, t. 2, Wilno 1937, s. 117–125; *Biblioteka hr. Mariana Broel-Platera*, „Słowo",1932, nr 150, 28 czerwca; R. Aftanazy, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej.* Wyd. drugie przejrzane i uzupełnione, t. 3: *Województwo trockie, Księstwo Żmudzkie, Inflanty, Polskie Księstwo Kurlandzkie*, Wrocław in. 1992; I. Semaškaitė, *Lietuvos pilys ir dvarai,* Vilnius 2003.

Rozdział II

TOWARZYSTWO POMOCY NAUKOWEJ IM. EUSTACHEGO I EMILII WRÓBLEWSKICH (1922–1939)

Ukonstytuowanie się Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich

1. Przekształcenie Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich w Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich

Zakończenie pierwszej wojny światowej i odrodzenie państwa polskiego stworzyły nowe, o wiele bardziej sprzyjające warunki dla powstania i rozwoju polskich naukowych, oświatowych i kulturowych placówek w Wilnie. Natychmiast po zakończeniu wojny, nie zważając na zrujnowanie kraju, walki z bolszewikami i konflikt z Litwą z powodu Wilna i Wileńszczyzny, podjęto starania o odrodzenie Uniwersytetu Wileńskiego. Dekret o otwarciu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie podpisał Józef Piłsudski w dniu 28 sierpnia 1919 r. Uroczysta inauguracja pierwszego roku akademickiego na odrodzonym uniwersytecie odbyła się 11 października 1919 r.[1] Jednocześnie z innymi pracami nad wskrzeszeniem Uniwersytetu przygotowywano się do otwarcia biblioteki uniwersyteckiej, niezbędnej dla studiów i pracy naukowej. Uchwałą Komitetu Wykonawczego Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego bibliotece oddano pomieszczenia w gmachu uniwersyteckim

[1] A. Wrzosek, *Wskrzeszenie Uniwersytetu Wileńskiego w roku 1919*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919 1929*, Wilno 1929, s. 1 32.

przy ul. Uniwersyteckiej, gdzie w latach 1855–1865 mieściło się Muzeum Starożytności, założone przez hrabiego Eustachego Tyszkiewicza, a w latach 1867–1915 rosyjska Biblioteka Publiczna. Uroczyste otwarcie Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej nastąpiło 20 października 1919 r. Zbiory biblioteki w tym czasie liczyły ok. 210 tys. tomów, których część pochodziła jeszcze z czasów Uniwersytetu Wileńskiego i nie została wywieziona podczas ewakuacji Rosjan w 1915 r. Dzięki wsparciu państwa polskiego, ofiarności społeczeństwa i starań jej pracowników, zbiory szybko wzrastały i w przededniu drugiej wojny światowej liczyły 598 000 tomów[2].

Po nastaniu pokoju i ustabilizowaniu się sytuacji w kraju wznowiły działalność biblioteki towarzystw społecznych, którym udało się w latach wojny uchronić zbiory, na przykład biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego[3]. Powstawały także nowe biblioteki, zakładane przez instytucje państwowe oraz stowarzyszenia społeczne. W okresie międzywojennym w Wilnie zostały założone i skutecznie rozwijały się: Biblioteka im. Tomasza Zana, Biblioteka Muzeum Białoruskiego im. Jana Łuckiewicza, Centralna Biblioteka Pedagogiczna, Biblioteka Żydowskiego Instytutu Naukowego i wiele innych[4].

Nie zaniechano również myśli, by otworzyć Bibliotekę im. Wróblewskich. Po zakończeniu pierwszej wojny światowej T. Wróblewski parokrot-

---

[2] *Pierwszy okres prac organizacyjnych nad odbudową Uniwersytetu Wileńskiego (13.XII.1918–11.X.1919): Sprawozdanie Komitetu Wykonawczego Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s. 48–49; S. Lisowski, *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w latach 1919–1929*, [w:] *Księga Pamiątkowa ...*, s. 549–576; A. Łysakowski, *Biblioteki w Wilnie ...*, s. 117–125; *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6, s. 51–57, 60–61.

[3] A. Safarewicz, *Biblioteka Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego*, „Ateneum Wileńskie" 1931–1932, t. 8, s. 334–338; M. Brensztejn, *Biblioteka Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, ibidem, s. 343–362.

[4] *Biblioteki wileńskie*, praca zbiorowa pod red. Adama Łysakowskiego, Wilno 1932; A. Łysakowski, *Biblioteki w Wilnie*, [w:] *Wilno i Ziemia Wileńska. Zarys monograficzny*, t. 2, Wilno 1937, s. 117–125; *Biblioteki na wschodnich ziemiach II Rzeczypospolitej...*, s. 610, 619, 622, 634; L. Ruszczycówna, *Biblioteka im. Tomasza Zana*, „Ateneum Wileńskie" 1933–1934, t. 9, s. 282–291; W. Ch. [Walerian Charkiewicz], *Biblioteka im. Tomasza Zana w Wilnie*, „Słowo" 1937, nr 327, 26 listopada; Z. Wiskonttowa, *Centralna Biblioteka Pedagogiczna Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego*, „Ateneum Wileńskie" 1934, t. 9, s, 292–294; M. Reuttówna, *Biblioteki Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich*, ibidem, s. 295–287; T. Zakrzewska, A. Makowska, *Biblioteki miejskie*, ibidem, s. 298–301.

nie próbował ożywić działalność Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich. W grudniu 1919 r. zostało ono zarejestrowane w Zarządzie Okręgu Wileńskiego, ale z powodu wojny z Rosją Sowiecką nie mogło rozwinąć działalności[5]. Po zajęciu Wilna przez gen. Żeligowskiego i powstaniu tzw. Litwy Środkowej Towarzystwo w dn. 29 grudnia 1920 r. zostało przerejestrowane w Departamencie Spraw Wewnętrznych Tymczasowej Komisji Rządzącej Litwy Środkowej i wciągnięte do rejestru I tegoż Departamentu pod nr 38[6]. Ożywienie działalności jednak nie nastąpiło. Przyczyn tego było kilka: trudne położenie gospodarcze w zrujnowanym kraju, zaangażowanie się byłych członków Towarzystwa do pracy w innych dziedzinach, przede wszystkim w odrodzenie polskiego szkolnictwa i oświaty, założenie nowych polskich towarzystw, bibliotek itp. W niemałym stopniu na losach towarzystwa zaważyła polityczna postawa jego założyciela i prezesa. Martwiąc się o los swej biblioteki, T. Wróblewski w czasie wojny i okupacji nie opuszczał Wilna i starał się z każdą władzą dojść do porozumienia, na skutek czego, jak pisał Stanisław Cat-Mackiewicz, „Mecenas Wróblewski odsunął się od społeczeństwa wileńskiego i społeczeństwo odsunęło się od niego. Zarzucano mu, że w czasie okupacji niemieckiej zostawszy radcą prawnym przejawiał postawę lojalistyczną. Później, gdy nadchodzili bolszewicy, propagował oportunizm wobec zbliżającej się przemocy Sowietów. Wreszcie wobec Litwinów kowieńskich zajął skrajnie ugodowe stanowisko. Wszystko to sprawiło, że społeczeństwo wileńskie coraz bardziej zapominało o jego społecznych i kulturalnych zasługach"[7].

Skutkiem wymienionych przyczyn Towarzystwo Biblioteki im. Wróblewskich również utraciło poparcie społeczne. W dniu 25 marca 1922 r. odbyło się posiedzenie Komitetu i zarazem zebranie walne, na którym stwierdzono, że w szeregach towarzystwa pozostało 12 członków rzeczywistych. Oprócz samego Tadeusza Wróblewskiego byli nimi: Ludwik Abramowicz,

---

5 *Zarząd Główny Ziem Wschodnich. Komisarz Okręgu Wileńskiego do Prezesa Towarzystwa Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich Pana Tadeusza Wróblewskiego* [Komunikuje, że Towarzystwo Biblioteki im. Wróblewskich zostało zarejestrowane w Zarządzie Okręgu Wileńskiego dn. 3 grudnia 1919 r.], LMAB, RS, f. 75-22/1, s. 82.

6 *Zaświadczenie o rejestracji Towarzystwa Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich z siedzibą w Wilnie w Departamencie Spraw Wewnętrznych Tymczasowej Komisji Rządzącej Litwy Środkowej w dniu 29 grudnia 1920 r.*, LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1591, s. 7.

7 Cat [Stanisław Cat-Mackiewicz], *Ś. p. Tadeusz Wróblewski*, „Słowo" 1925, nr 149 (863), s. 1.

Zygmunt Jundziłł, Stanisław Kościałkowski, Maksymilian Maliński, Władysław Malinowski, Konrad Niedziałkowski, Adam Rymsza, Stanisław Sadkowski, Witold Sławiński, Marian Strumiłło oraz Ksawery Zubowicz. Zebrani członkowie uczcili pamięć zmarłego w 1920 r. członka Komitetu Ignacego Parczewskiego, potem wybrali nowe władze, ponieważ ponad połowa członków Komitetu (Maksymilian Maliński, Władysław Malinowski, Konrad Niedziałkowski, Adam Rymsza, Marian Strumiłło i Ksawery Zubowicz) zrzekła się swych obowiązków oraz członkostwa. Do nowego Komitetu wybrano: Ludwika Abramowicza, Zygmunta Jundziłła, Stanisława Kościałkowskiego, Jana Piłsudskiego (skarbnik), Stanisława Sadkowskiego (sekretarz), Witolda Sławińskiego oraz Tadeusza Wróblewskiego (prezes)[8]. Na zebraniu rozważano także sprawę sprzedaży pozostałej części należącego do towarzystwa placu, położonego w Wilnie przy ul. Lelewela (dawnej Mostowej) i nabycia placu przy ul. Teatralnej, graniczącego się z placem należącym do towarzystwa przy ul. Słowackiego (dawnej Kaukaskiej). Ze względu na ważność podjętych uchwał, postanowienia zebrania w dniu 25 marca 1922 r. zatwierdzono notarialnie[9].

Jednak na tym zmiany nie skończyły się. Po wejściu Wilna i Ziemi Wileńskiej w skład państwa polskiego (1922) powstała potrzeba nowej rejestracji i zmiany statutu towarzystwa. T. Wróblewski postanowił skorzystać z okazji i reorganizować podupadłe towarzystwo. Reorganizowane stowarzyszenie miało nosić nazwę „Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich". Kwestia reorganizacji była rozważana na zebraniach ogólnych członków towarzystwa w dn. 7 maja oraz 29 lipca 1922 r., na których zaaprobowano zarówno nową nazwę towarzystwa, jak i zmiany

---

[8] *Protokół posiedzenia Komitetu Towarzystwa Biblioteki imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich dn. 25 marca 1922 r.*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 20; *Do Komitetu Towarzystwa Biblioteki Eustachego i Emilii Wróblewskich* [Oświadczenie Władysława Malinowskiego o rezygnacji z obowiązków członka Komitetu], Wilno, dn. 25 marca 1922 r., LMAVB, RS, f. 75–8, s. 19; *Do Komitetu Towarzystwa Biblioteki Eustachego i Emilii Wróblewskich* [Oświadczenie Maksymiliana Malińskiego, Mariana Strumiłło, Konrada Niedziałkowskiego, Ksawera Zubowicza i Adama Rymszy o rezygnacji z obowiązków członków Komitetu], Wilno, dn. 25 marca 1922 r., LMAVB, RS, f. 75–8, s. 21.

[9] *Pierwszy wypis aktu, zeznanego przed Józefem Siewiorkiem, Notariuszem przy Kancelarii Hipotecznej Wileńskiego Sądu Okręgowego i do repertorium za rok 1922 wciągniętego pod nr 2329*, LMAB, RS, f. 75–1, s. 29–30.

w statucie[10]. Zmieniony i dopasowany do nowych warunków statut Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich został zatwierdzony 19 sierpnia 1922 r. przez Delegata Rządu w Wilnie i wciągnięty do Rejestru I Stowarzyszeń pod nr 64[11].

2. Członkowie

Po reorganizacji towarzystwa znacznie zmienił się jego skład osobowy. Według statutu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich z 1922 r. jego członkami byli: członkowie Komitetu i ich zastępcy oraz członkowie honorowi, wybierani przez Komitet dożywotnio[12]. Członkami honorowymi mogli zostać działacze, którzy przyczynili się do rozwoju towarzystwa lub odznaczyli się wybitną działalnością kulturalno-oświatową. Niestety, w zachowanej dokumentacji brakuje danych o tego rodzaju członkach. Przyjmowania członków rzeczywistych w ogóle nie przewidywano, co sprawiło, że towarzystwo pozostało nielicznym[13].

Członkowie towarzystwa corocznie – w miesiącu styczniu – zbierali się na ogólne zebranie zwoływane przez prezesa Komitetu. Na zebraniu zatwierdzano sprawozdanie i preliminarz budżetu, ustalano wysokość składki rocznej (w roku 1922 wysokość składki rocznej ustalono na 100 marek polskich, potem jej wysokość wahała się od 3 do 10 złotych). Niektórzy członkowie wpłacali w poszczególnych latach większą sumę zależnie od swej sytuacji materialnej.

W okresach między zebraniami sprawami towarzystwa zawiadywał Komitet. Według statutu do Komitetu miano wybierać 9 osób, ale w poszczególnych latach ich liczbę zwiększano do 10.

Skład pierwszego Komitetu reorganizowanego towarzystwa był następujący: prezes – Marian Zdziechowski, wiceprezes – Tadeusz Wróblewski,

[10] *Protokół ogólnego zebrania Towarzystwa Biblioteki imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich z dnia 7 maja 1922 roku w Wilnie*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 22; *Protokół ogólnego zebrania Towarzystwa Biblioteki imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich z dnia 29 lipca 1922 roku*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 28.

[11] *Statut Towarzystwa Pomocy Naukowej Imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich*, Wilno 1922, LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1591, s. 2–4; To samo, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 1.

[12] *Statut Towarzystwa Pomocy Naukowej...*, § 26.

[13] *Statut Towarzystwa Pomocy Naukowej...*, § 29.

skarbnik – Jan Piłsudski, sekretarz – Stanisław Sadkowski, członkowie: Ludwik Abramowicz, Zygmunt Jundziłł, Stanisław Kościałkowski, Jerzy Lande oraz Witold Sławiński. T. Wróblewski zrzekł się prezesostwa, powołując się na pogarszający się stan zdrowia, ale jako wiceprezes i kustosz zbiorów do samej śmierci czuwał nad sprawami towarzystwa. Zaproszenie do objęcia funkcji prezesa cieszącego się dużym autorytetem profesora Mariana Zdziechowskiego miało wpłynąć na opinię publiczną i zapewnić poparcie społeczne dla towarzystwa i biblioteki. Czuwał on nad ogólnym kierunkiem działalności Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, jednak z powodu obciążenia pracą na Uniwersytecie Wileńskim i w innych towarzystwach społecznych miał ograniczone możliwości, by zajmować się jego powszechnymi sprawami. W tych sprawach wyręczał go wiceprezes Ludwik Abramowicz oraz inni członkowie Komitetu[14].

W następnych latach skład Komitetu nieco zmienił się. Po śmierci T. Wróblewskiego (zm. 3 VII 1925) do komitetu dokooptowano Helenę Romer-Ochenkowską i Bronisława Krzyżanowskiego, zwiększając liczbę członków Komitetu do dziesięciu osób. W roku 1929 wszedł do Komitetu Wacław Wejtko jako sekretarz i skarbnik na miejsce zmarłego S. Sadkowskiego. W tym samym roku członek komitetu Jerzy Lande wyjechał do Krakowa, gdzie podjął pracę na Uniwersytecie Jagiellońskim. Formalnie na liście członków Komitetu J. Lande pozostawał do 1932 r., kiedy na jego miejsce wybrano Romualda Węckowicza, który w latach 1936–1939 zamienił Wacława Wejtko na stanowisku sekretarza i skarbnika. W 1937 r. na posiedzeniu w dniu 19 stycznia na członka Komitetu został wybrany Antoni Kazimierz Römer z Janopola na Łotwie (ofiarował on Bibliotece im. Wróblewskich bogate zbiory muzealne). Dalsze zmiany w składzie osobowym Komitetu miały miejsce przed wybuchem drugiej wojny światowej. W 1939 r. po śmierci profesora M. Zdziechowskiego (zm. 5 X 1938) prezesem został Bronisław Krzyżanowski, a członkiem Komitetu – Ludwik Chomiński. Po śmierci Ludwika Abramowicza (zm. 19 III 1939) Towarzystwo pozostało bez wiceprezesa, a zbiory Biblioteki im. Wróblewskich bez kustosza honorowego. Innych członków Towarzystwo w tym czasie nie miało[15].

---

[14] *Protokól posiedzenia Komitetu Towarzystwa Biblioteki imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich dn. 25 marca 1922 roku*, LMAVB, f. 75–8, s. 20.

[15] *Protokól ogólnego zebrania członków Towarzystwa [Pomocy Naukowej im. Wróblewskich] z dn. 16 lipca 1925 r.*, LMAVB, f. 75–8, s. 30; *Protokól ogólnego zebrania*

3. Działalność

Przekazanie zbiorów państwu w depozyt wieczysty

Głównym zadaniem Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, podobnie jak i poprzedniego Towarzystwa Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, pozostawało założenie biblioteki publicznej w Wilnie „w celu korzyści ogólnej, naukowej i oświatowej, a głównie w celu pomocy naukowej uczącym i uczniom wszelkich zakładów bez różnicy narodowości i wyznania”[16]. Tego celu nie można było urzeczywistnić bez posiadania odpowiedniego lokalu, toteż pierwszym zadaniem, stojącym przed Komitetem Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, było wykończenie gmachu biblioteki przy ul. Słowackiego. Zgodnie z postanowieniem z dnia 25 marca 1922 r. kupiono za cenę 2 000 000 marek polskich od Izraela Bunimowicza plac przy ul. Teatralnej (147,15 sążni kwadratowych), graniczący z placem towarzystwa przy ul. Słowackiego, z myślą o rozbudowie gmachu bibliotecznego i uporządkowaniu jego otoczenia. Jednak ograniczone środki finansowe, jakie posiadało towarzystwo, nie pozwalały na szybkie jego wykończenie, nie mówiąc już o rozbudowie[17]. Tym czasem stale pogarszający się stan zdrowia T. Wróblewskiego, przechowującego w swym mieszkaniu przy ul. Uniwersyteckiej 9 zbiory biblioteczne i muzealne, ponaglał sprawę. Na dzień 1 stycznia 1925 r. biblioteka posiadała: 80534 tomy książek, nie licząc 4116 tomów dubletów, 17867 druków

---

członków Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich z dn. 30 października 1925 r., LMAVB, f. 75-8, s. 37; *Protokół posiedzenia Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w dn. 22 października 1929 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 3, s. 6; *Protokół nr 11 posiedzenia Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w dn. 20 października 1932 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 3, s. 13; *Do Starostwa Grodzkiego* [Dane o składzie osobowym Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w latach 1922–1938], LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1515, s. 1, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 27, 30, 31, 32.

[16] *Statut Towarzystwa Pomocy Naukowej Imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich...*, § 1.

[17] *Pierwszy wypis aktu, zeznanego przed Józefem Siewiorkiem, Notariuszem przy Kancelarii Hipotecznej Wileńskiego Sądu Okręgowego i do Księgi hipotecznej nr 1604 zapisanego pod nr 2, a do repertorium za rok 1922 wciągniętego pod nr 3940*, Wilno, 13 maja 1922 [Akt kupna przez Towarzystwo Biblioteki im. Wróblewskich od Izraela Bunimowicza placu niezabudowanego, położonego w Wilnie przy ul. Teatralnej), LMAB, RS, f. 75–1, s. 9 10, 31–32.

ulotnych, 1474 mapy, 2956 rękopisów, 7626 listów, 17099 aktów, 24 pergaminy, 320 biletów wizytowych, 212 ekslibrisów, 10534 ryciny, 10 obrazów olejnych, 197 akwareli i pasteli, 197 map i planów odręcznych, 2472 fotografi, 202 medale i medaliony, 87 rzeźb, 29 orderów i odznak, 116 pieczęci, 33 stemple, 407 odcisków pieczęci, 349 znaków i dokumentów masońskich, 288 starożytności, osobliwości i pamiątek oraz nieskatalogowany zbiór monet i pieniędzy papierowych[18]. Większa ich część została nabyta przez T. Wróblewskiego, część pochodziła z darów. W celu zabezpieczenia zbiorów i udostępnienia ich czytelnikom Stefan Rygiel, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, radził zdeponować je w kierowanej przez niego bibliotece. Wróblewski zgodził się pod warunkiem, że: a) przekazane zbiory nie będą podzielone i rozproszone; b) Biblioteka Uniwersytecka stanie się niezależną od Uniwersytetu Wileńskiego; c) Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich będzie miał swego przedstawiciela w organie zarządzającym Biblioteką Uniwersytecką. Rygiel warunki fundatora przekazał Wydziałowi Bibliotek Ministerstwa WR i OP, gdzie uznano, że co najmniej jeden z nich, a mianowicie zautonomizowanie Biblioteki Uniwersyteckiej, jest nie do spełnienia i zaproponowano Wróblewskiemu przekazanie zbiorów państwu. Kierownik Wydziału Bibliotek Ministerstwa WR i OP Stefan Demby w liście z dnia 6 listopada 1924 r. do T. Wróblewskiego pisał, że biblioteka państwowa byłaby jednostką samodzielną i – chociaż podlegałaby kontroli jego wydziału – rządziłaby się autonomicznie za przykładem Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu i Biblioteki Akademii Umiejętności w Krakowie[19]. Propozycję tę Wróblewski przyjął i Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich rozpoczął w jego imieniu pertraktacje z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Na początku lata 1925 r. opracowano projekt umowy, który T. Wróblewski zaakceptował, ale nie doczekał się jego podpisania[20]. Zmarł 3 lipca 1925 r. w klinice wileńskiej[21].

---

[18] *Stan Biblioteki Imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie*, „Przegląd Wileński" 1925, nr 5, s. 8, 15 marca.

[19] *Odpis pisma p. Dębego do mec. Wróblewskiego*, Warszawa, dn. 6 listopada 1924, LMAVB, RS, f. 75–15/4, s. 236.

[20] *Odpis pisma p. Dębego do mec. T. Wróblewskiego*, Warszawa, dn. 8 czerwca 1925 r., LMAVB, RS, f. 75–15/4, s. 238.

[21] *Świadectwo metryczne zgonu* [Odpis] *Tadeusza Stanisława Wróblewskiego z ksiąg pogrzebowych rzymsko-katolickiego kościoła parafialnego św. Ducha w Wilnie za rok*

Pogrzeb T. Wróblewskiego pokazał, że poszły w zapomnienie nieporozumienia między nim a społecznością wileńską, jakie miały miejsce w latach powojennych. Zmarłego adwokata i założyciela biblioteki żegnali przedstawiciele wileńskich instytucji i organizacji społecznych, a także tłumy publiczności, pochodzącej z różnych stanów i narodowości. Nabożeństwo żałobne odprawiono w kościele św. Ducha, potem kondukt żałobny wyruszył na Rossę. Niesiono dużo wieńców od różnych organizacji. Na Rossie mowy pożegnalne wygłosili: Witold Abramowicz w imieniu Rady Adwokackiej, Jan Piłsudski w imieniu Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, Stefan Rygiel w imieniu Wydziału Bibliotek Państwowych Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Daniel Olsejko (Danielius Alseika) w imieniu społeczności litewskiej, ks. Adam Stankiewicz w imieniu społeczności białoruskiej, senator Wiaczesław Bohdanowicz w imieniu społeczności rosyjskiej. Obrzędy żałobne na Rossie odprawiał ks. Adam Kuleszo. Na zakończenie pogrzebu odśpiewano *Anioł Pański* po polsku i litewsku oraz *Viečnaja Pamiat'* po rosyjsku[22]. W prasie wileńskiej i ogólnopolskiej ukazało się w tym czasie wiele nekrologów i wspomnień pośmiertnych[23].

Spełniając wolę fundatora, Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w dniu 1 lutego 1926 r. podpisał umowę z Ministerstwem WR i OP o przekazaniu zbiorów (książek i innych druków, rękopisów, listów, aktów, rycin, malowideł, znaków masońskich, map, monet itp., wraz z ich inwentarzami i katalogami oraz urządzeniem, jak: szafy, półki, gablotki, teki) państwu w depozyt wieczysty pod warunkiem, że nie będą one podzielone i wywiezione z Wilna bez zgody Towarzystwa. Ministerstwo ze swej strony zobowiązało się wyznaczyć bibliotece finansowanie, zapewnić lokal i „utrzymać je w należytym stanie, z równym staraniem jak ruchomą własność Skarbu Państwa" [24].

1925 miesiąc lipiec. Nr aktu 40. Zgon 3 lipca 1925 r. Pogrzeb 6 lipca 1925 r. Miejsce pogrzebu – Cmentarz Rossa w Wilnie, LMAVB, RS, f. 75–7/1, s. 90; f. 75–1, s. 5–6.

[22] H. Romer [Romer-Ochenkowska], *Pogrzeb ś. p. Tadeusza Wróblewskiego*, „Kurier Wileński" 1925, nr 149 (301), 7 lipca, s. 2–3; *Historyczny pogrzeb [ś. p. Tadeusza Wróblewskiego]*, „Przegląd Wileński", 1925, nr 12, 15 lipca, s. 6–11.

[23] *Teka nekrologów i wzmianek o ś. p. Tadeuszu Wróblewskim i jego bibliotece*, 1925, LMAVB, RS, f. 75 133.

[24] *Umowa podpisana pomiędzy Stefanem Dembym, działającym w imieniu Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na mocy zlecenia Ministra WR i OP*

Bibliotekę postanowiono ulokować w zakupionym przez ministerstwo pałacu Tyszkiewiczów nad rzeką Wilią w Wilnie. Gmach ten razem ze znajdującym się w nim księgozbiorem (4 tys. tomów) Ministerstwo WR i OP nabyło od Alfreda Tyszkiewicza w marcu 1925 r. za cenę 250 tys. złotych polskich[25]. Niedokończony gmach Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich przy ul. Słowackiego, w którym pierwotnie zamierzano ulokować bibliotekę, później wykupiło Ministerstwo WR i OP za sumę 100 tys. złotych i przeznaczyło go do użytku Archiwum Państwowego[26].

Wkład w pomnażanie zbiorów Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich

Po przekazaniu zbiorów państwu jako depozytu wieczystego i powstaniu Państwowej Biblioteki im. Wróblewskich Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Wróblewskich działało w bliskiej współpracy z wymienioną biblioteką. Wiceprezes Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Ludwik Abramowicz wchodził do Komitetu Budowlanego, powołanego przez Okręgową Dyrekcję Robót Publicznych do nadzorowania prac remontowych w zakupionym dla biblioteki pałacu Tyszkiewiczów[27]. Inni

---

Pana Stanisława Grabskiego a Komitetem Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, istniejącego na mocy Statutu, zatwierdzonego przez Delegata Rządu dla Ziemi Wileńskiej w dn. 19-ym sierpnia 1922 roku, Wilno, dn. 1 lutego 1926 r., LMAVB, RS, f. 75, b. 22/2, s. 106–109.

25 *Pierwszy wypis aktu notarialnego, zeznanego w roku 1925 w kancelarii Karola Hettlingera, Notariusza przy Wydziałach Hipotecznych Sądu Okręgowego w Warszawie. Repertorjum Nr 1111* [Akt kupna przez Ministerstwo WR i OP od Alfreda Tyszkiewicza pałacu w Wilnie przy ul. Zygmuntowskiej], Warszawa, 25 marca 1925, LMAVB, RS, f. 75, b. 7/1, s. 80–81.

26 *Protokół konferencji w sprawie nabycia domu przy ul. Teatralnej i Słowackiego (własność Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich) dla Archiwum Państwowego*, Wilno, dn. 7 czerwca 1927 r., LCVA, f. 285, ap. 1, b. 2, s. 14; *Protokół posiedzenia Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich z dn. 19 marca 1929 r.*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 43 44.

27 *Pismo Dyrekcji Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie do Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w sprawie remontu pałacu potyszkiewiczowskiego*, Wilno, 12 maja 1927 r., LCVA, f. 285, ap. 1, b. 2, s. 17; *Pismo wiceprezesa Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Ludwika Abramowicza do Pana Dyrektora Biblioteki Państwowej* [im. Wróblewskich w sprawie remontu], LCVA, f. 285, ap. 1, b. 2, s. 21.

członkowie komitetu brali udział w przekazywaniu zbiorów bibliotecznych i muzealnych[28].

Najwięcej jednak uwagi Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich poświęcał pomnażaniu depozytu w Bibliotece im. Wróblewskich. Otrzymane 100 tys. złotych ze sprzedaży Ministerstwu WR i OP niewykończonego gmachu przy ul. Słowackiego Komitet włożył do Centralnej Kasy Spółek Rolniczych w Wilnie, część tej sumy przeznaczył na wykonanie poszczególnych robót remontowych w gmachu biblioteki, większość zaś – na nabycie wartościowych książek, rękopisów i muzealiów oraz na dofinansowanie wydawnictw naukowych. Wydatki bieżące samego towarzystwa pokrywano ze składek członkowskich i sprzedaży wydawnictw[29].

Pomoc Komitetu dla biblioteki miała duże znaczenie, zwłaszcza w ciężkich latach kryzysu światowego, kiedy zmniejszono finansowanie biblioteki z budżetu państwowego. W latach 1929–1931 na powiększenie zbiorów biblioteki Komitet wydzielił ogółem 24 800 złotych. Za te pieniądze nabyto wiele cennych druków, rękopisów, rycin i przedmiotów muzealnych[30].

Szczególną uwagę Komitet zwracał na pomnażanie zbiorów muzealnych, zwłaszcza odnoszących się do dziejów masonerii na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego i ikonografii Wilna. W 1930 r. za pieniądze Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich (6200 zł) został nabyty wspaniały zbiór Ludwika Abramowicza, zawierający 220 przedmiotów (obrazy, ryciny, portrety osób związanych z Wilnem), który połączony z eksponatami ze zbiorów Wróblewskiego i wypełniony nowymi nabytkami stworzył podstawę działu muzealnego, potocznie nazywanego Muzeum Ikonograficznym Wilna przy Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich[31].

---

[28] *Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 5, Wilno, dn. 25 marca 1930 r., s. 10.

[29] *Protokół nr 3 zebrania Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im Eustachego i Emilii Wróblewskich w dniu 29 stycznia 1930 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 3, s. 31; *Protokół nr 4 zebrania Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w dniu 10 kwietnia 1930 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 3, s. 27.

[30] *Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 5, s. 4–8, 12–15.

[31] *Protokół nr 6 zebrania Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im Eustachego i Emilii Wróblewskich w dniu 12 czerwca 1930 r.*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 46; *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1930 r.*, LMAVB, RS, f. 75–11/4, s. 282–288.

Kierownictwo biblioteki wydzieliło początkowo na rozmieszczenie zbiorów muzealnych dwie sale, a Komitet – środki na ich wyposażenie. Nad urządzeniem ekspozycji czuwał sam wiceprezes Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Ludwik Abramowicz, który został kustoszem honorowym zbiorów muzealnych Biblioteki im. Wróblewskich. W grudniu 1931 r. Muzeum Ikonograficzne Wilna było w zasadzie urządzone[32].

W latach następnych zbiory muzealne Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich pomnażano i dalej porządkowano. W roku 1932 z kasy Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich wydano na nabytki muzealne 8299 zł, na urządzenie muzeum – 5900 zł, na inwentaryzację i katalogowanie przedmiotów muzealnych – 1037 zł, w pierwszym półroczu 1933 r. – na nabytki do muzeum 965 zł, na urządzenie muzeum – 289 zł. Wydzielone środki pozwoliły nabyć wiele cennych eksponatów, które rozmieszczono w kilku salach, pokoju fundatora, w salce zbiorów masońskich, w przedsionku i klatce schodowej. Zadbano również o odpowiednie umeblowanie działu muzealnego. Do pokoju fundatora zakupiono komódkę mahoniową, podstawę pod zwierciadło, 2 zabytkowe kobierczyki wyprodukowane w Wilnie, zaś do salki, w której urządzono ekspozycję masońską – 4 gabloty specjalnie wykonane i zabytkową szafkę mahoniową. Pozostało zaopatrzenie eksponatów w napisy i opracowanie katalogu[33].

Wydawnictwo prac naukowych

Inną ważną dziedziną działania Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich było wydawnictwo prac naukowych. Ze środków towarzystwa wspierano głównie wydanie opracowań, poświęconych dziejom i wielonarodowościowej kulturze ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Szczególnie mile widziano prace z dziedziny wydawniczej, drukarstwa, rozwoju piśmiennictwa białoruskiego i litewskiego. W latach 1930–1939 jako wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich ukazały

32 *Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 5, s. 14–15.

33 *Sprawozdanie kasowe Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 r., Wilno, 20 grudnia 1932 r.*, LMAVB, RS, f. 75-22/1, s. 55; *Sprawozdanie roczne Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1932 r.*, LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1515, s. 6–7.

się następujące prace: Michał Brensztejn, *Adam Honory Kirkor: wydawca, redaktor i właściciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867*, Wilno 1930 (Wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Nr 1); Józef Gołąbek, *Wincenty Dunin-Marcinkiewicz: poeta polsko-białoruski*, Wilno 1932 (Wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Nr 2); Michał Brensztejn, *Dionizy Paszkiewicz, pisarz polsko-litewski na Żmudzi (w 1-szej połowie XIX wieku)*, Wilno 1934 (Wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Nr 3); Z. Honik, *Urząd podwojewódzkiego w Wielkim Księstwie Litewskim: studium historyczne*, Wilno 1935 (Wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Nr 4); Stanisław Stankiewicz, *Pierwiastki białoruskie w polskiej poezji romantycznej*, Wilno 1936 (Wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Nr 5); Teodor Iljaszewicz, *Drukarnia domu Mamoniczów w Wilnie (1575–1622)*, Wilno 1938 (Wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Nr 6)[34].

Nakładem Komitetu odbito także 200 egzemplarzy artykułu S. Rygla i H. Drège *Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie 1912–1931*, opublikowanego przedtem w księdze pamiątkowej *Biblioteki Wileńskie*, wydanej w 1932 r. z okazji III zjazdu bibliotekarzy polskich w Wilnie, a w 1934 r. – w IX tomie czasopisma „Ateneum Wileńskiego"[35]. Towarzystwo udzieliło finansowego wsparcia również na przygotowanie do druku prac Mariana Zdziechowskiego: *Chateaubriand i Burbonowie* oraz Mariana Morelowskiego: *Zarysy syntetyczne sztuki wileńskiej od gotyku do neoklasycyzmu (wieki XIV–XVII)*[36]. Ponadto nakładem Towarzystwa Pomocy Naukowej

---

[34] M. Brensztejn, *Adam Honory Kirkor: wydawca, redaktor i właściciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867*, Wilno 1930; J. Gołąbek, *Wincenty Dunin-Marcinkiewicz: poeta polsko-białoruski*, Wilno 1932; M. Brensztejn, *Dionizy Paszkiewicz, pisarz polsko-litewski na Żmudzi (w 1-szej połowie XIX wieku)*, Wilno 1934; Z. Honik, *Urząd podwojewódzkiego w Wielkim Księstwie Litewskim: studium historyczne*, Wilno 1935; S. Stankiewicz, *Pierwiastki białoruskie w polskiej poezji romantycznej*, Wilno 1936; T. Iljaszewicz, *Drukarnia domu Mamoniczów w Wilnie (1575–1622)*, Wilno 1938.

[35] S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie 1912–1931*,Wilno 1934.

[36] *Protokół nr 4 zebrania Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w dn. 10 kwietnia 1930 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 3, s. 27; *Protokół nr 18 posiedzenia Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich z dn. 17 maja 1935 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 3, s. 26; M. Zdziechowski, *Chateaubriand i Burbonowie*, Wilno 1934; M. Morelowski, *Zarysy syntetyczne sztuki wileńskiej od gotyku do neoklasycyzmu (wieki XIV–XVII)*, Wilno 1939.

im. Wróblewskich w 1935 r. wydano serię pocztówek ze zdjęciami Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich wykonanych przez znanego wileńskiego fotografa Jana Bułhaka. Pocztówki wydano z okazji uroczystego otwarcia biblioteki.

Wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich wzbogacały zbiory Biblioteki im. Wróblewskich, były wymieniane na wydawnictwa innych instytucji oraz towarzystw naukowych i takim sposobem przyczyniały się do szerzenia wiedzy o dziejach i kulturze narodów byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego[37].

Komitet nie tylko wspierał wydanie prac znanych badaczy, ale również zachęcał młodych historyków do pisania prac z historii i kultury Wilna i Ziemi Wileńskiej. Za najlepsze prace studenckie komisja, złożona z prof. S. Kościałkowskiego, L. Abramowicza i W. Wejtko przyznawała nagrody. Na przykład, w 1933 r. została nagrodzona praca studenta Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego Stanisława Stawarza pt. *Trynitarze w Wilnie*. Nagroda wynosiła 200 zł.[38] Odznaczano również młodych bibliotekarzy, odbywających praktykę w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich. W 1937 r. Komitet uchwalił nagrodę w kwocie 100 zł Janinie Rewkowskiej za prowadzenie tablic chronologicznych czasopism z terenu byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, uznając, że wykonywana przez nią praca przyczyniła się do ułatwienia badań nad dziejami i piśmiennictwem Wielkiego Księstwa Litewskiego[39].

---

[37] *Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie do Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. E. i E. Wróblewskich w Wilnie* [w sprawie przysłania wydawnictw na wymianę], Wilno, dn. 31 października 1934 r., LMAVB, f. 75–22/1, s. 23; *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. E. i E. Wróblewskich do p. Starosty grodzkiego wileńskiego*, Wilno, dn. 20 kwietnia 1936 r., LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1515, s. 1.

[38] *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich za czas od 1.IV.1932 do dnia 27.VII. 1933 r.*, LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1515, s. 5; *Sprawozdanie kasowe Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich za czas od 1 stycznia 1933 do dnia 27 lipca 1933 r.*, LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1515, s. 8.

[39] *Posiedzenie Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. E. i E. Wróblewskich w Wilnie dn. 19 stycznia 1937 r.*, LMAVB, RS, f. 75–22/2, s. 158.

Uwiecznienie pamięci Tadeusza Wróblewskiego i innych zasłużonych działaczy towarzystwa

Obraz działalności Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich nie byłby pełny bez przypomnienia starań jego działaczy o uwiecznienie pamięci założyciela Tadeusza Wróblewskiego. Pierwszą okazją do przypomnienia zasług społecznych T. Wróblewskiego była rocznica jego śmierci, która przypadła 3 lipca 1926 r. Z inicjatywy towarzystwa powołano komitet organizacyjny w składzie: Ludwik i Witold Abramowiczowie, Fabian Jeremicz, Jerzy Lande, Daniel Olsejko (Danielius Alseika), Witold Sławiński, ks. Adam Stankiewicz, Marian Świechowski, Kazimierz Welecki oraz ks. Antoni Wiskont (Antanas Viskantas). Komitet na obchody rocznicowe zaprosił byłych współpracowników i przyjaciół T. Wróblewskiego, a także przedstawicieli organizacji litewskich i białoruskich[40].

Dnia 3 lipca 1926 r. w godzinach porannych w kościele św. Ducha zostało odprawione nabożeństwo żałobne. Wieczorem tegoż dnia w lokalu Biblioteki im. Wróblewskich przy ul. Uniwersyteckiej 9 (w byłym mieszkaniu fundatora) odbyła się akademia ku uczczeniu pamięci T. Wróblewskiego. Przybyło blisko sto osób. Po zagajeniu akademii głos zabrał specjalnie przybyły z Warszawy Aleksander Lednicki, kolega i przyjaciel Zmarłego. Przypomniał on działalność ś. p. Wróblewskiego jako znakomitego adwokata i działacza społecznego. Następnie przemawiali: L. Abramowicz, D. Olsejko i ks. A. Stankiewicz. L. Abramowicz mówił o poglądach politycznych Wróblewskiego, D. Olsejko i ks. A. Stankiewicz – o jego zasługach w obronie działaczy litewskich i białoruskich. Potem głos zabrał obecny na akademii działacz żydowski dr Cemach Szabad. Wyraził on ubolewanie, że komitet organizacyjny nie zaprosił do współudziału w organizacji obchodów przedstawicieli społeczeństwa żydowskiego, które na równi z innymi czci pamięć zmarłego jako działacza wyższego ponad uprzedzenia rasowe i narodowościowe, wiernego zawsze zasadom sprawiedliwości, równości i tolerancji. Na zakończenie akademii W. Abramowicz, nawiązując do osoby T. Wróblewskiego i jego szerokiego światopoglądu, nawoływał zebranych,

---

[40] *Zaproszenie na zgromadzenie ku uczczeniu ś. p. Tadeusza Wróblewskiego, które odbędzie się dnia 3 lipca 1926 r. w lokalu Biblioteki im. Wróblewskich* (Uniwersytecka 9), LMAVB, RS, f. 75–103, s. 1.

by szli wskazaną przezeń drogą i zaniechawszy waśni narodowościowych wspólnie pracowali dla dobra kraju[41].

Później Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich zatroszczył się o wystawienie pomnika na grobie T. Wróblewskiego na cmentarzu Rossa. Projekt pomnika zamówiono na początku 1930 r. u wileńskiego rzeźbiarza Rafała Jachimowicza[42]. W kwietniu tegoż roku projekt był sporządzony i zaakceptowany przez Komitet[43]. W maju wiceprezes L. Abramowicz zawarł z Jachimowiczem umowę o wykonaniu pomnika na grobie T. Wróblewskiego. Według tej umowy Jachimowicz zobowiązał się wykonać z własnych materiałów wyżej wymieniony pomnik z ciemnoszarego granitu krajowego, ozdobionego brązowym wieńcem z płaskorzeźbą z podobizną T. Wróblewskiego, wykonaną również z brązu i patynowaną odpowiednio do koloru pomnika, a także wybudować z własnych materiałów żelazobetonową kryptę do umieszczenia szczątków. Krypta ta miała być jednocześnie fundamentalną podstawą dla pomnika-sarkofagu. Jachimowicz zobowiązał się użyć do wykonania budowli najlepszych materiałów, wykonać prace pod każdym względem sumiennie i w porozumieniu z Towarzystwem. Ze swej strony Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Wróblewskich zobowiązało się za wykonanie wymienionych prac oraz za zużyte w tym celu materiały wypłacić artyście-rzeźbiarzowi Jachimowiczowi 16 tys. złotych[44].

Pomnik nagrobny T. Wróblewskiego był gotów w październiku 1931 r. Uroczyste jego poświęcenie wyznaczono na dzień 28 października, tj. dzień patrona Zmarłego. Nabożeństwo żałobne odprawiono tegoż dnia rano w kościele Św. Jana. Po nabożeństwie członkowie Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, krewni, przyjaciele i byli współpracownicy T. Wróblewskiego udali się na cmentarz Rossa, gdzie ks. kanonik Stanisław

---

[41] *Żałobna rocznica [śmierci Tadeusza Wróblewskiego]*, „Przegląd Wileński" 1926, nr 13, 18 lipca, s. 2.

[42] *Protokół nr 3 zebrania Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. E. i E. Wróblewskich w dniu 29 stycznia 1930 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 3, s. 31.

[43] *Protokół nr 4 zebrania Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. E. i E. Wróblewskich w dniu 29 stycznia 1930 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 3, s. 27.

[44] *Umowa zawarta w Wilnie w dn. 21 maja 1930 r. pomiędzy Towarzystwem Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w Wilnie w osobie pełnomocnika tego Towarzystwa p. Ludwika Abramowicza a artystą-rzeźbiarzem p. Rafałem Jachimowiczem, zamieszkałym w Wilnie przy ul. Bazyliańskiej pod nr 3, m. 7* [o wykonaniu pomnika na grobie T. Wróblewskiego], LMAVB, f. 75-22/3, s. 225.

Miłkowski poświęcił odsłonięty pomnik nagrobny i odprawił modły. Potem były przemówienia, w których w ciepłych słowach wspominano Zmarłego i jego zasługi społeczne. Uroczystość zakończono złożeniem pod pomnikiem wieńców[45]. Zdaniem wileńskiego publicysty, zbieracza pamiątek i działacza społecznego, Lucjana Uziębły: „Całość [pomnika T. Wróblewskiego] złożona z dużego prostokątnego sarkofagu, przedstawia się poważnie i dobrze świadczy o pomysłowości artysty, który to skomponował i brązami przyozdobił"[46]. Z okazji wyświęcenia pomnika nagrobnego ukazały się w prasie wileńskiej wspomnienia pośmiertne o T. Wróblewskim i założonej przez niego bibliotece[47].

Pracownicy Biblioteki im. Wróblewskich oraz członkowie towarzystw ją popierających brali udział także w pogrzebie prezesa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich prof. Mariana Zdziechowskiego, zmarłego 4 października 1938 r. w Wilnie. W dniu 7 października odbyła się eksportacja zwłok z domu żałoby przy ul. Antokolskiej do kościoła uniwersyteckiego św. Jana. W eksportacji wzięli udział profesorowie USB z rektorem ks. Aleksandrem Wóycickim na czele, przedstawiciele władz z wojewodą wileńskim Ludwikiem Bociańskim, duchowieństwo, przedstawiciele towarzystw wileńskich, młodzież akademicka i tłumy wilnian[48].

W dniu 8 października po nabożeństwie żałobnym w kościele św. Jana, odprawionym przez ks. arcybiskupa Romualda Jałbrzykowskiego i biskupa Kazimierza Michalkiewicza, trumnę z prochami ś. p. Zdziechowskiego przykrytą togą rektorską ustawiono na dziedzińcu uniwersyteckim Piotra Skargi. Otoczyły ją półkołem wszystkie korporacje akademickie, liczne delegacje stowarzyszeń studenckich oraz rzesze wilnian. W krużgankach uniwersyteckich, gdzie się ustawił Senat USB, żegnali Zmarłego liczni mówcy. Pierw-

---

[45] *Protokół nr 9 posiedzenia Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w dn. 11 października 1931 r.*, LMAVB, f. 75-22/3, s. 208.

[46] L. Uziębło, *Na Rossie u grobów rodziny Wróblewskich (Z powodu poświęcenia pomnika Mec. T. Wróblewskiego)* / Sulimczyk, „Słowo" 1931, nr 249 (2757), 29 października, s. 2.

[47] H. Romer [Romer-Ochenkowska Helena], *Wspomnienie o ś. p. Tadeuszu Wróblewskim*, „Kurier Wileński" 1931, nr 249 (2191), 28 października, s. 2; *Biblioteka im. Wróblewskich*, ibidem, s. 2.

[48] *Nauka polska w żałobie. Zgon prof. Mariana Zdziechowskiego*, „Dziennik Kresowy" 1938, 7 października; *Eksportacja zwłok ś. p. Mariana Zdziechowskiego*, „Gazeta Polska" 1938, 8 października.

szy zabrał głos rektor ks. prof. Wóycicki, po czym przemówienie wygłosił dziekan Wydziału Humanistycznego prof. Jan Oko. Następnie przemawiali: w imieniu Rady Wydziałowej prof. Konrad Górski, w imieniu Polskiej Akademii Umiejętności prof. Michał Siedlecki, w imieniu Węgierskiej Akademii Umiejętności prof. Adorian Dyveky, w imieniu Uniwersytetu Jagiellońskiego prof. Wacław Lednicki, w imieniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie prof. Stanisław Kościałkowski[49]. Głos zabrał również Stefan Burhardt. Przemawiając w imieniu Towarzystwa Pomocy Naukowej i Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich, Stefan Burhardt mówił: „Zadania Komitetu, Biblioteki, a także Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej zawsze żywo interesowały Zdziechowskiego. On także gorąco kochał i starał się zgłębić wspaniałą przeszłość Wielkiego Księstwa Litewskiego, poznać psychikę jego wschodnich sąsiadów, stan obecny tych rozległych ziem, wreszcie przeniknąć dalszy bieg historii, ażeby wyciągnąć praktyczne wnioski, jak przywrócić i utrwalić dawną świetność Rzeczypospolitej Jagiellonów, jak wskrzesić harmonijną współpracę narodów Wielkiego Ks. Litewskiego, jak podnieść etykę jednostek i praworządność w państwie"[50].

Po zakończeniu mów pożegnalnych kondukt żałobny prowadzony przez ks. biskupa Michalkiewicza i ks. prof. Ignacego Świrskiego, dziekana Wydziału Teologicznego USB, ruszył na Cmentarz Antokolski, gdzie pochowano Zdziechowskiego obok wcześniej zmarłej żony Marii[51].

W roku następnym Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich poniósł kolejną bolesną stratę – w dniu 9 marca 1939 r. zmarł wiceprezes towarzystwa i honorowy kustosz zbiorów muzealnych biblioteki Ludwik Abramowicz. Nabożeństwo żałobne zostało odprawione w kościele św. Jakuba w Wilnie. Podczas nabożeństwa obszerna świątynia była wypełniona po brzegi przez przyjaciół i towarzyszy długoletniej pracy wydawniczej Zmarłego, przedstawicieli organizacji i towarzystw wileńskich,

---

[49] *Pogrzeb wielkiego uczonego [prof. Mariana Zdziechowskiego]*, „Czas" 1938, 9 października.

[50] *Przemówienie Dyrektora Biblioteki im. Wróblewskich Dr S. Burhardta nad zwłokami Prezesa Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, Rektora USB Mariana Zdziechowskiego na dziedzińcu Piotra Skargi w dniu 8.X. 1938 roku w Wilnie*, LMAVB, RS, f. 75–25/1, s. 49.

[51] *Pogrzeb ś.p. Mariana Zdziechowskiego*, „Gazeta Polska" 1938, 9 października; *Zwłoki ś.p. prof. Mariana Zdziechowskiego złożono na wieczny spoczynek* „Głos Narodowy" 1939, 9 października.

reprezentantów mniejszości narodowych oraz rzesze wilnian różnych narodowości i zawodów. Po nabożeństwie uformował się długi pochód żałobny, który ruszył ulicami Wilna w stronę cmentarza Rossa. Na cmentarzu Rossa przemawiali: kierownik biblioteki Stefan Burhardt i prof. USB Manfred Kriedl. Pochowano L. Abramowicza na Górce Literackiej obok poety i wydawcy Czesława Jankowskiego[52].

Wieczorem 24 marca 1939 r. w sali Biblioteki im. Wróblewskich odbyła się akademia ku uczeniu pamięci Ludwika Abramowicza, zorganizowana przez Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, dyrekcję Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich oraz Zarząd Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich. Akademię zagaił prezes Komitetu mecenas Bronisław Krzyżanowski. Potem głos zabierali kierownik biblioteki dr Stefan Burhardt, prezes Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich ks. Franciszek Tyczkowski, profesor USB Stanisław Kościałkowski, Ludwik Chomiński i Helena Drège. Po zakończeniu części oficjalnej akademii uczestnicy obejrzeli eksponaty Muzeum Ikonograficznego Wilna, pochodzące w dużej części ze zbiorów Ludwika Abramowicza[53].

Pamiętano i o innych zasłużonych działaczach. W dniu 31 marca 1939 r. w gmachu Biblioteki im. Wróblewskich odbył się wieczór poświęcony pamięci Teresy Zakrzewskiej, nauczycielki, bibliotekarki, wiernej pomocnicy Tadeusza Wróblewskiego, honorowej opiekunki Biblioteki Miejskiej Nr 1, założycielki i członkini Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich. Uczestniczyli członkowie Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich i innych towarzystw oraz pracownicy bibliotek wileńskich. Posiedzenie zagaił ks. Franciszek Tyczkowski, prezes Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich. Następnie prof. Stanisław Kościałkowski przypomniał

[52] *Zwłoki ś.p. Ludwika Abramowicza złożono na wieczny spoczynek*, „Kurier Wileński" 1939, nr 71 (4747), 12 marca, s. 5.

[53] *Ogłoszenia i zaproszenia Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich na wieczory i zebrania*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 13, s. 2; *Protokół posiedzenia Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich z dn. 21 marca 1939 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 8, s. 2; *Ś. p. Ludwik Abramowicz jako zbieracz, bibliograf i esteta* [tekst przemówienia Heleny Drège, wygłoszonego w dn. 24 marca 1939 r. na uroczystej akademii ku uczczeniu pamięci L. Abramowicza, która miała miejsce w sali Biblioteki im. Wróblewskich], LMAVB, RS, f. 75-25/1, s. 32-33.

zasługi Zmarłej na niwie oświatowej, a Helena Drège odczytała życiorys Teresy Zakrzewskiej i omówiła jej działalność bibliotekarską[54].

---

[54] *Ogłoszenia i zaproszenia Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich na wieczory i zebrania*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 13, s. 1; *Protokół 9-go posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie z dn. 27 lutego 1939 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 12, s. 9.

Rozdział III

TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ BIBLIOTEKI IM. EUSTACHEGO I EMILII WRÓBLEWSKICH (1936–1939)

1. Założenie

Po uroczystym otwarciu Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w 1935 r. postanowiono założyć jeszcze jedno towarzystwo społeczne popierające bibliotekę – Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich. Według statutu i głębokiego przekonania kierownictwa miała ona oprócz gromadzenia, przechowywania i udostępnienia czytelnikom zbiorów prowadzić badania i wydawać prace naukowe. Sprostać stawianym jej zadaniom biblioteka mogła tylko przy szerokim poparciu społeczeństwa, a takie poparcie, jak pokazało doświadczenie, mogły zapewnić towarzystwa społeczne. Kierownik biblioteki S. Burhardt podał więc pomysł założenia nowego Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich. W tym celu jesienią 1936 r. została powołana Komisja Organizacyjna w składzie: przewodniczący – ks. Franciszek Tyczkowski, sekretarz – Helena Drège, skarbnik – Anna Przyłuska, członkowie: Stefan Burhardt, Ludwik Abramowicz, Stanisław Kościałkowski i Stefan Wiśniewski. Komisja, opierając się na wzorach innych podobnych towarzystw i na prawie o stowarzyszeniach, opracowała projekt statutu i nawiązała kontakt z osobami, mogącymi zostać członkami założycielami towarzystwa. Takich osób znalazło się 44. W dniu 17 grudnia 1936 r. w gmachu Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich odbyło się zebranie założycielskie, na którym były obecne 23 osoby. Przemówienie powitalne wygłosił S. Burhardt, zaznajamiając zebranych z głównymi zadaniami i potrzebami biblioteki. Następnie ks. F. Tyczkowski przedstawił cele i zadania Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, a H. Drège

poinformowała o dotychczasowej działalności Komisji Organizacyjnej. Zebranie założycieli uchwaliło statut z pewnymi poprawkami oraz zatwierdziło Komisję Organizacyjną w jej dotychczasowym składzie, powołując dodatkowo sędziego Tadeusza Dąbrowskiego, a także powierzyło Komisji ostateczne zredagowanie poprawek w statucie, zajęcie się legalizacją towarzystwa, a po uzyskaniu zatwierdzenia statutu i rejestracji towarzystwa, zwołania walnego zebrania[1].

Komisja Organizacyjna, zgodnie z poleceniem zebrania założycieli, dopracowała statut i w grudniu 1936 r. złożyła go w Starostwie Grodzkim w Wilnie. Statut Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich został zatwierdzony 12 stycznia 1937 r. i wciągnięty do rejestru Stowarzyszeń i Związków Wileńskiego Urzędu Wojewódzkiego pod nr 1992. Siedzibę towarzystwo otrzymało w lokalu Państwowej Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie przy ul. Zygmuntowskiej 2[2].

Po uzyskaniu podstawy prawnej Komisja Organizacyjna opracowala i rozesłała odezwę do społeczeństwa (odezwa nosi datę 2 lutego 1937 r.), naświetlając cele i zadania towarzystwa i nawołując do poparcia jego działalności. W dniu 23 lutego 1937 r. w lokalu Biblioteki im. Wróblewskich o godz. 7 wieczorem odbyło się pierwsze walne zebranie członków towarzystwa. Prezes Komisji Organizacyjnej ks. F. Tyczkowski zagaił zebranie i złożył sprawozdanie z działalności Komisji. Zebrani członkowie zatwierdzili sprawozdanie Komisji Organizacyjnej i listę nowych członków, a następnie wybrali władze towarzystwa. Do zarządu wybrano: ks. Franciszka Tyczkowskiego, sędziego Tadeusza Dąbrowskiego, Helenę Drège, Annę Przyłuskę, pułkownika Kazimierza Burczaka, Teodora Bujnickiego oraz Irenę Hołowninę. Ponadto zadecydowano, że w skład zarządu wejdą przedstawiciele: Państwowej Biblioteki Publicznej im. Wróblewskich, Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich i Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej. Wybrano także trzech członków komisji rewizyjnej (prof. Stanisław Kościałkowski, ks. Piotr Śledziewski,

---

[1] *Protokół zebrania organizacyjnego założycieli Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Wróblewskich w Wilnie z dn. 17 grudnia 1936 r.*, LVCA, f. 285, ap. 1, b. 9.

[2] *Statut Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1591, s. 9–12; LCVA, f. 285, ap. 1, b. 7, s. 1–5; *Sprawozdanie Komisji Organizacyjnej Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie za okres działalności od 21 XI 1936 do 22 II 1937*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 11, s. 1–2.

Adam Skarżyński) oraz trzech ich zastępców (Maria Truszkowska, Matylda Chorzelska, Aleksander Budrewicz). Wybrano także trzech członków Sądu Honorowego (Ludwik Abramowicz, Bronisław Krzyżanowski, Kazimierz Mianowski) i trzech ich zastępców (Stanisław Römer, ks. prof. Bolesław Wilanowski i doc. Seweryn Wysłouch). Na zakończenie zebrania walnego ks. dr Piotr Śledziewski wygłosił referat *Trzy figury świętych na tympanonie Bazyliki św. Stanisława w Wilnie*, który wywołał duże zainteresowanie słuchaczy. Z momentem wybrania na zebraniu walnym władz towarzystwa Komisja Organizacyjna złożyła swe obowiązki. Jej członkowie, za wyjątkiem Stefana Wiśniewskiego, weszli w skład zarządu lub komisji rewizyjnej i dalej kontynuowali działalność na rzecz towarzystwa i Biblioteki im. Wróblewskich[3].

Nowo wybrani członkowie zarządu na pierwszym posiedzeniu w dn. 1 marca 1937 r. obrali spośród siebie na prezesa ks. F. Tyczkowskiego, na wiceprezesa – sędziego T. Dąbrowskiego, na skarbnika – A. Przyłuskę, na sekretarza – H. Drège. K. Burczak, T. Bujnicki oraz I. Hołownina zostali członkami zarządu. Ponadto, zgodnie ze statutem, do zarządu weszli: przedstawiciel Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich S. Burhardt i przedstawiciel Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Ludwik Abramowicz. Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej przedstawiał T. Bujnicki[4]. Wymieniony osobowy skład zarządu utrzymał się do końca działalności towarzystwa, z tą tylko zmianą, że po śmierci L. Abramowicza (zm. 9 marca 1939 r.) nowego przedstawiciela Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im Wróblewskich nie wybrano i zarząd do wybuchu drugiej wojny światowej pracował w niepełnym składzie[5].

---

[3] *Protokół pierwszego Walnego Zgromadzenia Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie z dnia 23 lutego 1937 r., odbytego w lokalu Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie przy ul. Zygmuntowskiej 2 o godz. 7 wieczorem*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 9, s. 4–5; *Sprawozdanie Komisji Organizacyjnej Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie za okres działalności od 21 XI 1936 do 22 II 1937*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 11, s. 1–2.

[4] *Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie za okres czasu od listopada 1936 r. do 31 stycznia 1937 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 11, s. 3 6.

[5] *Pismo Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich do Pana Starosty Grodzkiego w Wilnie, Wilno, dn. 12 marca 1937 r.*, LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1591, s. 29; *Pismo Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich do Starostwa Grodzkiego w Wilnie, Wilno, dn. 13 maja 1939 r.*, LMAVB, RS, f. 75–21, s. 80–82.

2. Członkowie

Pierwszorzędnym zadaniem, powstałym przed nowo obranym zarządem Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, było pozyskanie nowych członków. Członkiem towarzystwa mogła zostać każda osoba pełnoletnia bez różnicy wyznania i narodowości. Trzeba było tylko złożyć deklarację z własnym podpisem i podaniem adresu, zaopatrzoną podpisami dwóch członków wprowadzających. Wymagano także, aby podać wysokość składki członkowskiej, którą dana osoba obowiązuje wpłacać rocznie, gdyż od tego zależało, do jakiej kategorii członków ją zaliczano[6]. W statucie towarzystwa było przewidziane pięć kategorii członków: zwyczajnych, wspierających, dożywotnich, korespondentów oraz honorowych[7]. Członkiem zwyczajnym mogła być osoba fizyczna lub prawna, która wpłacała roczną składkę w wysokości 6 złotych, członkiem wspierającym – osoba fizyczna lub prawna, która wpłacała roczną składkę w wysokości 18 złotych, zaś członkiem dożywotnim – osoba fizyczna lub prawna, która złożyła jednorazową kwotę, co najmniej w wysokości 100 złotych[8].

Członkiem korespondentem mogła być osoba zamiejscowa lub miejscowa, współdziałająca gorliwie na rzecz rozwoju Biblioteki im. Wróblewskich na innym terenie niż Wilno. Członków korespondentów mianował zarząd, przy czym zamiejscowi byli mianowani na stałe, a miejscowi, opuszczający Wilno na pewien określony termin – czasowo[9]. Na posiedzeniu zarządu z dn. 1 marca 1937 r. postanowiono zaproponować godność członków korespondentów następującym osobom: prof. Jerzemu Lande w Krakowie, dr. Wacławowi Olszewiczowi, wiceprezesowi Towarzystwa Naukowego Śląskiego w Katowicach, Samuelowi Tyszkiewiczowi, właścicielowi oficyny wydawniczej we Florencji, Stefanowi Ryglowi, pierwszemu dyrektorowi Biblioteki im. Wróblewskich, dr, Witoldowi Sławińskiemu, członkowi Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, Henrykowi Poczobuttowi-Odlanickiemu, ziemianinowi z Adelkowszczyzny i Janinie Studnickiej, kie-

[6] *Statut Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, § 10.
[7] *Statut Towarzystwa...*, § 9.
[8] *Statut Towarzystwa...*, § 12–14.
[9] *Statut Towarzystwa...*, § 15.

rowniczce Archiwum Państwowego w Grodnie[10]. Zawiadomiono ich o tym listownie[11]. Z wymienionych siedmiu osób Jerzy Lande wpłacił na rachunek towarzystwa 100 złotych i został członkiem dożywotnim, jeszcze cztery osoby (Henryk Poczobutt-Odlanicki, Stefan Rygiel, Witold Sławiński oraz Janina Studnicka) zostały członkami zwyczajnymi. Członkami korespondentami pozostali Wacław Olszewicz i Samuel Tyszkiewicz. O innych członkach korespondentach w dokumentacji towarzystwa nie ma wzmianek[12].

Członkiem honorowym mogła zostać osoba fizyczna lub prawna, która położyła szczególne zasługi dla towarzystwa lub Biblioteki im. Wróblewskich. Miano członka honorowego miało nadawać walne zebranie na wniosek Zarządu większością 2/3 głosów obecnych członków, ale przez trzy lata działalności nie zdążono tego uczynić[13].

Pierwszymi członkami Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich zostali jego założyciele w liczbie 44 osób[14]. W latach następnych dzięki staraniom zarządu liczba członków znacznie wzrosła. W końcu roku 1937 towarzystwo miało 130 członków, w roku 1938 – 135, w roku 1939 – 126. Ogólna liczba osób, które w latach 1936–1939 były członkami towarzy-

[10] *Protokół 1-go posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie z dn. 1 marca 1937 r.,* LCVA, f. 285, ap. 1, b. 12, s.1.

[11] *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich do JW Pana Samuela Tyszkiewicza we Florencji, Wilno, dn. 18 marca 1937 r.,* LMAVB, RS, f. 75–15/5, s. 279; *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich do Pana Dra Stefana Rygla w Warszawie,* Wilno, dn. 18 marca 1937 r., LMAVB, RS, f. 75–15/5, s. 280; *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich do Pana Dra Witolda Sławińskiego w Warszawie,* Wilno, dn. 17 marca 1937 r., LMAVB, RS, f. 75–15/5, s. 282–283; *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich do JW Pana Henryka Poczobutta-Odlanickiego w Adelkowszczyźnie, poczta Indora,* Wilno, dn. 17 marca 1937 r., LMAVB, RS, f. 75–15/5, s. 284; *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich do JW Pana Wacława Olszewicza, wiceprezesa Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku,* Wilno, dn. 10 marca 1937 r., LMAVB, RS, f. 75–15/5, s. 287; *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich do Pana Prof. Jerzego Lande w Krakowie,* Wilno, dn. 10 marca 1937 r., LMAVB, RS, f. 75–15/5, s. 288; *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich do Pani Janiny Studnickiej, kierowniczki Archiwum Państwowego w Grodnie,* Wilno, dn. 6 marca 1937 r., LMAVB, RS, f. 75–15/5, s. 289.

[12] *Protokół 2-go posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie z dn. 6 kwietna 1937 r.,* LCVA, f. 285, ap. 1, b. 12, s. 2; *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie,1938 r.,* LMAVB, RS, f. 75–21, s. 118–120.

[13] *Statut Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie,* § 16.

[14] *Lista członków założycieli Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie,* LCVA, f. 285, ap. 1, b. 9, s. 3.

stwa, wynosiła 145, w tym 4 dożywotnich (inż. Jan Kadenacy, działacz polityczny Aleksander Prystor, prof. Jerzy Lande, prawnik i działacz polityczny Jan Piłsudski), 8 wspierających (4 osoby: Ignacy Parczewski, Hadży Seraja Szapszał, Franciszek Tyczkowski, Feliks Zawadzki i 4 instytucje: Bank Gospodarczy, Bank Polski, Bank Rolny oraz Bank Ziemski), 133 zwykłych. Z tych ostatnich 4 członkowie (3 osoby: Stefan Burhardt, Helena Drège, Maria Obrubańska oraz 1 instytucja – Komitet Pomocy Naukowej Towarzystwa im. Wróblewskich) płacili indywidualną składkę członkowską, ale nie ma danych o jej wysokości.

Członkami towarzystwa zostawali profesorowie Uniwersytetu Stefana Batorego i Szkoły Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, pracownicy Państwowej Biblioteki Publicznej im. Wróblewskich, osoby duchowne, wojskowi, prawnicy oraz inni przedstawiciele inteligencji polskiej. W jego gronie byli też przedstawiciele mniejszości narodowych, na przykład karaimski duchowny i uczony Hadży Seraja Szapszał, bibliotekarz i etnograf pochodzenia białoruskiego Marian Pieciukiewicz, litewscy działacze Hieronim Cycenas (Jeronimas Cicėnas), Jerzy Szłapelis (Jurgis Šlapelis), ks. Antoni Wiskont (Antanas Viskantas)[15].

Członkowie Towarzystwa na zebraniu walnym – najwyższym organie decydującym towarzystwa – wybierali i mogli być wybrani do zarządu, komisji rewizyjnej i sądu honorowego, rozpatrywali i zatwierdzali sprawozdanie i budżet, przedstawione przez zarząd, ustalali wysokość składek rocznych dla różnych kategorii członków oraz decydowali o wszelkich innych sprawach, przekraczających kompetencje zarządu[16].

Członkowie wybrani do zarządu – organu wykonawczego towarzystwa – dbali o sprawy w okresie między zebraniami walnymi. Do ich obowiązków należało: zarządzanie majątkiem towarzystwa, zawieranie umów oraz wykonanie wszelkich innych czynności, zmierzających do realizacji uchwał walnych zebrań, wyszukiwanie sposobów powiększania funduszów towa-

---

[15] *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie,* 1938 r., LMAVB, RS, f. 75–21, s. 118–120; *Deklaracje członkowskie [Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie],* LMAVB, RS, f. 75–15/6, s. 333–385; *Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie za okres czasu od listopada 1936 r. do 31 stycznia 1937 r.,* LCVA, f. 285, ap. 1, b. 11, s. 3–6; *Pismo Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich do Starostwa Grodzkiego w Wilnie,* Wilno, dn. 13 maja 1939 r., LMAVB, RS, f. 75–21, s. 80-82.

[16] *Statut Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie,* § 23–25.

rzystwa za pomocą urządzania odczytów, pogadanek i koncertów, sporządzania sprawozdań z działalności towarzystwa za rok miniony i preliminarzy budżetowych na rok następny, przyjmowanie nowych członków itp.[17] Członkowie komisji rewizyjnej sprawdzali sprawozdania roczne, sporządzone przez zarząd, jak również całą dokumentację finansową, i opinię swą przedstawiali zebraniu walnemu[18]. Sąd honorowy w liczbie trzech członków oraz trzech zastępców miał rozstrzygać wszelkie nieporozumienia, jakie wynikać mogłyby pomiędzy członkami w sprawach towarzystwa[19].

3. Działalność

Celem Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, jak głosił statut, było popieranie naukowych i finansowych potrzeb Biblioteki oraz współdziałanie w jej rozwoju, a terenem działalności – cała Polska, ze szczególnym uwzględnieniem 4 województw północno-wschodnich: wileńskiego, nowogrodzkiego, białostockiego i poleskiego[20]. Dalej w statucie zapisano, że do osiągnięcia swego celu towarzystwo ma dążyć przez: a) budzenie zainteresowania sprawami Biblioteki im. Wróblewskich jak najszerszych warstw społeczeństwa; b) wyjednanie i zbieranie darów i składek pieniężnych na potrzeby Biblioteki; c) popieranie interesów Biblioteki przed władzami państwowymi oraz instytucjami społecznymi; d) podejmowanie przedsięwzięć dla przysporzenia funduszów na cele Biblioteki[21].

Zbieranie darów i składek pieniężnych na potrzeby biblioteki

Sprostać powziętym zadaniom towarzystwo mogło tylko przy wsparciu społeczeństwa, toteż najpierw Komisja Organizacyjna, a potem zarząd niejednokrotnie zwracali się do instytucji państwowych, organizacji społecznych i osób prywatnych z prośbą o wsparcie[22]. Środki potrzebne na cele or-

---

[17] *Statut...*, § 28–30.
[18] *Statut...*, § 34.
[19] *Statut...*, § 37.
[20] *Statut...*, § 2, 3.
[21] *Statut...*, § 2.
[22] LMAVB, RS, f. 75, b. 21 (Materiały o utworzeniu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie), s. 1, 9–10.

ganizacyjne towarzystwa złożyli sami założyciele i pierwsi członkowie: Jan Piłsudski, F. Tyczkowski, H. Drège i inni. Ogółem Komisja Organizacyjna zebrała 280 zł, z których wydała 108 zł 40 groszy (druk i rejestracja statutu – 44 zł 5 gr; wydatki kancelaryjne – 64 zł 35 gr). Pozostałe na dzień 23 lutego 1937 r. pieniądze (171 zł 60 gr) przekazano do kasy towarzystwa[23].

W 1937 r. przychody towarzystwa wynosiły 2 556 zł. Część ich pochodziła z darów Banku Polskiego (500 zł.), Państwowego Banku Rolnego w Warszawie (600 zł), Chrześcijańskiego Banku Rolnego na Antokolu w Wilnie (18 zł), pozostała część z wpłacanych składek członkowskich (1 157 zł) i innych źródeł. Rozchód towarzystwa w roku 1937 wynosił 976 zł, na rachunku towarzystwa w Chrześcijańskim Banku Rolnym na Antokolu w Wilnie pozostało na dzień 1 stycznia 1938 roku 1 580 złotych[24].

W roku 1938 ogólna suma przychodu wynosiła 2 276 zł, rozchodu – 706 zł. Na rachunku towarzystwa na dzień 1 stycznia 1939 roku pozostawało 3 150 zł, na dzień 1 września 1939 roku – 2 636 zł. Pieniądze towarzystwo otrzymywało z darów, składek członkowskich, dochodów z imprez, odsetek od sum przechowywanych w banku. Wsparcia finansowego udzielały głównie banki polskie. W roku 1938 towarzystwo otrzymało od Banku Gospodarstwa Krajowego w Warszawie 500 zł, od Wileńskiego Banku Ziemskiego – 50 zł, w roku 1939 od Banku Polskiego – 500 zł, od Wileńskiego Banku Ziemskiego – 50 zł[25].

Uzyskane z darów pieniądze towarzystwo przeznaczało na opłacanie pracujących w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich praktykantów i wolontariuszy oraz na ich ubezpieczenie społeczne. Bieżące wydatki samego

---

[23] *Sprawozdanie kasowe Komisji Organizacyjnej Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*. Wilno 1937, LMAVB, RS, f. 75, b. 21, s. 94.

[24] *Księga kasowa Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 14; *Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie za okres czasu od listopada 1936 r. do 31 grudnia 1937 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 11, s. 4.

[25] *Protokół 8-go posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie z dn. 21 października 1938 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 12, s. 8; *Protokół 9-go posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie z dn. 27 lutego 1939 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 12, s. 9.

towarzystwa (wydatki kancelaryjne, pocztowe, organizacja imprez itp.) pokrywano ze składek członkowskich i pieniędzy uzyskanych z imprez[26].

Ponadto prezes ks. F. Tyczkowski i członkowie towarzystwa ofiarowali bibliotece książki, rękopisy, dzieła sztuki i przedmioty muzealne, które stanowiły depozyt wieczysty Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, wchodzący do ogólnej tablicy statystycznej zbiorów[27]. Na dzień 15 grudnia 1939 r. depozyt towarzystwa w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich zawierał około 3 tys. tomów książek i czasopism. W większości były to dzieła związane z dziejami i kulturą Wilna i Ziemi Wileńskiej[28].

Organizowanie imprez w lokalu Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich

Ważne miejsce w działalności Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich zajmowały różne imprezy, w których brali udział członkowie towarzystwa, przedstawiciele innych organizacji, ucząca się młodzież oraz wszyscy wilnianie, interesujący się sprawami nauki i kultury. Najpierw w dniu 6 maja 1937 r. w lokalu Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich odbył się wieczór pieśni i poezji regionalnej. Słowo wstępne wygłosił prof. Ta-

---

[26] *Księga kasowa Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 14; *Sprawozdania kasowe Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 10, s. 3, 8; *Do Prezydium Banku Gospodarstwa Krajowego* [Prośba Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie o przyznanie zasiłku na wsparcie praktykantów], Wilno, dn. 14 stycznia 1938 r., LMAVB, RS, f. 75–15/6, s. 331; *Bank Gospodarstwa Krajowego Sekretarz Generalny do Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie* [Zawiadomienie o przyznaniu subwencji w kwocie 500 zł.], Warszawa, dn. 28 marca 1938 r., LMAVB, RS, f. 75–15/6, s. 322; *Do Dyrekcji Wileńskiego Banku Ziemskiego* [Podziękowanie Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich za przyznanie zapomogi na cele towarzystwa w sumie 50 zł.],Wilno, dn. 18 sierpnia 1939 r., LMAVB, RS, f. 75–15/8, s. 470; *Do Sekretariatu Banku Polskiego w Warszawie* [Podziękowanie Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich za przyznanie subwencji w wysokości 500 zł],Wilno, dn. 6 marca 1939 r., LMAVB, RS, f. 75–15/8, s. 477.

[27] *Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie za okres czasu od listopada 1936 r. do 31 grudnia 1937 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 11, s. 4–6; *Listy darów dla Biblioteki im. Wróblewskich*, LMAVB, RS, f. 75, b. 138, s. 10, 13–15, 29 30, 40–44.

[28] *Pranešimas apie Valstybinę Vrublevskių vardo Biblioteką Vilniuje*, Vilnius, 1939 m. gruodžio mėn. 15 d., LMAVB, RS, f. 75–242, s. 3.

deusz Szeligowski. W pierwszej części wieczoru wystąpił litewski chór „Varpas" („Dzwon") i solistka Marytė Sabalytė. Wykonano litewskie pieśni ludowe oraz utwory kompozytorów litewskich Stasysa Šimkusa i Juozasa Tallat-Kelpšy. W drugiej części wieczoru zebrani mieli okazję posłuchać białoruskich pieśni ludowych w wykonaniu chóru pod dyrekcją Grzegorza Szyrmy (białorus. Рыгор Раманович Ширма, ros. Григорий Романович Ширма 1892–1978). Pieniądze uzyskane ze sprzedaży biletów na wieczór pieśni i poezji regionalnej przeznaczono na potrzeby Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich[29].

W dniu 28 maja 1937 r. odbyło się zebranie odczytowe towarzystwa, na którym ks. dr Piotr Śledziewski, świetny znawca wileńskiej sztuki sakralnej, wygłosił odczyt *Myśl św. Augustyna w architekturze, rzeźbach i malowidłach kościoła św. Piotra i Pawła w Wilnie*. Odczyt wywołał duże zainteresowanie słuchaczy[30].

Pamiętano także o poetach i pisarzach związanych z Wilnem i Ziemią Wileńską. W dn. 11 czerwca 1937 r. w lokalu Biblioteki im. Wróblewskich zorganizowano wieczór ku uczczeniu 50. rocznicy śmierci Józefa Ignacego Kraszewskiego (1812–1887), na którym członek towarzystwa Tadeusz Turkowski wygłosił referat *Kraszewski a Wilno*[31]. Z tej samej okazji w Bibliotece im. Wróblewskich w dniach 11–16 czerwca działała wystawa poświęcona J. I. Kraszewskiemu. Wystawiono 88 eksponatów (zdjęcia pisarza i jego rodziny, różne wydania jego dzieł, prace biograficzne i bibliograficzne o J. I. Kraszewskim i jego twórczości, materiały obchodu 50-lecia pracy pisarskiej w 1879 r. itp.) pochodzących ze zbiorów Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich i Biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie[32].

---

[29] *Wieczór pieśni i poezji regionalnej. Zaproszenie i program*, LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1591, s. 18–19; *Protokół 2-go posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie z dn. 6 kwietnia 1937 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 12, s. 2.

[30] *Ogłoszenia i zaproszenia Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich na wieczory i zebrania*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 13, s. 8; *Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie za okres czasu od listopada 1936 r. do 31 grudnia 1937 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 11, s. 4.

[31] *Protokół 2-go posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie z dn. 6 kwietnia 1937 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 12, s. 2; *Ogłoszenia i zaproszenia Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich na wieczory i zebrania*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 13, s. 8.

[32] *Materiał bibliograficzny, biograficzny oraz ikonograficzny do Józefa Ignacego Kraszewskiego z okresu jubileuszu 50-lecia pracy 1879 r. oraz śmierci 1887 r. znajdujący się na*

W tym samym roku (26 listopada) odbył się zorganizowany przez towarzystwo wieczór ku czci poety Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza, 1823–1862) w związku z 75. rocznicą jego śmierci. Referaty wygłosili: Marian Zdziechowski *Syrokomla – poeta naszej ziemi* oraz Tadeusz Turkowski *Syrokomla w życiu umysłowym Wilna*. Obchodom towarzyszyła wystawa, zorganizowana staraniem pracowników biblioteki i członków towarzystwa. Większa część eksponatów pochodziła ze zbiorów Biblioteki im. Wróblewskich (rękopisy i dzieła Syrokomli, literatura i ikonografia jego dotyczące), część udostępnili posiadacze prywatni. Ludwika z Kondratowiczów Bylińska, córka poety, wypożyczyła na wystawę dwa portrety Syrokomli, książki z jego ekslibrisami, podpisami i pieczątką; Lucjan Uziębło – model pomnika Syrokomli dłuta Piotra Hermanowicza, dwa medale, kilka fotografii; Apolonia Makowska – tekst utworów Syrokomli pokreślony przez cenzora; Helena Wilczewska – fotografię Syrokomli, ks. Franciszek Tyczkowski – obrazki święte edycji Jana Kazimierza Wilczyńskiego z wierszykami Syrokomli[33].

W 1938 r. obchodzono w Wilnie 75. rocznicę wybuchu powstania styczniowego (1863–1864). Z tej okazji 22 stycznia wieczorem towarzystwo w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich organizowało uroczysty wieczór, podczas którego historyk i archiwista Ryszard Mienicki wygłosił referat *Powstanie styczniowe na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego*, a artyści Teatru Miejskiego recytowali poezję powstańczą[34].

W dn. 26 listopada (o godz. ósmej wieczorem) odbyło się zebranie odczytowe towarzystwa, na którym dr Jerzy Orda wygłosił referat *Zagadnienie stylu w plastyce*, w którym poruszył następujące kwestie: 1. Pojęcie plastyki; 2. Zjawisko oraz definicja stylu w plastyce; 3. Ogólne kierunki w plastyce (idealizm, naturalizm, formizm); 4. Trudności w systematyce stylów;

---

wystawie ku Jego czci, urządzonej w dn. 11–16 czerwca 1937 r. w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, LMAVB, RS, f. 75–144, s. 5–8.

[33] *Wieczór ku czci Syrokomli, zorganizowany przez Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich*, LMAVB, RS, f. 75, b. 21, s. 17–18; *Ogłoszenia i zaproszenia Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich na wieczory i zebrania*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 13, s. 6.

[34] *Ogłoszenia i zaproszenia Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich na wieczory i zebrania*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 13, s. 5; *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie [Sprawozdanie z działalności za lata 1937–1939]*, Wilno 1939, LMAVB, RS, f. 75 15/8, s. 446–467.

5. Podstawy systematyki stylów. Referat był ilustrowany przezroczami. Po jego wygłoszeniu nastąpiła żywa dyskusja[35].

Odczyty naukowe wygłaszano również na zebraniach ogólnych towarzystwa. Na pierwszym walnym zebraniu w dniu 23 lutego 1937 r. wysłuchano referatu ks. dr Piotra Śledziewskiego *Trzy figury świętych na tympanonie Bazyliki św. Stanisława w Wilnie*, a na zebraniu walnym w dniu 26 marca 1938 r. referatu Euzebiusza Łopacińskiego *Kartka z dziejów piśmiennictwa wileńskiego na podstawie czasopisma „Messenger de Vilna"*[36].

Na posiedzeniach zarządu omawiano w zasadzie sprawy bieżące towarzystwa, w tym związane z organizacją odczytów publicznych i uroczystych obchodów. Ostatnie zaprotokołowane posiedzenie zarządu odbyło się 5 maja 1939 r. Obecnych było pięciu członków zarządu: ks. F. Tyczkowski, T. Dąbrowski, A. Przyłuska, H. Drège oraz S. Burhardt. Po zagajeniu posiedzenia przez prezesa ks. F. Tyczkowskiego odczytano i zatwierdzono protokół poprzedniego posiedzenia zarządu z dn. 9 marca 1939 r. Potem omawiano sprawę zwołania zebrania walnego i sprawy finansowe. Postanowiono zebranie walne odłożyć do jesieni 1939 r. W związku z projektowanym przyjazdem do Wilna dr. Kazimierza Piekarskiego, kustosza Biblioteki Narodowej w Warszawie, postanowiono zaprosić go do wygłoszenia na zebraniu walnym referatu z zakresu bibliografii wileńskiej XVI stulecia (zebranie nie doszło do skutku z powodu wybuchu drugiej wojny światowej). Na zakończenie posiedzenia skarbnik A. Przyłuska poinformowała o sprawach finansowych towarzystwa. Było to ostatnie posiedzenie zarządu przed wybuchem drugiej wojny światowej[37].

---

[35] *Ogłoszenia i zaproszenia Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich na wieczory i zebrania*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 13, s. 3.

[36] *Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie za okres czasu od listopada 1936 r. do 31 grudnia 1937 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 11, s. 4; *Ogłoszenia i zaproszenia Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich na wieczory i zebrania*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 13, s. 4.

[37] *Protokół 11-go posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie z dn. 5 maja 1939 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 12, s.11.

Rozdział IV

BIBLIOTEKA PAŃSTWOWA IM. EUSTACHEGO I EMILII WRÓBLEWSKICH (1926–1939)

1. Cele i zadania

Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie powstała na mocy umowy Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich z Ministerstwem WR i OP, podpisanej w dniu 1 lutego 1926 r. Była instytucją mającą na celu gromadzenie, przechowywanie i udostępnienie wszelkich druków, rękopisów, map, rycin oraz takich archiwaliów, które według przynależności kancelaryjnej, nie należały do archiwaliów państwowych, przede wszystkim zaś materiałów, odnoszących się treścią swą czy pochodzeniem do terytorium byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego i miasta Wilna oraz do państw Wschodu Europy (Estonia, Finlandia, Litwa, Łotwa, ZSRR). Biblioteka była publiczna, dostępna wszystkim pragnącym korzystać z jej zbiorów dla celów naukowych, kształcących i zawodowych[1]. W skład zbiorów biblioteki wchodziły: 1) depozyt bezterminowy Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich na warunkach umowy zawartej między Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego a tym towarzystwem w dn. 1 lutego 1926 roku; 2) dalsze depozyty tegoż towarzystwa, dołączone do pierwszego zbioru depozytowego i podlegające również warunkom umowy; 3) zbiory przekazywane bibliotece przez państwo oraz zakupywane z budżetu państwowego; 4) dary przekazywane bibliotece; 5) inne depozyty przekazywane bibliotece[2].

[1] *Statut Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie*, § 1, 2, LMAVB, RS, f. 75–7/1.

[2] *Statut Biblioteki...*, § 6.

Biblioteka, oprócz gromadzenia, przechowywania i udostępniania zbiorów, w miarę posiadanych środków miała: 1) podejmować i wykonywać badawcze prace biblioteczne, zwłaszcza w zakresie i na podstawie gromadzonych przez nią materiałów naukowych; 2) szerzyć wiadomości z zakresu zbiorów biblioteki przez urządzanie wystaw i pokazów; 3) ogłaszać własne prace naukowe, a w miarę potrzeby i popularne; 4) współdziałać w przedsięwzięciach naukowych i popularyzatorskich pokrewnych instytucji w kraju i za granicą[3].

W pierwszych latach pracy musiano jednak skupić się na sprawach organizacyjnych i gospodarczych, takich jak remont zakupionego dla biblioteki byłego pałacu Tyszkiewiczów, przygotowanie zbiorów do przeniesienia z dawnego lokalu przy ul. Uniwersyteckiej do nowego, porządkowanie, katalogowanie i udostępnienie zbiorów czytelnikom.

2. Budżet

Skuteczny rozwój biblioteki w dużej mierze zależał od posiadanych środków pieniężnych. Biblioteka pokrywała wydatki związane z jej działalnością z dotacji państwowych, przyznawanych corocznie z odpowiednich kredytów budżetowych Ministerstwa WR i OP oraz z dochodów własnych[4].

Wydatki biblioteki w roku 1926 wynosiły 13 127 zł, w roku 1927 – 11 039 zł, w roku 1928 – 10 333 zł, w roku 1929 – 25 653 zł, w roku 1930 – 100 283 zł, w roku 1931 – 116 226 zł. Wysokie sumy ze środków budżetowych przyznano bibliotece w latach 1930–1931 r. w celu urządzenia czytelni i magazynów (zakup mebli do czytelni, półek do magazynów, inwentarza biurowego itp.) oraz dokonania ostatecznego przeniesienia zbiorów do nowego lokalu. Do tych wydatków nie wchodziły sumy przeznaczone na remont byłego pałacu Tyszkiewiczów, które wpływały osobno[5].

Po przeprowadzce do wyremontowanego gmachu dotacje państwowe znacznie zmniejszono, co również było związane z trudnościami finanso-

---

[3] *Statut Biblioteki...*, § 7.

[4] *Statut Biblioteki...*, § 4.

[5] *Budżet Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich [w latach 1931–1936]*, LMAVB, RS, f. 75–11/1, s. 3; *Zestawienie ogólne wydatków Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich [1926–1931]*, LMAVB, RS, f. 75–14/1, s. 87; S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich...*, s. 20.

wymi, jakie przeżywało państwo z powodu światowego kryzysu gospodarczego. W roku 1932 budżet biblioteki wynosił 63 595 zł, w roku 1933 – 46 980 zł, w roku 1934 – 43 516 zł.[6]

Po oficjalnym otwarciu biblioteki dla publiczności w 1935 r. roczny jej budżet wzrósł do 75 tys. zł i utrzymał się na mniej więcej takim poziomie do drugiej wojny światowej. Zmniejszone finansowanie budżetowe w ostatnich latach przedwojennych częściowo kompensowała zapomoga Ministerstwa Opieki Społecznej w wysokości 5 400 zł rocznie[7]. Wspierały bibliotekę również banki polskie. W 1936 r. biblioteka otrzymała od Banku Polskiego 500 zł, w 1937 r. od Państwowego Banku Rolnego w Warszawie – 600 zł.[8]

Pieniądze budżetowe wydatkowano na płace dla pracowników (23 000 – 32 960 zł rocznie), różne świadczenia osobowe (1 800–1 900 zł), podróże służbowe (300–500 zł), utrzymanie lokalu (7 100 – 24 700 zł), pokrycie wydatków biurowych, drobny remont i konserwację nieruchomości (2 000–2 400 zł), wydatki specjalne biblioteki i muzeum (8 000–2 800 zł), dotacje naukowe (3 500–8 000 zł)[9]. Pieniądze otrzymane od banków polskich zarówno przez bibliotekę, jak i Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wró-

[6] *Budżet Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich [w latach 1931–1936]*, LMAVB, RS, f. 75–11/1, s. 3; *Zestawienie ogólne wydatków Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich [1926–1931]*, LMAVB, RS, f. 75–14/1, s. 87.

[7] *Do Departamentu IV Ministerstwa WR i OP w Warszawie [Pismo kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w sprawie budżetu]*, Wilno 23 czerwca 1936 r., LMAVB, RS, f. 75–141, s. 95–105; *Plan finansowo-gospodarczy [Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich] na rok 1938/1939*, LMAVB, RS, f. 75–14/1, s. 108; *Plan finansowo-gospodarczy [Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich] na rok 1939/1940*, LMAVB, RS, f. 75–13/7, s. 549.

[8] *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie do Prezydium Banku Polskiego w Warszawie*, Wilno, dn. 14 stycznia 1937 r., LMAVB, RS, f. 75–15/1, s. 57; *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie do Pana Prezesa Państwowego Banku Rolnego w Warszawie*, Wilno, 15 kwietnia 1937 r., LMAVB, RS, f. 75–15/1, s. 41.

[9] *Budżet Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich [w latach 1931–1936]*, LMAVB, RS, f. 75–11/1, s. 3; *Zestawienie ogólne wydatków Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich [1926–1931]*, LMAVB, RS, f. 75–14/1, s. 87; *Do Departamentu IV Ministerstwa WR i OP w Warszawie [Pismo kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w sprawie budżetu]*, Wilno 23 czerwca 1936 r., LMAVB, RS, f. 75–141, s. 95–105; *Plan finansowo-gospodarczy [Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich] na rok 1938/1939*, LMAVB, RS, f. 75–14/1, s. 108; *Plan finansowo-gospodarczy [Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich] na rok 1939/1940*, LMAVB, RS, f. 75–13/7, s. 549.

blewskich, przeznaczano na wynagrodzenie pracy praktykantów i wolontariuszy[10].

3. Personel

Pracowników Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich mianowało Ministerstwo WR i OP, któremu ona podlegała, zaś Towarzystwu Pomocy Naukowej im. Wróblewskich według umowy z dn. 1 lutego 1926 r. przysługiwało prawo przedstawienia swych kandydatów na stanowiska w bibliotece[11]. Pierwszym kierownikiem biblioteki został dr Stefan Rygiel, który pełnił te obowiązki do 9 kwietnia 1932 r. Jednocześnie pozostawał on kierownikiem Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej w Wilnie, a od 26 czerwca 1929 r. dyrektorem Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie. Oprócz kierownika w bibliotece zatrudniono w charakterze naukowej siły pomocniczej Helenę Drège, która na prośbę Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich opiekowała się zbiorami po śmierci fundatora. Wynagrodzenia za swą pracę nie otrzymywała, ale korzystała bezpłatnie z jednego pokoju z oświetleniem i opałem w lokalu biblioteki przy ul. Uniwersyteckiej 9. W 1926 r. zatrudniano jeszcze administratora, woźnego i dozorcę. Obowiązki administratora pełnił od 1 lutego do 1 kwietnia S. Gojawiczyński, a od

---

[10] *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie do Prezydium Banku Polskiego w Warszawie*, Wilno, dn. 14 stycznia 1937 r., LMAVB, RS, f. 75-15/1, s. 57; *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie do Prezydium Państwowego Banku Rolnego w Warszawie*, Wilno, 16 stycznia 1937 r. LMAVB, RS, f. 75-15/1, s. 51; *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie do Pana Prezesa Państwowego Banku Rolnego w Warszawie*, Wilno, 15 kwietnia 1937 r. LMAVB, RS, f. 75-15/1, s. 41; *Do Prezydium Banku Gospodarstwa Krajowego* [Prośba Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie o przyznanie zasiłku na wsparcie praktykantów], Wilno, dn. 14 stycznia 1938 r., LMAVB, RS, f. 75-15/6, s. 331; *Bank Gospodarstwa Krajowego Sekretarz Generalny do Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie* [Zawiadomienie o przyznaniu subwencji w kwocie 500 zł], Warszawa, dn. 28 marca 1938 r., LMAVB, RS, f. 75 15/6, s. 322; *Do Dyrekcji Wileńskiego Banku Ziemskiego* [Podziękowanie Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich za przyznanie zapomogi na cele towarzystwa w sumie 50 zł], Wilno, dn. 18 sierpnia 1939 r., LMAVB, RS, f. 75-15/8, s. 470; *Do Sekretariatu Banku Polskiego w Warszawie* [Podziękowanie Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich za przyznanie subwencji w wysokości 500 zł],Wilno, dn. 6 marca 1939 r., LMAVB, RS, f. 75-15/8, s. 477.

[11] *Umowa podpisana pomiędzy Stefanem Dębym...*,§ 8, 9.

1 kwietnia 1926 r. Stefan Wiśniewski, urzędnik Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej. Dostawał on wynagrodzenie 35 zł miesięcznie i korzystał z jednopokojowego mieszkania w pałacu potyszkiewiczowskim. Dozorcą gmachu przy ul. Zygmuntowskiej był od 1 lutego do 1 maja 1926 r. Władysław Pieciukiewicz, od 1 maja 1926 r. – Jan Zawadzki. Obowiązki woźnego w lokalu biblioteki przy ul. Uniwersyteckiej pełniła od 1 lutego do 1 kwietnia 1926 r. Polebisówna, a od 1 kwietnia tegoż roku – Stanisław Jarocki za wynagrodzenie 25 zł miesięcznie i za izbę kuchenną ze światłem[12].

W latach następnych liczba pracowników biblioteki powoli wzrastała. W 1929 r. w charakterze naukowych sił pomocniczych zostały etatowo zatwierdzone bibliotekarki: Helena Drège, Maria Obrubańska, Irena Fiłonowa, woźni: Stanisław Jarocki i Aleksander Kujalis. Ponadto jako pracownicy kontraktowi w bibliotece pracowali: bibliotekarka Wiera Karaffa-Korbut i inżynier Aleksander Smażeniewicz. Obowiązki administracyjne nadal sprawował Stefan Wiśniewski, dozorcy – Jan Zawadzki[13].

W 1930 r., oprócz wymienionych pracowników, w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich od 1 lipca do 17 grudnia pracował Mikołaj Dzikowski, który za zgodą Ministerstwa WR i OP pełnił obowiązki zastępcy kierownika biblioteki. W tym samym roku zatrudniono dodatkowo pracownicę kontraktową Leokadię Niekraszównę (z dn. 1 sierpnia 1931 r. zwolniona na skutek redukcji personelu) i palacza Aleksandra Kowalewskiego[14], w 1931 r. – woźnego Piotra Garszkę[15].

W 1932 r. ze stanowiska kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich ustąpił Stefan Rygiel. Na jego miejsce w dn. 3 marca 1932 r. został mianowany Erwin Koschmieder, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego, były bibliotekarz Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Akt przekazania i przejęcia biblioteki odbył się 9 kwietnia 1932 r. w obecności

---

[12] *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie w 1926 r., Wilno, 22 grudnia 1926 r.*, LMAVB, RS, f. 75–11/1, s. 1.

[13] *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie w roku 1929*, LMAVB, RS, f. 75–11/2, s. 144, 170.

[14] *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za rok 1930*, LMAVB, RS, f. 75–11/4, s. 282.

[15] *Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 5, s. 16.

całego personelu biblioteki i przedstawiciela Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Ludwika Abramowicza[16].

Po dwóch latach E. Koschmieder został zwolniony ze stanowiska kierownika na własne życzenie. Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich zaproponował na jego miejsce dr. Stefana Burhardta, asystenta Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie. Ministerstwo WR i OP uwzględniło opinię Komitetu i S. Burhardt został kierownikiem Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich (Dekret ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego z dn. 31 października 1934 r.)[17]. Akt przekazania i przejęcia biblioteki odbył się w dn. 26 listopada 1934 r.[18] S. Burhardt przepracował na stanowisku kierownika Państwowej Biblioteki im. Wróblewskich do wybuchu drugiej wojny światowej i wielce przyczynił się do jej rozwoju[19].

W 1935 r., tj. w roku oficjalnego otwarcia, personel biblioteki oprócz kierownika Stefana Burhardta i honorowego kustosza Ludwika Abramowicza liczył: 5 pracowników etatowych (bibliotekarki Helena Drège, Maria Obrubańska, Irena Fiłonowa, Anna Przyłuska, sekretarz Stefan Wiśniewski), 3 pracowników kontraktowych (bibliotekarki Wiera Karaffa-Korbut, Janina Kapuścińska, inżynier Aleksander Smażeniewicz) i 5 funkcjonariuszy niższych (woźni Aleksander Kujalis, Jan Zawadzki, Piotr Garszko, Wacław Papszun, palacz Aleksander Kowalewski). Ponadto, w czytelni literatury sowieckiej pracował Marian Pieciukiewicz, opłacany przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej[20]. Kierownictwo biblioteki uważało taką

---

[16] *Akt przekazania i przejęcia Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w dniu 9 kwietnia 1932 r.*, LMAVB, RS, f. 75–22/3, s. 193.

[17] *[Pismo Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich] Do Biura Personalnego Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie*, Wilno, dn. 26 września 1934 r., LMAVB, RS, f. 75–22/2, s. 176.

[18] *Akt przekazania i przejęcia Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w dniu 26 listopada 1934 r.*, LMAVB, RS, f. 75-22/3, s. 169.

[19] T. Gołębiowska, *Stefan Burhardt. Rys biograficzny (1899–1991).* Przedmową opatrzył Sławomir Kalembka, Toruń 2000, s. 24–26.

[20] *Umowa dodatkowa Nr 2, zawarta przez Kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie Dr Stefana Burhardta i Dyrektora Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodnie w Wilnie Dr Władysława Wielhorskiego dn. 21 stycznia 1935 r.*, LMAVB, RS, f. 75, b. 7/2, s. 142.

liczbę pracowników za niewystarczającą, ale ograniczone środki finansowe nie pozwalały na zatrudnienie większej liczby pracowników[21].

Oprócz pracowników etatowych i kontraktowych w bibliotece pracowali praktykanci i wolontariusze (zwykle po dziesięć osób w jednym czasie), rekrutujący się spośród absolwentów Uniwersytetu Stefana Batorego oraz Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie. W latach 1935–1939 odbywali praktykę bibliotekarską i pracowali w charakterze wolontariuszy: Wiera Baranówna, Maria Budrewiczówna, Janina Chomińska, Irena Czepulonisówna, Zofia Czyżykówna, Jadwiga Danecka-Rutska, Julia Glińska, Edmund Józefowicz, Wacław Kaczan, Jadwiga Karaczewska, Izrael Klauzner, Maria Kłyszejkówna, Janina Rewkowska, Irena Rodziewiczówna, Nadzieja Sawkówna, Bronisław Siedler, Maria Siedlecka, Irena Sławińska, Jan Statkiewicz, Jan Surma, Tamara Szyszmanówna, Maria Zagórska, Halina Zalewska, Leon Zarubin, Halina Żabianka, Maria Żeromska, Maria Żywicka[22]. Większość z nich pracowało bezpłatnie po 6 godzin dziennie, oddając bibliotece swoją pracą duże usługi. Praktykanci pracowali przy katalogowaniu książek, czasopism i rękopisów, sprawdzaniu dubletów, wysyłaniu wydawnictw na wymianę itp. Administracja biblioteki i zarząd Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich starali się w miarę możliwości zapewnić praktykantom chociażby skromne wynagrodzenie za ich pracę, przeznaczając na ten cel pieniądze ofiarowane przez banki i inne instytucje[23].

[21] *Sprawozdanie [z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie] za rok 1935*, LMAVB, RS, f. 75-13/2, s. 138; *Umowa dodatkowa Nr 2...*,s. 142.

[22] *Sprawozdanie [z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie] za rok 1935*, LMAVB, RS, f. 75-13/2, s. 139–141; *Materiały na posiedzenie Komitetu [Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich] z dn. 16 grudnia 1939 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b.8, s. 3; To samo LMAVB, RS, f. 75-22/2, s. 152.

[23] *Bank Gospodarstwa Krajowego Sekretarz Generalny do Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie* [Zawiadomienie o przyznaniu subwencji w kwocie 500 zł.], Warszawa, dn. 28 marca 1938 r., LMAVB, RS, f. 75-15/6, s. 322; *Do Dyrekcji Wileńskiego Banku Ziemskiego* [Podziękowanie Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich za przyznanie zapomogi na cele towarzystwa w sumie 50 zł.],Wilno, dn. 18 sierpnia 1939 r., LMAVB, RS, f. 75-15/8, s. 470; *Do Sekretariatu Banku Polskiego w Warszawie* [Podziękowanie Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich za przyznanie subwencji w wysokości 500 zł], Wilno, dn. 6 marca 1939 r., LMAVB, RS, f. 75-15/8, s. 477.

4. Działalność

Remont gmachu bibliotecznego przy ul. Zygmuntowskiej

Roboty remontowe w potyszkiewiczowskim pałacu i przysposobienie go dla potrzeb biblioteki trwały kilka lat. Pałac wybudowany w latach 1884–1888 według projektu architekta Cypriana Maculewicza (1836–1893)[24] w latach pierwszej wojny światowej i ciężkiego okresu powojennego był silnie zapuszczony i wymagał kapitalnego remontu. Ponadto trzeba było przysposobić go do potrzeb biblioteki. W 1926 r. przeprowadzono roboty zabezpieczające gmach od dalszego niszczenia. Pieniądze (17 tys. zł) na ten cel wydzieliło ze swych funduszy Ministerstwo WR i OP. Planową przebudowę gmachu rozpoczęto w 1927 r. po uzyskaniu finansowania z budżetu państwowego (100 000 zł). Projekt i kosztorys przebudowy, sporządzone przez Okręgową Dyrekcję Robót Publicznych, zostały zatwierdzone przez Ministerstwo Robót Publicznych i Ministerstwo WR i OP. Roboty nadzorował specjalny Komitet Budowlany powołany przez Okręgową Dyrekcję Robót Publicznych. Do Komitetu Budowlanego wchodził także wiceprezes Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Ludwik Abramowicz[25].

Roboty budowlane prowadzono kilkoma etapami. W latach 1927–1928 założono drenaż w celu zabezpieczenia gmachu od wód podskórnych, zamieniono system kanalizacyjno-wodociągowy i centralnego ogrzewania, przebudowano parterową kondygnację gmachu. W latach 1929–1930 dokonano przebudowy frontowej klatki schodowej i przedsionka oraz częściowej przebudowy pierwszego piętra przez przekształcenie go w większości pomieszczeń na sale piętrowe z galeriami. Rozpoczęto też przebudowę naj-

---

[24] *Lietuvos architektūros istorija: nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m.*, Vilnius 2000, s. 123.

[25] *Do Pana Dyrektora Bibliotek Państwowych w Wilnie* [Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich wyraża w piśmie zadowolenie za wyasygnowanie przez Ministerstwo WR i OP 100 000 zł. na remont pałacu potyszkiewiczowskiego i dziękuje za zaproszenie do Komitetu Budowlanego], LMAVB, RS, f. 75-15/2, s. 64; *Pismo Dyrekcji Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie do Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w sprawie remontu pałacu potyszkiewiczowskiego*, Wilno, 12 maja 1927 r., LCVA, f. 285, ap. 1, b. 2, s. 17; *Pismo wiceprezesa Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Ludwika Abramowicza do Pana Dyrektora Biblioteki Państwowej* [im. Wróblewskich w sprawie remontu], LCVA, f. 285, ap. 1, b. 2, s. 21.

wyższej kondygnacji gmachu na mieszkania służbowe. W drugiej połowie 1930 r. i na początku 1931 r. zmieniono stropy nad pierwszym piętrem na żelazno-betonowe, wykończono pomieszczenia na drugim piętrze, powstałe z części poddasza oraz przeprowadzono szereg mniejszych robót uzupełniających. Jednak prace remontowe na tym nie zakończyły się, gdyż wiosną 1931 r. powódź zalała wyremontowane już pomieszczenia, które po ustąpieniu wody musiano porządkować od nowa. Ponadto zalanie suteren urządzonych na magazyny przekonało o niemożliwości takiego ich przeznaczenia pomimo wszelkich zastosowanych zabezpieczeń i zmusiło do zaprojektowania magazynów na najwyższej kondygnacji, co wymagało dodatkowych środków i czasu na dokonanie zmian[26].

Początkowo w tym samym gmachu zamierzano ulokować również Bibliotekę Uniwersytecką. Zbiory Biblioteki im. Wróblewskich miały być pomieszczone w części parterowej i na półpiętrze parteru, zaś w pozostałej części gmachu zbiory Biblioteki Uniwersyteckiej oraz wspólne dla nich czytelnie, a w suterenach magazyny. Senat i Rektorat USB zgadzał się na przeniesienie Biblioteki Uniwersyteckiej do gmachu przy ul Zygmuntowskiej 2 pod kilkoma warunkami, a mianowicie, jeżeli: 1) gmach ten będzie przekazany Uniwersytetowi Stefana Batorego i będzie administrowany na równi z innymi gmachami uniwersyteckimi oraz będzie miał na frontonie napis główny „Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie”; 2) Plany przeróbki gmachu będą przedkładane Senatowi USB; 3) Gmach zajmowany dotychczas przez bibliotekę zostanie oddany na inne cele uniwersytetu; 4) Przy przenoszeniu księgozbioru Biblioteki Uniwersyteckiej Publicznej do nowego gmachu, zbiory i przedmioty muzealne, będące pod opieką dyrekcji biblioteki, zostaną wyłączone i rozmieszczone osobno w lokalu przeznaczonym na to przez uniwersytet[27]. Niektóre z tych warunków, jak to: przekazanie całego gmachu w wyłączną administrację Uniwersytetu Stefana Batorego i umieszczenie na jego frontonie stosownego napisu „Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie” były nie do przyjęcia, gdyż kolidowały z umową

[26] *Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 5, s. 4–8.

[27] *Senat i Rektorat Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do Pana Stefana Dębego, Naczelnika Wydziału Bibliotek Państwowych w Warszawie* [w sprawie przeniesienia Biblioteki Uniwersyteckiej Publicznej do gmachu przy ul. Zygmuntowskiej], Wilno, dn. 23 marca 1928 r., LMAVB, RS, f. 75 4, s. 53.

podpisaną w dn. 1 lutego 1926 r. przez Ministerstwo WR i OP oraz Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich. Z innymi warunkami, stawianymi przez Senat i Rektorat USB, w zasadzie zgadzano się[28].

Uzgadnianie warunków rozmieszczenia Biblioteki Uniwersyteckiej i Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich pod jednym dachem trwało parę lat, póki zalanie wodą niższych kondygnacji gmachu przy ul Zygmuntowskiej podczas wiosennej powodzi w 1931 r. przekreśliło plany umieszczenia w nim dwóch bibliotek[29].

Ostateczne wykończenie i przejęcie robót nastąpiło 9 grudnia 1931 r. Całokształt przebudowy kosztował prawie milion złotych, a razem z kupnem gmachu 1 200 000 złotych. Zdaniem ówczesnych pracowników bibliotecznych „Za tę cenę zyskało Wilno wspaniały, nowocześnie i celowo urządzony, reprezentacyjny gmach biblioteczny, stojący na wolnej dokoła wielkiej powierzchni ogrodowej, w centralnym położeniu, z wielkimi możliwościami rozbudowy"[30].

Umowa z Instytutem Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej

W 1930 r., gdy remont pałacu zakupionego przez Ministerstwo WR i OP dla Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich zbliżał się ku końcowi, postanowiono rozlokować w nim jeszcze dwie instytucje: nowo powstały Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej i Wyższą Szkołę Nauk Politycznych[31]. Początkowo (od 15 lutego 1930 r.) zarówno Instytut, jak i jego

[28] *Uwagi [Ministerstwa WR i OP] do pisma Rektora USB L.3753 ex 1927/1928 z dn. 23 marca 1928 r. w sprawie przeniesienia Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej do pałacu potyszkiewiczowskiego*, LMAVB, RS, f. 75–4, s. 54.

[29] *Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 5, Wilno, dn. 25 marca 1930 r., s. 20.

[30] S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich...*, s. 13.

[31] *Statut stowarzyszenia „Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej"*, Warszawa 1930; *Wyższa Szkoła Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej: Statut*, Warszawa 1930; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie od 23 lutego 1931 r. do 31 sierpnia 1931 r.* „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 253; J. Róziewicz, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, [w:] *Słownik polskich towarzystw naukowych*, t. 2: *Towarzystwa naukowe i upowszechniające naukę działające w przeszłości na ziemiach polskich*, cz. 2, redaktor naukowy Barbara Sordylowa, Warszawa 1994, s. 60; M. Kornat, *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939) i jego wkład w rozwój*

Wyższa Szkoła Nauk Politycznych, korzystały z pomieszczeń w niewykończonym jeszcze wtedy gmachu potyszkiewiczowskim w skrzydle od ul. Arsenalskiej na mocy tymczasowego porozumienia z kierownictwem biblioteki. Po wykończeniu remontu w dn. 12 października 1931 r. Instytut otrzymał nowy, o wiele większy lokal na I piętrze gmachu, z oddzielnym wejściem i całkowicie izolowany od pomieszczeń bibliotecznych[32].

Dalsze korzystanie przez Instytut z lokalu biblioteki potrzebowało uregulowania prawnego, toteż kierownik Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich Erwin Koschmieder i przedstawiciel dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej Władysław Wielhorski w dn. 4 czerwca 1932 r. podpisali umowę, którą zaakceptował zarówno Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej, jak i Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Wróblewskich[33]. Tekst umowy został wysłany do Ministerstwa WR i OP do zatwierdzenia. W Warszawie umowę rozpatrzono, ale jej nie zatwierdzono, wskazując na potrzebę zmiany poszczególnych punktów[34]. Uzgodnienie tekstu umowy trwało ponad rok i dopiero 13 lipca 1933 r. została ona zatwierdzona przez Ministerstwo WR i OP[35]. Na mocy tej umowy Biblioteka oddawała do dyspozycji Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych część gma-

---

polskiej sowietologii, „Kwartalnik Historyczny" 2000, t. 107, nr 3, s. 43–46; idem, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej: Geneza, dzieje i dorobek Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Zeszyty Historyczne" 2000, t. 134, s. 7–14.

[32] *Pismo Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Zarządu Fundacji im. Wróblewskich [Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich]*, Warszawa, dn. 24 stycznia 1930 r., LCVA, f. 285, ap.1, b. 2, s. 8; *Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 rok*, Wilno, dn. 25 marca 1932, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 5, s. 20.

[33] *Umowa podpisana przez kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie prof. dr. Erwina Koschmiedera imieniem Skarbu Państwa z jednej strony i przedstawiciela dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie inż. Władysława Wielhorskiego z drugiej strony*, Wilno, dn. 4 czerwca 1932 r., LMAVB, RS, f. 75, b. 7/2, s. 133, 134, 141.

[34] *Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Dyrekcji Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie*, Warszawa, dn. 13 lipca 1933 r., LMAVB, RS, f. 75/2, s. 140.

[35] *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie do Departamentu IV Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie*, Wilno, dn. 10 czerwca 1933 r., LMAVB, RS, f. 75/2, s. 136; *Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Dyrekcji Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie*, Warszawa, dn. 19 kwietnia 1933 r., LMAVB, RS, f. 75/2, s. 138.

chu (salę na pierwszym piętrze od ul. Arsenalskiej 8 oraz trzy pokoje na półpiętrze od podwórza), a Instytut zobowiązywał się płacić za światło według zainstalowanego licznika, utrzymywać udzielony mu lokal w należytym porządku i naprawiać wszelkie uszkodzenia[36].

W latach następnych w miarę rozwoju Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych Biblioteka udostępniła im dodatkowe pomieszczenia. W czerwcu 1934 r. przedstawiciel dyrekcji Instytutu sekretarz Teodor Bujnicki przejął od przedstawiciela Biblioteki sekretarza Stefana Wiśniewskiego przeznaczony dla Instytutu lokal, składający się z pięciu pokoi i dwóch dużych sal oraz korytarza „świeżo odremontowanych z wszystkimi zamkami i kluczami, nową instalacją elektryczną oraz całe szyby w oknach i drzwiach pomalowanych olejną farbą"[37].

Umowa z dn. 4 czerwca 1932 r. przewidywała także przekazanie księgozbioru nagromadzonego przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich. Kierownictwo Instytutu od momentu jego uruchomienia poświęcało wiele uwagi kompletowaniu biblioteki literatury naukowej i dydaktycznej, odpowiadającej potrzebom pracowników i słuchaczy. W dniu 12 listopada 1930 r., po pewnych wstępnych przygotowaniach, podręczną bibliotekę Instytutu oddano do użytku profesorów i słuchaczy Wyższej Szkoły Nauk Politycznych. Księgozbiór biblioteki początkowo składał się z paruset książek i 88 czasopism, zakupionych przez Instytut oraz darowanych przez założycieli. W latach następnych zbiory biblioteki ciągle wzrastały. W końcu 1931 r. biblioteka Instytutu posiadała 471 książek, 135 tytułów wydawnictw ciągłych i czasopism, w końcu 1932 r. – 1314 książek, 385 tytułów wydawnictw ciągłych i czasopism oraz 33 mapy[38].

---

36 *Umowa podpisana przez kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie prof. dr. Erwina Koschmiedera imieniem Skarbu Państwa z jednej strony i przedstawiciela dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie inż. Władysława Wielhorskiego z drugiej strony*, Wilno, dn. 4 czerwca 1932 r., LMAVB, RS, f. 75, b. 7/2, s. 141.

37 *Protokół przejęcia przydzielonego lokalu do użytku Dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie przez Dyrekcję Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich*, Wilno, dn. 5 czerwca 1934 r., LMAVB, RS, f. 75, b. 7/2, s. 121.

38 *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej za I i II semestr 1930/1931 r.*, LMAVB, RS, f. 75, b. 23/1, s. 6–7; *Sprawozdanie ogólne prezesa Zarządu Instytutu...*, s. 259.

Początkowo podręczna biblioteka Instytutu nie miała wydzielonego oddzielnego pomieszczenia i mieściła się w salach, gdzie odbywały się wykłady. W 1931 r. czytelnię dla pracowników i słuchaczy Szkoły Nauk Politycznych urządzono w oddzielnej sali, udostępnionej przez Bibliotekę im. Wróblewskich. Zakupiono dla urządzenia czytelni niezbędne meble: stół, krzesła, biurko, trzy półki na czasopisma oraz dwie szafy biblioteczne. Potem w tej sali postanowiono urządzić Muzeum Ikonograficzne Wilna, a Instytutowi na rozmieszczenie księgozbioru oddano dwa pokoje na półpiętrze parteru[39].

W miarę wzrastania zbiorów bibliotecznych Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej oraz Szkoły Nauk Politycznych powstały trudności z ich rozmieszczeniem i porządkowaniem, pomyślano zatem o przekazaniu ich Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich. W 1933 r. na mocy wyżej wspomnianej umowy z dn. 4 czerwca 1932 r., Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej przekazał Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich tytułem depozytu wieczystego swój księgozbiór oraz zobowiązał się przekazywać dalsze nabytki z wyjątkiem dzieł o charakterze podręcznym, potrzebnych pracownikom naukowym Instytutu. Biblioteka zaś udostępniała pracownikom naukowym Instytutu, personelowi profesorskiemu oraz słuchaczom Szkoły Nauk Politycznych bezpłatne korzystanie z całego jej księgozbioru[40].

Zbiory Instytutu przekazane Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich systematycznie wzrastały. W roku 1933 depozyt Instytutu w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich liczył ok. 6 tys. tomów, w roku 1935 – ok. 11 tys. tomów, w roku 1937 – ok. 13 tys. tomów książek i czasopism, a ponadto: 500 tomów dubletów, 171 tomów niezinwentaryzowanych i nieskatalogowanych wydawnictw ciągłych i czasopism, 8 atlasów, 85 map i 38 tablic (wykresów i schematów)[41]. W końcu 1939 r. jego depozyt w Bibliotece Pań-

---

[39] *Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 5, Wilno, dn. 25 marca 1930 r., s. 20.

[40] *Umowa podpisana przez kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie prof. dr Erwina Koschmiedera imieniem Skarbu Państwa z jednej strony i przedstawiciela dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie inż. Władysława Wielhorskiego z drugiej strony*, Wilno, dn. 4 czerwca 1932 r., LMAVB, RS, f. 75, b. 7/2, s. 141.

[41] *Uwagi do tablicy statystycznej zbiorów Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za rok 1937*, LMAVB, RS, f. 75–13/4, s. 324–327; *Ze Szkoły Nauk Politycznych*

stwowej im. Wróblewskich (Instytut wtedy już nie działał, a biblioteka była oddana Ministerstwu Oświaty Litwy) liczył ok. 16 tys. tomów książek i czasopism[42].

Instytut nie tylko przekazał Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich swój wartościowy księgozbiór, ale i opłacał dwóch pracowników (Mariana Pieciukiewicza i Marię Obrubańską), którzy katalogowali książki, czasopisma i wydawnictwa ciągłe, wypełniające depozyt wieczysty Instytutu. Ponadto Obrubańska prowadziła czytelnię książek, a Pieciukiewicz czytelnię tzw. sowietików[43].

W czytelni sowietików, urządzonej po przejęciu księgozbioru Instytutu przez Bibliotekę Państwową im. Wróblewskich, przechowywano wszystkie wydawnictwa sowieckie, deponowane przez Instytut, nabyte przez samą Bibliotekę im. Wróblewskich oraz skonfiskowane na poczcie i przysyłane przez Starostwo Grodzkie Wileńskie. Książki były ustawiane w szafach otwartych w czytelni i na galerii, bieżące dzienniki i czasopisma rozkładane na półkach, a mapy rozwieszane na stojaku[44].

W 1935 r. powołano specjalną komisję, odpowiedzialną za nabycie literatury naukowej, potrzebnej dla Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych. Nabyta literatura wzbogacała depozyt Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich. Przewodniczącym komisji zakupów był z racji zajmowanego stanowiska kierownik Państwowej Biblioteki im. Wróblewskich Stefan Burhardt, sekretarzem – Marian Pieciukiewicz, skarbnikiem – Teodor Bujnicki, przedstawicielami Biblioteki – Helena Drège i Anna Przyłuska, przedstawicielami Instytutu – Erwin Koschmieder, Wiktor Sukiennicki, Stanisław Swianiewicz i Henryk Łowmiański. Posiedzenia komisji odbywały się zwykle raz na miesiąc z wyjątkiem

---

w Wilnie, „Ateneum Wileńskie" 1934, t. 9, s. 451; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1936, t. 11, s. 812; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1937, t. 12, s. 682.

42 *Pranešimas apie Valstybinę Vrublevskių vardo Biblioteką Vilniuje*, LMAVB, RS, f. 75-242, s. 2.

43 *Umowa dodatkowa Nr 2, zawarta przez Kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie Dr Stefana Burhardta i Dyrektora Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodnie w Wilnie Dr Władysława Wielhorskiego dn. 21 stycznia 1935* r., LMAVB, RS, f. 75, b. 7/2, s. 142.

44 *Czytelnia „Sowietików" [Sprawozdanie za rok 1937]*, LMAVB, RS, f. 75-12/2, s. 207–210.

wakacji letnich. W razie nieobecności Sukiennickiego na posiedzeniach komisji zastępował go Jerzy Wiszniewski, w razie nieobecności Swianiewicza – Franciszek Ancewicz [45].

Prenumerowano i kupowano głównie czasopisma i książki ze Związku Sowieckiego w języku rosyjskim, ukraińskim i białoruskim. Na przykład, w 1935 r. do biblioteki Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej nabyto ponad 60 tytułów czasopism[46]. Sporo wydawnictw zagranicznych otrzymywano z wymiany. Instytut na wymianę wysyłał cieszące się dużym popytem własne wydawnictwa: czasopisma „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", „Balticoslavica"[47] oraz serię książek,

---

[45] *Sprawozdanie [Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich] za rok 1935*, LMAVB, RS, f. 75–13/2, s. 148–149.

[46] *Wykaz czasopism sowieckich dla Biblioteki Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie za rok 1935*, LMAVB, RS, f. 75, b. 23/3, s. 138–140. Instytut Naukowo Badawczy Europy Wschodniej nabywał następujące czasopisma sowieckie: 1. *Антирелигиозник*; 2. *Бюллетень финансового и хозяйственного законодательства;* 3. *Безбожник;* 4. *Борьба классов;* 5. *Бюллетень Наркомпроса РСФСР;* 6. *Художественная литература;* 7. *Известия Академии Наук СССР. Отдел общественных наук;* 8. *Известия ЦК ВЛКСМ;* 9. *Институт красной профессуры;* 10. *Интернационал молодежи;* 11. *Искусство;* 12. *История пролетариата СССР;* 13. *Книга и пролетарская революция;* 14. *Книжный фронт;* 15. *Коммунистическая революция;* 16. *Коммунистический интернационал;* 17. *Красная новь;* 18. *Красное студенчество;* 19. *Красный архив;* 20. *Красный библиотекарь;* 21. *Критико-библиографический бюллетень;* 22. *Литературная учеба;* 23. *Литературный современник*; 24. *Литературный критик;* 25. *Молодой большевик;* 26. *Народный учитель;* 27. *Наши достижения;* 28. *Обществоведение и история в средней школе;* 29. *Огонек;* 30. *Партийная учеба;* 31. *Педагогическое образование;* 32. *Политехническое обучение в школе;* 33. *Проблемы истории докапиталистического общества;* 34. *Просвещение национальностей;* 35. *Под знаменем марксизма;* 36. *Проблемы марксизма;* 37. *Сборник законов УССР;* 38. *Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР*; 39. *Советская литература*; 40. *Советская торговля*; 41. *Советская юстиция*; 42. *Советский музей*; 43. *Советский сахар*; 44. *Советское краеведение*; 45. *Социалистическая реконструкция и наука*; 46. *Социалистическая реконструкция сельского хозяйства*; 47. *Социалистический сектор и наука;* 48. *Фронт науки и техники*; 49. *За темпы, качество, проверку*; 50. *Большевицкий друг*; 51. *Збор законов ураду Беларуси*; 52. *Звязда*; 53. *Библиотека „Радянська литература"*; 54. *Бюллетень НКО*; 55. *За комунистычне выховане дошкільника*; 56. *За марксо-ленинскую критику*; 57. *Літературна газета*; 58. *Радянська Україна*; 59. *Червоный шлях*; 60. *Октябрь;* 61. *Новый мир.*

[47] „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1933–1934, t. 1–2; „Balticoslavica. Biuletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie" 1933–1938, t. 1 3.

w której wydano następujące prace: Stanisława Swianiewicza *Lenin jako ekonomista,* Wilno 1930; Jana Otrębskiego *Przyczynki słowiańsko-litewskie,* cz. 1. Wilno 1930, cz. 2. Wilno 1935; Erwina Koschmiedera *Przyczynki do zagadnienia homonii w hirmosach rosyjskich,* Wilno 1932; Bogumiła Jasinowskiego *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu,* Wilno 1933; Witolda Dynowskiego *Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia,* Wilno 1934; Juliana Krzyżanowskiego *Byliny: Studium z dziejów rosyjskiej epiki ludowej,* Wilno 1934; Bolesława Cyrulińskiego *Koncesje zagraniczne w ZSRR,* Wilno 1935; Aleksego Derugi *Piotr Wielki a unici i unia kościelna 1700–1711,* Wilno 1936; Seweryna Wysłoucha *Posługi komunikacyjne miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVI w.*, Wilno 1936; Wiktora Sukiennickiego *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej,* Wilno 1938[48].

Wymieniano się wydawnictwami z instytucjami i towarzystwami naukowymi Anglii (*Viking Society for Northern Research,* London), Austrii (*Anthropologischen Gesellschaft,* Wien), Bułgarii (*Софийски Университет,*

[48] S. Swianiewicz, *Lenin jako ekonomista,* Wilno 1930 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Ekonomiczna nr 1); J. Otrębski, *Przyczynki słowiańsko-litewskie,* Cz. 1, Wilno 1930 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna, nr 1); E. Koschmieder, *Przyczynki do zagadnienia homonii w hirmosach rosyjskich,* Wilno 1932 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna, nr 2); B. Jasinowski, *Wschodnie chrześcijaństwo a Rosja na tle rozbioru pierwiastków cywilizacyjnych Wschodu i Zachodu,* Wilno 1933 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Prawnicza, nr 1); W. Dynowski, *Barwne kufry chłopskie z okolic Wileńszczyzny i Polesia,* Wilno 1934 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja etnologiczna, nr 1); J. Krzyżanowski, *Byliny: Studium z dziejów rosyjskiej epiki ludowej,* Wilno 1934 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna, nr 3); J. Otrębski, *Przyczynki słowiańsko-litewskie,* Cz. 2, Wilno 1935 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna, nr 4); B. Cyruliński, *Koncesje zagraniczne w ZSRR,* Wilno 1935 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Ekonomiczna, nr 2); A. Deruga, *Piotr Wielki a unici i unia kościelna 1700–1711,* Wilno 1936 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Historyczna, nr 1); S. Wysłouch, *Posługi komunikacyjne miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVI w.*, Wilno 1936 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Historyczna, nr 2); W. Sukiennicki, *Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej,* Wilno 1938 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Prawnicza, nr 2).

Sofia), Czechosłowacji (*Masarykova Univerzita*, Brno; *Klub modernich filologu*, Praha; *Deutsche Universität*, Praha; *Deutsche Gesellschaft für Slavistische Forschung in Prag*), Estonii (*Eesti Rahva Museum*, Tartu; *Õpetatud Eesti Selts*, Tartu; *Eesti Kirjanduse Selts*, Tartu; *Akademische Gesellschaft für die Muttersprache*, Dorpat), Finlandii (*Academia Scientiarum Fennica*, Helsingfors; *Nationalmuseum Finlands*, Helsinki), Jugosławii (*Srpska Krljevska Akademija*, Beograd; *Hrvatski Narodni Muzej*, Beograd; *Etnografski Muzej*, Beograd; *Znanstveno društvo za humanistične vede*, Ljubljana), Litwy (*Vytauto Didžiojo universitetas*, Kaunas; *Lituanistikos institutas*, Kaunas; *Karo archyvas*, Kaunas) Łotwy (*Latvijas Universitate*, Riga; *Latviešu filologu biedrība*, Riga), Niemiec (*Osteuropa-Institut*, Breslau, Wrocław); *Beuthener Geschichts- und Museumsvereins*, Beuthen, Bytom); *Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte*, Berlin; *Universitäts-Bibliothek*, Halle), Szwecji (*Kungl. Universitetsbibliotek*, Uppsala), Włoch (*Istituto per L'Europa Orientale*, Roma), ZSSR (*Международный аграрный институт*, Moskwa; *Институт русской литературы*, Leningrad; *Академия наук Украинской ССР*, Kijów) i innymi. Drogą wymiany otrzymywano od wymienionych placówek czasopisma, wydawnictwa ciągłe, dysertacje. Przeważały wydawnictwa z nauk humanistycznych, takich jak: filologia, literatura, etnografia, krajoznawstwo, prahistoria, historia, archeologia[49].

Książki nabywano przeważnie za pośrednictwem trzech firm księgarskich w Wilnie. Literaturę naukową polską kupowano w księgarni Gebethnera i Wolfa, litewską – w księgarni Marii Szłapelisowej (lit. Marija Šlapelienė), sowiecką – w księgarni Jakuba Girszowskiego. Dzieła antykwarskie nabywano w różnych księgarniach według ich katalogów. Poszczególne dzieła rosyjskie sprowadzano z księgarni „Mieżdunarodnnaja Kniga" w Moskwie za pośrednictwem J. Girszowskiego. Korzystano także z ofert księgarni K.W. Hiersemanna w Lipsku, księgarni im. Szewczenki we Lwowie, Głównej Księgarni Wojskowej oraz Księgarni Wydawnictwa „Biblioteka Dzieł

---

[49] *Wykaz instytucji zagranicznych, biorących udział w wymianie międzynarodowej w zamian za przesłany Biuletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie* „Balticoslavica", LMAVB, RS, f. 75, b. 23/1, s. 17–19; *Dziennik podawczy Biblioteki Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej,* Wilno 1934–1937, LMAVB, RS, f. 57, b. 23/1, s. 22–30; *Wydawnictwa Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej (dary i wymiana)*, LMAVB, RS, f. 75, b. 23/2, s. 35–44.

Naukowych". Kupowali je także sami członkowie Instytutu lub pracownicy Szkoły Nauk Politycznych podczas rzadkich podróży do Związku Sowieckiego. Książki litewskie z Kowna przywoził niekiedy Antoni Valaitis (Antanas Valaitis), lektor języka litewskiego w Szkole Nauk Politycznych i działacz Litewskiego Towarzystwa Naukowego[50].

Zbiory biblioteczne, gromadzone przez Instytut i przechowywane w Bibliotece im. Wróblewskich, cieszyły się dużym popytem czytelników. Zwłaszcza poszukiwanymi były niedostępne gdzie indziej wydawnictwa sowieckie. W roku akademickim 1934/1935 z działu literatury sowieckiej korzystało 72 czytelników, w roku akademickim 1935/1936 – 70, w roku akademickim 1936/1937 – 84, w roku akademickim 1938/1939 – 74[51]. Byli to pracownicy naukowi Instytutu, słuchacze Szkoły Nauk Politycznych, pracownicy i studenci Uniwersytetu Stefana Batorego, członkowie towarzystw naukowych, prawnicy, dziennikarze, pracownicy instytucji państwowych. Z literatury działu zastrzeżonego w 1936 r. korzystał m. in. przyszły noblista Czesław Miłosz, który w tym czasie pracował w Rozgłośni Polskiego Radia w Wilnie[52].

Studenci dostęp do działu zastrzeżonego dostawali za okazaniem zaświadczenia profesora, że taka literatura jest im niezbędna do pracy naukowej, osoby pracujące – za pośrednictwem swych pracodawców i po złożeniu podania na imię kierownika biblioteki i otrzymaniu jego zezwolenia[53]. Po nawiązaniu stosunków dyplomatycznych między Polską a Litwą w 1938 r.

---

[50] *Sprawozdanie [Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich] za rok 1935*, s. 138–175, LMAVB, RS, f. 75–13, s. 170; N. Kłosowska, *Fragmenty wspomnień*, „Zeszyty Historyczne" 1993, t. 103, s. 154–170; *Kronika: A. Valaitis išvyko atgal į Vilnių su 1253 kg knygų*, „Lietuvos aidas" 1933, nr 95, balandžio 29, s. 5.

[51] *Wykaz czytelników uprawnionych do korzystania ze zbiorów Biblioteki im. Wróblewskich i Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej na rok 1934/1935*, LMAVB, RS, f. 75, b. 23/2, s. 56–58; *Lista czytelników uprawnionych do korzystania z działu „Sovietica" na rok akademicki 1934/1935*, LMAVB, RS, f. 75, b. 23/3, s. 135 136; *Wykaz czytelników korzystających z działu „Sovietików" w 1935/1936 roku akademickim*, LMAVB, RS, f. 75, b. 23/3, s. 131; *Wykaz osób korzystających z działu zastrzeżonego „Sovietica" w roku akademickim 1936/1937*, LMAVB, RS, f. 75–13/4, s. 284–287; *Czytelnicy w Czytelni Zbiorów Specjalnych 1938 r.*, LMAVB, RS, f. 75–13/3, s. 234, 241–242.

[52] *Polskie Radio Rozgłośnia Wilno do Dyrekcji Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich*, Wilno 23 lipca 1936 r., LMAVB, RS, f. 75, b. 23/3, s. 252.

[53] *Zezwolenia na korzystanie z literatury sowieckiej*, LMAVB, RS, f. 75, b. 23/3, s. 142 –191, 192–238.

i ożywieniu kontaktów między Kownem a Wilnem, zbiory specjalne Instytutu, zdeponowane w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich, stały się dostępne również dla czytelników z Litwy. Na przykład, w 1938 r. korzystali z nich malarz i grafik Mścisław Doburzyński (lit. Mstislavas Dobužinskis), artysta dramatyczny Stasys Pilka, studentka Izabelė Matusevičiūtė z Kowna[54].

Oprócz osób, które miały legalny dostęp do literatury zastrzeżonej, poszczególne osoby korzystały z niej nielegalnie. Kierownik działu literatury sowieckiej Marian Pieciukiewicz później w swej książce autobiograficznej przyznawał się, że potajemnie wynosił z biblioteki literaturę sowiecką i dawał czytać białoruskim działaczom komunistycznym i narodowym takim jak: Maksim Tank (ros. Максим Танк, białorus. Максім Танк, rzeczywiście Евгений Иванович Скурко, 1912–1995), Michał Maszara (ros. Михаил Антонович Машара, białorus. Міхаіл Антонавіч Машара, Міхась Машара, 1902–1976), Franciszek Gryszkiewicz (białorus. Францішак lub Франук Грышкевіч, 1904 lub 1906–1946), Walenty Tawłaj (ros. Валентин Павлович Таврай, białorus. Валянцін Паўлавіч Таўлай, 1914–1947) i innym, którzy wykorzystywali ją dla celów propagandowych[55].

Przygotowanie zbiorów do przeniesienia do nowego gmachu

Póki trwał remont gmachu nad Wilią, zbiory Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich pozostawały na starym miejscu, tj. w byłym mieszkaniu Wróblewskiego przy ul. Uniwersyteckiej 9. Koszty utrzymania tego lokalu (komorne, podatki samorządowe, oświetlenie, ogrzewanie) od chwili podpisania umowy aż do czasu zupełnego przeniesienia zbiorów do byłego pałacu Tyszkiewiczów (ostateczna likwidacja dawnego lokalu biblioteki przy ul. Uniwersyteckiej 9 nastąpiła dn. 30 listopada 1931 r.) opłacało Ministerstwo WR i OP.

Głównym zadaniem kierownictwa i nielicznego personelu biblioteki, a także członków Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w latach 1926–1931 było przygotowanie zbiorów do przeniesienia

[54] *Czytelnicy w Czytelni Zbiorów Specjalnych 1938* r., LMAVB, RS, f. 75–13/3, s. 241–242.

[55] М. Пецюкевіч, *У пошуках зачараваных скарбаў*, Вільня, 1998, s. 110, 112.

i rozmieszczenia w nowym gmachu. Za życia T. Wróblewskiego zostały sporządzone jedynie katalog alfabetyczny i spisy inwentarzowe. Były wydzielone w oddzielne grupy rękopisy, ryciny, fotografie i muzealia. Mapy i plany znajdowały się pośród rękopisów, rycin i druków, zaś wszelkiego typu druki tworzyły jeden duży blok, w którego zawartości trudno było zorientować się z powodu nieistnienia jakiegokolwiek katalogu działowego. Przed przeniesieniem zbiorów postanowiono je podzielić na pewne grupy. Pracę tę rozpoczęto od ułożenia katalogu działowego. W katalogu wydzielono następujące działy: 1. Czasopisma i wydawnictwa ciągłe; 2. Inkunabuły i druki obce XVI–XVIII w.; 3. Cymelia; 4. Vilniana i lithuanica; 5. Medycyna; 6. Sztuka; 7. Kartografia, nuty, albumy. Ponadto wydzielono księgozbiory podręczne czytelni publicznej, działu rękopisów, biura katalogowego, wreszcie druki ulotne, literatura masońska (do muzealnej grupy masonerii). Według ułożonego katalogu dzielono zbiory, sprawdzano z inwentarzem, sporządzano sygnaturowe spisy działowe i załączano je do protokołów przyjęcia tych części zbiorów od Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich. Potem poszczególne działy pakowano do skrzyń i przewożono do nowego gmachu[56].

Prace związane z przeprowadzką i formalnym przejmowaniem zbiorów przyniosły im wiele korzyści: pozwoliły je odkurzyć, odnaleźć jednostki od dawna uważane za zaginione, sprawdzić z inwentarzami i katalogami, przy jednoczesnym uzupełnieniu bądź to zapisów inwentarzowych, bądź to kart katalogowych. Przede wszystkim zaś dały możliwość szczegółowego zapoznania się z charakterem zbiorów[57].

W zbiorach stwierdzono następujące grupy (w liczbach przybliżonych i zaokrąglonych): 1) książki różnej treści – 20 400 dzieł; 2) czasopisma kompletne – ok. 1 400 tytułów w 8 400 tomach, numery luźne czasopism – 1 400 tytułów, jednodniówki – 330; 3) wydawnictwa ciągłe różnej treści – 260 w 4 000 tomach; 4) Vilniana-Lithuanica – 5 800 dzieł, 540 czasopism w 2 240 tomach, 20 wydawnictw ciągłych w 320 tomach; 5) medycyna – 3 800 dzieł, 220 tytułów czasopism w 1 000 tomach, 10 wydawnictw ciągłych w 350 tomach; 6) cymelia – 4 540; 7) muzykalia i teatralia – 700 dzieł; 8) dzieł sztuki – 400; 9) mapy i atlasy – 1 450, w tym 194 rękopiśmiennych; 10) albumy – 285; 11) rękopisy – 2 700, autografy (listy) – 7400, dokumenty

---

[56] *Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 5, s. 8-9.

[57] Ibidem, s. 10.

pergaminowe i papierowe – 50, teki dokumentów – 550; 12) ryciny – 9 900, malowidła i rysunki oryginalne – 740, plany architektoniczne rękopiśmienne – 54, fotografie – 2 400, ekslibrisy – 220, pocztówki – 1 120; 13) muzealia – 2 500 przedmiotów, w tym: masoneria – 350, malowidła olejne – 70, rzeźby – 50, pamiątki historyczne – 100, ordery i odznaki – 30, pieczęcie i odciski – 585, medaliony – 55, medale – 140, monety – 1 120[58].

Posegregowano również zbiory potyszkiewiczowskie, zakupione przez Ministerstwo WR i OP razem z pałacem. Oprócz książek (4 tys. tomów) odnaleziono tam wiele wartościowych materiałów archiwalnych, m. in. dawne akty z Archiwum Birżańskiego, rękopisy i dokumenty Eustachego Tyszkiewicza (1814–1873), archeologa i założyciela Tymczasowej Komisji Archeologicznej oraz Muzeum Starożytności w Wilnie[59].

Ostateczne przeniesienie zbiorów do gmachu przy ul. Zygmuntowskiej 2 miało miejsce w końcu 1931 r. Wiosenna powódź tego roku poczyniła wiele strat w nowo wyremontowanym gmachu, ale zbiory, których już niemała część znajdowała się na nowym miejscu, na szczęście, nie ucierpiały, ponieważ gdy woda zaczęła zalewać sutereny i pomieszczenia na parterze, wspólnym wysiłkiem pracowników i dobrowolnych pomocników zostały one przeniesione na wyższe kondygnacje. Jednak zalanie części pomieszczeń znacznie utrudniło rozmieszczenie zbiorów, gdyż prace budowlane, uważane za ukończone, miały być wznowione po ustąpieniu wody. Ponadto zalanie suteren przeznaczonych na magazyny zmusiło do urządzenia magazynów w innej części gmachu. Wszystko to wymagało czasu i dodatkowych środków. Szereg drobniejszych robót na sumę ok. 700 złotych wykonano dzięki pomocy finansowej Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich. Pomimo wielu trudności jesienią tegoż roku zbiory ostatecznie przeniesiono i – przy zastosowaniu pewnych prowizoriów – rozlokowano na nowym miejscu. Dnia 30 listopada 1931 nastąpiła ostateczna likwidacja dawnego lokalu biblioteki przy ul. Uniwersyteckiej 9, w którym urodził się, wychował i zmarł jej fundator T. Wróblewski[60].

---

[58] S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich...*, s. 16.

[59] *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za rok 1930*, LMAVB, RS, f. 75 11/4, s. 287.

[60] *Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 5, s. 4-8.

Gromadzenie zbiorów w latach 1926–1934

W omawianym okresie, kiedy cały wysiłek skupiony był na remoncie i urządzeniu gmachu bibliotecznego oraz przygotowaniu zbiorów do przeprowadzki, nie miano większych możliwości pomnażania zbiorów ze środków budżetowych. Zbiory pomnażano z darów osób prywatnych i instytucji. Od śmierci fundatora do końca 1926 r. Biblioteka im. Wróblewskich z darów otrzymała: 98 dzieł w 100 tomach, 81 czasopism w 85 tomach oraz 1 medal do zbiorów muzealnych, w 1927 r. – 186 tytułów druków w 200 tomach, 3 ryciny, 6 nut, 2 ekslibrisy, w 1928 r. – 214 tytułów druków w 235 tomach oraz 1 plakat, w 1929 r. – 318 tytułów druków w 373 tomach, 111 rycin, 1 rękopis, 34 ekslibrisy, 1 medal. Z powodu braku funduszów w latach 1926–1928 zakupów nie czyniono żadnych. Dopiero w roku 1929 biblioteka zaprenumerowała z własnych pieniędzy „Przegląd Biblioteczny" oraz zakupiła brakujące numery „Wiadomości Literackich"[61].

Znaczny wzrost zbiorów miał miejsce w 1930 r. W tym roku zbiory biblioteki wzbogaciły się o 564 dzieła w 632 tomach, 38 wydawnictw ciągłych w 60 tomach, 207 tytułów czasopism w 305 tomach, 763 ulotki, 14 katalogów książkowych, 36 rękopisów, 34 mapy, 35 rycin, 4 ekslibrisy, 2 nuty, 1 przedmiot muzealny. Większość nabytków, jak i w latach poprzednich, pochodziła z darów. Ze środków Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich do biblioteki nabyto: 6 rękopisów XVI–XVIII w., w tym cenny rękopis masoński z końca XVIII wieku dotyczący loży Dobrego Pasterza w Wilnie, 7 listów rodziny Łopacińskich z XVIII–XIX w., 3 rękopisy XIX wieku (2 historyczno-literackie i 1 rękopis zawierający skrypty z wykładów prof. Ignacego Daniłowicza o prawie krajowym), rzadkie druki wileńskie z XVII–XIX w., w tym 2 druki Bazylego Jachimowicza z roku 1748 i 1749 o pożarze Wilna, „Gazety Wileńskie" z 1761 i 1777 r., „Kurier Litewski" z 1761 r., „Gębacz" i „Wiadomości z Łysej Góry" z 1817 r.

---

[61] *Sprawozdanie z działalności Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie w roku 1926*, Wilno, 22.XII.1926, LMAVB, RS, f. 75–11/1, s. 1; *Sprawozdanie z działalności Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie w roku 1928*, LMAVB, RS, f. 75–11/1, s. 88; *Sprawozdanie z działalności Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie w roku 1929*, LMAVB, RS, f. 75–11/2, s. 174.

Do działu „Lithuanica i Vilniana" otrzymano 40 tek druków ulotnych, pochodzących z lat powstania kościuszkowskiego (1794) i styczniowego (1863–1864) oraz 21 tek materiałów rękopiśmiennych z okresu pierwszej wojny światowej, a także cenny plan Wilna z XVII w. Ponadto redakcja „Przeglądu Wileńskiego" przekazała bibliotece egzemplarze wymiennych czasopism i recenzyjne egzemplarze książek, zaś Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie – liczne dublety. W 1930 r. pierwszy raz wydzielono większą sumę (10074 zł) na zakup nowych wydawnictw. Za te pieniądze nabyto poszukiwane przez czytelników najnowsze encyklopedie w językach francuskim, niemieckim i angielskim, słowniki oraz poszczególne dzieła odnoszące się do dziejów i kultury Europy Wschodniej[62].

W 1931 roku wykończono główne roboty budowlane i przeniesiono zbiory do gmachu przy ul. Zygmuntowskiej 2, gdzie pomimo utrudnień spowodowanych powodzią przystąpiono do ich rozmieszczenia. Zbiory biblioteki składały się w tym czasie z dwóch części: 1) depozytu wieczystego Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, stale pomnażanego zakupami Komitetu tegoż towarzystwa oraz darami jego członków; 2) części stanowiącej własność państwa (początek jej dały zbiory potyszkiewiczowskie, zakupione razem z pałacem) i powiększanej drogą zakupów z funduszów budżetowych oraz drogą darów poszczególnych osób lub instytucji[63].

Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich najwięcej uwagi i środków przeznaczał w tym czasie na pomnażanie zbiorów muzealnych, szczególnie odnoszących się do dziejów lóż masońskich na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego i ikonografii Wilna. Za pieniądze towarzystwa w 1931 r. do zbiorów masońskich nabyto: 2 tace srebrne (loży wileńskiej „Gorliwy Litwin" i loży mińskiej „Pochodnia Północna"), 2 lichtarze wspomnianej loży wileńskiej (srebrny i brązowy z XVIII w.), 2 okrągłe obrazy masońskie z roku 1811 oraz 4 rękopisy odnoszące się do loży nieświeskiej „Szczęśliwe Oswobodzenie".

W 1931 r. nabyto również wartościowy zbiór ikonograficzny Ludwika Abramowicza, zawierający 220 eksponatów, akwarele i rysunki Stanisława Bohusz-Siestrzeńcewicza, Marcina Januszewicza, Józefa Jodkowskiego, Je-

[62] *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za rok 1930*, LMAVB, RS, f. 75 11/4, s. 283–284.

[63] *Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931* r., LCVA, f. 285, ap. 1, b. 5, s. 12.

rzego Hoppena, Mieczysława Jakimowicza i Józefa Hollaka, portret fotograficzny Tadeusza Wróblewskiego, 5 cennych druków wileńskich, 2 czasopisma oraz 5 dokumentów, dotyczących miasta Wilna. Ponadto część depozytu wieczystego w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich powiększyły w 1931 r. złożone w darze przez członka Komitetu Witolda Sławińskiego dwa obrazy pędzla Wincentego Dmochowskiego oraz kilkanaście tek rękopisów podarowanych przez Ludwika Abramowicza[64].

Część państwowa biblioteki także zawdzięczała darczyńcom szereg cennych nabytków. W 1931 r. otrzymano m. in. 7 rzadkich druków wileńskich z daru Tadeusza Turkowskiego, 91 map od Wojskowego Instytutu Geograficznego, 13 egz. książki Stanisława Małachowskiego-Łempickiego *Wolnomularstwo na ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego, 1776–1822: dzieje i materiały*, Wilno 1930 (Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 4, z. 1) i inne. Ogółem w 1931 r. ofiarowano bibliotece 675 dzieł w 839 tomach, 4 rękopisy, 28 rycin i 99 map. Zakupy, pomnażające państwową część zbiorów biblioteki, w 1931 r. były nieliczne i wynosiły 78 druków (wraz z czasopismami) w 116 tomach oraz 3 dzieła graficzne na ogólną sumę 2090 złotych[65].

W 1932 r. zbiory biblioteki nadal wzrastały głównie dzięki ofiarności instytucji i osób prywatnych. Dużą aktywność w tej dziedzinie wykazywał Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich. Dzięki jego staraniom biblioteka otrzymała: 209 dzieł w 221 tomach, w tej liczbie 84 dzieła w 96 tomach z daru Witolda Sławińskiego, 1 rękopis z XVIII w., 2 dokumenty z XIX wieku dotyczące rodziny Tyszkiewiczów, 1 atlas, 26 map, 1 tekę akwafort i 1 rysunek Jerzego Hoppena, 7 obrazów ze zbiorów Witolda Sławińskiego, 4 przedmioty rytualne (taca, kielich, lichtarz, tarcza), 17 rękopisów i 4 druki masońskie. Wszystkie te dary pomnożyły część depozytową biblioteki.

Zbiory państwowe biblioteki w 1932 r. powiększyły: 1 teka grafik (dar ks. Franciszka Tyczkowskiego), 1 mapa Ziemi Wileńskiej, przekazana przez Komitet Regionalny Województwa Wileńskiego, 1 przewodnik wileński (dar Władysława Zimnickiego), 2 reprodukcje Jana Matejki w ramach (dar żony Czesława Jankowskiego), 20 dzieł, 2 ulotki i 44 czasopisma

[64] *Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 5., s. 13.

[65] Ibidem, s. 14.

(dary L. Abramowicza, Michała Ambrosą oraz Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej). Zakupów w tym roku nie czyniono. Skromne środki (616 zł), które biblioteka mogła wydzielić z własnego budżetu, przeznaczono na prenumeratę 22 czasopism i 2 wydawnictw ciągłych. Ponadto od 1 stycznia 1932 r. biblioteka zaczęła dostawać obowiązujący egzemplarz biblioteczny druków, ukazujących się na obszarze czterech województw północno-wschodnich: wileńskiego, nowogródzkiego, białostockiego i poleskiego, co znacznie przyspieszyło wzrost jej zbiorów[66].

Udostępnienie zbiorów w latach 1926–1934

Póki trwał remont lokalu przy ul. Zygmuntowskiej, a zbiory pozostawały w byłym mieszkaniu fundatora, uważano, że Biblioteka im. Wróblewskich zasadniczo nie jest czynna i z jej zbiorów można było korzystać jedynie za pośrednictwem Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej[67]. Ze zbiorów Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich takim sposobem skorzystało: w roku 1926 – 110 czytelników, w roku 1927 – 139, w roku 1928 – 133, w roku 1929 – 118. Czytelnikom wypożyczono: w roku 1926 – 492 dzieła, w roku 1927 – 696, w roku 1928 – 898, w roku 1929 – 1068[68].

W maju 1929 r. kierownictwo Biblioteki im. Wróblewskich oficjalnie wstrzymało wypożyczanie druków i rękopisów za pośrednictwem Biblioteki Uniwersyteckiej z powodu przenoszenia zbiorów do gmachu przy ul. Zygmuntowskiej. Jednak w drodze wyjątku dyrekcja biblioteki nawet w czasie przeprowadzki wydawała specjalne zezwolenia. W 1930 r. skorzystało z nich 47 czytelników. Wypożyczono im 32 dzieła w 40 tomach, 55 rękopisów oraz 3 ryciny. Ponadto poszczególnym pracownikom USB

---

66 *Sprawozdanie kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za I kwartał 1932 r.*, Wilno, 23 marca 1932 r., s. 79–82.

67 *Protokół ogólnego zebrania członków [Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich] z dnia 30 października 1925 r.*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 37.

68 *Sprawozdanie z działalności Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie w roku 1926*, Wilno, 22.XII.1926, LMAVB, RS, f. 75–11/1, s. 1; *Sprawozdanie z działalności Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie w roku 1928*, LMAVB, RS, f. 75–11/1, s. 88; *Sprawozdanie z działalności Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie w roku 1929*, LMAVB, RS, f. 75–11/2, s. 171–173; *Sprawozdanie z działalności Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie za rok 1930*, LMAVB, RS, f. 75–11/4, s. 283; S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich...*, s. 18–19.

umożliwiono korzystanie z rękopisów na miejscu. Na przykład, Maria Łowmiańska przejrzała 63 teki akt sądowych, grodzkich i ziemskich, poszukując dokumentów dotyczących cechów wileńskich. Absolwent USB Leon Sienkiewicz studiował rękopisy Michała Grabowskiego i Aleksandra Grazy dla swej pracy z zakresu krytyki literackiej. Walentyna Horoszkiewiczówna przeglądała niektóre rękopisy, dotyczące Uniwersytetu Wileńskiego, zaś Michał Ambros i Mikołaj Dzikowski – dokumenty dotyczące biblioteki tegoż uniwersytetu. Do użytku sędziów Juliusza Kozłowskiego i W. Szabłowskiego wydano rękopis T. Wróblewskiego, zawierający tłumaczenie X tomu rosyjskiego *Svoda Zakonov*. Ponadto konserwator Stanisław Lorentz przeglądał znajdujące się w zbiorach ryciny oryginalne i robił notatki, zaś Euzebiusz Łopaciński wypożyczał 3 ryciny w celu ich sfotografowania[69].

Najtrudniejszym dla obsługi czytelników był rok 1931 z powodu powodzi i ostatecznej przeprowadzki na nowe miejsce. W tym roku ze zbiorów korzystali za pozwoleniem kierownika biblioteki zaledwie 4 osoby: profesor A. Spekke z Rygi, Marian Morelowski, Zygmunt Jundziłł oraz Helena Romer-Ochenkowska. Ogółem w 1931 r. wypożyczono 6 rękopisów, 6 rycin, 15 druków i 4 czasopisma, nie licząc książek i czasopism wypożyczanych dla personelu biblioteki[70].

W latach 1930–1931 w gmachu potyszkiewiczowskim była czynna biblioteka Instytutu Naukowo Badawczego-Europy Wschodniej, z której korzystali słuchacze i wykładowcy Szkoły Nauk Politycznych, a także członkowie Instytutu. Początkowo książki i czasopisma były przechowywane w szafach i na półkach w salach wykładowych. W 1931 r. dyrekcja Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich oddała Instytutowi na cały rok jedną salę na urządzenie czytelni. Potem w tej sali urządzono Muzeum Ikonograficzne Wilna, a Instytutowi na rozmieszczenie księgozbioru oddano dwa pokoje z żelaznymi półkami bibliotecznymi[71].

Udostępnienie zbiorów Biblioteki im. Wróblewskich nawet po przeprowadzce do wyremontowanego gmachu pozostawało nadal ograniczone, gdyż cały wysiłek stosunkowo nielicznych pracowników Biblioteki

---

[69] *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za rok 1930*, LMAVB, RS, f. 75–11/4, s. 282–288.

[70] *Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 5, s. 16.

[71] Ibidem, s. 20.

im. Wróblewskich był skupiony na rozmieszczeniu zbiorów, ich porządkowaniu i katalogowaniu. Jednak jak i w latach poprzednich czyniono wyjątek dla poszczególnych osób prowadzących badania naukowe. W 1932 r. za zezwoleniem dyrekcji w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich nauczyciel Stanisław Stawarz zbierał materiały o trynitarzach, ks. Franciszek Tyczkowski – o bernardynkach wileńskich, ks. Kazimierz Gieczys (lit. Kazimieras Gečys) sprawdzał korespondencje biskupa żmudzkiego Macieja Wołonczewskiego (lit. Motiejus Valančius), Michał Brensztejn – Archiwum Drukarni Zawadzkich, Euzebiusz Łopaciński – czasopisma wileńskie XVIII i pierwszej połowy XIX wieku, prof. Michał Ambros – rękopisy Józefa Bielińskiego i Juliana Titiusa. Ponadto prof. Eugeniusz Jarra z Warszawy wypożyczył 1 rękopis XVII wieku z zakresu filozofii prawa. Ogółem w 1932 r. na warunkach wyjątkowych korzystało ze zbiorów biblioteki 12 osób, którym wypożyczono 45 rękopisów, 24 książki oraz 34 czasopisma[72].

Znaczny wzrost czytelników nastąpił w 1933 r. w związku z przejęciem księgozbioru Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej. Przejmując zbiory Instytutu w depozyt wieczysty, musiano wprowadzić w regulaminie biblioteki niektóre zmiany. Zgodnie z umową podpisaną pomiędzy Ministerstwem WR i OP a Komitetem Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich dn. 1 lutego 1926 r. czytelnicy ze zbiorów depozytu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, stanowiących podstawę zbiorów Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich, mogli korzystać jedynie na miejscu[73]. Taki punkt znalazł się później również w statucie biblioteki[74]. Natomiast biblioteka Instytutu wypożyczała książki swoim członkom, profesorom i słuchaczom Szkoły Nauk Politycznych także do domu[75]. Możliwość wypożyczania książek do domu Instytut chciał zachować i po

---

[72] *Sprawozdanie kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za I kwartał 1932 r.*, Wilno, 23 marca 1932 r., s. 82.

[73] *Umowa podpisana pomiędzy Stefanem Dembym, działającym w imieniu Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego na mocy zlecenia Ministra WR i OP Pana Stanisława Grabskiego a Komitetem Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, istniejącego na mocy Statutu, zatwierdzonego przez Delegata Rządu dla Ziemi Wileńskiej w dn. 19-ym sierpnia 1922 roku*, Wilno, dn. 1 lutego 1926 r., LMAVB, RS, f. 75, b. 22/2, s. 106–109.

[74] *Statut Biblioteki*...§ 2.

[75] *Regulamin Biblioteki i czytelni Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie*, LMAVB, RS. f. 75, b. 23/1, s. 10.

przekazaniu swego księgozbioru Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich. Administracja Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich zwróciła się w tej sprawie do Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich i Ministerstwa WR i OP. Po uzyskaniu ich zgody zezwoliła pracownikom naukowym Instytutu oraz profesorom i słuchaczom Szkoły Nauk Politycznych wypożyczać książki także do domu, jednak z czasopism mogli oni korzystać jedynie na miejscu w czytelni[76].

W roku 1934 ze zbiorów Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich skorzystało 46 osób i 9 instytucji. Wypożyczono im łącznie 312 tomów książek, 12 tomów wydawnictw ciągłych, 97 tomów czasopism, 30 woluminów rękopisów, 1 mapę, 25 rycin, 6 przedmiotów muzealnych[77]. Z czytelni w tym roku korzystało ogółem 535 osób, pośród nich było 46 profesorów, 53 asystentów, 360 studentów, 76 czytelników różnych zawodów. Wydano im do korzystania na miejscu 845 książek, 376 czasopism, 18 tek druków ulotnych, 675 woluminów rękopisów, 1 mapę oraz 38 rycin[78]. Ze zbiorów Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, zdeponowanych w Bibliotece im. Wróblewskich, korzystało 217 osób, z nich 72 miały uprawnienia do korzystania z działu literatury sowieckiej[79].

Poszczególne rzadkie druki, rękopisy i przedmioty muzealne ze zbiorów Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich miłośnicy książek mogli obejrzeć na wystawach krajowych i zagranicznych. W 1929 r. Biblioteka brała udział w czterech wystawach: 1) Powszechnej Wystawie Krajowej w Poznaniu, 2) Międzynarodowej Wystawie Bibliotecznej w Rzymie, 3) Wystawie Teatralnej w Warszawie; 4) Wystawie poświęconej dziesięcioleciu wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego. Ogółem wypożyczono na wyżej wymienio-

---

[76] *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie do Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich* [w sprawie wypożyczania pracownikom naukowym Instytutu oraz profesorom i słuchaczom Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie książek do domu], Wilno, dn. 2 października 1933 r., LMAVB, RS, f. 22/2, s. 178.

[77] *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich. Rok sprawozdawczy 1934. Statystyka czytelnictwa. Wypożyczanie pozabiblioteczne*, LMAVB, RS, f. 75–12/3, s. 220.

[78] *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich. Rok sprawozdawczy 1934. Statystyka czytelnictwa. Czytelnie*, LMAVB, RS, f. 75–12/3, s. 222.

[79] *Wykaz czytelników uprawnionych do korzystania ze zbiorów Biblioteki im. Wróblewskich i Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej na rok 1934/1935*, LMAVB, RS, f. 75, b. 23/2, s. 56–58; *Lista czytelników uprawnionych do korzystania z działu „Sovietica" na rok akademicki 1934/1935*, LMAVB, RS, f. 75, b. 23/3, s. 135–136.

ne wystawy 334 eksponaty[80]. Udziału w wystawach nie zaniechano nawet w samym trudnym czasie przeprowadzki. W 1931 r. na wystawę mickiewiczowską w Nowogródku wypożyczono list wspólny Adama Mickiewicza i Edwarda Antoniego Odyńca do Aleksandra Chodźki oraz 2 druki florenckiej oficyny tyszkiewiczowskiej[81].

W 1935 r. Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich uczestniczyła w czterech wystawach, a mianowicie: 1) Wystawie *Wilno w słowie i obrazie*, zorganizowanej w Wilnie przez Wileński Oddział Żydowskiego Towarzystwa Krajoznawczego, na którą wypożyczyła 16 książek i 17 rycin; 2) Wystawie Wołyńskiej, zorganizowanej przez Bibliotekę Narodową w Warszawie, na którą posłano odbitkę pieczęci mosiężnej loży masońskiej *Polak Dobroczynny* w Dubnie; 3) Wystawie *Polska i Litwa w dziejowym stosunku*, zorganizowanej przez Bibliotekę Uniwersytecką w Wilnie z okazji VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich. Wypożyczono na tę wystawę 9 cymeliów XVI i XVII w., 3 książki z XVIII wieku, 13 druków ulotnych XVIII i XIX wieku oraz 26 rycin; 4) Wystawie ku uczczeniu dwutysięcznej rocznicy urodzin rzymskiego poety Horacego zorganizowanej przez Bibliotekę Uniwersytecką w Wilnie, na którą wypożyczono 23 jego dzieła w 26 tomach[82].

Uroczyste otwarcie Państwowej Biblioteki Publicznej im. Wróblewskich

Uroczyste otwarcie Państwowej Biblioteki Publicznej im. Wróblewskich odbyło się 22 czerwca 1935 r. W organizacji uroczystości oprócz pracowników biblioteki czynny udział brali członkowie Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich[83]. Na uroczystość otwarcia biblioteki przybyli: ks. arcybiskup Romuald Jałbrzykowski, wicewojewoda Marian

---

[80] *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie w roku 1929*, LMAVB, RS, f. 75–11/2, s. 173.

[81] *Sprawozdanie roczne nr 6 z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za 1931 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 5, Wilno, dn. 25 marca 1930 r., s. 16.

[82] *Sprawozdanie [z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie] za rok 1935*, LMAVB, RS, f. 75–13/2, s. 142–144.

[83] *Protokół nr 19 posiedzenia Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w listopadzie 1936 r.*, LCVA, f. 285, b. 8, s. 8.

Jankowski, profesorowie USB z rektorem Witoldem Staniewiczem na czele, liczni przedstawiciele innych wileńskich instytucji naukowych i oświatowych, a także towarzystw społecznych.

Po krótkim powitaniu, wygłoszonym w holu przez kierownika biblioteki S. Burhardta, ks. Arcybiskup dokonał poświęcenia lokalu. Przed poświęceniem sali na piętrze wicewojewoda M. Jankowski przeciął wstęgę przeciągniętą w połowie schodów. Następnie wszyscy uczestnicy uroczystości udali się do czytelni czasopism, gdzie rektor W. Staniewicz w krótkim przemówieniu podkreślił znaczenie Biblioteki im. Wróblewskich jako jednej z najpoważniejszych placówek naukowych w Wilnie oraz w serdecznych słowach wspomniał jej fundatora Tadeusza Wróblewskiego. Następnie głos zabrał wiceprezes Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Ludwik Abramowicz, który zarysował dzieje biblioteki i towarzystw ją popierających. Potem przemawiali: prof. dr Jan Otrębski w imieniu Polskiej Akademii Umiejętności, Adam Łysakowski w imieniu Biblioteki Uniwersyteckiej i Związku Bibliotekarzy Polskich w Wilnie, doc. dr Wiktor Sukiennicki w imieniu Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, ks. szambelan Antoni Wiskont (Antanas Viskantas) w imieniu Litewskiego Towarzystwa Naukowego oraz Antoni Łuckiewicz w imieniu Białoruskiego Towarzystwa Naukowego.

Po zakończeniu wystąpień gości kierownik biblioteki S. Burhardt złożył sprawozdanie z postępu prac nad porządkowaniem zbiorów, których ciągle przybywało dzięki wsparciu państwa i ofiarności społeczeństwa. Swe przemówienie zakończył on apelem o dalsze wsparcie biblioteki, podkreślając, że „szczególnie wdzięczny byłby za czasopisma, jednodniówki, ulotki, plakaty z czasów okupacyjnych, z czasów wojen, rewolucji i powstań, za pamiętniki, listy, wszelkie materiały do historii walk o niepodległość od czasów Kościuszki aż do Piłsudskiego, materiały dotyczące kwestii unickiej, kwestii unii Litwy z Polską, materiały do historii lóż masońskich”.

Po złożeniu sprawozdania kierownika sekretarz biblioteki Stefan Wiśniewski odczytał liczne depesze gratulacyjne, przysłane z powodu otwarcia biblioteki. Depesze przysłały muzea, biblioteki, koła Związku Bibliotekarzy Polskich, wydawnictwa, instytucje i towarzystwa naukowe z całej Polski. Na zakończenie uroczystości zebrani obejrzeli zbiory biblioteki i urządzonego w jej pomieszczeniach muzeum. Informacja o uroczystym otwarciu

Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich była podana w Radio Wileńskim i prasie[84].

Z okazji uroczystego otwarcia biblioteki urządzono w Sali Fundatora małą wystawę o Towarzystwie Szubrawców. Zgrupowano w jednej małej gablocie: autografy Jędrzeja Śniadeckiego, madrygały Michała Balińskiego pisane na różne uroczystości szubrawców, wiersz Franciszka Grzymały, rękopisy Kazimierza Strawińskiego, autograf Józefa Bielińskiego, autora rozprawy *Szubrawcy w Wilnie. Zarys historyczny (1817–1822)*, wydanej w 1910 r. Obok tych rękopisów umieszczono egzemplarz *Kodeksu Szubrawieckiego*, wydrukowanego w 1819 r. w drukarni Józefa Zawadzkiego oraz rzadkie druki „Gębacz" i „Wiadomości z Łysej Góry" z 1817 r. Ogółem wystawiono 12 rękopisów i 4 druki[85].

Wzrost zbiorów w latach 1935–1939

W momencie uroczystego otwarcia Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich, według danych przedstawionych do wydawnictwa encyklopedycznego *Europe Service*, wychodzącego w Londynie, posiadała: a) w dziale druków – 98 580 tomów książek i czasopism, ok. 26 870 druków ulotnych, 3 500 tomów dubletów; b) w dziale rękopisów – 3160 woluminów rękopisów, 8 160 autografów (listów), 17 990 aktów (fascykułów), 380 dokumentów luźnych, w tym 43 pergaminy; c) w dziale kartograficznym – 305 atlasów, ok. 1400 map i planów, w tym 187 rękopiśmiennych; d) w dziale rycin (graficznym) – 263 albumy, ok. 12 760 rycin i ilustracji, 2 590 fotografii oraz 290 ekslibrisów[86].

---

[84] *Sprawozdanie [z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie] za rok 1935*, LMAVB, RS, f. 75-13/2, s. 152; *Listy i depesze gratulacyjne, przysłane z okazji otwarcia do użytku publicznego Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich*, LMAVB, RS, f. 75–4; W. Ch. [Walerian Charkiewicz], *Otwarcie biblioteki E. i E. Wróblewskich*, „Słowo" 1935, nr 169 (4018), 23 czerwca, s. 5; *Poświęcenie i otwarcie Biblioteki im. Wróblewskich*, „Ateneum Wileńskie" 1935, t. 10, s. 571–572.

[85] *Sprawozdanie [z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie] za rok 1935*, LMAVB, RS, f. 75–13/2, s. 144.

[86] *Dane [o Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie] do wydawnictwa encyklopedycznego z periodycznymi uzupełnieniami, wychodzącego w Londynie pt. „Europe Service"*, LMAVB, RS, f. 75–15/3, s. 117.

Zbiory muzealne biblioteki składały się z kilku głównych części: 1) Zbioru ikonografii czyli Muzeum Ikonograficznego Wilna, założonego w 1931 r. i liczącego ok. 400 eksponatów, w tym: obrazów olejnych – 35, akwareli – 35, pasteli i rysunków – 20, akwafort i litografii – 7, fotografii – 25, rzeźb, medali i medalionów – 15, planów – 4, albumów – 25, rycin i ilustracji – ok. 200; 2) Zbioru masońskiego, zawierającego ponad 420 przedmiotów muzealnych i oryginalnych druków masońskich; 3) Zbioru pamiątek po fundatorze i założonym przez niego Towarzystwie Neo-Szubrawców, posiadającym ok. 280 eksponatów. Oprócz wymienionych głównych zbiorów w dziale muzealnym biblioteki znajdował się zbiór numizmatów, inne pomniejsze kolekcje i poszczególne okazy[87].

Pracownicy biblioteki dokładali wszelkich starań, żeby zapewnić stały wzrost zbiorów. W końcu 1935 r. kierownik biblioteki S. Burhardt zwrócił się do Departamentu IV Ministerstwa WR i OP z prośbą o przyznanie bibliotece jednego nowego etatu i tak zwanego „egzemplarza na żądanie" z całego terenu Rzeczypospolitej[88]. Do listu załączono plan rozbudowy księgozbioru biblioteki. Według tego planu Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich miała gromadzić: A. Niezależnie od treści i wartości naukowej, ze względu na miejsce druku: 1) wszelkie druki brakujące od lat najdawniejszych aż do najnowszych z czterech województw północno-wschodnich: Wileńskiego, Nowogródzkiego, Poleskiego i Białostockiego; 2) brakujące druki z całego terenu byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, Księstwa Kurlandzkiego, Inflanckiego i ośrodków emigracji; B. Materiały do historii w najszerszym tego słowa znaczeniu: 1) ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego i emigracji z tych ziem; 2) nowo powstałych państw bałtyckich i sowieckich na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, Kurlandii, Inflant polskich i szwedzkich (Litwa, Łotwa, Estonia, Białoruska SSR; 3) Rosji carskiej i sowieckiej, Ukrainy i Finlandii; 4) Polski (dzieła o powstaniach narodowych, emigracji politycznej, unii z Litwą, kwestii unickiej, zagadnieniach narodowościowych, pamiętniki, dzieła dotyczące heraldyki i genealogii); 5) masonerii w dawnym Wielkim Księstwie Litewskim, Inflantach,

[87] Ibidem, s. 118.

[88] *Do Pana Radcy dr-a Józefa Grycza. Departament IV Ministerstwa WR i OP* [Prośba kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich S. Burhardta, by przyznać bibliotece jeden nowy etat i tzw. „egzemplarz na żądanie"], Wilno, dn. 9 grudnia 1935 r., LMAVB, RS, f. 75–15/3, s. 127.

Kurlandii; 6) ikonografii Wilna i ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego; C. Jako publiczna biblioteka naukowa typu ogólno-humanistycznego: 1) wydania klasyków i wartościową beletrystykę w językach angielskim, francuskim, niemieckim i rosyjskim; 2) encyklopedie, słowniki, bibliografie i inne dzieła, które powinny znajdować się w publicznej bibliotece naukowej typu humanistycznego[89].

Dzięki staraniom kierownictwa biblioteki i towarzystw ją popierających zbiory biblioteczne i muzealne ciągle wzrastały. Zbiory biblioteki wzbogacały się drogą otrzymywania tzw. obowiązkowego egzemplarza regionalnego, wymiany druków zbędnych oraz wydawnictw Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, kupna. Nadal duże znaczenie miały dary instytucji i osób prywatnych, które nie tylko wypełniały zbiory biblioteki, ale również świadczyły o poparciu społecznym dla jej działalności.

W latach 1935–1936 biblioteka otrzymała w darze sporo materiałów, związanych z marszałkiem Józefem Piłsudskim. Wacław Wejtko, członek Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w 1935 r., złożył w darze zbiór ikonografii Józefa Piłsudskiego, zawierający 5 tek z ok. 2500 wycinkami z pism ilustrowanych, w tej liczbie portrety i wizerunki od najmłodszych lat Marszałka aż do jego śmierci, wizerunki członków jego rodziny, zdjęcia pogrzebu, wyobrażenia w malarstwie i rzeźbie, na plakatach, nalepkach, znaczkach pocztowych, przedmiotów muzealnych i widoków miejscowości, związanych z pamięcią Marszałka i Legionów. Były także karykatury, odezwy i plakaty. Część zgromadzonych przez Wejtkę materiałów załączono do zbiorów biblioteki, a część (dublety) przeznaczono na wymianę[90].

W 1936 r. otrzymano od Wojewódzkiego Komitetu Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego plakat artystyczny, zaprojektowany przez artystę malarza Jerzego Hoppena[91], a od Jana Piłsudskiego – 212 numerów 14 tytułów warszawskich i krakowskich gazet (*Nowiny Codzienne*, *Czas*,

---

[89] *Plan rozbudowy księgozbioru Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich*, LMAVB, RS, f. 75–15/3, s. 128.

[90] *Do pana ministra Jana Piłsudskiego w Wilnie, ul. Portowa* [Pismo kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich dr. Stefana Burhardta w sprawie daru Wacława Wejtki], Wilno, dn. 19 grudnia 1935 r., LMAVB, RS, f. 75–15/1, s. 55.

[91] *Dar Wojewódzkiego Komitetu Uczczenia Pamięci Marszałka Józefa Piłsudskiego w Wilnie*, Wilno, 20 maja 1936 r., LMAVB, RS, f. 75–138, s. 7.

Express Poranny, Gazeta Polska, Gazeta Warszawska, Ilustrowany Kurier Codzienny, Kurier Polski, Kurier Poranny, Kurier Warszawski, Polska Zbrojna, Nasz Przegląd, Robotnik. Centralny Organ PPS, Dobry wieczór, Wieczór Warszawski) z maja 1935 r., zawierających wiadomość o zgonie marszałka Józefa Piłsudskiego oraz opisy uroczystości żałobnych i pogrzebu. Ponadto Jan Piłsudski podarował 6 ulotek i 4 rękopisy, odnoszące się do działalności jego brata marszałka Józefa Piłsudskiego[92].

W 1935 r. Helena Romer-Ochenkowska podarowała bibliotece sztambuch z lat 1824–1837, zawierający siedem utworów poetyckich i 4 akwarele; 19 szkiców Alfreda Römera; rysunek Eugeniusza Kazimierzowskiego z 1916 r.; 8 rycin i 8 fotografii. Dar ten zaliczono do depozytu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich[93].

Wiele cennych darów otrzymała biblioteka w roku następnym. W 1936 r. Leonard Marcinkowski podarował portret olejny oficera rosyjskiego, namalowany przez nieznanego autora w 1892 r.; pocztówkę, przedstawiającą pamiątkowy medal 350-lecia USB w Wilnie; pocztówkę z serii *Bohaterki polskie*, wyobrażającą Apolonię z Dalewskich Sierakowską w więzieniu w 1863 r., wydaną w 1906 r. w Krakowie przez Wydawnictwo Salonu Malarzy Polskich; album z portretami Jana Kochanowskiego, Piotra Skargi, Stanisława Konarskiego, Stanisława Staszyca, Jana i Jędrzeja Śniadeckich, Juliana Ursyna Niemcewicza, Joachima Lelewela[94].

W tym samym roku Jadwiga Jankowska złożyła w darze 10 rękopisów swego męża poety i publicysty wileńskiego Czesława Jankowskiego (1857–1929) oraz 6 tomików jego poezji, wydanych za życia poety: 1. *Poezje*, z. 2, Kraków 1889; 2. *Capriccio: Cykl arabesek*, Kraków 1889; 3. *Rymów nieco*, Kraków 1892; 4. *Wybór poezji*, Warszawa–Kraków 1897; 5. *Wiersze niektóre*, Kraków 1913; *Quasi una fantasia*, Warszawa 1916[95].

---

[92] *Dary p. Ministra Jana Piłsudskiego*, Wilno, dn. 12 czerwca 1936 r., LMAVB, RS, f. 75–138, s. 15.

[93] *Dary p. Heleny Romer-Ochenkowskiej do depozytu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich z dn. 7 września 1935 r.*, r., LMAVB, RS, f. 75–138, s. 41.

[94] *Dary p. Leonarda Marcinkowskiego*, Wilno, dn. 18 stycznia 1936 r., LMAVB, RS, f. 75–138, s. 12.

[95] *Dary p. Jadwigi Czesławowej Jankowskiej*, Wilno, dn. 6 marca 1936 r., LMAVB, RS, f. 75–138, s. 16–17.

Dary składali także pracownicy biblioteki. Kierownik biblioteki Stefan Burhardt złożył w darze medal „Pamiątka z Powszechnej Wystawy Krajowej. Poznań 1929", bibliotekarka Anna Przyłuska – 3 ryciny, przedstawiające uczestników powstania styczniowego oraz najnowszy plan miasta Krakowa[96].

Najhojniejszym jednak był ks. Franciszek Tyczkowski, prezes Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich. W 1936 r. podarował on bibliotece 358 dzieł w 493 tomach, 1 rękopis, 34 mapy, 3 albumy, 3 rysunki, 76 rycin, 9 fotografii, 4 pocztówki, 13 ekslibrisów, 44 znaczki pocztowe, 5 muzealiów, w 1937 r. – 1226 dzieł w 1837 tomach, 24 rękopisy, 60 map i planów, 27 nut, 14 albumów, 198 rycin. Wiceprezes tegoż towarzystwa, sędzia Tadeusz Dąbrowski, ofiarował bibliotece 25 dzieł i czasopism, członek towarzystwa ks. P. Śledziewski – 10 egzemplarzy swej pracy pt. *Dialog albo rozmowa o adoracji Krzyża Świętego na fasadzie Bazyliki Wileńskiej*, Wilno 1937[97].

W końcu 1936 r. – początku 1937 r. – liczne dary otrzymano od rodziny Świechowskich po zmarłym publicyście i działaczu politycznym Marianie Świechowskim (1882–1934). Zbiór zawierał liczne mapy, opracowane przez M. Świechowskiego i Stanisława Niekrasza na polecenie Tymczasowego Komitetu Politycznego Ziemi Kowieńskiej i wydane w 1921 r. przez Zakład Kartograficzny W. Główczewskiego w Warszawie, takie jak: *Mapka narodowościowa i polityczna obszarów byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego łącznie z tablicą statystyczną* [40 egzemplarzy]; *Problem litewski. Dwie mapy polityczne z tekstem i tablicą statystyczną* [po jednym egzemplarzu w języku polskim, francuskim i angielskim]; *Polska, Niemcy i problem litewski* [1 egz.]. Ponadto znalazły się w nim broszury o sprawach narodowościowych na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego po pierwszej wojnie światowej (2 w języku polskim i 2 w języku francuskim), poszczególne numery 59 tytułów czasopism w języku polskim, litewskim i białoruskim z lat 1920–1929, liczne ulotki. Dar od rodziny Świechowskich biblioteka otrzymała za pośrednictwem Instytutu Naukowo-Badawczego

[96] *Dar dyrektora S. Burhardta*, Wilno, dn. 20 stycznia 1936, LMAVB, RS, f. 75–138, s. 10; *Dary Anny Przyłuskiej*, Wilno, dn. 25 lutego 1936 r., ibidem, s. 13.

[97] *Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie za okres czasu od listopada 1936 r. do 31 grudnia 1937 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 11, s. 4–6.

Europy Wschodniej. Część druków i map włączono do zbiorów biblioteki, a część (dublety) przeznaczono na wymianę[98].

W 1937 r. przekazano bibliotece cenny księgozbiór Seminarium Prawosławnego w Wilnie liczący 23 750 tomów książek i 218 rękopisów, w tym 1300 tomów starodruków z dawnych bibliotek klasztornych[99]. Biblioteka posiadała w swych zbiorach także depozyt Oddziału Sztuki województwa wileńskiego liczący 688 cynkowych klisz drukarskich, przeważnie odnoszących się do wydawnictwa *Wilno i Ziemia Wileńska* i innych tego rodzaju wydawnictw[100].

W 1938 r. biblioteka otrzymała: z przydziału egzemplarza obowiązkowego – 466 dzieł w 476 tomach, z darów – 672 dzieła w 707 tomach, z wymiany druków zbędnych – 1 753 dzieła w 2 115 tomach, zakupiła za pieniądze budżetowe 317 dzieł w 434 tomach. Depozyt Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej dopełniły w tym czasie 597 dzieła w 679 tomach, depozyt Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej – 32 dzieła w 34 tomach, depozyt Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Wróblewskich – 131 dzieł w 152 tomach. Łącznie przyrost numerów inwentarza w tym roku wynosił 3 978 dzieł w 5 548 tomach[101].

Wzrastały także zbiory muzealne. W 1937 r. dopełnił je depozyt wieczysty im. Römerów, liczący ogółem 388 numerów inwentarzowych, w czym było: obrazów olejnych – 1, akwarel – 243, pastel – 1, tempera – 1, miniatur na kości słoniowej – 3, rysunków oryginalnych – 26, rycin – 57, fotografii – 20, albumów fotograficznych – 3, rzeźb i medalionów – 9, mebli stylowych – 15. W większości były to zbiory Antoniego Kazimierza i Anny z Sułtanów Römerów z Janopola na Łotwie (381 numer inwentarzowy) i 7 cennych

[98] *Spis map, książek, broszur i czasopism ze zbiorów Instytutu N-B Europy Wschodniej po ś. p. Marianie Świechowskim otrzymanych przez Bibliotekę Państwową im. Wróblewskich w Wilnie w dn. 23–25 listopada 1936 r.*, LMAVB, RS, f. 75–136; *Spis czasopism z daru rodziny Świechowskich [zbiory po ś. p. Marianie Świechowskim] z dn. 4 lutego 1937 r.*, LMAVB, RS, f. 75–136, s. 4–6; *Spis darów rodziny Świechowskich ze zbiorów po ś. p. Marianie Świechowskim, otrzymanych przez Bibliotekę Państwową im. Wróblewskich w Wilnie za pośrednictwem Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w dn. 23 –25 listopada 1936 r., a przeznaczonych na wymianę*, LMAVB, RS, f. 75–136, s. 20.

[99] *Stan zbiorów biblioteki im. Wróblewskich w latach 1932–1937*, LMAVB, RS, f. 75 –13/3, s. 236.

[100] Ibidem, s. 236.

[101] *Wpływ książek (druków zwartych) w 1938 r.* [Do Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie], LMAVB, RS, f. 75–12/5, s. 346.

obiektów ze zbiorów Heleny Romer-Ochenkowskiej po jej ojcu malarzu Alfredzie Römerze. Depozyt im. Römerów dopełnił otrzymany 29 listopada 1937 r. zbiór numizmatyczny Michała Römera[102]. Ponadto Helena Romer-Ochenkowska w dniu 19 stycznia 1937 r. złożyła oświadczenie, że po jej śmierci posiadane przez nią zbiory mają być przekazane w charakterze daru Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich. W dn. 17 czerwca 1937 r. potwierdziła ona swoje oświadczenie pisemnie, załączając spis 118 przedmiotów (obrazy olejne, pastele, rysunki, medaliony, plakietki, popiersie, zabytkowe meble, fotografie), które znajdowały się w jej mieszkaniu w Wilnie, ul. Pańska 25 i które miały być w terminie najdalej w 2–3 dni po jej śmierci przejęte przez bibliotekę[103].

W tym samym roku zostały przekazane bibliotece w depozyt zwrotny poszczególne dokumenty i liczne przedmioty muzealne ze zbiorów inżyniera Witolda Czyża, burmistrza miasta Oszmiany. Depozyt zawierał: 1) Sztandar jeńców Polaków w niemieckim obozie jenieckim w Havelbergu z lat 1917–1918 (Orzeł polski na amarantowym tle); 2) Dokument stwierdzający autentyczność sztandaru z Havelbergu; 3) 5 fotografii jeńców polskich z obozu w Havelbergu i 7 pocztówek z widokami Havelberga; 4) Fotografię grupową pięciu członków Akademii Mohylowskiej w Kijowie po powstaniu styczniowym; 5) Fotografię Karoliny z Woyniłłowiczow Mączyńskiej, żony Michała Mączyńskiego, zmarłej w 1919 r. na zesłaniu w Smoleńsku; 6) Opaskę Suwalskiego Komitetu Obywatelskiego z 1916 r.; 7) Dokument (tzw. patent) nominacyjny Jana Czyża (dziadka Witolda Czyża) na pułkownika w Batalionie Liniowym Municypalnym, podpisany przez Tadeusza Kościuszkę w obozie pod Połańcem, datowany dn. 18 maja 1794 r. Na dokumencie odciśnięta była pieczęć z napisem w otoku „Pieczęć Naczelnika Siły Zbrojnej Narodowej"; 8) Życiorys Józefa Łukaszewicza, byłego więźnia politycznego w Rosji, potem profesora geologii na Uniwersytecie Stefana Batorego; 9) Gazetę rosyjską „Morskaja Volna", nr 21, wydaną w dn. 22 października 1907 r. z karykaturą biskupa Edwarda Roppa i złośliwym na niego wierszykiem; 10) Drukowane ogłoszenie bez daty w języku rosyjskim o sprzedaży

[102] *Posiedzenie Komitetu Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w Wilnie dn. 19 stycznia 1937 r.*, LMAVB, RS, f. 75–22/2, s. 158; *Uwagi do tablicy statystycznej zbiorów Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za rok 1937*, LMAVB, RS, f. 75–13/4, s. 325.

[103] *Do kierownictwa Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie* [Spis darów H. Romer-Ochenkowskej], Wilno, dn. 17 czerwca 1937 r., LMAVB, RS, f. 75–245.

dóbr Amelii Wańkowiczowej, ziemianki polskiej w guberni mińskiej, powiecie ihumeńskim (dobra Honoratowo i karczma w Kołbczu)[104].

W 1939 r. tuż po wybuchu wojny ks. kapelan F. Tyczkowski przed wyjazdem na front przekazał bibliotece swe zbiory prywatne (6 000 tomów książek, 300 przedmiotów muzealnych) jako depozyt zwrotny. Na początku wojny zdeponowała w bibliotece swe zbiory również H. Romer-Ochenkowska. Jej zbiory prywatne, przekazane bibliotece jako depozyt zwrotny, zawierały 650 książek, 120 przedmiotów muzealnych, 35 zabytkowych mebli[105].

Kierownicy biblioteki i towarzystw ją popierających ciągle poszukiwali nowych źródeł zwiększenia zbiorów. W 1939 r. w związku z ożywieniem stosunków z Litwą kierownictwo Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich doszło do wniosku, że należy uzupełnić zbiory literatury litewskiej i wystosowało do Departamentu Nauki Ministerstwa WR i OP prośbę o przyznanie dodatkowych 10 tys. złotych na zakup literatury litewskiej, uwzględnienie etatu bibliotekarza lituanisty i muzeologa, gdyż po śmierci honorowego kustosza Ludwika Abramowicza, zbiory muzealne biblioteki pozostały bez fachowego kierownictwa. Wybuch drugiej wojny światowej przekreślił wszystkie te plany[106].

Zbiory porządkowano i katalogowano. Były alfabetyczne katalogi kartkowe: a) książek, b) periodyków; c) lithuaniców; d) czytelni głównej, e) zbiorów specjalnych; katalogi działowe: a) czytelni głównej; b) depozytu Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej oraz katalog specjalny topograficzny według miejsca i roku wydania druków z terenu byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego[107].

Z powodu szczupłości personelu powstawały trudności w katalogowaniu napływających druków. Na przykład, na dzień 31 grudnia 1937 r. zaległości

---

[104] *Wykaz przedmiotów ze zbioru p. inż. Witolda Czyża, burmistrza m. Oszmiany przekazanych w depozyt zwrotny na zadanie Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie w dn. 10 grudnia 1937 r.*, LMAVB, RS, f. 75 21, s. 86.

[105] *Pranešimas apie Valstybinę Vrublevskių vardo Biblioteką Vilniuje*, Vilnius, 1939, gruodžio mėn. 15 d., LMAVB, RS, f. 75-242, s. 3-4.

[106] *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie* [prośba do Departamentu IV Ministerstwa WR i OP o przyznanie 10 tys. złotych na uzupełniający zakup literatury litewskiej, uwzględnienie etatów bibliotekarza lituanisty i muzeologa], Wilno, dn. 17 sierpnia 1939 r., LMAVB, RS, f. 75-15/1, s. 5.

[107] *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Adres: ul. Zygmuntowska 2, telefon 13-76,* LMAVB, RS, f. 75-10/1, s. 3.

w katalogowaniu w dziale książek wynosiły 6 662 tomów, w czym największą ich część stanowiły druki pochodzące z wymiany międzybibliotecznej druków zbędnych, z daru Ministerstwa WR i OP (książki i czasopisma dwóch rosyjskich bibliotek gimnazjalnych) i innych darów. W dziale czasopism i wydawnictw ciągłych nieskatalogowanych pozostawały 964 tomy, w czym wydawnictw ciągłych 453 tomy, czasopism – 511 tomów[108]. Na dzień 15 grudnia 1939 r. nieskatalogowanych było ok. 25 000 tomów książek i ok. 500 tomów czasopism[109].

W celu przyspieszenia katalogowania zbiorów korzystano z pomocy praktykantów i wolontariuszy. Na przykład przy katalogowaniu literatury lituanistycznej była zatrudniona Halina Zalewska (od 1934), rękopisów i innych zbiorów specjalnych – Jadwiga Karaczewska (od 1933), starych druków – Irena Rodziewiczówna (od 1935), książek – Jan Surma (od 1936), nowych nabytków – Halina Żabianka (od 1938), dubletów – Maria Kłyszejkówna (od 1938)[110]. Zbiory depozytu Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej katalogowali Maria Obrubańska i Marian Pieciukiewicz[111].

Stan zbiorów Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w latach 1932–1939

Lp.	Rodzaj zbiorów	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
1	Książki (dzieł)	17 132	20 386	24 366	27 727	29 610	32 265	35 622	36 392
2	Periodyki (tytułów)	5 614	5 932	6 636	7 543	8 365	8 953	9 484	10 111
3	Druki ulotne (tytułów)	21 304	24 014	26 874	29 877	31 307	32 354	33 295	33 899

[108] *Uwagi do tablicy statystycznej zbiorów Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie za rok 1937*, LMAVB, RS, f. 75–13/4, s. 327.

[109] *Pranešimas apie Vrublevskių vardo Biblioteką Vilniuje*, Vilnius, 1939 m. gruodžio mėn. 15 d., LMAVB, RS, f. 75–242, s. 3.

[110] *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich do Litewskiego Ministerstwa Oświaty Departamentu Kultury*, Wilno, dn. 17 stycznia 1940 r., LMAVB, f. 75–22/1, s. 7 8.

[111] *Umowa dodatkowa nr 2, zawarta przez Kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie Dr Stefana Burhardta i Dyrektora Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie Dr Władysława Wielhorskiego dn. 21 stycznia 1935 r.*, LMAVB, RS, f. 75, b. 7/2, s. 142.

Lp.	Rodzaj zbiorów	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
4	Druki z XV i XVI w. (dzieł)	375	376	377	378	378	379	380	380
5	Razem druków (dzieł i tytułów)	44 425	50 708	58 253	69 525	69 660	73 951	78781	80782
6	Razem druków (tomów)	107 328	116 652	125 458	13 5242	142 389	150 277	157 959	161 095
7	Dublety (dzieł)	1 730	1 730	2 288					
8	Dublety (tomów)	2 309	2 309	3 500	6 947	9 058	11 566	10 827	10 573
9	Rękopisy (sygnatury)	3 068	3 115	3 159	3 195	3 280	3 303	3 138	3 148
10	Rękopisy (wolumi-nów)	3 068	3 115	3 159	3 203	3 288	3 311	3 153	3 163
11	Akty (fascykułów)	17 390	17 823	17 995	18 112	18 193	18 298	18 319	18 321
12	Akty (tek)	90	96	96	99	107	122	122	124
13	Dyplomy w tym pergaminy	379 42	379 42	380 42	382 42	382 42	382 42	242 42	242 42
14	Autografy (listów)	7 628	7 677	8 161	8 707	9 470	9 605	9 606	10 457
15	Autografy (tek)			40	47	53	56	58	58
16	Atlasy			305	311	328	330	340	341
17	Przewodniki			172	196	216	293	297	297
18	Mapy i plany druko-wane		1 122	1 234	1 353	1 454	1 577	1 707	1 807
19	Mapy i plany rękopi-śmienne		185	187	193	196	205	205	205
20	Albumy rysunków			2	25	25	25	25	25
21	Albumy rycin		256	263	264	279	308	321	325
22	Rysunki oryginalne		760	907	937	941	968	969	969
23	Ryciny			10 864	10 912	10 997	11 043	11 168	11 103
24	Ilustracje (wycinki)			7 126	9 632	10 175	10 622	10 622	10 622
25	Pocztówki			1 136	1 149	14 163	14 307	14 317	14 317
26	Fotografie	2 568	2 576	2 596	2 630	2 683	2 726	2 743	2 782
27	Ekslibrisy	286	290	290	295	311	361	362	365

Lp.	Rodzaj zbiorów	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
28	Nuty	348	354	354	356	266	399	527	535
29	Libretta	151	151	154	154	154	154	154	154
30	Numizmaty	1 122	1 123	1 124	1 124	1 126	1 126	1 126	1 126
31	Medale	204	204	204	205	208	209	209	211
32	Pieczęcie	154	154	155	155	155	156	156	156
33	Odciski pieczęci	426	449	450	451	462	462	462	464
34	Obrazy olejne i akwarele	100	105	107	108	110	110	114	119
35	Rzeźby	91	91	91	93	95	96	45	48
36	Ordery i odznaki	29	29	29	29	32	38	38	38
37	Zbiory masońskie	397	402	426	437	437	437	439	442
38	Zbiory osobliwości	231	231	234	255	257	257	257	257

Źródła: *Stan zbiorów Biblioteki imienia Wróblewskich w 1934*, LMAVB, RS, f. 75–12/3, s. 260; *Stan zbiorów Biblioteki imienia Wróblewskich w latach 1932–1937*, LMAVB, RS, f. 75–13/3, s. 236; *Vrublevskių bibliotekos veikla 1932–1939 m.*, LMAVB, RS, f 75–10/1, s. 59.

Stan czytelnictwa w latach 1935–1939

Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich była czynna w godzinach od 9 do 15 oraz od 18 do 21. W czasie dwóch miesięcy wakacyjnych, tj. w lipcu i sierpniu obsługiwano czytelników od godziny 9 do 15. Czytelnia sowietików była otwarta od godziny 9 do 15 i tylko w wyjątkowych wypadkach otwierano ją dla pracowników naukowych Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej oraz profesorów Szkoły Nauk Politycznych w godzinach wieczornych. Czytelników obsługiwano na miejscu w czterech czytelniach: 1. Czytelni głównej na 104 miejsca; 2. Czytelni czasopism; 3. Czytelni sowietików; 4. Czytelni zbiorów specjalnych (rękopisów, starodruków, map, rycin, nut, albumów). Pracownicy naukowi Instytutu Naukowo-Badawczego, profesorowie i słuchacze Szkoły Nauk Politycznych, studenci Uniwersytetu Stefana Batorego, bibliotekarze, dziennikarze, redaktorzy, in-

stytucje naukowe i społeczne korzystali z biblioteki bezpłatnie[112]. Od innych czytelników pobierano opłatę, która wynosiła 4 zł rocznie, 1 zł kwartalnie, 50 groszy miesięcznie i 20 groszy jednorazowo[113].

W 1936 r. z biblioteki wypożyczało książki do domu 505 osób (profesorów i asystentów – 66, studentów – 380, innych – 59) i 29 instytucji. Wypożyczono im łącznie 3398 dzieł (osobom prywatnym – 3071 dzieł, instytucjom – 327). Czytelnie w tym roku odwiedziło 611 czytelników (profesorów i asystentów – 69, studentów – 425, innych – 117). Wydano im do korzystania na miejscu 7 029 jednostek bibliotecznych[114].

W 1937 r. wypożyczało z biblioteki książki 46 instytucji oraz 611 osób prywatnych (profesorów i asystentów – 67, młodzieży akademickiej – 422, innych – 122). Wypożyczono im łącznie 2 368 dzieł (osobom prywatnym do domu – 1 626 dzieł, do instytucji – 742). Korzystało ze zbiorów w czytelniach 867 czytelników (profesorów i asystentów – 67, młodzieży akademickiej – 630, innych – 170). Wydano im do korzystania na miejscu 8 536 jednostek bibliotecznych[115].

Zwiedzanie muzeum i biblioteki

Bibliotekę i znajdujące się w jej lokalu ekspozycje muzealne zwiedzały grupy wycieczkowe i pojedyncze osoby zarówno z Wilna, jak i z innych miast. W 1932 r., kiedy biblioteka jeszcze nie była oficjalnie otwarta, zwie-

---

[112] *Umowa podpisana przez kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie prof. dr. Erwina Koschmiedera imieniem Skarbu Państwa z jednej strony i przedstawiciela dyrekcji Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie inż. Władysława Wielhorskiego z drugiej strony*, Wilno, dn. 4 czerwca 1932 r., LMAVB, RS, f. 75, b. 7/2), s. 141; *Sprawozdanie za rok 1936* [czytelni Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich], LMAVB, RS, f. 75–12/2, s. 205.

[113] *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Adres: ul. Zygmuntowska 2, telefon 13–76*, LMAVB, RS, f. 75–10/1, s. 3.

[114] *Stan czytelnictwa Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w 1936 r.*, LMAVB, RS, f. 75–13/3, s. 237.

[115] *Stan czytelnictwa Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w 1937* r., LMAVB, RS, f. 75–13/4, s. 247.

dzili ją uczestnicy III Zjazdu Bibliotekarzy Polskich (Zjazd odbywał się w Wilnie w dn. 26–28 czerwca 1932 r.)[116].

W 1935 r. bibliotekę i muzeum zwiedziły wycieczki: Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego z Warszawy i oddzielnie Wileńskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego, Akademickiego Związku Morskiego, Gimnazjum Sióstr Nazaretanek w Wilnie, karmelitów bosych, Stowarzyszenia Polaków Zagranicą, studentów Niemców z Królewca, filologów z Warszawy oraz uczestników VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie (Zjazd odbywał się w dniach 17–20 września 1935). Ogółem w wymienionych ucieczkach uczestniczyło 306 osób. Ponadto w tym samym roku pojedynczo zwiedziło muzeum i bibliotekę 159 osób[117]. W 1937 r. bibliotekę i muzeum zwiedziło 2 713 osób, w tym 1 960 osób w 57 grupach wycieczkowych oraz 753 osoby pojedyncze[118].

W ostatnich latach przedwojennych najwięcej osób zwiedzało bibliotekę i muzeum podczas tzw. Tygodni Propagandy Muzeów, organizowanych przez Związek Propagandy Turystycznej Ziemi Wileńskiej. W 1938 r. w ciągu tej akcji zwiedziło zbiory muzealne biblioteki 35 wycieczek z ogólną liczbą 1 340 osób i 1 922 pojedyncze osoby, w 1939 r. – 40 grup wycieczkowych z ogólną liczbą 1 459 osób zwiedzających i 512 pojedynczych osób[119].

Bibliotekę i muzeum zwiedzały: ucząca się młodzież, żołnierze, nauczyciele i inni pracownicy oświaty, bibliotekarze i kierownicy bibliotek, ludzie nauki i sztuki, wysocy urzędnicy państwowi. Na przykład w 1935 r. bibliotekę zwiedzili: minister Leon Wasilewski, prof. Jan Kucharzewski z Warszawy, dr Witold Suchodolski, dyrektor Archiwów Państwowych z Warszawy, dr Jadwiga Chrząszczewska z Urzędu Konserwatorskiego w Poznaniu, dr P. Rybicki z Biblioteki Sejmu Śląskiego z Katowic oraz L. Gałkowska z Biblioteki Publicznej w Zamościu. Bibliotekę i muzeum zwiedzali rów-

[116] W. Charkiewicz, *III Zjazd Bibliotekarzy Polskich w Wilnie*, „Słowo" 1932, nr 148, 26 czerwca, s. 1; *Otwarcie Zjazdu Bibliotekarzy Polskich w Wilnie*, „Słowo" 1932, nr 149, 27 czerwca, s. 2.

[117] Sprawozdanie [z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie] za rok 1935, LMAVB, RS, f. 75–13/2, s. 154.

[118] *Stan czytelnictwa Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w 1937* r., LMAVB, RS, f. 75–13/4, s. 247.

[119] *Do Dyrekcji Związku Propagandy Turystycznej Ziemi Wileńskiej*. Wilno, ul. Mickiewicza 32 [Pismo dyrekcji Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w sprawie zwiedzania muzeum], Wilno, dn. 5 czerwca 1939 r., LMAVB, RS, f. 75–10/1, s. 76.

nież goście zagraniczni: Birutė Vileišytė-Tursienė z Biblioteki Uniwersyteckiej w Kownie, Marina Bersano-Begey z Biblioteki Uniwersyteckiej w Turynie, prof. Mykolas Biržiška z Uniwersytetu im. Witolda Wielkiego w Kownie oraz prof. Ch. M. Moyse z Uniwersytetu w Lille we Francji[120].

Dnia 2 czerwca 1938 r. odwiedziła bibliotekę grupa posłów i senatorów RP w liczbie 30 osób z wicemarszałkiem Tadeuszem Schaetzlem, senatorami Zygmuntem Beczkowskim, Eugeniuszem Dobaczewskim, Tadeuszem Młodkowskim oraz posłanką Ziemi Wileńskiej Wandą Pełczyńską na czele. Towarzyszyli im prezydent miasta Wilna Wiktor Maleszewski i wiceprezydent inż. Teodor Nagurski, a także Władysław Wielhorski, dyrektor Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie. Wysocy goście, oprowadzani przez kierownika biblioteki S. Burhardta, obejrzeli najpierw zbiory muzealne, obejmujące ikonografię Wilna, pamiątki po fundatorze biblioteki T. Wróblewskim, zbiory masońskie i zbiory Römerów, a następnie całą bibliotekę. Goście żywo interesowali się organizacją, zadaniami i rozwojem biblioteki, przejawiając zrozumienie trudności, z jakimi stykała się biblioteka przy gromadzeniu materiałów do badań historii i kultury terenów byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, które po pierwszej wojnie światowej znalazły się w granicach pięciu państw. Gości interesowała także współpraca biblioteki z Instytutem Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Wyjaśnień w tej kwestii udzielił W. Wielhorski, następnie zapraszając gości do lokalu Instytutu, mieszczącego się w tym samym gmachu. Przy pożegnaniu gościom wręczono na pamiątkę komplety pocztówek z widokami biblioteki[121].

Wilnian i gości z innych miast przyciągały także odbywające się w lokalu biblioteki odczyty publiczne, uroczyste posiedzenia i inne imprezy, organizowane najczęściej wspólnym wysiłkiem pracowników biblioteki i towarzystw ją popierających, o czym była mowa powyżej. Ponadto w gmachu biblioteki odbywały się odczyty publiczne i imprezy, zorganizowane przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej i Szkołę Nauk Politycznych. Pierwszą imprezą, która w dniu 22 lutego 1930 r. ściągnęła do potyszkiewiczowskiego pałacu licznych gości, było zebranie założycielskie człon-

---

120 *Sprawozdanie [z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie] za rok 1935*, LMAVB, RS, f. 75-13/2, s. 154.

121 *Wycieczka posłów i senatorów Rzeczypospolitej Polskiej w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie*, LMAVB, RS, f. 75-15/4, s. 182.

ków Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej. Na zebranie oprócz członków Instytutu przybyli: rektor Uniwersytetu Stefana Batorego ks. prof. Czesław Falkowski, ministrowie Sławomir Czerwiński i Witold Staniewicz, wojewoda Władysław Raczkiewicz, prezydent miasta Wilna Józef Folejewski, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej i Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich Stefan Rygiel, profesor Ernest Blesse i doktor Benjamin Ziws z Łotwy. Po zagajeniu zebrania przez profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego Jana Rozwadowskiego głos zabierali: Sławomir Czerwiński, Czesław Falkowski, Józef Folejewski oraz Stefan Rygiel. Po zakończeniu przemówień i załatwieniu spraw organizacyjnych dziekan Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB prof. Stefan Ehrenkreutz wygłosił wykład inauguracyjny na temat *Wschód i Zachód*[122].

W latach następnych w gmachu biblioteki odbywały się zorganizowane przez Instytut odczyty publiczne. Odczyty wygłaszali profesorowie Uniwersytetu Stefana Batorego, uczeni z innych uniwersytetów Polski, a także profesorowie z ośrodków zagranicznych. Na przykład z odczytami publicznymi do Wilna przyjeżdżali: językoznawca Ernest Blesse z Rygi, etnograf B. Pessler z Hanoweru, językoznawca Joosep J. Mikkola z Helsinek. Prelegenci polscy naświetlali poszczególne zagadnienia historii, gospodarki, prawodawstwa, życia religijnego i kulturowego krajów sąsiednich, a także polską politykę narodowościową. Uczeni zagraniczni najczęściej przedstawiali stan badań poszczególnych dziedzin nauk w reprezentowanych przez nich krajach[123].

Odczyty publiczne, jak można wywnioskować z ówczesnej prasy wileńskiej, budziły duże zainteresowanie wilnian. Posłuchać prelegentów przychodzili pracownicy oraz studenci Uniwersytetu Stefana Batorego i Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie, członkowie Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, nauczyciele, prawnicy, dziennikarze i inni przedstawi-

---

[122] *Inauguracja Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1929, t. 6, z. 1–4, s. 715; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie od 23 lutego 1931 r. do 31 sierpnia 1931 r.* „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 253.

[123] *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu...*, s. 257, 259–260; *Ze Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1934, t. 9, s. 45; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1935, t. 10, s. 564; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1936, t. 11, s. 811–812; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej*, „Ateneum Wileńskie" 1937, t. 12, s. 684.

ciele inteligencji wileńskiej. Po wysłuchaniu odczytu często wywiązywały się ożywione dyskusje. Udział w akcji odczytowej dawał możliwość szerszym kręgom społeczności wileńskiej zapoznać się z wieloma znanymi polskimi i zagranicznymi uczonymi i ich osiągnięciami w wybranych dziedzinach nauki. Prelegenci zaś mieli okazję zobaczyć, jak ich idee są rozumiane i odbierane przez szerszą społeczność. Odczyty publiczne w pewnym stopniu oddziaływały również na czytelnictwo. Zainteresowani odczytem słuchacze potem często szukali w bibliotece literatury na ten temat[124].

Kontakty z innymi instytucjami i towarzystwami spolecznymi

Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich z samego początku nawiązała współpracę z innymi instytucjami i towarzystwami zarówno w Wilnie, jak i innych miastach Polski. Z wieloma polskimi bibliotekami, takimi jak: Biblioteka Narodowa w Warszawie, Biblioteka Jagiellońska i Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, Biblioteka Uniwersytecka we Lwowie, Biblioteka Uniwersytecka w Poznaniu, wymieniano się dubletami i wydawnictwami, wypożyczano poszukiwane przez czytelników książki, dzielono się doświadczeniem i informacją o ważnych wydarzeniach w życiu miłośników książek[125].

W Wilnie najbliżej współpracowano z Biblioteką Uniwersytecką, Instytutem Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, Szkołą Nauk Politycznych, Towarzystwem Przyjaciół Nauk, Towarzystwem Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, Towarzystwem Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich. W celu utrzymania stałego kontaktu z tymi instytucjami i towarzystwami w 1937 r. stworzono przy kierowniku biblioteki Komisję Biblioteczną

---

[124] *Sprawozdanie Prezesa Zarządu z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1 kwietnia 1938 do 31 marca 1939 r.*, LMAVB, RS, f. 9–3299, 7v; H. R [Helena Romer-Ochenkowska] *O Ogniem i mieczem*, „Kurier Wileński" 1934, nr 47 (2937), 18 lutego, s. 3; H. Romer [Romer-Ochenkowska], *Turniej historyków*, „Kurier Wileński" 1934, nr 49 (2939), 20 lutego, s. 2; *Prof. Łepki o Szewczence i literaturze ukraińskiej*, „Kurier Wileński" 1934, nr 71 (2961), 14 marca, s. 2.

[125] *Spis wydawnictw przeznaczonych na cele wymiany międzybibliotecznej, posiadanych przez Bibliotekę im. E. i E. Wróblewskich w Wilnie*, LMAVB, RS, f. 75–10/3, s. 221; *Dziennik wypożyczania międzybibliotecznego rewersami okrężnymi*, LMAVB, RS, f. 75–14/3, s. 235–248; *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Adres: ul. Zygmuntowska 2*, LMAVB, RS, f. 75–10/1, s. 1–3.

jako organ opiniodawczy. W skład Komisji mieli wchodzić przedstawiciele Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, Biblioteki Uniwersyteckiej, Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie oraz ewentualnie innych instytucji deponujących w bibliotece swe zbiory.

Przewodniczącym Komisji Bibliotecznej był z urzędu kierownik Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich. Zwoływał on członków Komisji na posiedzenia co najmniej raz do roku w celu przedstawienia jej corocznego sprawozdania z działalności biblioteki oraz wysłuchania i przedyskutowania wniosków i propozycji instytucji w niej reprezentowanych, a dotyczących współdziałania biblioteki z tymi instytucjami. Przewodniczący miał prawo w razie potrzeby zapraszać na posiedzenie Komisji przedstawicieli innych instytucji naukowych, którym jednakże nie przysługiwało prawo głosowania. Z zakresu kompetencji Komisji wyłączone były sprawy personalne, regulaminowe i finansowe. Wnioski Komisji Bibliotecznej winny być w miarę możliwości uwzględniane przez kierownika biblioteki. Odpisy protokołów Komisji były posyłane do Ministerstwa WR i OP i podawane do wiadomości reprezentowanych w niej instytucji[126].

Pierwsze posiedzenie Komisji Bibliotecznej odbyło się w dn. 3 grudnia 1937 r. w lokalu Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich. Na posiedzeniu byli obecni: przewodniczący Stefan Burhardt, kierownik biblioteki Państwowej im. Wróblewskich, członkowie: Ludwik Abramowicz i Stanisław Kościałkowski, przedstawiciele Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, Teodor Bujnicki, przedstawiciel Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, Bolesław Wilanowski, przedstawiciel Szkoły Nauk Politycznych, Helena Romer-Ochenkowska, opiekunka zbiorów Römerów w Bibliotece im. Wróblewskich, Helena Drège, przedstawicielka Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, Mikołaj Dzikowski, przedstawiciel Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie. Nieobecnego na posiedzeniu Stanisława Zajączkowskiego, przedstawiciela Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie zamieniał Stanisław Kościałkowski. Na posiedzeniu odczytano projekt statutu biblioteki i proszono członków Komisji, by wnieśli swoje poprawki, jeśli będą widzieli taką potrzebę. Omówiono także główne kie-

---

[126] *Statut Biblioteki...*, § 9.

runki rozwoju biblioteki i jej współdziałanie z reprezentowanymi w Komisji instytucjami oraz innymi bibliotekami wileńskimi[127].

W ostatnich latach przedwojennych Komisja musiała rozstrzygać spór wynikły pomiędzy Biblioteką im. Wróblewskich a Biblioteką Uniwersytecką w Wilnie z powodu gromadzenia druków, rękopisów i innych materiałów bibliotecznych. Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich starała się gromadzić wszelkie brakujące w jej zbiorach druki z całego terenu byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, Księstwa Kurlandzkiego, Inflanckiego i ośrodków emigracji oraz materiały do historii w najszerszym tego słowa znaczeniu dotyczące tych ziem[128]. Gromadzeniem tego rodzaju druków i materiałów rękopiśmiennych była zainteresowana również Biblioteka Uniwersytecka, która chciała uzupełnić znacznie uszczuplone w czasie zaboru rosyjskiego zbiory i uważała, że Biblioteka im. Wróblewskich ma zadowolić się drukami nowszymi. Spór wileńskich bibliotek dotarł aż do Ministerstwa WR i OP. Dyrektor Departamentu Nauki i Szkół Wyższych prof. Józef Patkowski pismem z dn. 19 lutego 1928 r. polecił kierownikowi Biblioteki im. Wróblewskich S. Burhardtowi wyjaśnić nieporozumienia i uzgodnić współpracę z Biblioteką Uniwersytecką za pośrednictwem Komisji Bibliotecznej, a o wynikach powiadomić Ministerstwo WR i OP[129].

Komisja sporu nie rozstrzygnęła, gdyż kierownictwo Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich nie chciało ograniczać zakresu zdobywania nabytków. „Każda biblioteka – pisał S. Burhardt do dyrektora departamentu J. Patkowskiego – ma swoich sympatyków, swoje sfery wpływów, swoje możliwości dotarcia do społeczeństwa, do innych miast, na prowincję, a czasem nawet

---

[127] *Zaproszenie na pierwsze posiedzenie Komisji Bibliotecznej Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie*, Wilno, dn. 27 listopada 1937 r., LMAVB, RS, f. 75–15/1, s. 28; *Protokół I posiedzenia Komisji Bibliotecznej Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, odbytego w dn. 3 grudnia 1937 roku*, Wilno, dn. 10 grudnia 1937 r., LMAVB, RS, f. 75–8, s. 97–103; *Do członków Komisji Bibliotecznej Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie* [Pismo przewodniczącego S. Burhardta w sprawie poprawek lub uzupełnień do projektu statutu biblioteki], Wilno, dn. 13 grudnia 1937 r., LMAVB, RS, f. 75–15/1, s. 25.

[128] *Plan rozbudowy księgozbioru Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich*, LMAVB, RS, f. 75–15/3, s. 128.

[129] *Ministerstwo WR i OP do kierownictwa Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, Warszawa, dn. 19 lutego 1939 r., LMAVB, RS, f. 75–15/4, s. 204–205.

poza granicę państwa"[130]. Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich, udowadniał, dzięki działalności Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych oraz dzięki osobistym wpływom i ustosunkowaniu osób należących do powyższych instytucji i personelowi biblioteki, ma bardzo wielkie możliwości zdobywania cennego materiału. Są prywatne zbiory, które mogą wpłynąć jako dar tylko do Biblioteki im. Wróblewskich, inne – tylko do Biblioteki Uniwersyteckiej, inne – tylko do Biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk, a jeszcze inne – do poszczególnych zbiorów mniejszości narodowych lub wyznaniowych po prostu dlatego, że ich właściciele mają zdecydowany sentyment do jednej z tych instytucji. Zdaniem S. Burhardta, pozostawiając ofiarodawcom swobodę wyboru instytucji, a bibliotekom swobodę jednania sobie społeczeństwa i swobodę w dokonywaniu kupna, więcej się ocali cennych zabytków od zagłady jaka zawsze grozi, gdy zbiory są rozproszone w prywatnych rękach, a także przyczyni się do szybszego udostępnienia tych zabytków ogółowi pracowników naukowych[131]. Reasumując swe dowody, S. Burhardt prosił dyrektora Departamentu, by nie zawężać dokładnie przemyślanego zakresu gromadzenia zbiorów Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich i nie burzyć jej planu, tworzącego ograniczoną całość[132].

Departament Nauki Ministerstwa WR i OP polecił zorganizować konferencję, która miała rozstrzygnąć spór wynikły pomiędzy Biblioteką Państwową im. Wróblewskich a Biblioteką Uniwersytecką. Konferencja taka odbyła się w dn. 30 stycznia 1939 r. w Wilnie, w lokalu Biblioteki Uniwersyteckiej. W konferencji wzięli udział: dr Józef Grycz, radca Ministerstwa WR i OP, dr Adam Łysakowski i Mikołaj Dzikowski jako przedstawiciele Biblioteki Uniwersyteckiej, oraz dr Stefan Burhardt i prof. dr Erwin Koschmieder jako przedstawiciele Biblioteki im. Wróblewskich[133].

---

[130] *Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie do Pana Dyrektora Departamentu Nauki prof. dr. Józefa Patkowskiego*, Wilno, dn. 28 lutego 1938 r., LMAVB, RS, f. 75–15/1, s. 12–15.

[131] Ibidem, s. 13–14.

[132] Ibidem, s. 15.

[133] *Protokół konferencji w sprawie unormowania współpracy między Biblioteką Państwową im. Wróblewskich w Wilnie a Biblioteką Uniwersytecką w Wilnie, która się odbyła w dn. 30 stycznia 1939 r. w godz. 10–15 w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie*, LMAB, RS, f. 75–15/1, s. 7.

Po długiej dyskusji przyjęto następujące rezolucje: 1) W zakresie gromadzenia zbiorów Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich powinna mieć charakter biblioteki regionalnej w odniesieniu do ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz okręgowej dla województw: wileńskiego, białostockiego, nowogródzkiego i poleskiego, a równocześnie charakter biblioteki specjalnej, uwzględniającej piśmiennictwo odnoszące się do państw Wschodu Europy (bałtyckich i ZSRR). Nie prowadzi natomiast gromadzenia w innych dziedzinach piśmiennictwa, wykraczającego poza wymienione obszary, gdyż spełnia to już Biblioteka Uniwersytecka; 2) Zbiory specjalne (rękopisy, starodruki itp.) gromadzą obie biblioteki, z tym zastrzeżeniem, że Biblioteka Uniwersytecka zbiera przede wszystkim obiekty związane z Uniwersytetem Wileńskim; 3) Biblioteka Uniwersytecka utrzymuje charakter biblioteki regionalnej (okręgowej), retrospektywnej do roku 1931 włącznie i ma spełniać obowiązki bibliograficzne z tym związane. Dla piśmiennictwa dotyczącego Wschodu Europy przyjmuje się granicę roku 1915, który przeobraził polityczne ukształtowanie tego obszaru. Do tego czasu uzupełnia te zbiory Biblioteka Uniwersytecka. A zatem Biblioteka im. Wróblewskich pracuje jako warsztat naukowy i funkcjonuje jako biblioteka regionalna (okręgowa) od roku 1932, zaś jako książnica uwzględniająca Wschód Europy od roku 1915 (z wyłączeniem działów wykraczających poza zainteresowania Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej)[134].

Ministerstwo WR i OP po zapoznaniu się z protokołem konferencji w zasadzie zaakceptowało jej postanowienia i oznajmiło pismem z dn. 2 czerwca 1939 r., że przy interpretacji pierwszego punktu Statutu Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich należy położyć szczególny nacisk na te materiały, które ma ona przede wszystkim gromadzić i dać jej w tym zakresie pierwszeństwo. Pierwszy punkt statutu określał, że Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie ma gromadzić, przechowywać i udostępniać wszelkie druki, rękopisy, mapy, ryciny oraz takie archiwalia, które według przynależności kancelaryjnej nie należały do archiwaliów państwowych, przede wszystkim zaś materiały odnoszące się treścią swą czy pochodzeniem do terytorium byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego i miasta Wilna oraz do państw Wschodu Europy (Estonia, Finlandia, Litwa, Łotwa,

---

[134] Ibidem, s. 8–11.

ZSRR)[135]. Natomiast co do wszelkich druków, rękopisów itd. z innych zakresów, trzeba ją ograniczyć do możliwego kompletu materiałów regionalnych oraz odnoszących się do Wschodu Europy. Postanowień tych nie zdążono wcielić w życie, gdyż wybuch drugiej wojny światowej położył kres normalnej pracy zarówno Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich, jak i Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie[136].

Spory Biblioteki im. Wróblewskich z innymi instytucjami niemającymi przedstawicieli w Komisji Bibliotecznej rozpatrywała Komisja Arbitrażowa, obradująca pod przewodnictwem Bronisława Krzyżanowskiego. Na przykład, mocą decyzji tej Komisji w 1938 r. 41 druków i 11 rękopisów, nabytych przez Jana Łuckiewicza w czasie okupacji niemieckiej na wileńskim rynku księgarskim i oddanych do Muzeum Białoruskiego Towarzystwa Naukowego, uznano za bezspornie pochodzące z dawnej Biblioteki Prawosławnego Seminarium Duchownego. Ponieważ część księgozbioru tej biblioteki władze państwowe przekazały Bibliotece im. Wróblewskich, Komisja uznała za wskazane zwrócić Bibliotece 36 druków i 11 rękopisów, pozostawiając w Muzeum 5 druków jako rekompensatę poniesionych w swoim czasie kosztów[137].

---

[135] *Statut Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie*, § 1, LMAVB, RS, f. 75–7/1, s. 3.

[136] *Ministerstwo WR i OP do kierownika Biblioteki im. Wróblewskich* [Pismo dyrektora Departamentu Józefa Patkowskiego w sprawie zakresu gromadzenia zbiorów], Warszawa, dn. 2 czerwca 1939 r., LMAVB, RS, f. 75–10/3, s. 242–243.

[137] *Spór o drogocenne druki między Biblioteką Wróblewskich a Muzeum Białoruskim*, „Kurier Wileński" 1939, nr 36, 5 lutego; *Kronika*, „Ateneum Wileńskie" 1939, t. 14, z. 1, s. 365.

Rozdział V

W LATACH DRUGIEJ WOJNY ŚWIATOWEJ

1. W PIERWSZYCH MIESIĄCACH WOJNY

Praca Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich oraz towarzystw ją popierających, jak i innych wileńskich instytucji, została zakłócona przez wybuch drugiej wojny światowej. Pracownicy Biblioteki im. Wróblewskich, w wieku poborowym, w tym kierownik biblioteki Stefan Burhardt, zostali powołani do służby wojskowej. Po klęsce wrześniowej Burhardt i kilku innych byłych pracowników biblioteki znalazło się w obozach dla internowanych polskich żołnierzy na Litwie. Po wybuchu wojny do wojska w charakterze kapelana zaciągnął się również prezes Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich ks. Franciszek Tyczkowski. W tragicznym wrześniu 1939 r. dostał się do niewoli i był więziony w łagrach sowieckich[1].

Pozostali w Wilnie pracownicy Biblioteki im. Wróblewskich razem z członkami towarzystw ją popierających w pierwszych tygodniach września zajęli się podyktowanymi przez czas wojenny sprawami, takimi jak: zabezpieczenie gmachu biblioteki i jej zbiorów na wypadek pożarów, zgromadzenie zapasów opału i nafty, organizowanie pomocy dla osób, które w czasie wojennym znalazły się w trudnym położeniu materialnym. W tym czasie czytelnie, zwłaszcza periodyków, obsługiwały zwiększoną

[1] *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie do Pana Ministra Pełnomocnego w Wilnie*, Wilno, dn. 15. XI.1939 r. [W sprawie znajdującego się w niewoli sowieckiej ks. Franciszka Tyczkowskiego], LMAVB, RS, f. 75–15/8, 465; *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w Wilnie do [Litewskiego] Ministerstwa Oświaty na ręce Pana Pełnomocnika w Wilnie*, Wilno, 20 XI 1939 [W sprawie znajdującego się w niewoli sowieckiej ks. Franciszka Tyczkowskiego], LMAB, RS, f. 75, b. 22/1, s. 4–6.

liczbę czytelników, przychodzących dowiedzieć się z gazet o położeniu na froncie[2].

Sytuacja jeszcze bardziej pogorszyła się po zajęciu Wilna przez Armię Czerwoną 18–19 września 1939 r. Pierwsza okupacja sowiecka trwała od 19 września do 27 października 1939 r. Przez ten czas aresztowano i wywieziono w głąb Rosji ponad 560 osób, przeważnie przedstawicieli polskiej inteligencji i funkcjonariuszy państwowych, w tym Jana Piłsudskiego, członka komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im Wróblewskich i członka dożywotniego Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich[3].

Jednocześnie z represjami wobec ludności polskiej władze sowieckie prowadziły grabież mienia publicznego i prywatnego. Rabowano wszystko, co tylko udało się w tak krótkim czasie zdemontować. Wywieziono urządzenia z wileńskich zakładów, obrabowano szpitale i apteki, opustoszono doszczętnie sklepy. Ucierpiały archiwa, muzea i biblioteki. Grabieży nie uniknęła i Państwowa Biblioteka im. Wróblewskich, z której wywieziono najcenniejsze eksponaty ze zbiorów masońskich, rzadkie starodruki z XVI–XVIII w. oraz wartościowe książki z działu Wielkiego Księstwa Litewskiego w czytelni głównej. Pełniący obowiązki kierownika biblioteki Marian Pieciukiewicz (sprawował funkcję kierownika od 18 września, według innych źródeł od 22 września, do 4 listopada 1939 r.) i inni pracownicy biblioteki nie byli w stanie temu zapobiec[4].

Sami pracownicy biblioteki również znaleźli się w ciężkim położeniu materialnym. W lipcu 1939 r. Ministerstwo WR i OP ostatni raz przysłało pieniądze (2 772 zł) przeznaczone na uposażenia pracowników biblioteki.

---

[2] *Posiedzenie Rady Opiekuńczej Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie z dn. 15 września 1939 r. w gmachu Biblioteki*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 8, s. 1; *Rachunki Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich*, 1939, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 18, s. 14.

[3] L. Tomaszewski, *Kronika wileńska 1939–1941*, Warszawa 1989, s. 28–29; M. Wardzyńska, *Grabież mienia kulturalnego Wilna i okręgu wileńskiego w latach II wojny światowej*, [w:] *Wilno i Kresy północno-wschodnie*, t. 1: *Historia i ludzkie losy*, Białystok 1996, s. 191–203; D. Boćkowski, *„Za pierwszego sowieta" – okupacja radziecka Wilna jesienią 1939 roku*, [w:] *Wilno i świat. Dzieje środowiska intelektualnego*, t. 1. Białystok 2002, s. 237–240; *Agresja sowiecka 17 września 1939 roku na Kresach Wschodnich i Lubelszczyźnie. Studia i materiały*, t. 1, pod red. Tomasza Rodziewicza, wyd. drugie uzupełnione, Lublin 2011.

[4] *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w Wilnie do Ministerstwa Oświaty na ręce Pana Pełnomocnika w Wilnie*, Wilno, 20 listopada 1939 r., LMAVB, RS, f. 75, b. 22/1, s. 4–6.

Gdy te środki skończyły się, etatowi i kontraktowi pracownicy pracowali nie otrzymując wynagrodzenia. Jedyne, na co mogli liczyć, to skromne zapomogi, jakich udzielały im Towarzystwo Pomocy Naukowej i Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, wydając na to resztki swych funduszy[5].

Znajdujące się w tym samym gmachu nad Wilią Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej i Szkoła Nauk Politycznych, po zajęciu Wilna przez sowietów zawiesiły działalność, jak okazało się – na zawsze. O kontynuowaniu działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych nie mogło być nawet mowy. W pojęciu władz sowieckich były to instytucje przygotowujące specjalistów wywiadu i dywersji na terenie Związku Sowieckiego, a więc wielce niebezpieczne dla planów ZSRR na Litwie. Najprawdopodobniej w tym czasie sami pracownicy Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych zniszczyli część dokumentacji, żeby nie oddać jej w ręce okupantów[6]. Zawieszenie działalności Instytutu i Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie oraz rozproszenie ich działaczy odbiło się ujemnie także na pracy biblioteki, gdyż pracownicy tych instytucji zasilali Bibliotekę swymi pracami i innymi darami książkowymi, słuchacze Szkoły Nauk Politycznych byli najaktywniejszymi jej czytelnikami i uczestnikami wszelkich imprez organizowanych w pomieszczeniach Biblioteki.

---

[5] *[Pismo] polecone Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do p. Kierownika Państwowej Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie, ul. Zygmuntowska 2/8*, Warszawa, 24 lipca 1939 r., LMAVB, RS, f. 75-17/2, s. 157; *Lista płacy na uposażenie personelu Państwowej Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie ul. Zygmuntowska 2/8 za miesiąc sierpień 1939 r.*, LMAVB, RS, f. 75–14/2, s. 138–139; *Lista płacy na pobory dla personelu urzędniczego i innych funkcjonariuszy Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, ul. Zygmuntowska 2, za miesiące: październik, listopad i połowa grudnia 1939 r.*, Wilno, 17 września 1939 r., LMAVB, RS, f. 75–14/2, s. 163–164; *Dodatkowa lista płacy za miesiące październik, listopad i grudzień 1939 r. dla personelu urzędniczego i niższych funkcjonariuszy Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, ul. Zygmuntowska 2*, LMAVB, RS, f. 75–14/2, s. 160–161; *Lista etatowych pracowników Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich, którzy nie otrzymali wynagrodzenia za październik 1939 r.*, LMAVB, RS, f. 75–14/2, s. 155; *Rachunki Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich*, 1939, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 18, s. 14.

[6] *Protokolas* [Švietimo Ministerijos Kultūros Reikalų Departamento 1940.I. 31 raštu sudarytos komisijos, kuri turėjo nustatyti koks privatus turtas liko Rytų Europos Instituto patalpose], LMAVB, RS, f. 75–284, s. 34–36.

2. W czasie rządów Republiki Litewskiej

Nowe trudności przed polskimi instytucjami i organizacjami społecznymi powstały po przekazaniu przez Związek Sowiecki Wilna i Ziemi Wileńskiej Republice Litewskiej. Rząd litewski 27 października 1939 r. wydał ustawę, według której wszelkie polskie instytucje, towarzystwa i inne organizacje publiczne przestały istnieć z punktu widzenia prawa litewskiego[7]. Instytucje podlegające Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, w tym Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich, przeszły pod zarządzanie Ministerstwa Oświaty Litwy (*Lietuvos švietimo ministerija*). Administratorem biblioteki od 4 listopada 1939 r. został mianowany nauczyciel i działacz litewski Antanas Valaitis, który przetrwał na tym stanowisku do 5 września 1940 r. Nie miał on kwalifikacji bibliotekarskich, ale był nieco obeznany z biblioteką i jej personelem, gdyż w okresie międzywojennym pracował jako lektor języka litewskiego w Szkole Nauk Politycznych, znajdującej się w tym samym gmachu co i Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich. Według jego informacji, podanej do Departamentu Spraw Kultury Ministerstwa Oświaty Litwy (*Lietuvos švietimo ministerijos kultūros reikalų departamentas)* 15 grudnia 1939 r., przejęty nieruchomy majątek Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich składał się z placu o powierzchni 7 187 m^2 przy zbiegu ulic Zygmuntowskiej 2 i Arsenalskiej 8 oraz gmachu bibliotecznego o powierzchni 1500 m^2. Majątek ruchomy, tj. umeblowanie i urządzenie biblioteki stanowiły: krzesła – 208, stoły z reflektorami – 8, duże stoły –2, mostek przy katedrze – 1, katedra – 1, długi stół koło katedry – 1, mostek przy długim stole – 1, fotele – 2, szafy oszklone – 2, półki – 24, stoły w czytelni – 2, wykładziny podłogowe – 724 m., urządzenia introligatorskie – 3, cynkowane pojemniki na wodę – 60, gumowy wąż – 1, gaśnice – 4, kasa pancerna – 1, maszynki do pisania – 3, telefony – 3, drobinki – 3, elektroluks – 1, urządzenie elektryczne do froterowania podłogi – 1, dywaniki – 5, zegary naścienne – 3, lupa – 1, szafeczki na klucze – 3, apteczka – 1, szafy na książki – 166, długie stoły z półkami na książki – 2, bloki katalogowe – 9, szufladki katalogowe – 45, biurko – 9, stoły różnych rozmiarów

[7] P. Łossowski, *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*, Warszawa 1985, s. 95-97; R. Žepkaitė, *Vilniaus istorijos atkarpa 1939 m. spalio 27–1940 birželio 15 d.*, Vilnius 1990, s. 54.

– 25, tapczany drewniane – 2, gabloty oszklone – 11, półeczki – 3, wieszaki – 4, żelaznych półek w magazynach – 3 630. W sprawozdaniu odnotowano, że biblioteka posiadała wszystkie urządzenia potrzebne dla porządkowania zbiorów bibliotecznych, archiwalnych i muzealnych[8].

Zbiory biblioteki, według informacji Valaitisa, zawierały: książek i czasopism – 156 732 tomów skatalogowanych oraz ok. 25 500 tomów nieskatalogowanych, dzieł o sztuce i albumów – ok. 3000, atlasów i map – ok. 2 500, rękopisów – 3 300, autografów – 9 605, dokumentów – 242, teczek materiałów archiwalnych – 122, rycin – 11 043, rysunków oryginalnych – 968, albumów rysunków – 25, planów architektonicznych – 54, pocztówek – 14 307, fotografii – 2 726, nut – 399. W zbiorach muzealnych w tym czasie znajdowały się 2 793 przedmioty[9].

Administrator przypomina także o depozytach wieczystych (Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, Römerów) i zwrotnych (Heleny Romer-Ochenkowskiej, ks. Franciszka Tyczkowskiego), ale pozostaje niejasne, czy dane o zbiorach depozytowych zalicza on do ogólnej statystyki biblioteki. W sprawozdaniu ukazano, że depozyt Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej zawierał w tym czasie ok. 16 000 tomów książek i czasopism, depozyt Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich – ok. 3 000 tomów, depozyt rodziny Römerów – 448 dzieł sztuki i innych obiektów muzealnych, depozyt zwrotny ks. F. Tyczkowskiego – 6 000 tomów książek i 300 przedmiotów muzealnych, depozyt zwrotny H. Romer-Ochenkowskiej – 650 książek, 120 przedmiotów muzealnych, 35 zabytkowych mebli. Dane o zbiorach depozytu wieczystego Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich przytoczono z 1926 r., a więc w końcu 1939 r. były one nieaktualne, gdyż, jak wiemy, depozyt w latach 1927–1939 uzupełniano zakupami i darami Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich. Zaokrąglone liczby innych depozytów również wskazują na to, że dane o ich stanie nie są ścisłe[10].

W oddzielnym punkcie Valaitis podaje informację o zbiorach lituanistycznych, tj. dotyczących ziem i narodów byłego Wielkiego Księstwa Litew-

---

[8] *Pranešimas apie Valstybinę Vrublevskių vardo biblioteką Vilniuje*, Vilnius, 1939, gruodžio mėn. 15 d., LMAVB, RS, f. 75–242, s. 1–2.

[9] Ibidem, s. 2.

[10] Ibidem, s. 3.

skiego. Tych nalicza on ponad 18 000 tomów, w tym: 6 500 tomów książek, 6000 tomów dawnych czasopism (wydanych do 1914 r.), ok. 3000 tomów książek i ok. 1 500 tomów czasopism otrzymanych jako obowiązkowy egzemplarz w okresie międzywojennym, ok. 3000 książek i czasopism, wydanych w Białoruskiej SRR. Oprócz książek i czasopism w dziale lituaników znajdowało się ok. 5000–6000 innych druków (ulotek, afiszy, ogłoszeń)[11].

Ponadto w gmachu biblioteki znajdowało się mienie Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych. Pomieszczenia, z których korzystały te instytucje w okresie międzywojennym, rozporządzeniem Ministerstwa Oświaty Litwy z dn. 9 grudnia 1939 r. były opieczętowane z wszystkimi znajdującymi się w nich meblami, rzeczami i książkami. W gabinetach pozostały także liczne rzeczy osobiste przynależące wykładowcom i organizacjom studenckim. Na początku 1940 r. została powołana komisja Ministerstwa Oświaty Litwy, która sprawdziła pozostałe w opieczętowanych pomieszczeniach mienie i zadecydowała, że poszczególne drobne rzeczy można zwrócić ich właścicielom, jeśli ci przedstawią potwierdzające dokumenty, jednak nie ma wzmianek, czy takie rzeczy komuś zwrócono. Pomieszczenia po rewizji ponownie opieczętowano i pozostawiono do dalszego rozporządzenia władz[12].

Los zgromadzonych wysiłkiem społeczeństwa i państwa polskiego zbiorów Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich przez dłuższy czas pozostawał nierozstrzygnięty. Na dzień 30 listopada 1939 r., jak pisał sam administrator Valaitis, nie było ani wyznaczonych etatów, ani pieniędzy na utrzymanie biblioteki. Informował on władze, że na jego prośbę pracownicy biblioteki pracują, nie otrzymując wynagrodzenia i pytał, jak postąpić dalej, czy zwolnić od 1 grudnia 1939 r. wszystkich pracowników, zostawić tylko stróża i zamknąć bibliotekę, czy prosić pracowników, by kontynuowali pracę, zapewniając ich, że dostaną wynagrodzenie po zatwierdzeniu budżetu. Valaitis proponował – jeśli biblioteka ma funkcjonować dalej – pozostawić w pracy chociażby na pewien czas doświadczonych bibliotekarzy: H. Drège, A. Smażeniewicza, M. Pieciukiewicza, J. Kapuścińską, I. Fiłonową, W. Ka-

---

[11] *Papildomas pranešimas apie lithuanikų skyrių prie pranešimo apie Valstybinės Vrublevskių vardo Bibliotekos rinkinius*, Vilnius, 1939, gruodžio mėn. 16 d., LMAVB, RS, f. 75–242, s. 4.

[12] *Protokolas* [Švietimo Ministerijos Kultūros Reikalų Departamento 1940.I.31 raštu sudarytos komisijos], LMAVB, RS, f 75 284, s. 34-36.

raffę-Korbut, A. Przyłuskę, M. Obrubańską oraz niższych funkcjonariuszy A. Kujalisa i J. Musioła[13].

Biblioteki nie zamknięto, ale z dniem 30 listopada zwolniono część etatowych pracowników i wszystkich praktykantów, co znacznie utrudniło jej funkcjonowanie. Na skutek redukcji uległy prawie całkowitemu zawieszeniu, a w każdym razie zahamowaniu czynności katalogowania i inwentaryzacji książek i czasopism, opracowania, kontroli i wcielania kartek do katalogów alfabetycznego, działowego i różnych katalogów specjalnych. Utrudnione były dyżury w czytelniach i przy katalogach, a także oprowadzanie po zbiorach muzealnych[14]. Wysiłek personelu skupił się na obsłudze czytelników w czytelniach. Każdego dnia pracy czytelnie odwiedzało ok. 150 czytelników. Jednak od 17 lutego 1940 r. czytelnie na rozkaz Ministerstwa Oświaty Litwy zostały zamknięte. Wyjątek robiono dla poszczególnych osób prowadzących badania naukowe, którym za zezwoleniem administratora wypożyczano druki lub rękopisy do korzystania na miejscu. Pretekstem do zamknięcia czytelni stała się rewizja zbiorów biblioteki. Valaitis obiecał jednak, że mając na uwadze życzenia czytelników, czytelnia periodyków wznowi pracę w drugiej połowie maja 1940 r. Czytelni książek nie przewidywano otworzyć w bliskim czasie z powodu braku litewskich pozycji[15]. Czytanie polskiej prasy i literatury w oczach nowych władz było zjawiskiem wielce niepożądanym. Zmienić charakter zbiorów biblioteki starano się poprzez sprowadzenie litewskich wydawnictw z Kowna. Sprowadzano w pierwszej kolejności podręczniki języka litewskiego, opracowania dydaktyczne, słowniki, książki pisarzy litewskich i nuty litewskich utworów muzycznych. Środki na zakup literatury litewskiej wydzielał Departament Kultury Ministerstwa Oświaty Litwy. W 1940 r. za wydzielone przez departament pieniądze zakupiono 170 wydawnictw litewskich. Poszczególne wydawnictwa otrzymywano z darów instytucji litewskich. Na przykład, Uniwersytet Witolda Wielkiego w Kownie przysłał 115 własnych wydawnictw,

[13] *Vilniaus valstybinės Vrublevskių vardo bibliotekos reikalai 1939. XI. 30 dienai* [Pismo A. Valaitisa o położeniu Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich], LMAVB, RS, f. 75–15/8, s. 493.

[14] *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich do Litewskiego Ministerstwa Oświaty Departamentu Kultury*, Wilno, dn. 17 stycznia 1940 r.; LMAVB, RS, f. 75 –22/1, s. 7–8; To samo po litewsku, LMAVB, RS, f. 75–22/2, s. 148–151.

[15] *Informacija spaudai. Valstybinė Vrublevskių vardo Biblioteka Vilniuje*, LMAVB, RS, f. 75–242, s. 6–7.

a Wydział Teologii i Filozofii tegoż uniwersytetu dodatkowe 34 wydawnictwa (książki i czasopisma)[16].

W jeszcze gorszym położeniu znalazły się towarzystwa popierające Bibliotekę Państwową im. Wróblewskich. Według ustawy rządu litewskiego z dn. 27 października 1939 r. kontynuować legalną działalność mogły one tylko po otrzymaniu zezwolenia władz litewskich, którego te polskim organizacjom w zasadzie nie dawały[17]. Pozostali członkowie Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, jak można wywnioskować z zachowanych dokumentów, postanowili takich starań nie podejmować, a pozostałe fundusze przeznaczyć na wsparcie praktykantów i pracowników Biblioteki im. Wróblewskich. Jednak skromne fundusze wymienione na lity (kurs 100 zł = 40 litów) szybko topniały. Na dzień 1 grudnia 1939 w kasie było 313 litów i 37 centów. Z tych pieniędzy za pracę w bibliotece wypłacono: Irenie Fiłonowej – 100 litów, Halinie Żabiańce – 40, Annie Przyłuskiej – 45, Aleksandrowi Smażeniewiczowi – 100, razem 285 litów. Pozostało w kasie 28 litów 37 centów[18].

W sierpniu 1940 r. Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich oficjalnie zostało zlikwidowane, a jego majątek nacjonalizowany[19]. Była skarbniczka towarzystwa Anna Przyłuska zachowała resztki funduszy i 14 grudnia 1940 r. wymieniła je na sowieckie ruble (1 lit = 90 kopiejek), otrzymując 25 rubli i 53 kopiejki. Z tej sumy 6 rubli i 38 kopiejek Przyłuska wpłaciła na Fundusz Kultury Ludowej (*Liaudies kultūros fondas*) jako obowiązkową składkę pracowników biblioteki. Pozostałe 19 rubli i 15 kopiejek

---

[16] *Akademijos bibliotekai dovanotų knygų sąrašai 1940–1941 m.*, LMAVB, RS, s. 75–93, s. 1–27.

[17] P. Łossowski, *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*, Warszawa 1985, s. 95–97; R. Žepkaitė, *Vilniaus istorijos atkarpa 1939 m. spalio 27– 1940 birželio 15 d.*, Vilnius 1990, s. 54.

[18] *Księga kasowa Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 14, s. 36–37.

[19] *Vidaus reikalų ministro A. Guzevičiaus 1940 m. birželio 27 d. nutarimas sustabdyti visų draugijų ir jų padalinių, veikusių ligi 1940 m. birželio 20 d. veikimą*, Kaunas, 1940 m. birželio 27 d., LCVA, f. 402 (Kauno miesto ir apskrities viršininko spaudos ir draugijų skyrius), ap. 11, b. 349 (VRM Piliečių apsaugos departamento aplinkraščiai apie draugijų veikimą), s. 87; *Nebeveikiančių draugijų turto paskirčiai nustatyti komisijos (Pagrindas: VR ministro1940 m. įsakas Nr. 88, § 1) protokolo Nr. 9, 1940 m. rugpjūčio 21 d. nuorašas*, LCVA, f. 402, ap. 11, b. 349, s. 108 111.

odnotowała sumiennie w księdze kasowej i to był ostatni wpis w dokumentacji Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich[20].

Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w tym czasie niejednokrotnie próbował porozumieć się z władzami litewskimi. W dniu 20 listopada 1939 r. Komitet wystosował pismo do pełnomocnika rządu litewskiego w Wilnie w sprawie Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich. Powołując się na swoje uprawnienia, ustawione za życia założyciela biblioteki Tadeusza Wróblewskiego i zatwierdzone umową w dn. 1 lutego 1926 r. z Ministerstwem WR i OP Rzeczypospolitej Polskiej, Komitet prosił władze litewskie, by podjęły sprawę rewindykacji wywiezionych przez sowietów w dniach 16–23 października 1939 r. zbiorów Biblioteki im. Wróblewskich. W szczególności podkreślano fakt wywiezienia muzealnej kolekcji masońskiej, rzadkiej, licznej i bardzo cennej, którą specjalną opieką i zainteresowaniem otaczał fundator biblioteki T. Wróblewski, starodruków XVI–XVIII w. oraz całego licznego działu Wielkiego Księstwa Litewskiego z biblioteki podręcznej czytelni głównej. Wywiezione kolekcje, zdaniem Komitetu, stanowiły nie tylko chlubę zbiorów biblioteki, ale i podstawę do pracy naukowej, poświęconej badaniom dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego, więc ich odzyskanie miałoby duże znaczenie[21]. Rząd litewski proszono również, by wydzielił finansowanie na utrzymanie biblioteki, ułatwił gromadzenie zbiorów, przyznając obowiązkowy egzemplarz z całego terenu Litwy, rozwiązał sprawę zatrudnienia personelu. Komitet jednocześnie wyrażał nadzieję, że przy zatrudnieniu personelu będą brane pod uwagę kwalifikacje bibliotekarzy, a nie ich przynależność narodowościowa[22].

Ponadto zwracano się w sprawie uwolnienia kierownika Burhardta i innych przetrzymywanych w obozach dla internowanych polskich żołnierzy na Litwie pracowników biblioteki oraz więzionego w Związku Sowieckim ks. kapelana Franciszka Tyczkowskiego. Pismo do władz litewskich jest podpisane przez prezesa Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Bronisława Krzyżanowskiego, skarbnika i sekretarza Ro-

---

[20] *Księga kasowa Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 14, s. 36–37.

[21] *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w Wilnie do Ministerstwa Oświaty na ręce Pana Pełnomocnika w Wilnie, Wilno 20 listopada 1939 r.*, LMAVB, RS, f. 75, b. 22/1, s. 4.

[22] Ibidem, s. 5.

mualda Węckowicza, członków: prof. Stanisława Kościałkowskiego i Helenę Romer-Ochenkowską[23].

Komitet najprawdopodobniej nie dostał żadnej odpowiedzi na swoje pismo, ponieważ w zachowanej dokumentacji nie ma o tym wzmianek. Położenie tymczasem uległo pogorszeniu. W dniu 30 listopada została zwolniona część personelu Biblioteki im. Wróblewskich, a 15 grudnia 1939 r. zakończył oficjalnie zajęcia Uniwersytet Stefana Batorego, zlikwidowany przez władze litewskie. Wielu przedstawicieli inteligencji polskiej zostało bez pracy i najmniejszej nadziei na jej uzyskanie[24]. W celu omówienia powstałej sytuacji w dniu 16 grudnia 1939 r. odbyło się posiedzenie Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich. Niestety, nie zachował się protokół posiedzenia, tylko porządek dzienny, z którego wynika, że na posiedzeniu miano omawiać następujące sprawy: 1) przyznania zasiłku w wysokości 2 325 złotych (930 litów) dla zredukowanego personelu biblioteki za miesiąc grudzień; 2) starania w Kownie o zwolnienie byłego kierownika biblioteki S. Burhardta z obozu dla internowanych polskich żołnierzy; 3) sprawę stosunku prawnego towarzystwa do władz państwowych i nowego zarządu biblioteki, możliwość połączenia Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich z Biblioteką Uniwersytecką i zabezpieczenia jej polskiego charakteru[25].

Zgodnie z postanowieniem Komitetu wypłacono zasiłek dla zwolnionych bibliotekarzy i praktykantów. Zasiłek w wysokości miesięcznego uposażenia otrzymały zwolnione pracowniczki: Maria Obrubańska, Irena Fiłonowa, Halina Zalewska, a także rodziny przebywających w obozie Stefana Burhardta i Stefana Wiśniewskiego. Praktykantom: Wierze Baranównie, Nadziei Sawkównie, Marii Kłyszejkównie, Tamarze Szyszmanównie, Janowi Surmie, Halinie Żabiance, Jadwidze Karaczewskiej, Irenie Rodziewiczównie, Edmundowi Józefowiczowi, Janinie Chomińskiej wypłacono zasiłki w wysokości 40 litów[26].

---

[23] Ibidem, s. 5–6.

[24] *Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie w grudniu 1939 roku: Dokumenty i materiały*. Zebrał i wstępem opatrzył Piotr Łossowski, Warszawa 1991, s. 50, 81–86.

[25] *Protokoły posiedzeń Rady Opiekuńczej i Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej [im. Wróblewskich]*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 8, s. 3.

[26] *Uposażenie zwolnionego personelu Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich*, LMAVB, RS, f. 75 22/2, s. 152.

W końcu 1939 r. na skutek usilnych starań rodziny oraz Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich i Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich zwolniono z obozu S. Burhardta. Chciał on wrócić do poprzedniej pracy w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich, ale mu odmówiono. Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej postanowił jeszcze raz zwrócić się do władz litewskich. W piśmie z dn. 17 stycznia 1940 r. adresowanym do Departamentu Kultury Ministerstwa Oświaty Litwy, Komitet popierał prośbę dyrektora dra Stefana Burhardta, a także zredukowanych dn. 30 listopada 1939 roku bibliotekarek Marii Obrubańskiej, prowadzącej dział nabytków i katalog działowy, Ireny Fiłonowej, prowadzącej dział i czytelnie czasopism, Haliny Zalewskiej prowadzącej dział retrospektywny lituaników, praktykantów Jadwigi Karaczewskiej, pracującej przy rękopisach i innych zbiorach specjalnych; Ireny Rodziewiczówny, pracującej przy starych drukach; Jana Surmy, pracującego przy katalogowaniu książek i wcielaniu kart do katalogu; Haliny Żabianki, pracującej w katalogowaniu nabytków, Marii Kłyszejkówny, pracującej przy katalogowaniu i sprawdzaniu dubletów. Komitet prosił Ministerstwo Oświaty Litwy o uwzględnienie w preliminarzu budżetowym biblioteki dodatkowej sumy ok. 25 tys. litów, w czym ok. 10 tys. litów w celu pozostawienia dotychczasowych pracowników etatowych (włącznie z tymi, którzy powrócili z obozów dla internowanych) oraz ok. 10 tys. litów w celu utrzymania niezbędnego dla sprawności pracy bibliotecznej personelu pomocniczego, tj. praktykantów bibliotecznych, mających odpowiednie kwalifikacje naukowe i zawodowe bibliotekarskie. Pismo zostało przetłumaczone na język litewski, podpisane przez prezesa Komitetu B. Krzyżanowskiego, członków: H. Romer-Ochenkowską oraz S. Kościałkowskiego i wysłane do Departamentu Kultury Ministerstwa Oświaty Litwy w Kownie[27].

Tym razem również nie wiadomo, jakie skutki odniosła interwencja Komitetu u władz litewskich. Według opracowanego przez A. Valaitisa projektu, budżet biblioteki w 1940 r. miał wynosić 129 005 litów, z których na płace dla pracowników wyznaczono 46 740 litów, podróże służbowe – 500 litów, umundurowanie pracowników – 1 010 litów, utrzymanie pomieszczeń – 35 485 litów, remont i konserwację – 6 360 litów, wydatki biurowe

[27] *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich do Litewskiego Ministerstwa Oświaty Departamentu Kultury*, Wilno, dn. 17 stycznia 1940 r.; LMAVB, RS, f. 75–22/1, s. 7–8; to samo po litewsku, LMAVB, RS, f. 75–22/2, s. 148–151.

– 1 320 litów, wydawnictwo (druk nowego statutu i informatora o bibliotece w języku litewskim) – 500 litów, dopełnienie zbiorów wydawnictwami litewskimi – 40 000 litów, dotacje naukowe – 3 000 litów, wydatki nieprzewidziane – 500 litów[28].

Nie wiadomo, czy przydzielono całą przewidzianą w projekcie sumę, ale biblioteka funkcjonowała. Wiosną 1940 r. w bibliotece było zatrudnionych 16 pracowników: dyrektor biblioteki A. Valaitis, 10 bibliotekarzy i 5 funkcjonariuszy niższych. Większość pracowników (11 osób z 16) nadal stanowili Polacy, doświadczeni pracownicy z okresu przedwojennego, których imiona i nazwiska przerobiono na modłę litewską. Tak Marian Pieciukiewicz został Marijonasem Peciukevičiusem, Wiera Karaffa-Korbut – Vierą Karaffą-Korbutienė, Janina Kapuścińska – Janiną Kapuscinskaitė, Anna Przyłuska – Oną Pšiluskaitė, Wacław Papszun – Vaclovasem Papšūnasem, Józef Musioł – Juozasem Musialasem itp. Jedynej Helenie Drège udało się zachować swe francuskie nazwisko, chociaż imię przerobiono na litewskie Elena. Ani S. Burhardta, ani innych osób, o których zabiegał Komitet u władz litewskich, do pracy w bibliotece nie zwrócono[29].

Coraz bardziej niepewne stawało się także położenie samego Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich. Członkowie Komitetu złożyli podanie i inną dokumentację, wymaganą dla zalegalizowania towarzystwa, ale ani odpowiedzi, ani pozwolenia na legalną działalność od władz litewskich, i tak nie uzyskali[30].

3. Po ogłoszeniu władzy sowieckiej na Litwie

Rządy niepodległej Litwy na Wileńszczyźnie trwały do lata 1940 r. W czerwcu 1940 r. w obliczu sowieckiego zagrożenia prezydent Republiki

[28] *Vilniaus valstybinės Vrublevskių vardo bibliotekos sąmatos projektas 1940 metams*, Vilnius, 1939. XII. 9 d., LMAVB, RS, f. 75–14/1, s. 5–7.

[29] *Valstybinė Vrublevskių vardo biblioteka. Tarnautojų darbo paskirstymas 1940 metų V (16–31) ir VI mėnesiams*, LMAVB, RS, f. 75–248, s. 76–78; Lituanistikos instituto centrinės bibliotekos schematinis darbo paskirstymas, Vilnius, 1941. I. 6 d., LMAVB, RS, f. 75–249, s. 25; *Mokslų akademijos bibliotekos schematinis darbo paskirstymas*, Vilnius, 1941 m. gegužės-birželio mėnesiams, LMAVB, RS, f. 75–249, s. 8–9.

[30] *Vrublevskių vardo mokslinės pagalbos komitetas Vilniuje ponui Vilniaus miesto ir apskrities Viršininkui. Spaudos ir draugijų skyrius*, Vilnius, 1940 m. liepos 5 d., LMAVB, RS, f. 75 22/2, s. 144.

Litewskiej Antanas Smetona zbiegł do Niemiec, a na Litwie ustawiono prosowiecki Rząd Ludowy z premierem Justasem Paleckisem na czele. W lipcu nowo wybrany Sejm Ludowy (dzięki różnym manipulacjom podczas wyborów większość w sejmie uzyskali komuniści) ogłosił na Litwie ustanowienie władzy radzieckiej, a w dn. 3 sierpnia 1940 r. Litwa „dobrowolnie" weszła w skład Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich[31].

Okres władzy sowieckiej (od utworzenia Rządu Ludowego 17 czerwca 1940 do wybuchu wojny niemiecko-radzieckiej 22 czerwca 1941) przyniósł dalsze pogorszenie położenia ludności polskiej na Litwie. Konfiskaty majątków i represje dotknęły nie tylko obszarników, wielkich przedsiębiorców, wysokich urzędników państwowych, wojskowych, ale i licznych przedstawicieli polskiej inteligencji, uważanych przez nowe władze za „antysowiecki element"[32]. W latach 1940–1941 r. pośród wielu aresztowanych, więzionych i wywiezionych w głąb Rosji polskich działaczy nauki i kultury znaleźli się dyrektor Szkoły Nauk Politycznych Władysław Wielhorski, wykładowca Wiktor Sukiennicki, członek Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich i ostatni prezes Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie Stanisław Kościałkowski. Po wydostaniu się z niewoli sowieckiej różnymi drogami przedostali się oni na Zachód, gdzie podjęli działalność w organizacjach polonijnych i nigdy nie wrócili do Wilna[33].

---

[31] J. Urbšys, *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais*, Vilnius 1988, s. 40–57, 102–108; K. Musteikis, *Prisiminimų fragmentai*. 2 leidimas, Vilnius 1989, s. 47–63; J. Audėnas, *Paskutinis posėdis: atsiminimai*. 2 fotografuotinis leidimas, Vilnius 1990, s. 186–269; L. Truska, *Vincas Krėvė apie V. Dekanozovo misiją*, [w:] *Naujas požiūris į Lietuvos istoriją*, Kaunas 1989, s. 170–176; L. Truska, V. Kancevičius, *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose: 1939–1940 m. rugpjūčio 3 d. politinių įvykių kronika*, Vilnius 1990, s. 104–162; *СССР и Литва в годы Второй мировой войны*, Т. 1: *СССР и Литовская Республика (март 1939–август 1940). Сборник документов*. Составил А. Каспаравичюс, Ч. Лауринавичюс, Н. Лебедева, Вильнюс 2006.

[32] *Lietuvos gyventojų genocidas*, t. 1: *1939–1941*, Vilnius 1992, s. XIV-XLII, 782–783; A. Bubnys, *Represje sowieckich organów bezpieczeństwa wobec Polaków mieszkających na Litwie i polskiego podziemia w latach 1940–1941*, [w:] *Europa nie prowincjonalna: Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej) w latach 1772–1999 = Non-provincial Europe: Changes on the Ekstern Territories of the former Polish Republic (Belarus,Latvia, Lithuania, Ukraine, ekstern borderland of the III Republic in 1772–1999*, Warszawa–London 1999, s. 1025–1034.

[33] M. Kornat, *Sukiennicki Wiktor (1901–1983), prawnik, historyk, sowietolog*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 45/3, z. 186, Warszawa–Kraków 2008, s. 397–398; L. Żytko-

Towarzystwa popierające Bibliotekę im. Wróblewskich, które za czasów Republiki Litewskiej kontynuowały działalność w ograniczonym zakresie, nie mając na to prawnego zezwolenia, po wprowadzeniu na Litwie władzy sowieckiej uległy całkowitej likwidacji. W dn. 27 czerwca 1940 r. ukazało się postanowienie ministra spraw wewnętrznych Aleksandra Guzevičiusa (Gudaitis-Guzevičius) o wstrzymaniu działalności wszystkich towarzystw i ich podrozdziałów, które działały na terenie Litwy do 20 czerwca 1940 r. Tym razem postanowienie dotyczyło również towarzystw litewskich, żydowskich, białoruskich i innych. W postanowieniu ukazano, że towarzystwa będą mogły kontynuować działalność po uzyskaniu zezwolenia ministra spraw wewnętrznych. Faktycznie większość towarzystw uległa likwidacji, a ich majątek nacjonalizacji[34].

Na podstawie dekretu ministra spraw wewnętrznych została powołana komisja, która miała sprawdzić i zadecydować, komu przekazać majątek likwidowanych towarzystw. W skład komisji wchodzili: przewodniczący Petras Kežinaitis, kierownik Oddziału Prasy i Towarzystw Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, członkowie: Vincas Petronis, dyrektor Pałacu Kultury Fizycznej w Kownie, i Šmerelis Maiminas, „przedstawiciel społeczeństwa" delegowany z Komunistycznej Partii Litwy[35].

Kierownictwo Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich nawet w tak rozpaczliwej sytuacji przejawiało troskę o mienie społeczne. Prezes Komitetu Bronisław Krzyżanowski w dniu 18 sierpnia 1940 r. zwrócił się listownie do dyrektora Biblioteki im. Wróblewskich Valaitisa i zaproponował mu przejęcie mienia towarzystwa, które w tym czasie stanowiły dwa place, położone przy ul. Fabrycznej pod nr 28 i 28 A oraz 1600 litów, zdeponowanych w Komunalnej Kasie Oszczędności w Wilnie.

---

wicz, *Kościałkowski Stanisław (1881–1960)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 14/3, z. 62, 1969, s. 394; S. Mękarski, *Prof. dr Władysław Wielhorski*, [w:] S. Portalski, *Zarys historii Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, Londyn 2009, s. 391–393.

[34] *Vidaus reikalų ministro A. Guzevičiaus 1940 m. birželio 27 d. nutarimas sustabdyti visų draugijų ir jų padalinių, veikusių ligi 1940 m. birželio 20 d. veikimą*, Kaunas, 1940 m. birželio 27 d., LCVA, f. 402 (Kauno miesto ir apskrities viršininko spaudos ir draugijų skyrius), ap. 11, b. 349 (VRM Piliečių apsaugos departamento aplinkraščiai apie draugijų veikimą), s. 87.

[35] *Neveikiančių draugijų turto paskirčiai nustatyti komisijos (Pagrindas: VR ministro1940 m. įsakas Nr. 88, § 1) protokolo Nr. 9, 1940 m. rugpjūčio 21 d. nuorašas*, LCVA, f. 402, ap. 11, b. 349, s. 108–111.

Prezesowi chodziło, żeby zgromadzone wysiłkiem polskiego społeczeństwa mienie służyło zachowaniu dziedzictwa kulturowego, a nie było zużytkowane w innych celach[36].

Komisja likwidacyjna po sprawdzeniu dokumentów i majątku Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich oraz Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w dniu 21 sierpnia 1940 r. podjęła decyzję, by posiadane przez wymienione towarzystwa mienie i fundusze przekazać Ministerstwu Oświaty Litewskiej SRR[37]. Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich została znacjonalizowana i w dn. 1 września 1940 r. przekazana przeniesionemu z Kowna do Wilna Instytutowi Lituanistyki, który po kilku dniach przejął jej zbiory i majątek. Nowym dyrektorem został mianowany Simas Sužiedėlis, który piastował ten urząd od 5 września do końca 1940 r. Biblioteka utraciła nawet swoją nazwę i została przemianowana na Bibliotekę Centralną Instytutu Lituanistyki[38].

Jesienią 1940 r. została powołana specjalna komisja dla sprawdzenia zbiorów byłej Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich. Komisji przewodniczył Aleksandras Ružancovas, konserwator Biblioteki Centralnej Instytutu Lituanistyki. Komisja rewidowała zbiory wszystkich działów biblioteki, ale szczególnie pilnie dział literatury sowieckiej (depozyt Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej). Po ich rewizji do użytku czytelników pozostawiono ok. 42% druków, 48% przeniesiono do schronisk i izolowano od czytelników, 10% wydawnictw uznano za lekturę „wrogą Konstytucji Litewskiej SRR i ustalonemu ustrojowi społecznemu" i wyjęto z obiegu, co należy zrozumieć, że zostały zniszczone[39].

Na początku 1941 r. była Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich jeszcze raz zmieniła właściciela i nazwę. W dn. 16 stycznia 1941 r. Instytut Li-

---

[36] *Odpis pisma prezesa Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w Wilnie do dyrektora Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich p. Antoniego Valaitisa*, Wilno, 18 sierpnia 1940 r., LMAVB, RS, f. 75, b. 22/1, s. 2.

[37] *Nebeveikiančių draugijų turto paskirčiai nustatyti komisijos (Pagrindas: VR ministro1940 m. įsakas Nr. 88, § 1) protokolo Nr. 9, 1940 m. rugpjūčio 21 d. nuorašas*, LCVA, f. 402, ap. 11, b. 349, s. 108–111.

[38] *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka 1912–2012*, Vilnius 2011, s. 18; *Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk 1912–2012*, Vilnius 2011, s. 18.

[39] *Lituanistikos Instituto Bibliotekos Konservatorius Bibliotekos Vedėjui* [A. Ružancovo ataskaita], Vilnius, 1940. XI. 6 d., LMAVB, RS, F 75–249, s. 68.

tuanistyki został przekształcony w Akademię Nauk Litewskiej SRR, która przejęła również bibliotekę, przemianowaną tym razem na Bibliotekę Centralną Akademii Nauk Litewskiej SRR. Stanowisko dyrektora biblioteki objął pisarz litewski Petras Vaičiūnas, który na tym stanowisku przetrwał do 10 czerwca 1945 roku. Przed wybuchem wojny między Związkiem Sowieckim a Niemcami hitlerowskimi włączono do Biblioteki Centralnej Akademii Nauk Litewskiej SRR księgozbiory wielu innych zlikwidowanych polskich instytucji i towarzystw, w tym część księgozbioru zlikwidowanego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie[40].

W marcu 1943 r. Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk (była Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich) została zamknięta na rozkaz niemieckich władz okupacyjnych. Po wyzwoleniu Wilna spod okupacji niemieckiej i powrocie władzy sowieckiej biblioteka wznowiła swoją działalność jako Biblioteka Centralna Akademii Nauk Litewskiej SRR (*Lietuvos TSR mokslų akademijos centrinė biblioteka*). Jesienią 1944 została otwarta czytelnia, zaś w 1945 r. uporządkowano katalogi i inwentarze, co ułatwiło obsługę czytelników[41].

Po wojnie wielu byłych pracowników Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich, w tym: kierownik biblioteki Stefan Burhardt, zasłużona pracownica Helena Drège, członkini Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Helena Romer-Ochenkowska wyjechali do Polski w jej nowych granicach[42]. Były kierownik działu literatury sowieckiej Marian Pieciukiewicz przed dostaniem się do Polski musiał przejść przez lagry sowieckie[43].

W okresie sowieckim Biblioteka Centralna Akademii Nauk Litewskiej SRR obsługiwała instytucje naukowe, gromadziła literaturę, prowadziła badania w zakresie bibliotekoznawstwa, wydawała katalogi, różnorodne wskazówki bibliograficzne itp. Jak i inne biblioteki wileńskie podlegała ona kon-

---

[40] *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka 1912–2012*, Vilnius 2011, s. 19–23.

[41] Ibidem, s. 24–36.

[42] T. Gołębiowska, *Stefan Burhardt. Rys biograficzny (1899–1991)*, Toruń 2000; S. Burhardt, *Pamięci Heleny Drège*, „Przegląd Biblioteczny" 1956, t. 24, z. 4, s. 336–339; A. Biernacki, *Romer-Ochenkowska Helena*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław i in., 1988/1989, t. 31, s. 661 162.

[43] M. Пецюкевіч, *У пошуках зачараваных скарбаў*, Вільня: Рунь, 1998.

troli władz i różnym ograniczeniom, tym niemniej pozostawała ważnym ośrodkiem nauki i kultury[44].

Po odzyskaniu przez Litwę niepodległości w 1991 r. działa ona nadal jako Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk. Zmiany jakie zaszły w państwie i społeczeństwie po uzyskaniu niepodległości odzwierciedliły się także na pracy biblioteki. Jedną z najbardziej zauważalnych zmian była likwidacja Zbioru Specjalnego, w którym gromadzono wszelką nieprzychylną reżymowi literaturę. Dostęp do tego zbioru dostawali tylko nieliczni czytelnicy za specjalnym zezwoleniem organów bezpieczeństwa. W 2009 r. przywrócono bibliotece imię Wróblewskich (*Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka*). Bogate jej zbiory książkowe i rękopiśmienne (w grudniu 2011 r. jej zbiory liczyły 3 755 249 egzemplarzy, w tym 267 449 stanowiły dokumenty rękopiśmienne), dopełnione nowymi nabytkami, służą badaczom historii i kultury Litwy i Polski. Wysiłek założycieli i przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich nie poszedł więc na marne[45].

---

44 *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka...*, s. 19–20.

45 *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka...*, s. 20–27; *Biblioteka im. E. i E. Wróblewskich*, [w:] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej...*, s. 59–60.

ZAKOŃCZENIE

Państwowa Biblioteka im. Eustachego i Emilii Wróblewskich (1925–1939) oraz polskie społeczne towarzystwa ją popierające, jak Towarzystwo Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich (1912–1922), Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich (1922–1939), Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich (1936–1939) odgrywały ważną rolę w naukowym i kulturowym życiu Wilna i Ziemi Wileńskiej. Łączyła je nie tylko lokalizacja we wspólnym gmachu nad Wilią, ale i bliska współpraca w celu zachowania, badania i szerzenia wiedzy o dziejach i kulturze narodów byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz narodów z nimi sąsiadujących. Wspólną ich cechą było także to, że wszystkie one powstały i działały przy czynnym wsparciu polskiego społeczeństwa, przede wszystkim inteligencji wileńskiej.

Towarzystwo Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, powstałe w ostatnich latach panowania rosyjskiego w Wilnie, od samego początku uzyskało poparcie polskiej inteligencji i ziemiaństwa i do wybuchu pierwszej wojny światowej rozwinęło prężną działalność: gromadziło zbiory biblioteczne i planowało wybudować gmach dla ich rozmieszczenia. Największe dary dla przyszłej biblioteki złożył sam T. Wróblewski. Książki, rękopisy i przedmioty muzealne darowali także inni członkowie towarzystwa i zachęcane przez nich osoby prywatne. Do czasu zbudowania gmachu biblioteki zbiory pozostawały w mieszkaniu T. Wróblewskiego.

Wybuch pierwszej wojny światowej pokrzyżował wszystkie plany Towarzystwa Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich. Fundusze przechowywane w bankach przepadły, rozproszyli się członkowie i działalność towarzystwa obumarła. Zakupionego dla biblioteki gmachu przy ul. Kaukaskiej (w okresie międzywojennym ul. J. Słowackiego) nie zdążono wykończyć, a zgromadzone zbiory pozostawały w mieszkaniu T. Wróblewskiego. Tym niemniej, chociaż z powodu wojny towarzystwo nie osiągnęło swego głównego celu – otwarcia Biblioteki im. Wróblewskich – założyło jednak

solidną jej podstawę, gromadząc liczne zbiory i zachowując je w ciężkich czasach wojennych, kiedy wiele wartości kulturalnych przechowywanych gdzie indziej bezpowrotnie utracono. Duże znaczenie miało także spopularyzowanie przez działalność towarzystwa idei założenia takiej biblioteki w polskim społeczeństwie i uzyskanie jego poparcia.

Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, powstałe w 1922 r. na miejscu podupadłego Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich, działało w warunkach odrodzonego państwa polskiego, w którego skład w latach 1922–1939 wchodziło również Wilno i Wileńszczyzna. Głównym zadaniem nowo powstałego towarzystwa było doprowadzenie do końca sprawy założenia Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich. Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, nie widząc możliwości wywiązania się z tego zadania siłami towarzystwa, w ostatnich latach życia założyciela rozpoczął za jego wiedzą i zgodą pertraktacje z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o przekazaniu zbiorów państwu polskiemu. T. Wróblewski jednak nie doczekał podpisania umowy, zmarł 3 lipca 1925 r., kiedy warunki przekazania zbiorów państwu polskiemu były uzgodnione. Komitet, spełniając wolę zmarłego założyciela, w dniu 1 lutego 1926 r. podpisał umowę z Ministerstwem WR i OP o przekazaniu zbiorów państwu w depozyt wieczysty pod warunkiem, że nie będą one podzielone i wywiezione z Wilna bez zgody Komitetu Towarzystwa. Ministerstwo ze swej strony zobowiązało się wyznaczyć Bibliotece Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich finansowanie i zapewnić lokal. Był to przełomowy moment w dziejach biblioteki, który zapewnił dalszy jej skuteczny rozwój.

Po powstaniu Państwowej Biblioteki im. Wróblewskich Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Wróblewskich działało dalej w bliskiej współpracy z kierownictwem biblioteki. Pomoc Komitetu dla biblioteki miała duże znaczenie zwłaszcza w ciężkich latach kryzysu światowego, kiedy zmniejszono finansowanie z budżetu państwowego. Za pieniądze Komitetu nabyto wiele cennych druków, rękopisów, rycin i przedmiotów muzealnych, wydano serię książek, poświęconych dziejom i wielonarodowościowej kulturze ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, które oddane do biblioteki i wymieniane na wydawnictwa innych instytucji, przyczyniły się do wypełnienia zbiorów nowymi nabytkami. Na ten cel towarzystwo wydawało pieniądze pochodzące ze sprzedaży Ministerstwu WR i OP niewykończonego gmachu

przy ul. Słowackiego (100 000 zł) oraz odsetek od funduszy przechowywanych w Centralnej Kasie Spółek Rolniczych w Wilnie.

Szczególna rola przypadła Towarzystwu Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w pierwszych latach drugiej wojny światowej. W końcu 1939 i pierwszej połowie 1940 r. prezes towarzystwa Bronisław Krzyżanowski i pozostali w Wilnie członkowie Komitetu, czując odpowiedzialność za zgromadzone w bibliotece wysiłkiem polskiego społeczeństwa wartości kulturalne, czynili wszystko, co tylko mogli, żeby zachować bibliotekę: zwracali się niejednokrotnie do władz litewskich w tej sprawie, wspierali z resztek funduszy towarzystwa pozostałych bez pracy i środków do życia pracowników i praktykantów biblioteki.

Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich powstało w 1936 roku, to jest już po oficjalnym otwarciu biblioteki. Głównym jego celem było popieranie naukowych i finansowych potrzeb biblioteki. Towarzystwo działało niepełne trzy lata, ale w tym czasie pozyskało licznych członków (W latach 1936–1939 ogólna liczba członków towarzystwa sięgała 145 osób) i rozwinęło prężną działalność. Członkami towarzystwa zostawali profesorowie Uniwersytetu Stefana Batorego i Szkoły Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, pracownicy Państwowej Biblioteki Publicznej im. Wróblewskich, osoby duchowne, wojskowi, prawnicy oraz inni przedstawiciele inteligencji polskiej. W jego gronie byli też poszczególni przedstawiciele mniejszości narodowych. Świadczyło to o szerokim poparciu społeczeństwa dla towarzystwa i Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich.

Prezes ks. Franciszek Tyczkowski oraz członkowie Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich sami ofiarowali bibliotece książki, rękopisy, dzieła sztuki, przedmioty muzealne i zachęcali do tego innych. Na dzień 15 grudnia 1939 r. depozyt towarzystwa w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich zawierał około 3 tys. tomów książek i czasopism. Pozyskane dary pieniężne Towarzystwo przeznaczało na opłacanie pracujących w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich praktykantów i wolontariuszy oraz na ich ubezpieczenie społeczne. Na dzień 1 września 1939 r. fundusz towarzystwa wynosił 2 636 zł. Został on wydany w pierwszych latach drugiej wojny światowej na wsparcie pracowników i praktykantów Biblioteki im. Wróblewskich. Znaczenie działalności towarzystwa nie ograniczało się darami rzeczowymi i pieniężnymi. Ważne miejsce w kulturowym życiu międzywo-

jennego Wilna zajmowały organizowane przez towarzystwo uroczyste obchody jubileuszowe, odczyty, wieczory pieśni i poezji regionalnej. Imprezy te nie tylko urozmaicały życie codzienne Wilna, ale i szerzyły w szerokich kręgach społeczeństwa informację o bibliotece i potrzebie jej wsparcia.

Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie powstała na mocy umowy podpisanej dn. 1 lutego 1926 r. przez Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich i Ministerstwo WR i OP, od samego początku działała przy wsparciu instytucji państwowych i towarzystw społecznych. Wydzielenie finansowania z budżetu państwa umożliwiło w latach 1926–1934 zatrudnienie pierwszych pracowników, przeprowadzenie remontu zakupionego przez Ministerstwo WR i OP pałacu Tyszkiewiczów w Wilnie oraz przysposobienie go do potrzeb biblioteki, przeniesienie zbiorów z byłego mieszkania T. Wróblewskiego i ich rozmieszczenie na nowym miejscu. Zbiory biblioteczne w tym czasie wzbogacały dary Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, a także innych instytucji i osób prywatnych.

Duże znaczenie dla pomyślnego rozwoju Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich miała współpraca z Instytutem Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. W 1933 r. na mocy wcześniej podpisanej umowy biblioteka przejęła księgozbiór Instytutu (ok. 6 tys. tomów). Dużą jego część stanowiła literatura sowiecka. Instytut nie tylko przekazał Bibliotece swój księgozbiór, ale i zobowiązał się przekazywać dalsze nabytki, co zapewniło stałe źródło otrzymywania najnowszej literatury naukowej, w tym literatury sowieckiej, trudno dostępnej w międzywojennym Wilnie.

Uroczyste otwarcie Państwowej Biblioteki Publicznej im. Wróblewskich miało miejsce 22 czerwca 1935 r. W momencie uroczystego otwarcia Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich posiadała: a) w dziale druków – 98 580 tomów książek i czasopism, ok. 26 870 druków ulotnych, 3 500 tomów dubletów; b) w dziale rękopisów – 3 160 woluminów rękopisów, 8 160 autografów (listów), 17 990 aktów (fascykułów), 380 dokumentów luźnych, w tym 43 pergaminy; c) w dziale kartograficznym – 305 atlasów, ok. 1400 map i planów, w tym 187 rękopiśmiennych; d) w dziale rycin (graficznym) – 263 albumy, ok. 12 760 rycin i ilustracji, 2 590 fotografii oraz 290 ekslibrisów.

Zbiory muzealne biblioteki w tym czasie składały się z kilku głównych części: 1) Zbioru ikonografii, czyli Muzeum Ikonograficznego Wilna założonego w 1931 r. i liczącego ok. 400 eksponatów, w tym: obrazów olejnych – 35, akwareli – 35, pasteli i rysunków – 20, akwafort i litografii – 7, foto-

grafii – 25, rzeźb, medali i medalionów – 15, planów – 4, albumów – 25, rycin i ilustracji – ok. 200; 2) Zbioru masońskiego, zawierającego ponad 420 przedmiotów muzealnych i oryginalnych druków masońskich; 3) Zbioru pamiątek po fundatorze i założonym przez niego Towarzystwie Neo-szubrawców, posiadającym ok. 280 eksponatów. Oprócz wymienionych głównych zbiorów w dziale muzealnym biblioteki znajdował się zbiór numizmatów, inne pomniejsze kolekcje i poszczególne okazy. W latach następnych dzięki staraniom kierownictwa i towarzystw ją popierających zbiory biblioteki systematycznie wzrastały.

Pracowników Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich mianowało Ministerstwo WR i OP, któremu ona podlegała. Kierownikiem biblioteki w latach 1926–1932 był Stefan Rygiel, w latach 1932–1934 – Erwin Koschmieder, w latach 1934–1939 – Stefan Burhardt. W 1935 r. personel biblioteki, oprócz kierownika Stefana Burhardta i honorowego kustosza Ludwika Abramowicza, liczył: 5 pracowników etatowych, 3 pracowników kontraktowych i 5 funkcjonariuszy niższych. Kierownictwo biblioteki uważało taką liczbę pracowników za niewystarczającą, ale ograniczone środki finansowe nie pozwalały na zatrudnienie większej liczby pracowników. Pracownicy etatowi mieli wykształcenie wyższe lub średnie, zdany egzamin bibliotekarski, a także doświadczenie w pracy bibliotekarskiej, zdobyte w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie lub innych bibliotekach. Większość pracowników biblioteki do 1939 r. stanowili Polacy, ale byli też Białorusini i Żydzi. Oprócz swej pracy podstawowej brali oni czynny udział w pracy społecznej, działali w towarzystwach wileńskich, uczęszczali na odczyty publiczne i inne imprezy, składali dary dla biblioteki.

Wobec niedostatecznej liczby pracowników etatowych i kontraktowych szczególnego znaczenia nabierała pomoc praktykantów i wolontariuszy (w bibliotece odbywało praktykę zwykle po dziesięć osób w jednym czasie), rekrutujących się spośród absolwentów Uniwersytetu Stefana Batorego oraz Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie. Kierowani przez doświadczonych bibliotekarzy praktykanci pracowali przy katalogowaniu książek, czasopism i rękopisów, sprawdzaniu dubletów, wysyłaniu wydawnictw na wymianę itp. Administracja biblioteki i zarząd Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich starali się w miarę możliwości zapewnić praktykantom chociażby skromne wynagrodzenie za ich pracę, przeznaczając na ten cel pieniądze ofiarowane przez banki i inne instytucje. Pomagali tym

sposobem młodym ludziom zdobyć podstawy pracy bibliotecznej, a bibliotece zapewnić pomoc w wykonaniu różnych czynności związanych z obsługiwaniem czytelników, porządkowaniem i katalogowaniem zbiorów.

Ograniczone środki i niedostateczna liczba pracowników sprawiły, że stosunkowo długo korzystanie ze zbiorów było ograniczone. Póki trwał remont gmachu nad Wilią, a zbiory pozostawały w byłym mieszkaniu fundatora, uważano, że Biblioteka im. Wróblewskich zasadniczo nie jest czynna i z jej zbiorów można było korzystać jedynie za pośrednictwem Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej. W 1929 r. kierownictwo Biblioteki im. Wróblewskich oficjalnie wstrzymało wypożyczanie druków i rękopisów za pośrednictwem Biblioteki Uniwersyteckiej z powodu przenoszenia zbiorów do gmachu przy ul. Zygmuntowskiej. Jednak w drodze wyjątku dyrekcja biblioteki nawet w czasie przeprowadzki wydawała specjalne zezwolenia. Po przeprowadzce do wyremontowanego gmachu udostępnienie zbiorów czytelnikom nadal pozostawało ograniczone, gdyż cały wysiłek stosunkowo nielicznych pracowników biblioteki był skupiony na rozmieszczeniu zbiorów, ich porządkowaniu i katalogowaniu. Jednak jak i w latach poprzednich czyniono wyjątek dla poszczególnych osób prowadzących badania naukowe. Znaczny wzrost czytelników nastąpił w 1933 r. w związku z przejęciem księgozbioru Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, z którego korzystali członkowie Instytutu, pracownicy i słuchacze Szkoły Nauk Politycznych oraz Uniwersytetu Stefana Batorego, dziennikarze, prawnicy i inne zainteresowane osoby za zgodą kierownictwa biblioteki. Ograniczenia dostępu do innych zbiorów biblioteki zostały zniesione dopiero po oficjalnym otwarciu biblioteki.

Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich była czynna w godzinach od 9 do 15 oraz od 18 do 21. W czasie dwóch miesięcy wakacyjnych, tj. w lipcu i sierpniu obsługiwano czytelników od godziny 9 do 15. Czytelników obsługiwano na miejscu w czterech czytelniach: 1. Czytelni głównej; 2. Czytelni czasopism; 3. Czytelni literatury sowieckiej; 4. Czytelni zbiorów specjalnych (rękopisów, starodruków, map, rycin, nut, albumów). Pracownicy naukowi Instytutu Naukowo-Badawczego, profesorowie i słuchacze Szkoły Nauk Politycznych, studenci Uniwersytetu Stefana Batorego, bibliotekarze, dziennikarze, redaktorzy, instytucje naukowe i społeczne korzystały z biblioteki bezpłatnie. Od innych czytelników pobierano niedużą opłatę.

Oprócz czytelników bibliotekę i znajdujące się w jej lokalu ekspozycje muzealne zwiedzały grupy wycieczkowe i pojedyncze osoby zarówno z Wilna jak i z innych miast. Bibliotekę i muzeum zwiedzali: ucząca się młodzież, żołnierze, nauczyciele i inni pracownicy oświaty, bibliotekarze i kierownicy bibliotek, ludzie nauki i sztuki, wysocy urzędnicy państwowi. Wilnian i gości z innych miast przyciągały także odbywające się w lokalu biblioteki odczyty publiczne, uroczyste posiedzenia i inne imprezy, organizowane najczęściej wspólnym wysiłkiem pracowników biblioteki i towarzystw ją popierających lub przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej i Szkołę Nauk Politycznych.

Wybuch drugiej wojny światowej i następujące jedne po drugiej okupacje tragicznie zawarzyły na losie Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich. Część jej zbiorów została rozgrabiona już w czasie pierwszej okupacji sowieckiej (od 19 września do 27 października 1939). Jesienią 1939 r. po przekazaniu Wilna i Ziemi Wileńskiej Republice Litewskiej Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich przeszła pod zarządzanie Ministerstwa Oświaty Litwy, które przejęło cały jej majątek. Zbiory biblioteki w tym czasie zawierały: książek i czasopism – 156 732 tomów skatalogowanych i ok. 25 500 tomów nieskatalogowanych, dzieł o sztuce i albumów – ok. 3000, atlasów i map – ok. 2 500, rękopisów – 3 300, autografów – 9 605, dokumentów – 242, teczek materiałów archiwalnych – 122, rycin – 11 043, rysunków oryginalnych – 968, albumów rysunków – 25, planów architektonicznych – 54, pocztówek – 14 307, fotografii – 2 726, nut – 399, przedmiotów muzealnych – 2 793. Wszystkie te wartości kulturalne zostały zgromadzone wysiłkiem społeczeństwa i państwa polskiego.

Po ustanowieniu władzy sowieckiej na Litwie i wejściu Litwy w skład ZSRR (czerwiec-lipiec 1940) towarzystwa popierające Bibliotekę im. Wróblewskich, które za czasów Republiki Litewskiej kontynuowały działalność w ograniczonym zakresie, nie mając na to prawnego zezwolenia, uległy całkowitej likwidacji, a ich majątek nacjonalizacji. Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich została również znacjonalizowana i w dn. 1 września 1940 r. przekazana przeniesionemu z Kowna do Wilna Instytutowi Lituanistyki. Biblioteka utraciła nawet swoją nazwę i została przemianowana na Bibliotekę Centralną Instytutu Lituanistyki. Na początku 1941 r. była Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich jeszcze raz zmieniła właściciela i nazwę. W dn. 16 stycznia 1941 r. Instytut Lituanistyki został przekształcony w Akademię

Nauk Litewskiej SRR, która przejęła również bibliotekę, przemianowaną tym razem na Bibliotekę Centralną Akademii Nauk Litewskiej SRR. Przed wybuchem wojny między Związkiem Sowieckim a Niemcami hitlerowskimi włączono do Biblioteki Centralnej Akademii Nauk Litewskiej SRR księgozbiory wielu innych zlikwidowanych polskich instytucji i towarzystw, w tym część księgozbioru Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, zachowując je tym samym od całkowitego rozproszenia i zniszczenia.

Po zajęciu Wilna przez Niemców była Biblioteka Wróblewskich działała do 1943 r., potem na rozkaz niemieckich władz okupacyjnych została zamknięta. Po wyzwoleniu Wilna spod okupacji niemieckiej biblioteka wznowiła działalność pod nazwą Biblioteki Centralnej Akademii Nauk Litewskiej SRR. Przez cały okres sowiecki obsługiwała instytucje naukowe, gromadziła literaturę, prowadziła badania w zakresie bibliotekoznawstwa, wydawała katalogi, różnorodne wskazówki bibliograficzne, itp. Jak i inne biblioteki wileńskie podlegała kontroli władz i różnym ograniczeniom, tym niemniej pozostawała ważnym ośrodkiem nauki i kultury. Po odzyskaniu przez Litwę niepodległości w 1991 r. działa ona nadal jako Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk. W 2009 r. przywrócono bibliotece nawet imię Wróblewskich. W grudniu 2011 r. jej zbiory liczyły 3 755 249 egzemplarzy, w tym 267 449 stanowiły dokumenty rękopiśmienne. Część z nich pochodzi ze zbiorów byłej Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich. Korzystają z nich badacze nie tylko z Litwy i Polski, ale też z innych krajów Europy, USA, Izraela. Wysiłek założycieli biblioteki, jej pracowników i przyjaciół z pierwszej połowy XX w. nie poszedł więc na marne.

BIOGRAMY OSÓB ZWIĄZANYCH Z BIBLIOTEKĄ PAŃSTWOWĄ IM. EUSTACHEGO I EMILII WRÓBLEWSKICH ORAZ TOWARZYSTWAMI JĄ POPIERAJĄCYMI

Abramowicz Ludwik Karol (1879–1939), redaktor, działacz społeczny i polityczny. Urodził się 5 lipca 1879 r. w Moskwie w rodzinie prokuratora Sądu Okręgowego. Rodzina Abramowiczów pochodziła z Wilna. Ludwik uczył się w Moskwie, Charkowie i Krakowie. W 1905 r. przeniósł się do Wilna. Podjął pracę w redakcji założonej w 1906 r. przez Michała Römera „Gazety Wileńskiej", a po jej zamknięciu – w redakcji „Kuriera Litewskiego". W 1911 r. założył tygodnik „Przegląd Wileński", czasopismo o kierunku liberalnym i orientacji krajowej.

Na krótko przed pierwszą wojną światową L. Abramowicz przeniósł się do Warszawy, gdzie pracował w redakcji gazet „Strażnica", „Prawda", po wybuchu wojny – w redakcji „Wiadomości Wojennych". W latach wojny brał czynny udział w organizacji i pracy Ligi Państwowości Polskiej w Warszawie, a po utworzeniu się Tymczasowej Rady Stanu został kierownikiem jej biura prasowego, potem referentem spraw Litwy i Białorusi w Departamencie Spraw Politycznych Rady Stanu, skąd następnie przeszedł do Departamentu Litewsko-Białoruskiego w Ministerstwie Spraw Zagranicznych[1]. W 1918 r. na zamówienie Departamentu Spraw Politycznych opublikował zbiór dokumentów o problemie Litwy w czasie pierwszej wojny światowej[2].

W 1919 r. L. Abramowicz wrócił do Wilna. W Okręgu Wileńskim Związku Cywilnego Ziem Wschodnich objął stanowisko naczelnika wydziału pra-

---

[1] *Ś. p. Ludwik Abramowicz*, "Kurier Wileński" 1939, nr 69 (4745), 10 marca, s. 1.

[2] L. Abramowicz, *Problem Litwy podczas wojny: zbiór dokumentów, uchwał, odezw itp.*, Warszawa 1918.

sowego. Po napaści Rosji Sowieckiej na Polskę w 1920 r. pozostał w Wilnie, od 2 września tegoż roku wydawał „Gazetę Krajową”[3]. Po zajęciu Wilna przez wojska gen. Żeligowskiego oddał pismo w ręce Ludwika Chomińskiego, a sam po niejakim czasie wznowił „Przegląd Wileński”. Na łamach pisma drukowano artykuły poświęcone historii Wielkiego Księstwa Litewskiego, przekłady literatury litewskiej i białoruskiej, informowano czytelników o życiu społecznym Białorusinów, Litwinów i innych mniejszości narodowych zamieszkałych w Wilnie i na Wileńszczyźnie[4]. Parę lat potem Ludwik Abramowicz został współredaktorem dziennika „Kurier Wileński”, założonego przez Ludwika Chomińskiego i Mariana Kościałkowskiego. Dziennik, wydawany w latach 1923–1939, reprezentował poglądy miejscowych kół demokratycznych, głównie tzw. krajowców. Społeczny program pisma kładł nacisk na równouprawnienie wszystkich grup narodowych na ziemiach wschodnich[5]. Na łamach wymienionych i innych wydawnictw opublikował liczne prace publicystyczne. Często podejmował aktualne kwestie stosunków polsko-litewskich, położenia Polaków na Litwie Kowieńskiej i Litwinów na Wileńszczyźnie. Interesował się także dziejami prasy i drukarstwa na Litwie[6]. W 1925 r. wydał książkę *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie*[7].

---

[3] J. Gierowska-Kałłaur, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 – 9 września 1920)*, Warszawa 2003, s. 110, 178, 257.

[4] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej. Drukarnie, wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czasopisma XVI w. – 1945 r.*, oprac. Mieczysław Jackiewicz, Bydgoszcz 2008, s. 248.

[5] *Ś. p. Ludwik Abramowicz*, „Kurier Wileński” 1939, nr 69 (4745), 10 marca, s. 1; *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej. Drukarnie, wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czasopisma XVI w. – 1945 r.*, oprac. Mieczysław Jackiewicz, Bydgoszcz 2008, s. 186.

[6] L. Abramowicz, *Bariera czy most* (rękopis artykułu o stosunkach Polski z krajami sąsiednimi, w tym z Litwą w 1922 r.), LMAVB, RS, f. 9, b. 2497; idem, *Być albo nie być* (rękopis artykułu o położeniu Polaków na Litwie), LMAVB, RS, f. 9, b. 771; idem, *Nasze stanowisko* (rękopis artykułu o stanowisku gazety „Przegląd Wileński” w kwestii stosunków polsko-litewskich), LMAVB, RS, f. 9, b. 2493; idem, *O ruchu wydawniczym litewskim w latach 1922–1924 w Republice Litewskiej i w Wilnie* (rękopis), LMAVB, RS, f. 9, b. 2491; idem, *Statystyka druków wileńskich*, 1919 (rękopis), LMAVB, RS, f. 9, b. 2258; idem, *Z mego notatnika*, 1921 r. (rękopis artykułu o stosunkach polsko-litewskich), LMAVB, RS, f. 9, b. 2488.

[7] L. Abramowicz, *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie. Zarys historyczny (1525–1925)*, Wilno 1925.

L. Abramowicz brał czynny udział w wielu organizacjach i towarzystwach wileńskich. Był członkiem Klubu Demokratycznego, Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, wiceprezesem Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, kustoszem honorowym muzeum Biblioteki im. Wróblewskich[8]. Zbierał rzadkie druki i przedmioty muzealne odnoszące się do dziejów i kultury ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zdaniem Heleny Drège, był on „typem zbieracza w najszlachetniejszym stylu". Zbierał rzeczy ważne i cenne, dbał o jakość, a nie o ilość zbiorów. Wiedział dobrze, co chciał pozyskać i umiejętnie dobierał przedmioty odnoszące się do obranego tematu. Podstawą tej umiejętności była jego niepospolita erudycja i kultura estetyczna oraz wrodzony zmysł krytyczny. Dużą cześć swych zbiorów jeszcze za życia przekazał Bibliotece im. Wróblewskich w Wilnie, w której urządził ikonograficzne muzeum Wilna[9].

Zmarł 9 marca 1939 r. w Wilnie. Został pochowany na wileńskim cmentarzu Rossa[10]. Stanisław Cat-Mackiewicz, redaktor gazety „Słowo" i przeciwnik ideologiczny L. Abramowicza, pisał o nim, że był to człowiek zasad, bez kompromisów. Był dziennikarzem służącym własnej ideologii, tj. ideologii krajowej, której pozostał wierny do końca życia, chociaż wielu jego współtowarzyszy odeszło od idei krajowości[11].

Ancewicz Franciszek (lit. Ancevičius Pranas, 1905–1964), literat, działacz polityczny i społeczny, członek Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie. Urodził się 11 lutego 1905 r. we wsi Ławże (lit. *Laužai*) niedaleko Rosień (lit. *Raseiniai*) na Żmudzi. Gimnazjum ukończył w Rosieniach[12]. W latach 1922–1927 studiował na Wydziale Huma-

---

[8] *Ś. p. Ludwik Abramowicz*, „Kurier Wileński" 1939, nr 69 (4745), 10 marca, s. 1; *Ś.p. Ludwik Abramowicz*, „Kurier Wileński" 1939, nr 70 (4746), 11 marca, s. 2.

[9] *Ś. p. Ludwik Abramowicz jako zbieracz, bibliograf i esteta* [tekst przemówienia wygłoszonego przez Helenę Drège na uroczystej akademii ku uczczeniu pamięci L. Abramowicza w dn. 24 marca 1939 r. w sali Biblioteki im. Wróblewskich], LMAVB, RS, f. 75, b. 25/1, s. 32–33.

[10] *Zwłoki ś. p. Ludwika Abramowicza złożono na wieczny spoczynek*, „Kurier Wileński" 1939, nr 71 (4747), 12 marca, s. 5.

[11] *Ś. p. Ludwik Abramowicz*, LMAVB, RS, f. 75, b. 25/1, s. 31.

[12] *Życiorys* [Franciszka Ancewicza], Wilno, 20 maja 1938 r., LCVA, f. 175, ap. 2 (VIB), b. 104 (Doktoryzacja Franciszka Ancewicza. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB), s. 3.

nistycznym Uniwersytetu Litewskiego w Kownie. W czasie studiów wciągnął się w działalność polityczną i społeczną, nawiązał kontakty z Litewską Partią Socjaldemokratyczną (lit. *Lietuvos socialdemokratų partija*), występował na łamach litewskiej prasy lewicowej pod pseudonimem F. Rogūza, w latach 1926–1927 był przewodniczącym organizacji studenckiej „Žaizdras" (Ognisko kowalskie) oraz członkiem kółka „Kultūra". Zarówno „Žaizdras", jak i „Kultūra" blisko współpracowały z Litewską Partią Socjaldemokratyczną. W 1927 r. Ancewicz wziął udział w zbrojnym wystąpieniu, skierowanym przeciwko władzy prezydenta Antanasa Smetony. Powstanie jednak poniosło porażkę. Władze litewskie w odpowiedzi zastosowały zmasowane represje wymierzone głównie przeciwko członkom ugrupowań ludowych i socjaldemokratycznych. Ancewicz został aresztowany, ale szybko zwolniony za wstawiennictwem litewskiego pisarza, księdza Juozasa Tumasa-Vaižgantasa[13].

Po zwolnieniu Ancewicz wyjechał na Łotwę, potem do Wilna, gdzie podjął studia prawnicze na Uniwersytecie Stefana Batorego. W 1933 r. otrzymał dyplom magistra prawa[14]. Po studiach pracował w charakterze pracownika naukowego w Referacie Polityczno-Ustrojowym Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, w latach 1936–1939 w Szkole Nauk Politycznych prowadził ćwiczenia ze struktury politycznej ZSRR i ruchów rewolucyjnych w Rosji[15], napisał pod kierownictwem doc. dr. Wiktora Sukiennickiego rozprawę doktorską pt. *Stalinowska koncepcja państwa na tle politycznej ewolucji Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich*, pozytywnie ocenioną przez recenzentów. Prof. Jerzy Panejko pisał, że mgr Ancewicz w swej pracy wykazał „Dokładną znajomość ewolucji ustrojowej ZSRR oraz odnoszącej się do tego zagadnienia literatury, umiejętność metodycznego opracowania problemu, samodzielność ujęcia, oryginalność uza-

---

[13] *Ancevičius Pranas*, [w:] *Žurnalistikos enciklopedija*, Vilnius 1997, s. 23; V. K. Alseika, *Pranas Ancevičius*, [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 1 (A-Ar), Vilnius 2001, s. 477; T. Venclova, *Vilniaus vardai*, Vilnius 2006, s. 219–220.

[14] *Odpis dyplomu magistra praw, wydany Franciszkowi Ancewiczowi na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB w Wilnie*, Wilno, dn. 22 czerwca 1933 r., LCVA, f. 175, ap. 2 (VIB), b. 104, s. 2.

[15] *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1936/1937*, Wilno 1936; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939*, Wilno 1938, s. 9–13.

sadnionych w niej poglądów"[16]. Promocja Ancewicza na stopień doktora prawa odbyła się w dniu 31 maja 1939 r. w Auli Kolumnowej USB[17]. W tym samym roku rozprawa została wydana w Wilnie[18].

Ancewicz po osiedleniu się w Wilnie nie zerwał więzi z litewskimi socjaldemokratami, współpracował z litewską gazetą o kierunku socjaldemokratycznym „Pirmyn" („Naprzód"), wydawaną w latach 1927–1930 w Wilnie, uczestniczył w konferencjach, naradach i zjazdach partyjnych. W styczniu 1939 r. z powodu działalności politycznej zmuszony opuścić Wilno przybył do Warszawy, pracował w redakcji „Kuriera Warszawskiego". Po wybuchu wojny w poselstwie litewskim w Warszawie wydano Ancewiczowi litewski paszport i razem z personelem poselstwa litewskiego wyjechał on do Kowna, gdzie podjął pracę w redakcji gazety „Lietuvos žinios" („Wiadomości litewskie"). Po wkroczeniu armii litewskiej do Wilna w październiku 1939 r. pracował jako korespondent tejże gazety w Wilnie, potem wyjechał do Berlina, gdzie nawiązał bliskie stosunki z posłem litewskim płk. Kazysem Škirpą, zwolennikiem proniemieckiej orientacji w polityce litewskiej. W 1943 r. Ancewicz wrócił na okupowaną przez Niemców Litwę i zajął się praktyką adwokacką. W lipcu 1944 r., uciekając przed zbliżającą się Armią Czerwoną, udał się najpierw do Rygi, potem, po wielu przygodach, do Niemiec. Od roku 1948 r. mieszkał w Kanadzie, brał udział w działalności socjaldemokratów litewskich na wychodźstwie, współpracował z wydawaną w Chicago litewską gazetą „Naujienos" („Nowiny"). Zmarł (popełnił samobójstwo) 16 kwietnia 1964 r. w Kanadzie[19].

---

[16] *Referat o rozprawie doktorskiej Magistra prawa Franciszka Ancewicza pt. „Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich"*, Wilno, dn. 15 czerwca 1938 r., LCVA, f. 175, ap. 2 (VIB), b. 104, s. 6.

[17] LCVA, f. 175, ap. 2 (VIB), b. 104 (Doktoryzacja Franciszka Ancewicza. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB), s. 12–14.

[18] F. Ancewicz, *Stalinowska koncepcja państwa na tle ewolucji ustrojowej Związku Socjalistycznych Republik Sowieckich*, Wilno 1939 (Wileńska Biblioteka Prawno-Społeczna, t. 1).

[19] *Ancevičius Pranas*, [w:] *Žurnalistikos enciklopedija*, Vilnius 1997, s. 23; V. K. Alseika, *Pranas Ancevičius*, [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 1 (A-Ar), Vilnius 2001, s. 477; T. Venclova, *Vilniaus vardai*, Vilnius 2006, s. 219-220; M. Kornat, *Polska szkoła sowietologiczna...*, s. 563 664.

Burhardt Stefan (1899–1991) urodził się w Wilnie jako dziewiąte dziecko lekarza Michała Innocentego Burhardta i Antoniny Bogumiły Medekszanki. Ród Burhardtów herbu Grzymała wywodził się z Inflant, z gałęzi barona Fryderyka Burhardta. Ojciec Stefana za udział w powstaniu styczniowym był zesłany w głąb Rosji. Stefan Burhardt w latach szkolnych należał do konspiracyjnej drużyny harcerskiej im. Romualda Traugutta. W czasie pierwszej wojny światowej wstąpił do Polskiej Organizacji Wojskowej (POW), ukończył kurs podoficerski. Brał udział w wojnie polsko-sowieckiej, w 1919 r. dostał się do niewoli bolszewickiej, ale zdołał uciec i kontynuował walkę w szeregach Wojska Polskiego[20].

W 1920 r. po zawieszeniu działań wojennych S. Burhardt został zdemobilizowany z wojska w stopniu podporucznika, po czym kontynuował przerwaną przez wojnę naukę na kursach maturalnych dla wojskowych. W 1921 r. zdał maturę i podjął studia na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Stefana Batorego. Jednocześnie studiował w Konserwatorium Wileńskim, które ukończył w 1923 r. Studia na USB ukończył w 1925 r., stopień doktora filozofii uzyskał w 1927 r.[21]

S. Burhardt w czasie studiów w ciągu dwóch lat był bibliotekarzem konwentu „Polonia" i pracował dorywczo w Bibliotece Towarzystwa Przyjaciół Nauk[22]. Po studiach postanowił poświęcić się bibliotekarstwu zawodowo i w 1926 r. podjął pracę w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie, początkowo jako urzędnik kontraktowy, a po zaliczeniu rocznego okresu praktyki jako asystent biblioteczny. Ponadto od czerwca 1930, za zezwoleniem rektora USB, w godzinach pozarządowych pracował w Bibliotece Synodu Ewangelicko-Reformowanego nad katalogowaniem zbiorów[23]. W 1934 r. zarządzeniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 31 października 1934 r. został mianowany dyrektorem Państwowej Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie i na tym stanowisku przetrwał do wybuchu drugiej wojny światowej, przyczyniając się walnie do rozwoju biblioteki i wzbogacenia jej zbiorów[24].

---

[20] T. Gołębiowska, *Stefan Burhardt. Rys biograficzny (1899–1991)*, Toruń 2000, s. 13–19.

[21] LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 8 (teczka personalna Stefana Burhardta), s. 2.

[22] LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 8, s. 5.

[23] LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 8, s. 32–33.

[24] LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 8, s. 64; T. Gołębiowska, *Stefan Burhardt...*, s. 19–26.

S. Burhardt działał także w wielu towarzystwach wileńskich, między innymi w Towarzystwie Przyjaciół Nauk, Wileńskim Kole Związku Bibliotekarzy Polskich, Związku Filatelistów i Numizmatyków w Wilnie. Wygłaszał odczyty i publikował liczne artykuły w prasie[25]. Zbierał i na łamach czasopisma „Ateneum Wileński", publikował bibliografię do historii ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego[26]. Napisał też poszczególne biogramy do *Polskiego Słownika Biograficznego*[27].

Po wybuchu drugiej wojny światowej S. Burhardt jako podporucznik rezerwy został powołany do wojska. Po zajęciu przez Armię Czerwoną Wilna 18 września 1939 r. wraz z resztą garnizonu wileńskiego przeszedł granicę litewską i został internowany w obozie w Kołotowie (lit. *Kulautuva*) pod Kownem. Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich zabiegał przed władzami litewskimi najpierw w sprawie jego zwolnienia z obozu, potem w sprawie zatrudnienia w bibliotece[28].

W końcu 1939 r. S. Burhardt został zwolniony z obozu, ale jako Polak nie mógł znaleźć pracy w swoim zawodzie, a tym bardziej wrócić na stanowi-

---

[25] S. Burhardt, *Dziesięciolecie Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej*, „Słowo" 1929, nr 126, s. 4; idem, *Wileńska Biblioteka Publiczna jako narzędzie rusyfikacji*, „Słowo" 1932, nr 148, s. 4; idem, *Z działalności Wileńskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich*, „Ateneum Wileńskie" 1933, s. 414–416; idem, *Otwarcie Biblioteki im. Wróblewskich*, „Słowo" 1935, nr 169, s. 4; idem, *Poświęcenie i otwarcie Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie*, „Przegląd Biblioteczny" 1935, s. 179–181.

[26] S. Burhardt, *Bibliografia do historii ziem b. W. Ks. Litewskiego za rok 1929*, „Ateneum Wileńskie" 1929, t. 6, z. 3–4, s. 698–711; idem, *Bibliografia do historii ziem b. W. Ks. Litewskiego za rok 1930*, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, z. 3–4, s. 952–967; idem, *Bibliografia do historii ziem b. W. Ks. Litewskiego za rok 1931*, „Ateneum Wileńskie" 1931–1932, t. 8, s. 392–409; S. Burhardt, J. Rewkowska, *Bibliografia do historii ziem b. W. Ks. Litewskiego za rok 1932–1934*, „Ateneum Wileńskie" 1935, t. 10, s. 516–556; S. Burhardt, *Bibliografia do historii ziem b. W. Ks. Litewskiego za rok 1935*, „Ateneum Wileńskie" 1936, t. 11, s. 776–798; idem, *Bibliografia do historii ziem b. W. Ks. Litewskiego za rok 1936*, „Ateneum Wileńskie" 1937, t. 12, s. 652–675.

[27] S. Burhardt, *Bykowski Karol (1823–1904), wybitny towiańczyk*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, 1935, s. 371–372; idem, *Bernatowicz Henryk Zenon (1847–1907), wybitny adwokat wileński*, s. 464.

[28] *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w Wilnie do [Litewskiego] Ministerstwa Oświaty na ręce Pana Pełnomocnika w Wilnie*, Wilno, 20 XI 1939, LMAB, RS, f. 75, b. 22/1, 4–6; *Materiały na posiedzenie Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej z dn. 16 XII 1939* r., LCVA, f. 285, ap. 1, b. 8, s. 3; *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich do Litewskiego Ministerstwa Oświaty na ręce Pana Pełnomocnika w Wilnie*, Wilno, dn. 19 grudnia 1939 r., LMAVB, RS, f. 75, b. 59/9, s. 609, 615.

sko kierownika biblioteki. Pracował najpierw w gospodarstwie rolnym, potem jako stróż nocny, następnie w zmilitaryzowanym tartaku w Jaszunach. Sam, będąc w tak trudnym położeniu, starał się pomagać innym. Narażając swoje życie i życie najbliższych, we własnym mieszkaniu ukrywał Żydówkę, na tajnych kompletach uczniowskich według programów szkoły średniej uczył historii, języka polskiego oraz języków obcych. Ponadto jako delegat tajnego kuratorium czuwał nad przebiegiem matur w powiatach województwa wileńskiego. W marcu 1945 r. na zawsze opuścił Wilno i wyjechał do Polski w jej nowych granicach. Osiadł w Toruniu, brał czynny udział w organizacji Uniwersytetu Mikołaja Kopernika i jego biblioteki, w której potem długie lata pracował. Opublikował liczne prace naukowe[29].

Chomiński Ludwik (1890–1958), wydawca, bibliofil, działacz społeczny i polityczny. Urodził się 1 lutego 1890 r. w Olszewie, powiat święciański (obecnie rejon Miadzioł na Białorusi) w rodzinie ziemiańskiej. Jego ojciec Aleksander Chomiński był posłem do rosyjskiej II Dumy Państwowej i członkiem Rady Państwa. Ludwik ukończył gimnazjum rosyjskie w Wilnie. W latach 1908–1912 studiował nauki rolnicze i historyczno-społeczne na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Po studiach zajmował się gospodarstwem w rodzinnym majątku w Olszewie[30].

W latach pierwszej wojny światowej przeniósł się do Wilna, gdzie zajął się działalnością dziennikarską i polityczną: w czasie okupacji niemieckiej wchodził do Komitetu Polskiego w Wilnie, Polskiego Związku Ludowego „Odrodzenie" na Wileńszczyźnie, zbliżonego programowo do Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie", był posłem na Sejm Wileński (1922)

---

[29] T. Gołębiowska, *Stefan Burhardt...*, s. 28–36; J. Tondel, *Burchardt Stefan (18 XII 1899 Wilno–6 XII 1991 Toruń) muzykolog., bibliotekarz, bibliograf,* [w:] *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, Suplement II, pod red. Hanny Tadeusiewicz z udziałem Bogumiła Karkowskiego, Warszawa 2000, s. 28–29.

[30] S. Dzik, *Chomiński Ludwik (1.II.1890 Olszewo, pow. Święciany – 28.I.1958 Warszawa),* [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. Irena Treidel, Warszawa–Łódź 1972, s. 121; *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej, drukarnie, wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czasopisma XVI w. – 1945 r.*, Bydgoszcz 2008, s. 81; R. Jurkowski, *Sukcesy i porażki. Ziemiaństwo polskie Ziem Zabranych w wyborach do Dumy Państwowej i Rady Państwa 1906–1913*, Olsztyn 2009, s. 467–468, 480–481.

oraz Sejm RP (1923–1932), brał udział w spotkaniach z działaczami mniejszości narodowościowych na Wileńszczyźnie[31].

W latach 1918–1935 prowadził w Wilnie Polską Drukarnię Nakładową „Lux", wydawał w niej czasopisma, m.in. tygodnik „Unię" (1919), dziennik „Nasz Kraj" (1919), „Gazetę Krajową", „Gazetę Wileńską", czasopismo akademickie „Alma Mater Vilnensis", a także liczne książki, głównie polską literaturę piękną. Dbał o wysoki poziom swych wydawnictw. W latach światowego kryzysu gospodarczego działalność drukarni została ograniczona i w 1935 r. L. Chomiński zbankrutował. W latach następnych prowadził wespół z Ludwikiem Rakowskim zakład fotochemigraficzny[32].

Należał do Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Wilnie, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, wchodził do Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich[33]. Posiadał bogatą bibliotekę własną, która w 1938 r. liczyła 12 tys. pozycji (przewieziona do Olszewa podczas drugiej wojny światowej uległa zniszczeniu).

W 1945 r. L. Chomiński został aresztowany i wywieziony w głąb Rosji. Po zwolnieniu w 1946 r. osiadł w Polsce, był dyrektorem Instytutu Kultury przy Ministerstwie Kultury i Sztuki w Warszawie oraz współzałożycielem Instytutu Wydawniczego „Sztuka". Zmarł 28 stycznia 1958 r. w Warszawie[34].

Drège Helena Julia (1888–1956), bibliotekarka, działaczka społeczna, członkini wielu polskich towarzystw w Wilnie. Urodziła się w Kole, w ziemi kaliskiej. Pochodziła z kalwińskiej rodziny inteligenckiej, wywodzącej się od francuskich hugenotów. W 1906 r. po ukończeniu gimnazjum

---

[31] *Litwa podczas wojny. Zbiór dokumentów, uchwał, odezw itp.*, oprac. L. Abramowicz, Warszawa 1918, s. 34–35, 64–66; A. Pukszto, *Między stołecznością a partykularyzmem: Wielonarodowościowe społeczeństwo Wilna w latach 1915–1920*, Toruń 2006, s. 38, 47; J. Januszewska-Jurkiewicz, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie 1920–1939*, wyd. drugie, Katowice 2011, s. 180–183, 186–190, 223–226.

[32] *Wydawnictwa Ludwika Chomińskiego [Katalog]*, Wilno s. a.; L. Abramowicz, *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie 1525–1925*, Wilno 1925, s. 124; *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej...*, s. 110.

[33] *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, LMAVB, RS, f. 75-21, s. 118–120; *Do Starostwa Grodzkiego [Dane o składzie osobowym Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w latach 1922–1938]*. LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1515, s. 1, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 27, 30, 31, 32.

[34] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej...*, s. 82.

żeńskiego w Warszawie wstąpiła do Szkoły Artystyczno-Dekoracyjnej Chalus i Duvin w Warszawie. Po roku studiów rozpoczęła praktykę bibliotekarską w bibliotece swego stryja, znanego bibliofila warszawskiego Józefa Drège (1866–1908). Po jego śmierci podjęła pracę w Bibliotece Ordynacji Krasińskich, do której zostały przekazane w darze zbiory J. Drège. Jednocześnie od 1911 do 1912 pracowała w Bibliotece Warszawskiego Towarzystwa Naukowego. W latach 1912–1913 studiowała bibliotekarstwo w Berlinie. Po powrocie z Berlina wróciła do pracy w Bibliotece Ordynacji Krasińskich, w której pracowała do końca 1919 r. Na początku 1920 r. przeszła do Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego. Czynnie uczestniczyła w pracy społecznej i oświatowej, brała udział w założeniu Związku Bibliotekarzy Polskich i szkoleniu bibliotekarzy. Jednocześnie w latach 1918–1920, nie przerywając pracy, uczęszczała na Kursy Naukowe (późniejsza Wolna Wszechnica Polska), potem jako wolna słuchaczka na wykłady na Uniwersytecie Warszawskim[35].

W połowie 1920 r. H. Drège przeniosła się z Warszawy do Wilna, gdzie podjęła pracę w Bibliotece Uniwersyteckiej, a na Uniwersytecie Stefana Batorego kontynuowała rozpoczęte w Warszawie studia. W Wilnie także udzielała się czynnie pracy społecznej. Nawiązała kontakty z Tadeuszem Wróblewskim i innymi wileńskimi miłośnikami książki. Była współzałożycielką i członkinią Wileńskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich, Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Wilnie oraz Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich. Po śmierci Tadeusza Wróblewskiego (zm. 3 lipca 1925) z polecenia Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich opiekowała się jego zbiorami na zasadach społecznych.

Od 1 stycznia 1929 r. H. Drège została zatrudniona w Bibliotece Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich. Wniosła duży wkład w porządkowanie zbiorów, zwłaszcza Działu Zbiorów Specjalnych. Chętnie pomagała też czytelnikom w znalezieniu potrzebnej literatury i źródeł. Stefan Burhardt, były kierownik Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich, któremu przyszło się z nią pracować, pisał: „Pamięć, inteligencja, szerokość i ży-

---

[35] S. Burhardt, *Drège Helena Julia (12.VIII.1888 Koło-3.III.1956 Świder k. Warszawy)*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. Irena Treidel, Warszawa–Łódź 1972, s. 181; *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na ziemi wileńskiej, drukarnie, wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czasopisma XVI–1945*. Opracował Mieczysław Jackiewicz, Bydgoszcz 2008, s. 92–93.

wość zainteresowań cechowały ją w stopniu nieprzeciętnym, w robocie była nadzwyczaj dokładna i precyzyjna. Była jakby żywą encyklopedią. Olbrzymią erudycję, dokładną znajomość kilku języków zużytkowała głównie na porady. Wielu autorów zawdzięczało jej pomócy znalezienie potrzebnych źródeł. Nigdy też nie skąpiła swego czasu i zwykłemu czytelnikowi"[36]. Zajmowała się też popularyzowaniem wiedzy o wileńskich bibliotekach, ich zbiorach i zasłużonych pracownikach. Wygłaszała odczyty, opublikowała artykuły o Tadeuszu Wróblewskim i Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie (razem ze Stefanem Ryglem)[37].

Lata drugiej wojny światowej H. Drège przetrwała w Wilnie. W pierwszych tygodniach wojny, kiedy S. Burhardt został powołany do służby wojskowej, objęła kierownictwo Biblioteki jako zastępca dyrektora i razem z innymi pracownikami oraz bibliofilami dokładała wszelkich starań, by zachować zbiory. Po zajęciu Wilna przez sowietów poparła kandydaturę Mariana Pieciukiewicza na kierownika biblioteki, z nadzieją, że on, jako Białorusin, łatwiej znajdzie z nimi wspólny język. W końcu października 1939 r., gdy sowiecki komisarz Klimov zmusił pracowników biblioteki do pakowania nagrabionych w bibliotece zbiorów, Drège, jak później wspominał M. Pieciukiewicz, zaryzykowała i zamiast cennych druków do niektórych skrzyń nałożyła mniej wartościowych duplikatów, gazet i czasopism. Wszystko to zostało upakowane i wywiezione do Mińska[38].

W czasie rządów litewskich, a potem po ogłoszeniu władzy sowieckiej na Litwie udało się jej utrzymać pracę w bibliotece, ale w miarę upływu czasu spychano ją na coraz niższe stanowiska. Po przekształceniu Biblioteki im. Wróblewskich na Bibliotekę Centralną Akademii Nauk Litewskiej SRR (początek 1941 r.) pracowała tam jako konserwator, a na wiosnę tegoż roku oddelegowano ją do biblioteki byłego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, przejętej przez Litewską Akademię Nauk. W czasie okupacji niemieckiej została bez pracy, utrzymywała się z korepetycji języków obcych i zapomóg od życzliwych osób oraz od podziemnego Koła Związku Biblioteka-

[36] S. Burhardt, *Pamięci Heleny Drège*, „Przegląd Biblioteczny" 1956, t. 24, z. 4, s. 338.

[37] H. D. [Helena Drège], *Ś. p. Tadeusz Wróblewski jako założyciel Biblioteki im. E. i E. Wróblewskich*, Wilno 1926, s. 7 (Odbitka z „Ateneum Wileńskiego", 1926, z. 10–11); S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie 1912–1931*, Wilno 1934, 23 s. (Odbitka z: „Ateneum Wileńskiego", 1934, t. 9).

[38] М. Пецюкевіч, *У пошуках зачараваных скарбаў*, Вільня, 1998, s. 121.

rzy Polskich. Na wiosnę 1945 r. podjęła pracę w Wydziale Kultury Urzędu Głównego Pełnomocnika do Spraw Ewakuacji Ludności Polskiej, mającego siedzibę w Wilnie. Zajmowała się sprawami związanymi z przewożeniem księgozbiorów prywatnych należących do osób ewakuowanych z terenów Litewskiej SRR. W lipcu 1945 r. wyjechała do Polski. Pracowała jakiś czas w Zbiornicy Księgozbiorów Zabezpieczonych w Warszawie. Zmarła 3 marca 1956 r. w Świdrze koło Warszawy[39].

Ehrenkreutz Stefan (1880–1945), historyk prawa, profesor i ostatni rektor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, współzałożyciel Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, członek licznych towarzystw wileńskich. Stefan Łukasz Ehrenkreutz urodził 13 października 1880 r. w Łowiczu w rodzinie Paulina Władysława i Emilii Joanny z Daneckich. W 1889 r. S. Ehrenkreutz rozpoczął naukę w V gimnazjum męskim w Warszawie. W 1900 r. przed samym zakończeniem nauki został wydalony z gimnazjum za udział w działalności nielegalnej. Po wydaleniu z gimnazjum przez dwa lata pracował w różnych biurach warszawskich, w 1902 r. wstąpił jako wolny słuchacz na wydział prawny Uniwersytetu Warszawskiego. W 1903 r. zdał maturę w III gimnazjum w Warszawie, po czym kontynuował studia prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim już jako słuchacz zwyczajny. Jednocześnie uczęszczał na wykłady z historii. W 1905 r. z powodu wydarzeń rewolucyjnych opuścił Warszawę i udał się na dalsze studia do Wiednia, potem do Berlina i Lipska. W przerwach między studiami udzielał lekcji historii w szkołach prywatnych. W 1905 r. zdał egzamin na nauczyciela historii, a w 1911 r. na nauczyciela języka polskiego. W 1910 r. zdał rygorozę (egzaminy dla otrzymania akademickiego stopnia doktora) na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Lipsku, a 20 lipca 1911 r. otrzymał na tymże uniwersytecie stopień doktora filozofii[40]. Rozprawa doktorska

---

[39] LMAVB, RS, f. 75, b. 59/8, s. 526; S. Burhardt, *Pamięci Heleny Drège...*, s. 336–339.

[40] *Życiorys Stefana Ehrenkreutza*, w języku rosyjskim, Warszawa, 4 października 1911 r., LCVA, f. 175 (Archiwum USB), op. 1 (IBb), b. 715 (Stefan Ehrenkreutz. Zbiór dokumentów osobowych), s. 17; *Życiorys Stefana Ehrenkreutza*, w języku polskim, Warszawa, 8 czerwca 1918 r., LCVA, f. 175, op. 1 (IBb), b. 715, s. 90; *Odpis dyplomu doktora filozofii, wydanego S. Ehrenkreutzowi dn. 20 lipca 1011 r. przez Uniwersytet w Lipsku*, LCVA, f. 175, op. 1 (IBb), b. 715, s. 91.

S. Ehrenkreutza w języku niemieckim została ogłoszona drukiem w 1911 r. w Warszawie[41].

Po studiach S. Ehrenkreutz podjął pracę w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie jako pomocnik archiwariusza[42]. Wstępując na służbę, musiał złożyć pisemne zaświadczenie, że „nigdy nie należał, nie należy i nie będzie należał do żadnych loży masońskich i innych tajnych towarzystw, a także do nielegalnych partii i organizacji politycznych"[43]. Pracując w archiwum, dodatkowo zarabiał, udzielając lekcji historii na pensjach prywatnych[44].

W latach pierwszej wojny światowej S. Ehrenkreutz pozostał w Warszawie. Od 1916 r. wykładał historię na Kursach Naukowych i dawne polskie prawo sądowe na Uniwersyteckie Warszawskim. W 1918 r. na polecenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego brał udział w organizowaniu Wydziału Archiwów Państwowych, w którym potem pracował. W czasie wojny polsko-sowieckiej jako ochotnik zaciągnął się do Wojska Polskiego, dostał się do niewoli sowieckiej, ale zbiegł z jenieckiego transportu kolejowego.

Jesienią 1920 r. Ehrenkreutz przeniósł się do Wilna, gdzie podjął pracę na odrodzonym Uniwersytecie Wileńskim. Na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB wykładał dawne prawo sądowe polskie i litewskie, początkowo jako zastępca profesora, potem (od roku 1921 r.) jako profesor nadzwyczajny oraz profesor zwyczajny (od roku 1929). W czerwcu 1939 r. został wybrany rektorem Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie[45].

S. Ehrenkreutz był członkiem wielu towarzystw naukowych: Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Towarzystwa Naukowego we Lwowie,

---

[41] S. Ehrenkreutz, *Beiträge zur sozialen Geschichte Polen im XIII Jahrhundert: Inaugural Dissertation zur Erlangung der Doktorwüde der Philosophisch-Historischen Sektion der Hohen Philosophischen Fakultät der Universität Leipzig vorgelegt von Stefan Ehrenkreutz aus Lowicz*, Warschau 1911.

[42] *Формулярный список о службе младшего помощника архивариуса Варшавского Главного Архива Древних Актов Стефана-Лукаша (2-е имен) Паулинова Эренкрейца. Составлено 6 ноября 1911 г.*, LCVA, f., 175, op. 1 (IBb), b. 715, s. 23–24.

[43] LCVA, f., 175, op. 1 (IBb), b. 715, s. 17.

[44] LCVA, f., 175, op. 1 (IBb), b. 715, s. 90.

[45] LCVA, f., 175, op. 1 (IBb), b. 715, s. 60–63, 90; I. Jaworski, *Wydział prawa i nauk społecznych USB w latach 1919–1929*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s. 261–262.

Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich i innych. W latach 1930–1938 zasiadał w Senacie Rzeczpospolitej Polskiej i przewodniczył komisji oświatowej. Był też współorganizatorem Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, a po jego powstaniu w 1930 roku został prezesem zarządu, kierownikiem Sekcji Historyczno-prawnej oraz redaktorem wydawnictw ogólnych[46]. Jednocześnie, nie rezygnując z pracy na USB, za zezwoleniem Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego pracował w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie, gdzie czytał kurs historii ustroju państw Europy Wschodniej i Wielkiego Księstwa Litewskiego w zestawieniu z historią ich wschodnich sąsiadów[47].

Badał ustroje państw Europy Wschodniej, dawne prawo polskie i litewskie, m.in. statuty litewskie[48]. Z jego inicjatywy zorganizowano obchody i wydano księgę pamiątkową ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania I Statutu litewskiego (Statuty litewskie – określenie kodyfikacji z zakresu prawa cywilnego, karnego, procesowego i w części publicznego, wydanych w 1529, 1566 i 1588 w Wielkim Księstwie Litewskim. Celem statutów było ujednolicenie prawa i jego przystosowanie do zmieniających się warunków społeczno-politycznych)[49].

Po wybuchu drugiej wojny światowej Ehrenkreutz usilnie zabiegał o przetrwanie Uniwersytetu Stefana Batorego, zaś po jego zlikwidowaniu

---

[46] *Sprawozdanie ogólne prezesa Zarządu Instytutu profesora dr-a Stefana Ehrenkreutza z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, wygłoszone na Zebraniu Ogólnym członków Instytutu 11 grudnia 1932 r.*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 257.

[47] LCVA, f. 175, op. 1 (IBb), b. 715, s. 68; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934*, Wilno 1934; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1936/1937*, Wilno 1936; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939*, Wilno 1938, s. 9–13.

[48] S. Ehrenkreutz, *Stan badań nad statutami litewskimi*, „Ateneum Wileńskie", Wilno 1924, t. 2, s. 289–349; idem, *Uwagi nad rozdziałem VII Statutu litewskiego trzeciego*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1925, t. 1, s. 233–251; idem, *Prace Lelewela na polu historii prawa*, „Wileński Przegląd Prawniczy" 1930, t. 1, nr 3, s. 73–77, nr 5, s. 153–157.

[49] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu czterechsetnej rocznicy wydania pierwszego Statutu litewskiego*, red. S. Ehrekreutz, Wilno 1935 (Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 8).

przez władze litewskie (w grudniu 1939), zatrudnił się jako stróż nocny i razem z innymi pozostałymi w Wilnie pracownikami organizował i prowadził tajne nauczanie, tym samym umożliwiając wielu studentom USB zakończenie studiów[50]. Według wspomnień byłych jego uczniów, uczęszczających na tajne zajęcia, w czasie wojny miał on w sobie jakąś dziwną siłę. Był po prostu niezmordowany. Nie było przypadku, aby opuścił wykład; w największy mróz i niepogodę przychodził, sprawdzał obecność i nie dopuszczał nawet myśli, aby ktoś z uczniów bez nadzwyczajnych powodów opuścił wykład[51].

Po ponownym wkroczeniu Armii Czerwonej do Wilna został aresztowany 28 sierpnia 1944 r. przez NKWD. Oskarżano go o to, że był przedstawicielem klasy panującej w Polsce przed rokiem 1939 i wrogiem państwa sowieckiego. Poddany brutalnym przesłuchaniom i więziony w okropnych warunkach zmarł 20 lipca 1945 r. z wyczerpania organizmu w szpitalu więziennym na Łukiszkach w Wilnie[52].

Fiłonowa Irena, pracowniczka etatowa Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie. W 1913 r. ukończyła prywatny zakład żeński z kursem gimnazjum w Warszawie. W latach 1918–1921 pracowała jako nauczycielka języka francuskiego i niemieckiego w polskiej szkole średniej w Kobryniu (biał. Ко́брын, Kobryn, ros. Кобрин – miasto w zachodniej części Białorusi, do 1945 r. w Polsce). W 1924 r. odbyła praktykę bibliotekarską w Bibliotece Uniwersyteckiej, w latach 1925–1928 pracowała w tejże bibliotece jako siła pomocnicza w działach: katalogowym, Czytelni Głównej, magazynie i wypożyczalni[53]. Od 1 stycznia 1929 r. pracowała w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich, prowadziła Dział Periodyków. W 1931 r.

---

[50] *Likwidacja Uniwersytetu Stefana Batorego przez wadze litewskie w grudniu 1939 roku. Dokumenty i materiały.* Zebrał i wstępem opatrzył Piotr Łossowski, Warszawa 1991; L. Zasztowt, *Materiały dotyczące tajnego nauczania w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1939–1946*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki" 1993, t. 38, nr 4, s. 96–99.

[51] A. Święcicki, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego i jego spuścizna*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis...*, s. 96.

[52] J. Surwiło, *Męczeńska śmierć rektora Stefana Ehrenkreutza*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis...*, s. 264–265; M. Kornat, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej*, „Zeszyty Historyczne" 2000, t. 134, s. 10–11.

[53] LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 571 (Irena z Szadurskich Fiłonowa. Zbiór dokumentów osobowych), s. 2–19.

zdała egzamin bibliotekarski przed Komisją Ministerstwa WR i OP w Warszawie. W latach 1937–1939 współpracowała z Biblioteką Uniwersytecką w Wilnie przy opracowaniu katalogu centralnego czasopism zagranicznych, znajdujących się w polskich bibliotekach państwowych[54].

Józefowicz Edmund (1911–?), absolwent Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie, wolontariusz Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich. Urodził się w Rewlu (Tallinie). W czasie pierwszej wojny światowej razem z rodzicami przebywał w Rosji, w 1921 r. rodzice razem z synem wrócili do Polski, zamieszali w Sejnach potem w Wołkowysku, gdzie Edmund uczęszczał do gimnazjum. W 1928 r. z racji przejazdu rodziny do Wilna Edmund przeniósł się do gimnazjum im. Adama Mickiewicza. Po ukończeniu gimnazjum w 1933 r. wstąpił do Szkoły Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie. Jednocześnie od 1934 r. odbywał praktykę bibliotekarską w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich. Po ukończeniu studiów od 1 września 1939 r. pracował w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich w charakterze wolontariusza, dyżurował w Czytelni Głównej i Sowietików oraz wykonywał różne prace pomocnicze przy księgozbiorach pod kierownictwem prowadzących pracowników biblioteki[55].

Jundziłł Zygmunt (1880–1953), adwokat, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, działacz społeczny i polityczny. Urodził się 28 lipca 1880 r. w Wilnie, w rodzinie lekarza Hipolita Jundziłła i Marii z domu Toplickiej. Uczył się w I męskim gimnazjum w Wilnie. Po ukończeniu gimnazjum w 1897 r. ze srebrnym medalem, rozpoczął studia wyższe w Liceum Języków Wschodnich w Moskwie. W roku 1900 wstąpił na Wydział Prawa

---

[54] *Zaświadczenie* kierownictwa Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, wydane Irenie Fiłonowej, Wilno, dn. 17 września 1939 r., LMAVB, RS, f. 75–59/9, s. 597; *Zaświadczenie* Mariana Pieciukiewicza, dyrektora Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, wydane Irenie Fiłonowej, Wilno, dn. 4 listopada 1939 r., LMAVB, RS, f. 75–59/1, s. 3.

[55] *Do Pana Dyrektora Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie* (Podanie Edmunda Józefowicza, zwykłego słuchacza Szkoły Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym w Wilnie. Prosi o przyjęcie na praktykę do biblioteki), Wilno, dn. 28 lutego 1934 r., LMAVB, RS, f. 75–59/12, s. 874; *Życiorys Edmunda Józefowicza*, ibidem, s. 875; *Zaświadczenie* kierownictwa Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, wydane Edmundowi Józefowiczowi, Wilno, 4 listopada 1939 r., LMAVB, RS, f. 75 59/10, s. 647.

Uniwersytetu Warszawskiego. W 1905 r. z powodu wypadków politycznych przeniósł się na Wydział Prawa Uniwersytetu w Kijowie. W 1907 r. po napisaniu rozprawy pt. *O obronie posiadania według rzymskiego prawa* i złożeniu egzaminu państwowego otrzymał dyplom I stopnia. Po studiach wyjechał do Warszawy i tam pracował w sądownictwie. W roku 1910 wrócił do Wilna, gdzie zajmował się praktyką adwokacką[56]. W latach pierwszej wojny światowej brał czynny udział w życiu politycznym, działał w Komitecie Obywatelskim (1915) i Komitecie Polskim w Wilnie (1915–1918), niejednokrotnie razem z innymi polskimi przedstawicielami prowadził pertraktacje z działaczami litewskimi[57].

W 1921 r. został powołany na zastępcę profesora prawa cywilnego ziem wschodnich na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie[58]. W roku 1924 i 1926 jeździł za granicę w celach naukowych[59]. W 1928 r. zwolnił się z zajmowanego stanowiska na USB z powodu złego stanu zdrowia (ogólne osłabienie i choroba nerek)[60]. W latach 1928–1933 był wybierany do Rady Miejskiej Wilna, w latach 1930–1935 – do Senatu RP. W 1934 r. wrócił do pracy na USB w charakterze zastępcy profesora prawa cywilnego[61].

---

[56] *Wniosek o powołanie p. Zygmunta Jundziłła do wykładów prawa cywilnego miejscowego*, LCVA, f. 175, ap. 2 (VIB), b. 12 (Acta personalne prof. Zygmunta Jundziłła. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB), s. 40.

[57] A. Pukszto, *Między stołecznością a partykularyzmem: Wielonarodowościowe społeczeństwo Wilna w latach 1915-1920*, Toruń 2006, s. 21–22, 38, 48, 94–95, 141.

[58] *Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektoratu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie* (o zatwierdzeniu uchwały Wydziału Prawa i Nauk Społecznych, powołującej Zygmunta Jundziłła na zastępcę profesora prawa cywilnego), Warszawa, dn. 24 września 1921 r., LCVA, f. 175, ap. 2 (VIB), b. 12, s. 39.

[59] LCVA, f. 175, ap. 2(VIB), b. 12, s. 34, 36.

[60] LCVA, f. 175, ap. 2(VIB), b. 12, s. 16, 19.

[61] *Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektoratu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie* (Ministerstwo wyraża zgodę na powierzenie na rok akademicki 1934/1935 Zygmuntowi Jundziłłowi zastępstwa profesora w pełnym wymiarze obowiązków profesorskich wraz z kierownictwem zakładu prawa cywilnego), Warszawa, dn. 13 listopada 1934 r., LCVA, f. 175, ap. 2 (VIB), b. 12, s. 9; *Rektor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie do p. Zygmunta Jundziłła* (Zawiadamia, że Ministerstwo WR i OP rozporządzeniem z dnia 23 czerwca 1936 r. zatwierdziło uchwałę Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych powierzającą Zygmuntowi Jundziłłowi na rok akademicki 1936/1937 zastępstwo na katedrze prawa cywilnego), Wilno, dn. 27 sierpnia 1936 r., LCVA, f. 175, ap. 2 (VIB), b. 12, s. 2, 9.

Z. Jundziłł był członkiem Komisji Kodyfikacyjnej, Rady Adwokackiej, Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, założycielem i członkiem Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, Komisji Rewizyjnej Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich[62].

Podczas drugiej wojny światowej od jesieni 1939 do lata 1940 roku przebywał w Wilnie, działał w Komitecie Polskim. Po ogłoszeniu władzy radzieckiej na Litwie latem 1940 r. opuścił Wilno i do 1944 r. przebywał na terenie Generalnego Gubernatorstwa. W 1944 r. udał się na Zachód. W 1947 r. osiadł w Londynie. Działał w polskich organizacjach emigracyjnych. Zmarł w 1953 r. w Londynie[63].

Koschmieder Erwin (1895–1977), profesor filologii słowiańskiej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie i Uniwersytetu w Monachium, członek Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. Erwin Rajmund Koschmieder urodził się dn. 31 sierpnia 1895 r. w Legnicy (niem. Liegnitz) na Śląsku. Był drugim synem emerytowanego rektora Jana Koschmiedera i jego żony Elżbiety z domu Gürich. Rodzina Koschmiederów była wyznania ewangelicko-augsburskiego. Erwin gimnazjum ukończył w Legnicy. W czasie pierwszej wojny światowej służył w wojsku niemieckim. Po wojnie studiował filologię na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Studia ukończył w 1922 r., uzyskując stopień naukowy doktora filozofii. W 1923 r. zdał egzamin państwowy na nauczyciela szkół średnich z łaciny i greki jako przedmiotów głównych oraz z języków polskiego i rosyjskiego jako przedmiotów pobocznych. W 1924 r. po złożeniu egzaminu bibliotekarskiego w Berlinie został mianowany asystentem bibliotecznym i podjął pracę jako bibliotekarz

---

[62] *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, Wilno 1926–1939; *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, LMAVB, RS, f. 75–21, s. 118–120; *Lista członków założycieli Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 9, s. 3; *Sprawozdanie Prezesa zarządu z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1.IV. 1938 do 31 marca 1939 r.*, LMAVB, RS, f. 9, b. 3299, s. 4; *Do Starostwa Grodzkiego* [Dane o składzie osobowym Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w latach 1922– 1938], LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1515, s. 1, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 27, 30, 31, 32.

[63] Z.A. Judycki, *Polski Uniwersytet na Obczyźnie. Słownik biograficzny pracowników naukowych*, Londyn 2008, s. 53.

etatowy w Państwowej Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Jednocześnie od 1923 do 1926 pełnił obowiązki lektora języka polskiego w Instytucie Europy Wschodniej we Wrocławiu. W 1926 r. habilitował się na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wrocławskiego w zakresie filologii słowiańskiej. W 1927 r. objął lektorat języka polskiego na tymże wydziale[64].

W 1930 r. E. Koschmieder przeniósł się do Wilna, gdzie został profesorem nadzwyczajnym filologii słowiańskiej na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Stefana Batorego. W 1938 roku został mianowany profesorem zwyczajnym[65]. Równocześnie od 1 marca 1932 r. do 31 października 1934 r. pełnił obowiązki kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich[66]. Czynnie uczestniczył w pracy Sekcji Filologicznej Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, w serii książkowej Instytutu opublikował pracę *Przyczynki do zagadnienia homonii w hirmosach rosyjskich*[67], kierował Referatem Balticoslavica i był redaktorem czasopisma naukowego „Balticoslavica", wydawanego przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej[68]. Był także członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie (od 1933), publikował prace w czasopiśmie „Ateneum Wileńskie" i wydawnictwie seryjnym „Rozprawy i materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie"[69].

W maju 1939 r. E. Koschmieder na własne życzenie został zwolniony z zajmowanego stanowiska profesora zwyczajnego USB i wyjechał do Niemiec, gdzie zaproponowano mu katedrę filologii słowiańskiej na Uniwersytecie Monachijskim[70]. Na tymże uniwersytecie pracował do odejścia na emeryturę w 1964 r. Zmarł 14 lutego 1977 r. w miejscowości Ebersberger[71].

---

[64] LCVA, f. 175, ap. 5 (IVB), b. 305 (Dokumenty Prof. Dr. Erwina Koschmiedera).

[65] LCVA, f. 175, ap. 5 (IVB), b. 305, s. 15, 28-30.

[66] *Akt przekazania i przejęcia Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w dniu 9 kwietnia 1932 r.*, LMAVB, RS, f. 75, b. 22/3, s. 193; *Akt przekazania i przejęcia Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w dniu 26 listopada 1934 r.*, LMAVB, RS, f. 75, b. 22/3, s. 169.

[67] E. Koschmieder, *Przyczynki do zagadnienia homonii w hirmosach rosyjskich*, Wilno 1932 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej. Sekcja Filologiczna, nr 2).

[68] „Balticoslavica. Biuletyn Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie", Wilno 1933, t. 1; Wilno 1936, t. 2; Wilno 1938, t. 3.

[69] E. Koschmieder, *Nauka o aspektach czasownika polskiego w zarysie. Próba syntezy*, Wilno 1934, XVI, s. 240 („Rozprawy i Materiały Wydziału I Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie", t. 5, z. 2); idem, *Teoria i praktyka rosyjskiego śpiewu neumatycznego na tle tradycji staroobrzędowców wileńskich*, „Ateneum Wileńskie" 1935, t. 10, s. 297–305.

[70] LCVA, f. 175, ap. 5 (IVB), b. 305, s. 5–7.

[71] http://de.wikipedia.org/wiki/Erwin_Koschmieder. Dostęp: 6.03.2013.

Kościałkowski Stanisław (1881–1960), pedagog, historyk, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, członek Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich i innych towarzystw wileńskich. Stanisław Julian Kościałkowski (używał pierwszego imienia) urodził się 24 października 1881 r. w Grodnie z ojca Józefa Edwarda Maurycego Kościałkowskiego i matki Ludwiki z Eysymontów. W rodzinie pielęgnowano polskie tradycje patriotyczne. Józef Kościałkowski, lekarz z zawodu, brał udział w powstaniu styczniowym, a po zdławieniu powstania był zesłany na Syberię. Po powrocie z zesłania osiadł w Grodnie, gdzie zajmował się praktyką lekarską. S. Kościałkowski po ukończeniu gimnazjum rosyjskiego w Grodnie w 1900 roku rozpoczął studia na Wydziale Historyczno-Filologicznym Uniwersytetu Warszawskiego, ale po pół roku studiów przeniósł się do Krakowa i kontynuował studia na Wydział Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 1905 r. na tymże uniwersytecie uzyskał stopnień doktora filozofii, dostał stypendium Akademii Umiejętności i wyjechał do Rzymu, gdzie zbierał materiały do tzw. *Tek rzymskich*[72].

W 1906 r. S. Kościałkowski osiadł w Wilnie. Od 1 września 1906 r. do końca roku szkolnego 1914–1915 był ponadetatowym nauczycielem języka polskiego w szkołach wileńskich. Działał społecznie w różnych wileńskich towarzystwach: Towarzystwie Popierania Pracy Społecznej im. Montwiłłów, Polskim Towarzystwie „Oświata", Towarzystwie Przyjaciół Nauk, Towarzystwie Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich i innych[73]. Profesor Jan Otrębski, przemawiając w 1931 r. na uroczystości z okazji

---

[72] *Curriculum Vitae Stanisława Kościałkowskiego*, LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 738 (Kościałkowski Stanisław. Zbiór dokumentów osobowych), s. 26; *Odpis dyplomu doktora filozofii, wydanego Stanisławowi Julianowi Kościałkowskiemu dn. 4 grudnia 1905 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim*, LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 738, s. 3; *Odpis wyciągu z dowodu osobistego Rzeczypospolitej Polskiej (Stanisława Kościałkowskiego)*, LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 738, s. 27.

[73] *Sprawozdanie ze stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, Wilno 1910–1915; *Sprawozdanie Stowarzyszenia dla rozwoju prywatnych instytucji dobroczynnych i użytku ogólnego*, Wilno 1910–1916; *Алфавитный список действительных членов общества «Библиотека имени Евстафия и Эмилии Врублевских» 1912 г.*, LMAVB, RS, f. 75–117; *Алфавитный список действительных членов общества «Библиотека имени Евстафия и Эмилии Врублевских» 1913 г.*, LMAVB, RS, f. 75–122; *Лицевой счет членов общества «Библиотека имени Евстафия и Эмилии Врублевских» 1912–1922 г.*, LMAVB, RS, f. 75–118; L. Żytkowicz, *Kościałkowski Stanisław (1881–1960)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 14/3, z. 62, 1969, s. 394.

50-lecia S. Kościałkowskiego i 25-lecia jego działalności w Wilnie, zaznaczył, że był on „duchowym nauczycielem młodzieży polskiej w latach, kiedy polskość szczególnie była nękana i uczył ją słowem i swoim własnym czynem, jak należy spełniać obowiązki – i te codzienne, i te, których wymagają pewne ważne chwile w życiu człowieka i narodu"[74].

W czasie pierwszej wojny światowej S. Kościałkowski pozostał w Wilnie. W ciężkich warunkach okupacji niemieckiej razem z innymi działaczami polskiej oświaty zajmował się organizacją szkolnictwa polskiego. Od roku szkolnego 1915/1916 był kierownikiem i nauczycielem szkół Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego w Wilnie[75]. W 1918 r. brał udział w pracy komitetu organizacyjnego Uniwersytetu Wileńskiego, w 1919 r. – w pracy Komisji Organizacyjno-Rewindykacyjnej. W 1921 roku został powołany na stanowisko zastępcy profesora Uniwersytetu Wileńskiego[76], w 1923 r. mianowany profesorem nadzwyczajnym[77], w 1937 r. profesorem zwyczajnym historii Polski. Pracował na tym stanowisku do momentu przerwania działalności uniwersytetu w dniu 15 grudnia 1939 r.[78].

Mimo zajęć na uniwersytecie S. Kościałkowski czynnie uczestniczył w pracy społecznej. Był wiceprezesem (1929–1938), a potem prezesem (od 30 listopada 1938) Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, członkiem Ko-

---

[74] *Tekst przemówienia prof. Jana Otrębskiego z okazji 50-lecia i 25-lecia działalności w Wilnie Stanisława Kościałkowskiego*, Wilno 1931, LCVA, f. 175, ap. 5 (IVB), b. 302, s. 21.

[75] *Zaświadczenie* Prezesa Zarządu Polskiej Macierzy Szkolnej i Naczelnika Kancelarii Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego o pracy S. Kościałkowskiego w szkołach wileńskich, Wilno, dn. 14 grudnia 1928 r., LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 738, s. 19.

[76] *Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Sekcja Nauki i Szkół Wyższych do Rektoratu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie* [Zawiadomienie o powołaniu D-ra Stanisława Kościałkowskiego do wykładów z dziejów Rzeczypospolitej Polskiej w charakterze zastępcy profesora w Uniwersytecie Stefana Batorego od dn. 1. XI. 1920 r.], Warszawa, dn. 27 października 1920 r., LCVA, f. 175, 5 (IVB), b. 302, s. 27.

[77] *Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament Nauki i Szkół Wyższych do Pana D-ra Stanisława Juliana Kościałkowskiego* [Zawiadomienie, że Prezydent RP mianował S. Kościałkowskiego postanowieniem z dn. 27 marca 1923 r. profesorem nadzwyczajnym w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie], Warszawa, dn. 16 kwietnia 1923 r., LCVA, f. 175, 5 (IV B), b. 302, s. 22.

[78] *Prezydent Rzeczypospolitej do Pana D-ra Stanisława Kościałkowskiego* [O mianowaniu S. Kościałkowskiego profesorem zwyczajnym historii Polski na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie], Warszawa, dn. 14 września 1937 r., LCVA, f. 175, 5 (IV B), b. 302, s. 4.

mitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Wróblewskich i innych wileńskich organizacji[79].

Wybuch drugiej wojny światowej zastał S. Kościałkowskiego w Wilnie. Nie zważając na ciężkie warunki wojenne, kontynuował działalność naukową i pedagogiczną. Po zamknięciu Uniwersytetu przez władze litewskie prowadził tajne zajęcia ze studentami u siebie w domu. Jednocześnie z dużym poświęceniem pracował w Towarzystwie Przyjaciół Nauk, którego był prezesem. Pracy tej nie przerwał ani w czacie okupacji sowieckiej (19 września – 27 października 1939 r.), ani po przekazaniu przez Związek Radziecki Wilna i obwodu wileńskiego Litewskiej Republice (w październiku 1939 r.). S. Kościałkowski czuwał nad zbiorami Towarzystwa Przyjaciół Nauk także po ogłoszeniu na Litwie władzy sowieckiej i nacjonalizacji zbiorów TPN jako „opiekun porządkujący zbiorów byłego Towarzystwa Przyjaciół Nauk", potem jako pracownik Instytutu Lituanistyki[80]. Ponadto jako członek Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich razem z prezesem Bronisławem Krzyżanowskim i innymi pozostałymi członkami wymienionego Komitetu dokładał wszelkich starań, by zachować Bibliotekę Państwową im. Wróblewskich i jej zbiory, dopomóc znajdującym się w ciężkim położeniu jej pracownikom i praktykantom[81].

Działalność na rzecz zachowania polskiego dziedzictwa kulturowego nie spodobała się nowym gospodarzom Wilna. W dniu 14 czerwca 1941 r. S. Kościałkowski został aresztowany i deportowany do sowieckiego lagru na Uralu[82]. Do Wilna już nigdy nie wrócił. Po wydostaniu się na wolność w 1942 roku na podstawie układu Sikorski–Majski wyjechał na Bliski Wschód. Pra-

---

[79] *Sprawozdanie ze stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie,* Wilno 1910–1915; *Lista członków założycieli Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie,* LCVA, f. 285, ap. 1, b. 9, s. 3; *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie,* LMAVB, RS, f. 75–21, s. 118–120; *Do Starostwa Grodzkiego* [Dane o składzie osobowym Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w latach 1922–1938], LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1515, s. 1, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 27, 30, 31, 32.

[80] LVIA, f. 1135, ap. 22, b. 267, 269, s. 157, 263.

[81] *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w Wilnie do Ministerstwa Oświaty na ręce Pana Pełnomocnika w Wilnie,* Wilno, 20 listopada 1939 r., LMAVB, RS, f. 75, b. 22/1, s. 4–6.

[82] S. Kościałkowski, *Pamiętna, choć przemilczana rocznica: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie w pięćdziesięciolecie jego powstania (1907–1957*), „Teki Historyczne" 1956/1957, t. 8, s. 116–117; M. Wardzyńska, *Grabież mienia kulturalnego Wilna i kręgu wi-*

cował w polskich placówkach kulturowych w Teheranie i Bejrucie. W roku 1950 przybył do Anglii. Pracował w szkole gimnazjalnej nazaretanek w Pitsford Hall koło Northampton, wykładał na Uniwersytecie Polskim w Londynie. Był członkiem wielu polonijnych towarzystw i organizacji. Przebywając na emigracji, pamiętał o Wilnie. W 1957 r. opublikował w „Tekach Historycznych" okolicznościowy artykuł o Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939), poświęcony pięćdziesiątej rocznicy jego powstania[83].

S. Kościałkowski zmarł 2 września 1960 r. w Pitsford Hall w Anglii i tam został pochowany. Profesor Leonid Żytkowicz pisał o nim: „Skromny i bezinteresowny, wolny od uprzedzeń narodowościowych, głęboko religijny, przychodził z pomocą potrzebującym, nie szczędząc własnych środków. Cieszył się powszechnym szacunkiem"[84].

Praca naukowo-badawcza S. Kościałkowskiego dotyczyła dziejów wewnętrznych Litwy w drugiej połowie XVIII wieku, głównie działalności gospodarczej podskarbiego nadwornego Antoniego Tyzenhauza. Na ten temat wygłaszał odczyty, opublikował liczne artykuły i napisał monografię, która była gotowa w 1939 r., ale nie zdążono jej wydać do wybuchu wojny[85]. W 1956 r. ukazała się w Londynie skrócona wersja książki o Tyzenhauzie, odtworzona przez autora z pamięci. W latach 1970–1971 ta sama praca ukazała się w całości. Wydano ją na podstawie maszynopisu uratowanego przez Leonida Żytkowicza, byłego studenta Uniwersytetu Stefana Batorego i ucznia S. Kościałkowskiego[86]. Ponadto S. Kościałkowski opublikował

---

leńskiego w latach II wojny światowej, [w:] *Wilno i kresy północno-wschodnie*, t. 1: *Historia i ludzkie losy*, Białystok 1996, s. 200.

[83] S. Kościałkowski, *Pamiętna, choć przemilczana rocznica: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie w pięćdziesięciolecie jego powstania (1907–1957)*, „Teki Historyczne" 1956/1957, t. 8, s. 94–121.

[84] L. Żytkowicz, *Kościałkowski Stanisław...*, s. 394.

[85] S. Kościałkowski, *Ze studiów nad dziejami ekonomii królewskich na Litwie*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie" 1914, t. 5, s. 85–168; idem, *Z dziejów Komisji Skarbowej Litewskiej w początkach panowania Stanisława Augusta 1765–1780*, „Ateneum Wileńskie" 1924, R. 2, z. 7/8, s. 381–408; idem, *Z literatury polemiczno-sądowej XVIII w. Studium historyczno-bibliograficzne na tle sprawy Antoniego Tyzenhauza 1780–1784*, ibidem, t. 5, z. 15, Wilno 1928, s. 1–78.

[86] S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz podskarbi nadworny litewski. Studia nad wewnętrznymi dziejami Litwy w początkach panowania Stanisława Augusta (1765–1780)*, [w:] *Studia i szkice przygodne*, Londyn 1956, s. 17–64.

liczne przyczynki, artykuły biograficzne, prace historiograficzne[87]. Zdaniem kolegów, S. Kościałkowski obejmował rozległe dziedziny naukowe. Metodologia historii i nauki pomocnicze, dzieje powszechne i dzieje Polski wchodziły w zakres jego zainteresowań, przy czym w poszczególnych dziedzinach posiadał on gruntowną znajomość rzeczy, opartą na opanowaniu zasadniczej literatury naukowej i podstawowych wydawnictwach źródłowych[88]. Część spuścizny rękopiśmiennej S. Kościałkowskiego, w tym brulion pracy o Antonim Tyzenhauzie, a także zgromadzone przez niego materiały historyczne przechowywane są w Państwowym Archiwum Historycznym Litwy w Wilnie[89].

Krzyżanowski Bronisław (1876–1943), adwokat, działacz społeczny i polityczny, członek Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, prezes Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich. Urodził się 22 listopada 1876 w miejscowości Abele (lit. *Obeliai*) w ówczesnej guberni kowieńskiej jako starszy syn Juliana, pracownika administracji dóbr Przeździeckich, i Michaliny z Konopackich. Po śmierci ojca matka z synami przeniosła się do Wilna, gdzie Bronisław uczęszczał do II Gimnazjum. W latach 1895–1901 studiował prawo i nauki przyrodnicze na uniwer-

---

[87] S. Kościałkowski, *Aleksander Zdanowicz. Zarys biograficzny*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. 1915–1918", Wilno 1918, t. 6, s. 17–49; idem, *Nieznany przyczynek do lat młodych Mickiewicza*, ibidem, t. 7, Wilno 1921, s. 189–196; idem, *Działalność ś. p. dra Władysława Zahorskiego na gruncie Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1927, R. 4, s. 452–458; idem, *Praca ś. p. dr Ludwika Czarkowskiego na gruncie Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1928, R. 5, s. 193–197; idem, *Dalewski Aleksander (1827–1862), działacz społeczny, patriota*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 4, 1937, s. 394–395; idem, *Dalewski Franciszek (1825–1904), patriota, działacz społeczny*, ibidem, t. 7, 1937, s. 395; idem, *Dalewski Tytus (1841–1864), uczestnik powstania 1863 r.*, ibidem, t. 4, 1937, s. 396; idem, *Dobużyński Walerian (1842–1921), gen.-por. armii rosyjskiej, bibliotekarz Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, ibidem, t. 5, 1939–1946, s. 277–278; idem, *Dmochowska Emma z Jeleńskich (1864–1919), powieściopisarka i działaczka społeczna, redaktorka*, ibidem, t. 5, s. 201–202; idem, *Historiografia polska w dobie Naruszewicza i jego szkoły*, Wilno 1937; idem, *Historia, historiografia, historyka*, Bejrut 1948.

[88] *Opinia Janusza Iwaszkiewicza i Henryka Łowmiańskiego o pracy naukowej i pedagogicznej Stanisława Kościałkowskiego*, Wilno 1935, LCVA, f. 175, ap. 5 (IVB), b. 302, s. 9–13.

[89] LVIA, f. 1135, ap. 13 (Zespół Stanisława Kościałkowskiego).

sytecie moskiewskim. W czasach studenckich zaangażował się w działalność polityczną, wstąpił do Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS).

Po studiach B. Krzyżanowski wrócił do Wilna i zajął się praktyka adwokacką. Zasłynął jako obrońca spraw politycznych, co go zbliżyło z Tadeuszem Wróblewskim. Przynależał do wileńskiej loży masońskiej „Tomasz Zan" i założonego przez T. Wróblewskiego Towarzystwa Neo-Szubrawców. W 1905 współpracował z tzw. krajowcami. Wraz z Michałem Römerem i Ludwikiem Abramowiczem współredagował „Gazetę Wileńską", wydawaną w 1906 r. jako dziennik krajowców. W 1913 został wybrany do rady miejskiej Wilna[90].

W latach pierwszej wojny światowej rozwinął szeroką działalność polityczną, we wrześniu 1915 r. był współorganizatorem Komitetu Obywatelskiego, potem Komitetu Polskiego w Wilnie. W końcu 1918 r. został delegowany do Paryża w celu porozumienia się z Komitetem Narodowym Polskim i podjęcia współpracy z delegacją polską na konferencji pokojowej w sprawach dotyczących Litwy i Białorusi. W 1920–1921 r. brał udział w rokowaniach polsko-radzieckich w Rydze[91]. W 1921 r. wrócił do Wilna, uczestniczył w pracy Komisji Rządzącej Litwy Środkowej. W 1922 r. został wybrany posłem, a następnie wicemarszałkiem Sejmu Wileńskiego, przewodniczył posiedzeniu tego sejmu w dniu 20 lutego 1922 r., na którym podjęto uchwałę o przyłączeniu Litwy Środkowej do Polski. Potem był posłem do Sejmu Ustawodawczego RP[92].

B. Krzyżanowski brał czynny udział także w pracy wileńskiej Rady Adwokackiej oraz wielu towarzystw wileńskich. Był członkiem Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, Towarzystwa Prawniczego im.

---

[90] A. Plich, *Krzyżanowski Bronisław (1876–1943), adwokat, działacz społeczny i polityczny*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław i in., 1970, t. 15/4, z. 67, s. 601–602; *„Gazeta Wileńska"*, [w:] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej. Drukarnie, wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czasopisma XVI w. – 1945 r.* Opracował Mieczysław Jackiewicz, Bydgoszcz 2008, s. 130; A. Romanowski, *Towarzystwo Neo-Szubrawców*, [w:]*Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Petras Vileišis*, Vilnius 2001, s. 166–175.

[91] B. Krzyżanowski, *Akta delegata do Paryża od Komitetu Polskiego w Wilnie*, 1919, LMAVB, f. 9, b. 2233; *Krzyżanowski Bronisław (1876–1943)*, [w:] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 1: *Wileński słownik biograficzny*, Bydgoszcz 2002, s. 185; J. Gierowska-Kałłaur, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919–9 września 1920)*, Warszawa 2003, s. 56–59.

[92] A. Plich, *Krzyżanowski Bronisław (1876–1943)...*, s. 601.

Ignacego Daniłowicza, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, członkiem Komitetu i prezesem (w latach 1938–1939) Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich[93].

W latach drugiej wojny światowej B. Krzyżanowski pozostał w Wilnie. W okresie rządów litewskich (1939–1940) pełnił funkcję prezesa Komitetu Polskiego, będącego czasowym przedstawicielstwem społeczeństwa polskiego Ziemi Wileńskiej[94]. Jednocześnie razem z innymi przedstawicielami polskiej inteligencji dokładał wszelkich starań, by zachować polskie dziedzictwo kulturowe, w tym zbiory Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich, zgromadzone wysiłkiem polskiego społeczeństwa[95].

Zmarł 17 stycznia 1943 r. Pochowany na wileńskim Cmentarzu Bernardyńskim w grobie rodzinnym obok matki Michaliny z Konopackich Krzyżanowskiej zmarłej w 1930 r.[96].

Lande Jerzy Władysław (1886–1954) prawnik, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego i Uniwersytetu Jagiellońskiego. Urodził się 13 listopada 1886 w Dorpacie (obecnie Tartu w Estonii) z ojca Michała Landego, inżyniera dróg komunikacji i matki Michaliny z Zakrzewskich. Uczył się w V gimnazjum w Warszawie (do klasy szóstej włącznie), potem w II gimnazjum w Petersburgu, które ukończył w 1905 roku ze złotym medalem. W latach 1905–1910 studiował prawo na Uniwersytecie Petersburskim. Na wiosnę 1905 r. zdał egzaminy państwowe, w końcu zaś tegoż roku otrzymał dyplom I stopnia na podstawie rozprawy *Tomasz Hobbes na tle rozwoju doktryn prawa naturalnego*[97].

---

[93] *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, LMAVB, RS, f. 75, b. 21, s. 118–120; *Do Starostwa Grodzkiego* [Dane o składzie osobowym Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w latach 1922–1938], LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1515, s. 1, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 27, 30, 31, 32.

[94] A. Plich, *Krzyżanowski Bronisław (1876–1943)...*, s. 601–602.

[95] *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w Wilnie do Ministerstwa Oświaty na ręce Pana Pełnomocnika w Wilnie*, Wilno 20 listopada 1939 r., LMAVB, RS, f. 75, b. 22/1, s. 4–6; *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich do Litewskiego Ministerstwa Oświaty Departamentu Kultury*, Wilno, dn. 17 stycznia 1940 r.; LMAVB, RS, f. 75, b. 22/1, s. 7–8.

[96] *Vilniaus Bernardinų kapinės 1810–2010*, sudarytoja Vida Girininkienė, Vilnius 2011, s. 353–354.

[97] *Życiorys Jerzego Landego*, Wilno, dn. 29 kwietnia 1921 r., LCVA, f. 175, ap. 2 (VIBb), b. 10 (Akta personalne prof. Jerzego Landego. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB), s. 9.

Po studiach zamieszkał w Warszawie, gdzie do 1917 r. zajmował się praktyką adwokacką. W lutym 1917 r. wstąpił na służbę państwową w Departamencie Sprawiedliwości, później przekształconym w Ministerstwo Sprawiedliwości, gdzie zajmował kolejno stanowiska sekretarza, sekretarza generalnego oraz radcy ministerialnego w Sekcji Ustawodawczej. Brał udział w organizacji sądownictwa polskiego, działał w towarzystwach warszawskich, w tym w Towarzystwie Prawniczym, w roku sprawozdawczym 1920/1921 był sekretarzem Sekcji filozofii prawa i nauk społecznych Instytutu Filozoficznego[98].

W 1921 r. przeniósł się do Wilna. Podjął pracę na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w charakterze zastępcy profesora. Wykładał teorię i filozofię prawa. W 1925 r. habilitował się na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego na podstawie pracy *Norma a zjawisko prawne*. W 1926 r. został profesorem nadzwyczajnym teorii i filozofii prawa na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie[99]. Udzielał się w pracy społecznej. Był członkiem zwyczajnym Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, członkiem Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, złożył w darze dla tejże biblioteki książki i pamiątki historyczne[100].

W 1929 r. J. Lande został mianowany profesorem nadzwyczajnym teorii i filozofii prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim, opuścił Wilno i przeniósł

---

[98] Ibidem.

[99] *Wykaz osobisty Jerzego Władysława Landego*, Wilno, dn. 29 kwietnia 1921 r., LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 103, s. 1a; *Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Pana dr Jerzego Władysława Landego, zastępcy profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie* (zawiadomienie o mianowaniu J. Landego profesorem nadzwyczajnym teorii i filozofii prawa na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie), Warszawa, dn. 17 lutego 1926 r., LCVA, f. 175, ap. 2 (VIB), 10, s. 11; I. Jaworski, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB w latach 1919-1929*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s. 254 255, 269.

[100] *Do Starostwa Grodzkiego* [Dane o składzie osobowym Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w latach 1922–1938], LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1515, s. 1, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 27, 30, 31, 32; *Sprawozdanie ze stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, Wilno 1926-1939; *List Jerzego Landego do kierownika Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich oraz trzy kartki z autografami uczestników powstania styczniowego*, Kraków, 1939 r., LMAVB, RS, f. 75, b. 3.

się do Krakowa[101]. W czasie drugiej wojny światowej przebywał w obozie w Sachsenhausen, skąd w 1940 r. został zwolniony. Po zwolnieniu wrócił do Krakowa i brał udział w prowadzeniu tajnych studiów. Po wojnie kontynuował pracę na Uniwersytecie Jagiellońskim.

Ważniejsze prace J. Landego: *Przedmiot i metody filozofii prawa* (1916), *Norma a zjawisko prawne* (1925), *O tzw. socjologii nauki* (1935). Zmarł 10 grudnia 1954 r. w Krakowie[102].

Łowmiański Henryk (1898–1984), historyk mediewista, wychowanek i profesor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, profesor Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, członek licznych towarzystw wileńskich. Urodził się 22 sierpnia 1898 r. w majątku Daugudzie (lit. *Daugudžiai*) leżącym w powiecie wiłkomierskim na Litwie, w drobnoziemiańskiej rodzinie Konstantego Łowmiańskiego i Kazimiery z Rudzińskich. W latach 1908–1915 Henryk uczył się w szkole realnej w Wilnie. W 1915 r. znalazł się w Czernihowie, gdzie w 1916 r. zakończył naukę w szkole realnej. Aby uzyskać prawo wstępu na uniwersytet, musiał dodatkowo zdawać łacinę, którą zaliczył w Kozielsku i w sierpniu 1916 roku zapisał się na studia historyczne na Uniwersytecie św. Włodzimierza w Kijowie, jednak w roku następnym musiał je przerwać z powodu trudności materialnych. Odcięty wypadkami wojennymi od rodziny zarabiał na życie, pracując w różnych biurach, m. in. w biurze Związku Ziemskiego na Ukrainie, gdzie zastały go burzliwe czasy rewolucji bolszewickiej[103].

W 1919 r. po ciężkich przeżyciach H. Łowmiański przedostał się do Wilna, zamieszkał w domu rodziców przy ul. Lwowskiej. W tym samym roku

---

[101] *Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektoratu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie* (prośba, by zwolnić prof. dr J. Landego z dotychczasowych obowiązków w związku z mianowaniem go profesorem nadzwyczajnym teorii i filozofii prawa na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie), Warszawa, dn. 18 marca 1929 r., LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 103, s. 53.

[102] *Lande Jerzy Władysław (1886–1954)*, [w:] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*, red. Henryk Dubowik, Leszek Jan Malinowski, Bydgoszcz 2002.

[103] *Wypis w języku rosyjskim z księgi chrztów parafialnego kościoła w Balnikach na Litwie, dn. 27 stycznia 1907 r.*, LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 746 (Prof. Henryk Łowmiański. Zbiór dokumentów osobowych), s. 9; J. Ochmański, *Henryk Łowmiański*, [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy*, Poznań 1989, s. 392–393.

podjął studia historyczne na odrodzonym Uniwersytecie Stefana Batorego[104]. W czasie wojny z Rosją Sowiecką przerwał studia i mimo wątłego zdrowia wstąpił jako ochotnik do Wojska Polskiego. Służył w Wileńskim Pułku Piechoty od 9 marca do 30 listopada 1920 r.[105] Po zwolnieniu z wojska kontynuował studia na USB. Po studiach w 1923 r. został młodszym asystentem na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Stefana Batorego[106]. W 1924 roku obronił pracę doktorską na podstawie rozprawy *Wschody miast litewskich w XVI wieku* (promotor prof. Feliks Koneczny) i został mianowany starszym asystentem przy katedrach historii na Wydziale Humanistycznym USB[107].

Rok akademicki 1925/1926 H. Łowmiański spędził w Paryżu, gdzie uczęszczał do *Ecole des Chartes*. Po powrocie z Francji kontynuował pracę na Wydziale Humanistycznym USB w roli starszego asystenta. W listopadzie 1929 r. odszedł czasowo z etatu na uniwersytecie z powodu podjęcia pracy w archiwum miasta Wilna, gdzie pracował do 31 października 1933 r.[108] Kontaktów z uczelnią jednak nie zerwał i w latach 1930–1932 prowadził zlecone zajęcia z historii średniowiecznej i z nauk pomocniczych. W tym samym czasie pracował nad monumentalnym dziełem *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, które zostało wydane w latach 1931–1932 w serii „Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół

[104] *Zaświadczenie* dziekana Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, że Henryk Łowmiański odbywał studia na tymże wydziale od początku roku akademickiego 1919/1920 do końca roku akademickiego 1922/1923, Wilno, dn. 22 marca 1924 r., LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 746, s. 7.

[105] *Wyciąg z książeczki wojskowej Henryka Łowmiańskiego*, LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 746, s. 8.

[106] *Rektorat Uniwersytetu Stefana Batorego do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departamentu IV w Warszawie* [w sprawie mianowania H. Łowmiańskiego młodszym asystentem katedry nauk pomocniczych historii], Wilno, dn. 12 listopada 1923 r., LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 746, s. 12.

[107] *Rektorat Uniwersytetu Stefana Batorego do Pana Henryka Łowmiańskiego (na ręce dziekana Wydziału Humanistycznego) w sprawie mianowania H. Łowmiańskiego starszym asystentem przy katedrach historii*, Wilno, dn. 20 września 1924 r., LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 746, s. 16; H. Łowmiański, *„Wschody" miast litewskich*, „Ateneum Wileńskie", t. 1, 1923, s. 398–466; t. 2, 1924, s. 1–30.

[108] *Zaświadczenie* Referatu Personalnego Zarządu Miejskiego w Wilnie o pracy H. Łowmiańskiego na stanowisku archiwisty naukowego, LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 746, s. 26.

Nauk w Wilnie"[109]. Na podstawie tej pracy H. Łowmiański w 1932 r. habilitował się na Wydziale Humanistycznym USB[110]. Po habilitacji został powołany na Katedrę Historii Europy Wschodniej, początkowo jako zastępca profesora (1933), potem jako profesor nadzwyczajny (1934) i zwyczajny (1938)[111]. Równocześnie prowadził wykłady z historii politycznej Europy Wschodniej i dziejów gospodarczo-kulturalnych Polski w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie[112].

---

[109] H. Łowmiański, *Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego*, t. 1-2, Wilno 1931-1932 (Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 5-6).

[110] *Protokół posiedzenia Rady Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego z dn. 19 października 1932 r. [w porządku dziennym – Colloqium habilitacyjne Dr Henryka Łowmiańskiego]*, LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 746, s. 90; *Protokół wykładu habilitacyjnego D-ra Henryka Łowmiańskiego z dn. 20 października 1932 r. [Temat wykładu „Tło społeczno-gospodarcza unii jagiellońskiej"]*, LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 746, s. 90; *Sprawozdanie z przebiegu habilitacji D-ra Henryka Łowmiańskiego*, LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 746, s. 83.

[111] *Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Rektoratu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie* [w sprawie zatwierdzenia uchwały Senatu Uniwersytetu, powziętej na posiedzeniu w dniu 18 listopada 1932 r. o powierzeniu doc. H. Łowmiańskiemu obowiązków zastępcy profesora wraz z kierownictwem zakładu na Katedrze Historii Europy Wschodniej], Warszawa, dn. 28 grudnia 1932 r., LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 746, s. 27; *Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Pana D-ra Henryka Łowmiańskiego, docenta i zastępcy profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie* [Zawiadomienie o mianowaniu H. Łowmiańskiego profesorem nadzwyczajnym], Warszawa, dn. 9 maja 1934 r., LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 746, s. 30; *Wydział Humanistyczny Uniwersytetu Stefana Batorego do Pana Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego* [przez Rektorat USB w sprawie mianowania profesora nadzwyczajnego d-ra Henryka Łowmiańskiego profesorem zwyczajnym], Wilno, dn. 23 maja 1938 r., LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 746, s. 31; *Referat komisji w sprawie mianowania profesora nadzwyczajnego d-ra Henryka Łowmiańskiego profesorem zwyczajnym*, LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 746, s. 33-38.

[112] *Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Dziekanatu Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie przez Rektorat* [zezwala prof. Henrykowi Łowmiańskiemu na prowadzenie wykładów w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie w roku akademickim 1934/1935], Warszawa, dn. 27 grudnia 1934, LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 746, s. 54; *Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Dziekanatu Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie przez Rektorat* [zezwala prof. Henrykowi Łowmiańskiemu na prowadzenie wykładów w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie], Warszawa, dn. 10 listopada 1936, LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 746, s. 42; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934*, Wilno 1934; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Spis wykładów i grono naucza-*

W okresie międzywojennym H. Łowmiański uczestniczył także w pracy wielu towarzystw naukowych: był członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, członkiem Rady i sekretarzem Sekcji Historyczno-Prawnej Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, współpracownikiem Komisji historycznej Polskiej Akademii Umiejętności, członkiem Zarządu Wileńskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Historycznego oraz Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich[113].

Mimo zajęcia się pracą pedagogiczną i społeczną opublikował liczne prace naukowe, które, zdaniem ówczesnych badaczy historii Litwy, cechowało obszerne i gruntowne opanowanie odnośnych źródeł i literatury, wnikliwa analiza przekazów źródłowych, silna i wszechstronna argumentacja oraz logiczne uzasadnienie wprowadzanych wniosków[114].

H. Łowmiański zajmował się również edycją źródeł. Przed samą drugą wojną światową przygotował do druku obszerny zbiór źródeł *Akta cechów wileńskich* (razem z Marią Łowmiańską i Stanisławem Kościałkowskim)[115]. Zbiór był w drukarni, kiedy wybuchła wojna. Zdążono wydrukować tom pierwszy i część tomu drugiego, ale nie zdążono ich oprawić. Zachowały się zaledwie nieliczne egzemplarze wydawnictwa (bez karty tytułowej, bez

---

jące w roku akademickim 1936/1937, Wilno 1936; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939*, Wilno 1938, s. 9–13.

[113] *Referat komisji w sprawie mianowania prof. nadzwyczajnego Henryka Łowmiańskiego profesorem zwyczajnym*, Wilno, 1938, LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 746, s. 37; *Sprawozdanie Prezesa zarządu z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1.IV. 1938 do 31 marca 1939 r.*, LMAVB, RS, f. 9, b. 3299, s. 4r.; *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, z. 1 2, s. 405–406; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu...*, s. 255–256.

[114] *Referat komisji w sprawie mianowania prof. nadzwyczajnego Henryka Łowmiańskiego profesorem zwyczajnym*, Wilno, 1938, LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 746, s. 36–37; H. Łowmiański, *Papiernie wileńskie XVI wieku: Przyczynek do ich dziejów*, „Ateneum Wileńskie" 1924, t. 2, s. 409–422; idem, *Sfałszowany opis obwarowania miasta Wilna*, „Ateneum Wileńskie" 1925–1926, t. 3, s. 82–94; idem, *Przyczynki do kwestii najstarszych kształtów wsi litewskiej*, „Ateneum Wileńskie" 1929, t. 6, s. 293–336; idem, *Uwagi w sprawie podłoża społecznego i gospodarczego unii Jagiellońskiej*, Wilno 1934; idem, *Rys historyczny województwa nowogródzkiego w jego dzisiejszych granicach (do 1795 r.)*, Wilno 1935 (Biblioteka Towarzystwa Rozwoju Ziem Wschodnich, Okręg Nowogródzki, nr 1), idem, *Prusy pogańskie: Dzieje Prus Wschodnich*, t. 1, z. 2, Toruń 1935; idem, *Wcielenie Litwy do Polski w 1386* r., „Ateneum Wileńskie" 1937, t. 12, s. 36–145.

[115] *Akty cechów wileńskich*, cz. 1–2. Opracował Henryk Łowmiański, Maria Łowmiańska, Stanisław Kościałkowski, Wilno 1939.

oprawy lub oprawione u introligatora). W 2006 roku, uwzględniając znaczenie materiałów zawartych w *Aktach cechów wileńskich* dla badań nad dziejami Polski i Litwy, dokonano w Poznaniu ich przedruku z egzemplarza Biblioteki Instytutu Historycznego Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Przedmowę napisał i sporządził indeksy Jan Jurkiewicz, profesor UAM[116].

Po zamknięciu przez władze litewskie Uniwersytetu Stefana Batorego w grudniu 1939 r. H. Łowmiański, jak i wielu innych profesorów wileńskich, pozostał bez pracy i środków do życia. Mimo trudności życiowych i grożącej rozprawy ze strony władz okupacyjnych, prowadził tajne zajęcia ze studentami[117]. W nocy z 16 na 17 września 1943 r. został aresztowany przez gestapo i razem z innymi polskimi zakładnikami wywieziony do obozu prac przymusowych w Prowieniszkach (lit. *Pravieniškės*) koło Kowna[118]. Zwolniony z obozu H. Łowmiański wrócił do Wilna. Dzięki życzliwym osobom dostał pracę w archiwum miejskim, co pozwoliło mu z rodziną przetrwać ciężkie i głodne lata wojny[119].

W 1945 r. H. Łowmiański wyjechał z rodziną do Polski. Po krótkim pobycie w Łodzi na zaproszenie prof. Kazimierza Tymienieckiego, dziekana Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Poznańskiego, przeniósł się do Poznania, gdzie w sierpniu 1945 r. objął Katedrę Historii Europy Wschodniej, przemianowanej w 1951 r. na Katedrę Historii ZSRR. W tym samym roku został członkiem czynnym Polskiej Akademii Umiejętności, w 1952 roku członkiem korespondentem utworzonej wówczas Polskiej Akademii Nauk, zaś w 1956 roku członkiem rzeczywistym PAN. W latach 1957–1968

---

[116] *Akty cechów wileńskich*. Opracował Henryk Łowmiański, Maria Łowmiańska, Stanisław Kościałkowski, przedmową i skorowidzami opatrzył Jan Jurkiewicz, Poznań 2006.

[117] L. Zasztowt, *Materiały dotyczące tajnego nauczania w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1939–1946*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki" 1993, R. 38, nr 4, s. 75–79.

[118] H. Pasierbska, *Ponary. Największe miejsce kaźni koło Wilna (1941–1944)*, Warszawa 1993, s. 23–25, 46–53, 84; eadem, *Wileńskie Ponary*, Gdańsk 2004, s. 239–246. W nocy z 16 na 17 września 1943 r. gestapo i litewska policja aresztowała w Wilnie jako zakładników 100 osób spośród polskiej inteligencji. Gestapo skorzystało z list, sporządzonych przez organy litewskie jeszcze w latach 1939–1940 i później uzupełnianych nazwiskami tych Polaków, których Litwini uważali za wrogich sobie. Dziesięciu z nich, w tym profesorów USB Kazimierza Pelczara i Mieczysława Gutkowskiego, zamordowano w Ponarach, pozostałych, w tym H. Łowmiańskiego, wywieziono do obozu prac przymusowych w Prowieniszkach.

[119] J. Ochmański, *Henryk Łowmiański*, [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy...*, s. 393–394.

był dyrektorem Instytutu Historii na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu, który w niedługim czasie stał się ważnym ośrodkiem badań historycznych. Opublikował wiele prac, poświęconych wczesnemu średniowieczu polskiemu oraz genezie państw słowiańskich. Wychował grono wybitnych historyków. Zginął tragicznie 4 września 1984 r. w Poznaniu, potrącony przez tramwaj. Pochowany na cmentarzu w Rzgowie pod Łodzią obok żony Marii z Plackowskich Łowmiańskiej[120].

Obrubańska Maria Emilia, bibliotekarka, etatowa pracowniczka Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie. Ukończyła studia filologiczne na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie i kurs dla bibliotekarzy przy Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu. W latach 1924–1928 pracowała w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie[121]. Prowadziła kolejno dział czasopism, a następnie katalogów przedmiotowego i książkowego, jednocześnie zarządzając podręczną biblioteką biurową. Od 1 stycznia 1929 r. pracowała w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich, gdzie była najpierw kierownikiem katalogu alfabetycznego, następnie Referatu egzemplarza obowiązkowego regionalnego i Czytelni Głównej, a od roku 1937 objęła Dział akcesji (darów i nabytków). Ponadto opracowywała katalog działowy druków. Znała główne języki zachodnioeuropejskie i słowiańskie. Zdaniem kierownictwa, M. Obrubańska była pracowniczką wyjątkowo sumien-

---

[120] T. Wasilewski, *Henryk Łowmiański* (1898–1984), „Zapiski Historyczne” 1986, t. 51, nr 1, s. 191-193; J. Bardach, *Henryk Łowmiański jako badacz dziejów Litwy historycznej*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica”, t. 2, Poznań 1987, s. 3–31; J. Ochmański, *Henryk Łowmiański*, [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy...*, s. 394–405; *Profesor Henryk Łowmiański. Życie i dzieło*, red. Artur Kijas i Krzysztof Pietkiewicz, Poznań 1995; M. Kosman, *Z wileńskiej perspektywy. O Henryku Łowmiańskim jako badaczu dawnej Litwy*, [w:] *Kultura polityczna w Polsce*, t. 6, cz. 2: *Litwa w polskiej tradycji i kulturze politycznej*, Poznań 2006, s. 179–186; idem, *Historyk Litwy i słowiańskiej Europy (Henryk Łowmiański)*, [w:], M. Kosman, *Z polsko-litewskiej przeszłości: Studia i szkice*, Warszawa 2012, s. 155–162.

[121] *Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Departament Nauki i Szkół Wyższych do Rektoratu Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie* (o mianowaniu Marii Obrubańskiej pomocnicą bibliotekarza Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie w IX stopniu urzędników państwowych z dnia 1 lipca 1924 r.), Warszawa, dn. 4 kwietnia 1924 r., LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 581, s. 7.

ną, zamiłowaną w swym zawodzie, nigdy nieszczędzącą czasu na potrzeby biblioteki[122].

Pieciukiewicz Marian (1904–1983), etnograf, wychowanek Uniwersytetu Stefana Batorego, bibliotekarz w Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej i Państwowej Bibliotece im. Wróblewskich w Wilnie. Urodził się 24 września 1904 r. we wsi Ciecierki w powiecie brasławskim w wielodzietnej rodzinie małorolnego chłopa. Naukę rozpoczął najpierw w domu pod nadzorem ciotki Pauliny, która go uczyła czytać z polskiego modlitewnika. W roku szkolnym 1914/1915 uczęszczał do rosyjskiej szkoły ludowej w Szawlanach. Z nadejściem Niemców szkoła została zamknięta i na parę lat Marian przerwał naukę. W latach 1917–1919 uczęszczał do ludowych szkółek, organizowanych przez miejscowych księży lub ziemian. W czasie wojny polsko-bolszewickiej zajęcia w szkółkach ludowych zostały przerwane. Marian jakiś czas praktykował u kowala, potem przez rok nauczał dzieci w nowo powstałej szkole w Ciecierkach. Po wejściu zachodniej części ziem białoruskich w skład państwa polskiego, próbował dostać się do polskiego gimnazjum najpierw w Dziśnie, potem w Wilnie, ale zawalił egzaminy wstępne z braku odpowiedniego przygotowania. Z nauki jednak nie zrezygnował i za pomocą księdza Białorusina Adama Stankiewicza w 1922 r. wstąpił do gimnazjum białoruskiego w Wilnie[123]. Po ukończeniu gimnazjum w 1927 r. został powołany do służby wojskowej i skierowany na naukę do szkoły (Podchorążówki Rezerwy 5 w Cieszynie), jednak w niedługim czasie został stamtąd wydalony za rozpowszechnienie nielegalnej literatury. Służbę w Wojsku Polskim zakończył jako zwykły szeregowiec[124].

Po zwolnieniu z wojska M. Pieciukiewicz zamierzał przedostać się do Białoruskiej SRR, ale za poradą księdza A. Stankiewicza zrezygnował z tego zamiaru, poduczył się na kursach dokształcających, zdał maturalne egzaminy państwowe i w 1929 r. rozpoczął studia na Wydziale Humanistycznym

[122] *Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do Pani Marii Obrubańskiej* (o mianowaniu Marii Obrubańskiej z dniem 1 stycznia 1929 roku urzędniczką Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie w IX stopniu służbowym), Warszawa, dn. 20 grudnia 1928 r., LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 581; *Zaświadczenie* kierownictwa Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, wydane Marii Obrubańskiej, Wilno, dn. 17 września 1939 r., LMAVB, RS, f. 75-59/1, s. 1.

[123] М. Пецюкевіч, *У пошуках зачараваных скарбаў*, Вільня, 1998, s. 13–55.

[124] Ibidem, s. 56–98.

Uniwersytetu Stefana Batorego. Studiował historię i etnografię oraz slawistykę jako przedmiot poboczny. Czas nauki na uniwersytecie wydłużył się do 1938 r., gdyż nie mając innych środków, w czasie studiów musiał pracować zarobkowo[125].

W latach 1930–1932 pracował w bibliotece Instytutu Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej (posadę tę dostał za pośrednictwem Cezarii Baudouin de Courtenay-Ehrenkreutzowej i Stefana Ehrenkreutza), od roku 1933 – w Państwowej Bibliotece im. Wróblewskich, gdzie mu powierzono kierownictwo działu literatury sowieckiej. Został też sekretarzem Komisji Zakupów Bibliotecznych, prowadzonych przez Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej, zajmował się gromadzeniem materiałów bibliograficznych z zakresu bieżącej bibliografii sowieckiej w językach białoruskim i ukraińskim[126].

M. Pieciukiewicz czynnie uczestniczył w białoruskim ruchu kulturowym, zakładał koła Białoruskiego Instytutu Gospodarki i Kultury, współpracował z białoruskimi wydawnictwami „Belaruskaja Krynica", „Šliach Moladzi", „Niva". Na łamach tych i innych białoruskich wydawnictw publikował prace o ludowych obrzędach, białoruskich działaczach kultury itp. Mając dostęp do zakazanej literatury sowieckiej, udostępniał ją potajemnie narodowym i komunistycznym działaczom białoruskim, z którymi miał bliskie kontakty, chociaż sam komunistą nie był i mówił o sobie, że jest „białoruskim endekiem"[127].

Na początku drugiej wojny światowej M. Pieciukiewicz pozostał w Wilnie. Po zajęciu Wilna przez sowietów został dyrektorem Biblioteki im. Wróblewskich (22 września, według innych źródeł 18 września, 1939), działał w związku zawodowym pracowników kultury, z polecenia nowych władz zajmował się pracą propagandową. Po oddaniu Wilna Republice Litewskiej M. Pieciukiewicz został zwolniony ze stanowiska dyrektora (4 listopada 1939), ale pozostał, by pracować nadal w charakterze bibliotekarza. Po

---

125 М. Пецюкевіч, *У пошуках зачараваных скарбаў...*, s. 99–101; *Biogramy i autobiogramy studentów.* Redakcja naukowa i opracowanie Kazimierza Puchowskiego, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków 1996, s. 382.

126 *Zaświadczenie* o pracy Mariana Pieciukiewicza w Państwowej Bibliotece im. Wróblewskich wydane dn. 4 listopada 1939 r. w Wilnie, LMAVB, RS, f. 75, b. 59/9, s. 606.

127 М. Пецюкевіч, *У пошуках зачараваных скарбаў...*, s. 101–130.

ogłoszeniu władzy sowieckiej na Litwie był mianowany (29 października 1940) kierownikiem Białoruskiego Muzeum im. Jana Łuckiewicza i na tym stanowisku pracował do wybuchu wojny niemiecko-sowieckiej[128].

W czasie okupacji niemieckiej M. Pieciukiewicz z polecenia Białoruskiego Komitetu Narodowego prowadził w Wilnie kursy nauczycielskie dla Białorusinów, wykładał język białoruski i literaturę, był inspektorem szkolnym na Oszmianszczyźnie, gdzie zamiast likwidowanych szkół polskich pospiesznie zakładano szkoły białoruskie i litewskie. W latach 1942–1944 wykładał język białoruski w ewakuowanym z Mohylewa do Nowej Wilejki Instytucie Medycznym. W lipcu 1944 r., kiedy wielu wykładowców i słuchaczy Instytutu Medycznego wyjechało razem z odstępującymi Niemcami na Zachód, M. Pieciukiewicz pozostał na Litwie i ukrył się z rodziną u swego teścia Bolesława Łabanowskiego na wsi pod Niemenczynem. Na początku 1945 r. został aresztowany razem z żoną Aldoną i więziony na Łukiszkach w Wilnie. Po przesłuchaniu sam Pieciukiewicz został zwolniony, a jego żona Polka zesłana do Workuty[129].

Po zwolnieniu z więzienia M. Pieciukiewicz ponownie znalazł przytułek u rodziny żony. Jednak wiosną 1949 r. został po raz drugi aresztowany i zesłany z całą rodziną (żoną Aldoną, która niedługo przedtem wróciła z Workuty oraz małoletnimi córkami Mirosławą i Marylą) na Syberię. Na zesłaniu pracował z żoną w kołchozie im. Żdanowa w Krasnojarskim kraju. W roku 1952 znowu był aresztowany i osądzony na 25 lat pozbawienia wolności. Karę odbywał w sowieckim lagrze w Workucie, gdzie, jak sam pisał, stracił zdrowie i wyżył tylko dzięki poświęceniu żony, która przebywając na zesłaniu, ale poza lagrem, ciężko pracowała, żeby zapewnić niezbędne środki do życia sobie, córkom i mężowi[130].

Po zwolnieniu z obozu w 1956 r. wyjechał do Polski, gdzie już przebywała wcześniej zwolniona żona z córkami. Osiadł w Toruniu, pracował w charakterze bibliotekarza i kustosza w Muzeum Etnograficznym. Badał kulturę ludową Kujaw, Kaszub i Białostocczyzny, publikował prace etnograficzne. Napisał w języku białoruskim książkę autobiograficzną *У пошуках зачарованных скарбау (W poszukiwaniu zaczarowanych skarbów)*, która

---

[128] Ibidem, s. 113–125.

[129] Ibidem, s. 132–149.

[130] Ibidem, s. 152–175.

była wydana dopiero w 1998 r. w Wilnie. W 1970 r. odszedł na emeryturę. Zmarł 25 września 1983 r. w Toruniu[131].

Piłsudski Jan (1876–1950), prawnik, działacz polityczny i społeczny, młodszy brat Józefa Piłsudskiego. Urodził się 15 stycznia 1876 r. w Wilnie w wielodzietnej rodzinie ziemianina Józefa Wincentego Piłsudskiego i Marii z Bilewiczów. Naukę pobierał w I gimnazjum męskim w Wilnie i w Lipawie (łot. *Liepāja*, lit. *Liepoja*, rus. *Либава*), gdzie w 1895 r. uzyskał maturę. W latach 1895–1897 studiował na Wydziale Fizyko-Matematycznym uniwersytetu w Moskwie, z którego został usunięty za udział w polskiej organizacji studenckiej. Wrócił do Wilna i pracował w Banku Ziemskim. Po trzech latach podjął studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Kazaniu, które ukończył w 1904 r. Po studiach pracował jako adwokat w Wilnie. W latach 1909–1915 wchodził do Zarządu Miasta Wilna.

W latach pierwszej wojny światowej i w okresie międzywojennym brał czynny udział w życiu politycznym. W latach 1915–1916 wchodził do Komitetu Obywatelskiego, później do Tymczasowej Komisji Rządzącej, był komisarzem miasta Wilna. W 1919 r. opuścił pod naporem Armii Czerwonej Wilno i przeniósł się do Warszawy, gdzie pracował jako urzędnik w Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej. W 1920 r. wrócił do Wilna, pracował w sądownictwie. Był posłem na Sejm Wileński 1922, w latach 1928–1931 posłem na Sejm Rzeczypospolitej Polskiej, w latach 1930–1931 wicemarszałkiem Sejmu, w latach 1931–1932 ministrem skarbu, w latach 1932–1937 wiceprezesem Banku Polskiego[132].

Pomimo zajętości w pracy zawodowej i politycznej Jan Piłsudski czynnie uczestniczył w działalności towarzystw wileńskich. Był członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk, zapisał temu towarzystwu swą posiadłość o obszarze 6 ha 973 m^2 z budynkami położoną na przedmieściu Wilna – Markucie. Akt darowizny oszacowanej na 50 tys. złotych sporządzono 18 czerwca

---

[131] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej: drukarnie, wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czasopisma XVI w. – 1945 r.* Opracował M. Jackiewicz, Bydgoszcz 2008, s. 236; M. Пецюкевіч, *У пошуках зачараваных скарбаў...*, s. 7.

[132] Z. Landau, *Piłsudski Jan (1876–1950), prawnik, wicemarszałek Sejmu, minister skarbu, wiceprezes Banku Polskiego*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 26, Warszawa i in. 1981, s. 310–311; P. Dąbrowski, *Narodowa Demokracja w życiu politycznym Wilna 1914–1918*, [w:] *Kultura polityczna w Polsce*, t. 6, część 2: *Litwa w polskiej tradycji i kulturze politycznej*, Poznań 2006, s. 168–170.

1938 r. przed notariuszem Janem Buyko. W dowód wdzięczności za tak hojny dar walne zgromadzenie doroczne TPN w dniu 23 kwietnia 1938 r. na wniosek zarządu nadało Janowi Piłsudskiemu tytuł członka protektora[133]. Był również członkiem Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich, Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich (wchodził do komitetu i pełnił obowiązki skarbnika), założycielem i członkiem Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich[134].

Po zajęciu Wilna przez Armię Czerwoną Jan Piłsudski w Wilnie został aresztowany (1 października 1939) i wywieziony do Moskwy, gdzie był więziony na Łubiance i w Butyrkach. Uwolniony w wyniku układu Sikorski-Majski jesienią 1941 wyjechał do Anglii. Brał udział w pracy organizacji polonijnych, był członkiem Rady Naczelnej Ziem Północno-Wschodnich, Instytutu Najnowszej Historii Polski im. Józefa Piłsudskiego i Ligi Niepodległościowej. Zmarł 21 grudnia 1950 na zawał serca[135].

Przyłuska Anna, pracowniczka etatowa Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie. Miała wykształcenie średnie i specjalne handlowe oraz zdany w 1923 roku egzamin bibliotekarski w Ministerstwie WR i OP w Warszawie. W Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich pracowała od 1 października 1932 roku. Prowadziła dział książek oraz dział dubletów, miała powierzone szkolenie praktykantów. Ponadto od 15 sierpnia 1939 roku pełniła zastępczo obowiązki sekretarki i księgowej biblioteki. Zdaniem kierownictwa biblioteki A. Przyłuska odznaczała się systematycznością w swej indywidualnej pracy, a także umiejętnością organizowania pracy

133 *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1937*, Wilno 1938, s. 4–5; *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1938*, Wilno 1939, s. 4–5.

134 *Dziennik [Komitetu Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich] z dnia 15 grudnia 1915 r.*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 14; *Dziennik [Komitetu Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich] z dnia 2 stycznia 1916 r.*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 13; *Dziennik [Komitetu Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich] z dnia 13 grudnia 1917* r., LMAVB, RS, f. 75–8, s. 15; *Do Starostwa Grodzkiego* [Dane o składzie osobowym Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w latach 1922–1938], LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1515, s. 1, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 27, 30, 31, 32; *Lista członków założycieli Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 9, s. 3; *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, LMAVB, RS, f. 75–21, s. 118–120.

135 Z. Landau, *Piłsudski Jan (1876–1950)...*, s. 311.

w większym zespole, dlatego powierzono jej opiekę nad szkoleniem praktykantów. Na stanowisku zastępcy sekretarza wykazała również zdolności administracyjne[136]. Ponadto czynnie działała w Towarzystwie Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, wchodziła do zarządu towarzystwa i pełniła obowiązki skarbniczki[137].

Rodziewiczówna Irena, wolontariuszka Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich. Posiadała wykształcenie średnie i kurs biblioteczny, ukończony przy Uniwersytecie Warszawskim w 1929 r. Praktykę bibliotekarską rozpoczęła w Warszawie i kontynuowała w Bibliotece Uniwersyteckiej i Bibliotece im. Tomasza Zana w Wilnie. W Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich pracowała od 1935 r. w charakterze płatnej wolontariuszki. Przydzielona do Działu Zbiorów Specjalnych zajęta była w miarę potrzeby przy katalogowaniu i porządkowaniu starych druków, map, rycin, nut i rękopisów, opracowała także literaturę muzealnego działu masonerii. Posiadała dobrą znajomość języków nowożytnych i łaciny, orientowała się w języku cerkiewno-słowiańskim[138].

Romer-Ochenkowska Helena (1875–1947), literatka, dziennikarka, działaczka społeczna. Urodziła się 21 lipca w Wilnie w rodzinie ziemianina, znanego malarza i rzeźbiarza Alfreda Römera (1832–1897) oraz Wandy z Sulistrowskich. Naukę początkowo Helena pobierała w domu, potem wyjechała na pensję panny Łucji Żeleszkiewicz do Krakowa. Po zakończeniu nauki w 1895 r. wróciła do rodzinnego Karolinowa w powiecie święciańskim, gdzie zaangażowała się do pracy społecznej: brała udział w zakładaniu tajnych bibliotek obiegowych, szkółek ludowych, czytelni, teatrzyków.

---

[136] *Zaświadczenie* kierownictwa Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, wydane Annie Przyłuskiej, Wilno, dn. 17 września 1939 r., LMAVB, RS, f. 75–59/9, s. 603.

[137] *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, 1938 r., LMAVB, RS, f. 75–21, s. 118–120; *Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie za okres czasu od listopada 1936 r. do 31 stycznia 1937 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 11, s. 3–6; *Pismo Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich do Starostwa Grodzkiego w Wilnie*, Wilno, dn. 13 maja 1939 r., LMAVB, RS, f. 75–21, s. 80–82.

[138] *Zaświadczenie* kierownictwa Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, wydane Irenie Rodziewiczównie, Wilno, dn. 17 września 1939 r., LMAVB, RS, f. 75–59/9, s. 580.

Jej małżeństwo, zawarte w 1904 r. z historykiem sztuki i muzeologiem Henrykiem Ochenkowskim (1872–1925), okazało się krótkotrwałe[139]. Po separacji z mężem Helena wyjechała na studia do Francji, studiowała w szkole Ecole des Hautes Science Sociales, którą skończyła w 1909 r.[140]

Po powrocie z zagranicy H. Romer-Ochenkowska osiadła w Wilnie. Zajmowała się pracą literacką, publicystyczną i oświatową, współpracowała z gazetą „Kurier Litewski", opracowała do użytku tajnych szkół polskich podręcznik *Co jest na niebie i ziemi? Początkowa nauka geografii z obrazkami*[141], wydała pierwsze swe utwory literackie[142].

Wybuch pierwszej wojny światowej, który zastał Romer-Ochenkowską w Karolinowie, spowodował wiele trudności życiowych, ale rozbudził też nadzieje uzyskania niepodległości. Oglądając latem 1915 r. cofające się wojsko rosyjskie, Helena odnotowała w pamiętniku: „Więc oto przeżyłam chwilę dziejową. Panowanie rosyjskie skończone na tych ziemiach. Ogarnia mnie dziwne wrażenie, nikną drobiazgi otaczające, straty i tym podobne przykrości. Odrywam się od tych rzeczy zupełnie, jestem w przestrzeni wieków, znów tędy idzie wojna o Polskę, znów na północno-wschód ciągną obce szeregi, znów jak 102 lata temu zmagają się potęgi całej Europy, a stawka to my..."[143]. Jednak droga do niepodległości była jeszcze długa. Ziemia Wileńska musiała przeżyć ciężką okupacją niemiecką, a potem okres walk z Rosją Sowiecką. Majątek Römerów w Karolinowie był zajęty i ograbiony przez Niemców. „W całym dworze roi się od żołnierzy, każdy

---

[139] *Pamiętnik Heleny Romer-Ochenkowskiej*, z. 1, LMAVB, RS, f. 138–2199, s. 1–34; E. Romer, *Livonijos ir Lietuvos Römerių giminės istorija = Monografia rodu Römerów na Inflantach i Litwie*, parengė Jolanta Širkaitė, iš lenkų kalbos vertė Tamara Bairašauskaitė, Jolanta Širkaitė, Vilnius 2009, s. 422–423; A. Biernacki, *Romer-Ochenkowska Helena*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław i in., 1988/1989, t. 31, s. 661–162; *Romer-Ochenkowska Helena*, [w:] *Encyklopedia Ziemi-Wileńskiej*, t. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*, Bydgoszcz 2002, s. 334; J. Hernik Spalińska, *Nemylima. Apie Eleną Römerytę-Ochenkowską*, [w:] *Römeriai Lietuvoje XVII–XX a.*, Vilnius 2008, s. 133–138.

[140] *Odpis dyplomu szkoły Ecole des Hautes Science Sociales, wydany Helene Romer-Ochenkowskiej 8 czerwca 1909 r.*, LMAVB, RS, f. 138–2212, s. 1.

[141] H. Romer-Ochenkowska, *Co jest na niebie i ziemi? Początkowa nauka geografii z obrazkami*, Wilno 1907.

[142] H. Romer-Ochenkowska, *Majaki. Powieść*, Warszawa 1911; eadem, *Noc świętojańska. Siostry. Czary w lesie*, Wilno 1913.

[143] H. Romer-Ochenkowska, *Wojna – Karolinów – Ziemia Wileńska. Wspomnienia o I wojnie światowej*, LMAVB, RS, f. 138–2179, s. 21.

coś ciągnie, rwą słomę, niemłócony owies, gospodarzą i zalegają wszystkie budynki" – pisała Helena o zajęciu Karolinowa przez Niemców w 1915 r.[144]

Mimo różnego rodzaju trudności czasu wojennego H. Romer-Ochenkowska kontynuowała pracę oświatową i literacką. W latach 1915–1916 wykładała w Wilnie na kursach dla dorosłych historię Polski, a na Uniwersytecie Ludowym im. Adama Mickiewicza język polski, w latach 1916–1917 przebywała w Warszawie, pracowała w Kole Polek, pisała do „Tygodnika Ilustrowanego", „Świata", Bluszczu" i innych wydawnictw warszawskich, organizowała kolportaż książek szkolnych do Wilna, współpracowała z Komitetem Obrony Kresów Wschodnich, pomagała młodzieży wileńskiej przedostać się do Legionów Polskich. Późną jesienią 1917 r. wróciła do Karolinowa, gdzie organizowała szkoły polskie, biblioteki, pomoc sanitarną i żywnościową dla miejscowej ludności[145].

W 1920 r. H. Romer-Ochenkowska zamieszkała na stałe w Wilnie. Pracowała w redakcji gazet „Nasz Kraj", „Gazeta Krajowa", „Słowo". W 1925 r. przeszła do „Kuriera Wileńskiego". Posyłała artykuły też do innych gazet i czasopism[146]. Brała czynny udział w życiu społecznym i kulturalnym Wilna. Była członkinią Związku Zawodowego Literatów Polskich w Wilnie, Syndykatu Dziennikarzy Wileńskich, Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich[147]. Nie zarzuciła także pracy literackiej, pisała opowiadania regionalne, popularne utwory dla teatrów amatorskich i teatrzyków dla dzieci[148]. Za zasługi

---

[144] Ibidem, s. 28.

[145] A. Biernacki, *Romer-Ochenkowska Helena...*, s. 661–162; E. Romer, *Livonijos ir Lietuvos Römerių giminės istorija = Monografia rodu Römerów na Inflantach i Litwie...*, s. 423; H. Romer-Ochenkowska, *Krótka historia oświaty na Litwie i Białej Rusi*, Warszawa 1919 (Biblioteka Komitetu Obrony Kresów Wschodnich); eadem, *Historia dwu obrazów: Częstochowa – Ostra Brama*, Warszawa 1919 (Biblioteka Komitetu Obrony Kresów Wschodnich).

[146] E. Romer, *Livonijos ir Lietuvos Römerių giminės istorija=Monografia rodu Römerów na Inflantach i Litwie...*, s. 423–424.

[147] *Pamiętnik Heleny Romer-Ochenkowskiej*, z. 2. Wilno, 1919–1927; z. 3a, Wilno, 1936–1939; z. 3d, Wilno, 1928–1933; z. 4d, Wilno 1934–1935, LMAVB, RS, f. 138–2199; J. Hernik Spalińska, *Nemylima. Apie Eleną Römerytę-Ochenkowską...*, s. 139–142.

[148] H. Romer-Ochenkowska, *Swoi ludzie*, Wilno 1922; eadem, *Książka o nich*, Wilno 1922; eadem, *Rezurekcja wileńska w 1919 (Zdobycie Wilna)*, Wilno 1929 (Scena Wileńska, nr 4); eadem, *Rok 63 na Litwie* (Scena Wileńska), Wilno 1934; eadem, *Rozbity garnek czyli czary w lesie. Obrazek w czterech odsłonach wierszem* (Teatrzyk Wileński, nr 24), Wil-

na niwie pracy społecznej i oświatowej w 1929 r. została odznaczona Krzyżem Oficerskim orderu „Polonia Restituta". W 1931 r. w Wilnie uroczyście obchodzono 25-lecie jej pracy publicystyczno-literackiej[149].

H. Romer-Ochenkowska posiadała niemałe zbiory książek, pamiątek i dzieł sztuki, w tym obrazy ojca Alfreda Römera i innych malarzy ze swej rodziny. Część zbiorów w okresie międzywojennym podarowała Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich[150].

Okres drugiej wojny światowej H. Romer-Ochenkowska spędziła na Wileńszczyźnie i w samym Wilnie. W pierwszym roku wojny razem z innymi pozostałymi w Wilnie członkami Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich podejmowała starania, żeby zachować zbiory zgromadzone w bibliotece[151]. W tejże bibliotece na początku wojny złożyła pozostałą część posiadanych przez siebie pamiątek, zbiorów sztuki i książek, uważając, że w bibliotece będzie bezpieczniej. Przechowywano je w osobnych pokojach razem z innymi zbiorami rodziny Römerów[152].

W 1945 r. niemłoda i schorowana H. Romer-Ochenkowska zadecydowała się wyjechać do Polski w jej nowych granicach. Przed wyjazdem, będąc w trudnym położeniu materialnym (po ogłoszeniu na Litwie władzy sowieckiej jej majątek Karolinowo został znacjonalizowany), zebrała złożone w Bibliotece Akademii Nauk Litewskiej SRR (byłej Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich) swoje książki (ok. 400 tomów), część rękopisów, jakieś

no 1936; eadem, *Betlejka wileńska* (Teatrzyk Wileński), Wilno 1937; eadem, *Lepszy wróbel w ręku niż cietrzew na sęku: Obrazek na Wielkanoc* (Teatr Amatorski), Wilno 1938.

149 H. Romer-Ochenkowska, *Mój jubileusz 25-letni [pracy publicystyczno-literackiej]*, LMAVB, RS, f. 138-2207, s. 1–10; *XXV-lecie pracy publicystyczno-literackiej Heleny Romer-Ochenkowskiej. 21.I.1906–21.I.1931*, LMAVB, RS, f. 138–2207, s. 237; *Echa obchodu 25-letniego jubileuszu pracy p. Heleny Romer-Ochenkowskiej*, LMAVB, RS, f. 138 –2207, s. 238.

150 *Dary p. Heleny Romer-Ochenkowskiej do depozytu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich z dn. 7 września 1935 r.*, LMAVB, RS, f. 75–138, s. 41; *Do kierownictwa Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie* [Spis darów H. Romer-Ochenkowskej], Wilno, dn. 17 czerwca 1937 r., LMAVB, RS, f. 75–245.

151 *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w Wilnie do Ministerstwa Oświaty na ręce Pana Pełnomocnika w Wilnie*, Wilno, 20 listopada 1939 r., LMAVB, RS, f. 75, b. 22/1, s. 4–6; *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich do Litewskiego Ministerstwa Oświaty Departamentu Kultury*, Wilno, dn. 17 stycznia 1940 r.; LMAVB, RS, f. 75–22/1, s. 7–8.

152 *Pranešimas apie Valstybinę Vrublevskių vardo Biblioteką Vilniuje*, Vilnius 1939, gruodžio mėn. 15 d., LMAVB, RS, f. 75–242, s. 3–4.

wycinki z gazet i czasopism. Książki sprzedała, a rękopisy i poszczególne pamiątki zebrała ze sobą. Resztę zbiorów pozostawiła w Bibliotece Akademii Nauk Litewskiej SRR[153]. W Polsce H. Romer-Ochenkowska zamieszkała w Toruniu i tam zmarła 26 marca 1947 r.[154]

Rygiel Stefan Henryk (1887–1945), bibliotekarz, pierwszy kierownik Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie. Urodził się w Warszawie. Studiował na uniwersytetach w Krakowie i Berlinie, gdzie w 1913 r. otrzymał stopień doktora filozofii. Po wojnie polsko-bolszewickiej był delegowany do Moskwy w sprawie rewindykacji polskich zbiorów bibliotecznych wywiezionych do Rosji. W latach 1924–1929 zajmował stanowisko dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, w latach 1929–1936 dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie[155]. Jednocześnie od 1 lutego 1926 r. do 9 kwietnia 1932 r. kierował Biblioteką Państwową im. Wróblewskich w Wilnie[156]. Czynnie uczestniczył w działalności towarzystw wileńskich, był prezesem Koła Związku Bibliotekarzy Polskich w Wilnie, członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, publikował prace o bibliotekach wileńskich i dziejach wydawnictwa w Wilnie[157].

W czasie okupacji niemieckiej pracował nad encyklopedią Warszawy. W 1944 r. został przez Niemców aresztowany i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Bergen Belsen, gdzie zmarł w lutym 1945 r.[158]

---

[153] *Pamiętnik Heleny Romer-Ochenkowskiej*, z. 1, LMAVB, RS, f. 138–2199, s. 37–38.

[154] A. Biernacki, *Romer-Ochenkowska Helena...*, s. 662.

[155] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej...*, s. 259–260

[156] *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie w 1926 r.*, Wilno, 22 grudnia 1926 r., LMAVB, RS, f. 75–11/1, s. 1; *Akt przekazania i przejęcia Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w dniu 9 kwietnia 1932 r.*, LMAVB, RS, f. 75–22/3, s. 193.

[157] S. Rygiel, *Sprawa zwrotu mienia kulturalnego Wileńszczyzny z Rosji*, „Ateneum Wileńskie" 1924, t. 2, z. 5–8, s. 159–182; idem, *Estraicher a Wilno*, Wilno 1928 (Wydawnictwa Wileńskiego Koła Bibliotekarzy Polskich, nr 4); idem, *Czarodziejska moc książki*, Wilno 1928; idem, *Polskie czasopiśmiennictwo wileńskie w roku 1928*, Wilno 1928 (Wydawnictwa Biblioteki Publicznej Uniwersyteckiej w Wilnie, nr 5); idem, *Biblioteka Publiczna obecnie Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie w latach 1919–1927*, Wilno 1928; S. Rygiel, H. Drège, *Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie 1912–1931*, Wilno 1934, 23 s. (Odbitka z: „Ateneum Wileńskie", 1934, t. 9).

[158] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej...*, s. 259–260.

Sadkowski Stanisław (1886–1929), adwokat, działacz społeczny, przybrany syn Tadeusza Wróblewskiego. Urodził się 14 grudnia 1886 r. na ówczesnym przedmieściu Wilna Kominy w wielodzietnej rodzinie robotnika kolejowego Antoniego i Michaliny z Kaczałowskich. W dn. 26 grudnia tegoż roku został ochrzczony w parafialnym kościele Wszystkich Świętych w Wilnie. Rodzice Sadkowskiego pochodzili z włości Rudomino[159]. Naukę Stanisław rozpoczął na tajnych kompletach, organizowanych przez polskich działaczy oświatowych. Wcześnie osierocony przez ojca Antoniego (zm. 1893) i matkę Michalinę (zm. 1902) Stanisław został wzięty na wychowanie przez znanego adwokata i działacza społecznego Tadeusza Wróblewskiego[160]. Opiekun, widząc zdolności chłopca, które ten przejawił uczęszczając na tajne komplety, zapewnił mu kształcenie w domu, potem posłał do szkoły realnej w Wilnie, a po jej ukończeniu w 1908 r. na studia prawnicze do Petersburga[161]. Podjął on także starania u władz o zezwolenie na usynowienie wychowanka, co nie było łatwe z powodu różnej przynależności stanowej rodowitego szlachcica Wróblewskiego i pochodzącego ze stanu włościańskiego Sadkowskiego. Dopiero za otrzymaniem zezwolenia samego cesarza Wileński Sąd Okręgowy na otwartym posiedzeniu dn. 17 lipca 1908 r. postanowił „włościanina Stanisława Sadkowskiego syna Antoniego, urodzonego 14 grudnia 1886 roku, uznać adoptowanym synem szlachcica

[159] *Посемейный список № 182 на крестьянина дер. Воскресенской Станислава Антоновича Садковского*, LMAVB, RS, f. 75–113, s. 2, 3; *Wypis metryki chrztu Stanisława Sadkowskiego sporządzony 19 stycznia 1908 r. w jęz. rosyjskim*, [w:] *W Wilnie i Krakowie: Wspomnienia o hrm. dr Danucie Sadkowskiej*, red. Barbara Morawska-Nowak, Kraków 2007, s. 144.

[160] *Выпись метрики из подлинной книги Виленского РК Св. Иоанна костела о умерших за 1893 год, записанной на странице 85 под № 337*, Вильна, 21 июня 1893 г. (metryka zgonu Antoniego Sadkowskiego zm.15 czerwca 1893), LMAVB, RS, f. 75–113, s. 1; *Выпись метрики из книги Виленского Св. Иоанна костела, хранящейся в архиве Виленской Римско-Католической Духовной Консистории, записанной на странице 493, № 981*, Вильна, 20.04.1911 г. (metryka zgonu Michaliny Sadkowskiej zm. 14 listopada 1902 w Wilnie), LMAVB, RS, f. 75–113, s. 4.

[161] *Ведомость об успехах, приложении, внимании и поведении ученика 6 класс осн. отделения Виленского реального училища Станислава Садковского за 1905/1906 учебный год*, LMAVB, RS, f. 75–113, s. 5; *Срочная ведомость об успехах, приложении и поведении ученика 7 класс частного реального училища с правами для учащихся А.С. Черняева Станислава Садковского за 1907/1908 учебный год, LMAVB*, RS, f. 75–113, s. 8.

Tadeusza Wróblewskiego syna Eustachego"[162]. Został on także zaliczony do stanu honorowych obywateli (*личный почетный гражданин*), którzy w carskiej Rosji korzystali z niektórych przywilejów, m.in. nie można było stosować wobec nich kary cielesnej. Opiekun zabiegał u władz najwyższych w Petersburgu również o nadanie wychowankowi szlachectwa i nazwiska „Wróblewski", ale tej sprawy nie rozstrzygnięto do wybuchu rewolucji bolszewickiej, a później stała się ona nieaktualną[163].

W roku 1911 za udział w protestach studenckich S. Sadkowski był wydalony z uniwersytetu, musiał opuścić Petersburg i wrócił do Wilna, gdzie został nad nim ustalony nadzór policyjny[164]. Później jednak zezwolono mu wrócić na studia, które zakończył w 1914 r. Praktykę adwokacką odbywał w Wilnie u adwokata Stanisława Bagińskiego. Po wybuchu wojny Sadkowski przez rok pozostawał w Wilnie, latem 1915 r. przed nadejściem Niemców ewakuował się do Rosji. Jego opiekun pozostał w Wilnie, obawiając się o los swych zbiorów bibliotecznych. Sadkowski w latach wojny mieszkał w Moskwie i Homlu, pracował w zarządzie kolejowym jako radca prawny. W 1915 r. poślubił w Moskwie wdowę Zofię z Erdmanów Goldnerową, nauczycielkę w prywatnej szkole polskiej. W 1917 r. Sadkowskim urodziła się córka Danuta. Po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej Sadkowscy z córeczką wrócili do Wilna[165].

---

[162] *В Виленский Окружной Суд, прошение дворянина Фадея Евстафовича Врублевского жив. в г. Вильне по Дворцовой ул., в д. № 9*, Вильна, 3 июля 1908 (prośba T. Wróblewskiego, by uznać Stanisława Sadkowskiego jego synem adoptowanym), LMAVB, RS, f. 75–113, s. 10; *Виленский Окружной Суд. Определение о усыновлении (копия)*, 18 июля 1908 г., LMAVB, RS, f. 75–113, s. 11.

[163] *Канцелярия Его Императорского Величества по принятию прошений. Отделение I. Стол I. Виленскому Губернатору по прошению потомственного дворянина Фадея Врублевского об устройстве участи его воспитанника [Станислава Садковского], 12 марта 1911 г.*, LMAVB, RS, f. 75–113, s. 15; *Справка Канцелярии Его Императорского Величества по принятию прошений по находящимся с марта 1911 г. в производстве I отделения прошению потомственного дворянина Фадея Врублевского об устройстве участи его воспитанника Станислава Садковского*, июнь 1911 г., LMAVB, RS, f. 75–113, s. 14, 16.

[164] *Сведения о состоящем под негласным надзором полиции Станиславе Антоновиче Садковском*, LMAVB, RS, f. 75–113, s. 17; *Виленский Губернатор Виленскому Полицмейстеру. Поручение установить за С. А. Садковским наблюдение полиции (Секретно)*, Вильна, 19 февраля 1911 г., LMAVB, RS, f. 75–113, s. 19.

[165] *W Wilnie i Krakowie. Wspomnienia o hrm. dr Danucie Sadkowskiej*, red. Barbara Morawska-Nowak, Kraków 2007, s. 8–22.

W Wilnie S. Sadkowski zajmował się praktyką adwokacką. Jednoczesnie czynnie uczestniczył w działalności społecznej. Wchodził do Wileńskiej Rady Adwokackiej, był radcą prawnym Kasy Chorych w Wilnie i Związku Zawodowego Pracowników Samochodowych Ziemi Wileńskiej, członkiem Towarzystwa Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, potem Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, wchodził w skład Komitetu tego ostatniego i pełnił obowiązki sekretarza[166].

Zmarł 23 sierpnia 1929 r. w Truskawcu, gdzie przebywał na leczeniu. Pochowany w Wilnie na Rossie nieopodal swego opiekuna T. Wróblewskiego[167]. Córka Danuta i żona Zofia w 1945 r. wyjechały do Polski, mieszkały najpierw w Opolu, potem w Krakowie[168].

Sławińska Irena Zofia (ur. 30 sierpnia 1913 r. w Wilnie, zm. 18 stycznia 2004 r. w Warszawie), absolwentka Uniwersytetu Stefana Batorego, teatrolog, historyk i teoretyk literatury. Urodziła się w Wilnie, w rodzinie inż. Seweryna Sławińskiego i Heleny z Kurnatowskich. W 1930 r. ukończyła Gimnazjum im. Elizy Orzeszkowej, następnie studiowała polonistykę i romanistykę na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie. Odbywała praktykę w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich. W latach 1937–1938 pracowała jako nauczycielka w szkołach średnich w Wilnie. W roku 1938 ze stypendium Funduszu Kultury Narodowej wyjechała do Paryża, gdzie kontynuowała studia na Sorbonie. W czasie drugiej wojny światowej, podczas pierwszej okupacji radzieckiej, kontynuowała pracę nauczycielską w szkołach kowieńskich i wileńskich; po wkroczeniu Niemców pracowała fizycz-

---

[166] *Алфавитный список действительных членов общества «Библиотека имени Евстафия и Эмилии Врублевских» 1913 г.* LMAVB, RS, f. 75–122; *Do Starostwa Grodzkiego [Dane o składzie osobowym Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w latach 1922–1938]*, LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1515.

[167] *Ś. p. Stanisław Sadkowski adwokat zmarł w Truskawcu w dniu 23 sierpnia r. b.*, „Kurier Wileński" 1929, nr 193 (1538), 25 sierpnia, s. 1; *Z karty żałobnej. Sprowadzenie zwłok ś.p. adwokata Stanisława Sadkowskiego*, „Kurier Wileński" 1929, nr 194 (1539), 27 sierpnia, s. 3; Ś. p. *Stanisław Sadkowski adwokat*, „Kurier Wileński" 1929, nr 196 (1541), 29 sierpnia, s. 1; *Ś. p. Stanisław Sadkowski [o pogrzebie S. Sadkowskiego w dn. 29 sierpnia na cmentarzu Rossa w Wilnie]*, „Kurier Wileński" 1929, nr 197 (1542), 30 sierpnia, s. 3.

[168] *W Wilnie i Krakowie. Wspomnienia o hrm. dr Danucie Sadkowskiej*, red. Barbara Morawska-Nowak, Kraków 2007.

nie, m.in. jako robotnica rolna w majątku Glinciszki. Brała także udział w tajnym nauczaniu w Wilnie i okolicach.

Po wojnie wyjechała do Polski w jej nowych granicach. W latach 1945–1949 pracowała jako starszy asystent w Katedrze Historii Literatury Polskiej na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, gdzie w 1946 r. obroniła doktorat. Od 1950 r. pracowała na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, gdzie w 1953 r. obroniła pracę habilitacyjną. W latach 1976–1978 prowadziła dodatkowo wykłady zlecone na Uniwersytecie Gdańskim. Miała także kontakty z Katolickim Uniwersytetem w Louvain, uniwersytetami w Chicago, Monrealu, Fryburgu i innymi uczelniami zagranicznymi. Opublikowała ponad 400 prac dotyczących teorii interpretacji teatru i dramatu, szczególnie twórczości Norwida[169].

Sławiński Witold (ur. 27 listopada 1888 r. w Wilnie, zm. 4 września 1962 r. w Białymstoku), botanik, mikrobiolog, członek Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich. Uczył się w szkole realnej w Wilnie. Po jej ukończeniu w latach 1907–1910 studiował w Akademii Rolniczej w Dublanach koło Lwowa (w 1919 weszła w skład Wydziału Rolniczo-Leśnego Politechniki Lwowskiej) i w Instytucie Gospodarstwa Wiejskiego w Moskwie. W czasie pierwszej wojny światowej służył w wojsku rosyjskim. Po zakończeniu wojny wrócił do Wilna, w 1919 r. podjął pracę w charakterze asystenta przy Katedrze Botaniki Ogólnej, potem starszego asystenta przy katedrze Systematyki Roślin na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Stefana Batorego[170]. Opublikował prace o roślinności okolic Wilna i Janie Emmanuelu Gilibercie, profesorze Uniwersytetu Wileńskiego oraz założycielu Ogrodu Botanicznego w Wilnie[171].

---

[169] *Wychowankowie Uniwersytetu Stefana Batorego. Biogramy i autobiogramy studentów*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis: Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecie wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. nauk. Ludwik Piechnik SJ, Kazimierz Puchowski, Kraków 1996, s. 395.

[170] I. Sokołowska-Rutkowska, *Materiały do dziejów katedry botaniki Uniwersytetu Stefana Batorego*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis: Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. Ludwik Piechnik, Kazimierz Puchalski, Kraków 1996, s. 135–136: *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*, Bydgoszcz 2002, s. 375–376.

[171] W. Sławiński, *Okolice Wilna: Oszmiańskim traktem z Wilna do Miednik Królewskich*, Wilno 1919; idem, *Dr Jan Emmanuel Gilibert, profesor i założyciel Ogrodu Bota-*

W 1923 r. W. Sławiński kontynuował studia w Paryżu, specjalizując się w mikrobiologii technicznej i fitosocjologii. Po powrocie do kraju obronił doktorat na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu na podstawie pracy *Zielone jeziora pod Wilnem* i został adiunktem przy Katedrze Systematyki i Socjologii Roślin tegoż uniwersytetu. Rozprawa doktorska została wydana w 1924 r. w Wilnie przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk[172].

W 1928 r. ponownie wyjechał zagranicę, najpierw do Francji, potem do Niemiec, Szwajcarii i Włoch, gdzie pogłębiał wiedzę z fitosocjologii i zbierał potrzebne materiały. Po powrocie do kraju otrzymał w 1937 r. kierownictwo Katedry Botaniki Stosowanej na Politechnice Warszawskiej. W 1939 r. habilitował się z fitosocjologii na Wydziale Przyrodniczym UAM w Poznaniu. Podczas okupacji niemieckiej pozostał w Warszawie i brał udział w tajnym nauczaniu. Po wojnie pracował na UAM w Poznaniu, Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Politechnice Warszawskiej, w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, w Akademii Medycznej w Białymstoku.

Uczestniczył w pracy towarzystw wileńskich. W 1922 r. został członkiem Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, był wybrany do Komitetu i pozostał w nim do drugiej wojny światowej[173]. W 1937 r. został członkiem Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich[174]. Ponadto był członkiem Polskiego Towarzystwa Botanicznego, Rady Naukowej Zakładu Ochrony Przyrody PAN i Białowieskiego Parku Narodowego. Zainteresowania naukowe Witolda Sławińskiego koncentrowały się głównie na fitosocjologii i mikrobiologii technicznej. Pozostawił po sobie liczne prace naukowe[175].

---

nicznego w Wilnie: przyczynek bio-bibliograficzny do historii Uniwersytetu Wileńskiego, Wilno 1925.

[172] W. Sławiński, *Przyczynek do znajomości flory okolic Wilna*, t. 2: *Zielone Jeziora pod Wilnem*, Wilno 1924 (Wydawnictwa Przyjaciół Nauk w Wilnie).

[173] *Do Starostwa Grodzkiego [Dane o składzie osobowym Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w latach 1922–1938*], LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1515.

[174] *Lista członków założycieli Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie, 1938 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 9, s. 3; *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie, 1938 r.*, LMAVB, RS, f. 75-21, s. 118–120.

[175] I. Sokołowska-Rutkowska, *Materiały do dziejów katedry botaniki...*, s. 135–136.

Smażeniewicz Aleksander, pracownik kontraktowy Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie. Ukończył politechnikę w Karlsruhe w Niemczech. W Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich pracował jako kierownik Działu Magazynów od 15 lutego 1929 r. W czasie przenoszenia zbiorów biblioteki z mieszkania T. Wróblewskiego do gmachu przy ul. Zygmuntowskiej zajmował się rozplanowaniem i rozmieszczeniem wszystkich zbiorów w gmachu, później opracował projekt dobudowy półpiętra magazynowego na strychu, potrzebnego do rozmieszczenia wciąż wzrastających zbiorów. Zajmował się różnymi sprawami technicznymi, np. sprawą centralnego ogrzewania gmachu, konserwacją zbiorów, oprawą książek i czasopism, zakupem szaf, witryn i innych mebli. Zdaniem kierownictwa A. Smażeniewicz wykazywał zawsze znajomość rzeczy i dużą praktyczność, chętnie służył radą i pomocą techniczną we wszystkich innych działach[176].

Strumiłło Marian Zygmunt (1865–1951), adwokat, działacz społeczny i polityczny. Urodził się 29 kwietnia w Plebaniszkach (pow. Kowieński) w rodzinie Zygmunta i Marii z Iwaszkiewiczów. Uczył się w gimnazjum w Mariampolu, następnie studiował prawo na uniwersytecie w Petersburgu. Po studiach osiadł w Wilnie i zajął się praktyką adwokacką. W czasie pierwszej wojny światowej działał w Komitecie Obywatelskim w Wilnie i w Komitecie Pomocy Ofiarom Wojny w Petersburgu. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości uczestniczył w pracy Związku Obrony Mienia Polaków poszkodowanych na terytorium byłego Cesarstwa Rosyjskiego. W 1919 r. był wydelegowany przez Czerwony Krzyż do Rosji celem wymiany jeńców i zakładników. W latach 1910–1915 był prezesem Komisji Adwokackiej, w latach 1920–1924 dziekanem Rady Adwokackiej w Wilnie. W 1935 został senatorem Rzeczypospolitej Polskiej[177].

M. Strumiłło czynnie uczestniczył w pracy licznych towarzystw wileńskich: Wileńskiego Towarzystwa Dobroczynności, Towarzystwa Opieki nad Dziećmi, Towarzystwa Wileńskiego Miłośników Wiedzy, Stowarzy-

---

[176] *Zaświadczenie* kierownictwa Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, wydane inż. Aleksandrowi Smażeniczowi, Wilno, dn. 17 września 1939 r., LMAVB, RS, f. 75-59/9, s. 604.

[177] M. Ryńca, *Strumiłło Marian Zygmunt (1865 1951), adwokat, senator Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa, Kraków 2006, t. 44/3, z. 182, s. 435-436.

szenia imienia Stanisława i Józefa Montwiłłów dla rozwoju prywatnych instytucji dobroczynnych i użytku ogólnego (1908–1927), Fundacji imienia Stanisława i Józefa Montwiłłów dla rozwoju prywatnych instytucji dobroczynnych i użytku ogólnego (1928–1939), Towarzystwa Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, Towarzystwa Prawniczego im. Ignacego Daniłowicza[178].

Po drugiej wojnie światowej M. Strumiłło wyjechał do Polski w jej nowych granicach. Zmarł 12 stycznia 1951 r. w Rabce i tam został pochowany[179].

Śledziewski Piotr (1884–1950), ksiądz, kapelan wojskowy, konserwator i historyk sztuki, badacz sakralnej sztuki wileńskiej. Urodził się w miejscowości Gatne Stare na Suwalszczyźnie w rodzinie wiejskiego nauczyciela. W 1908 r. skończył seminarium duchowne w Sejnach i przyjął święcenia kapłańskie. Potem studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim i na Wydziale Architektury Krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych. Stopień doktora filozofii uzyskał na Uniwersytecie Jagiellońskim. W latach 1918–1922 był konserwatorem sztuki w Łomży i Białymstoku, w 1923 r. został kapelanem wojskowym w Wilnie[180].

P. Śledziewski czynnie uczestniczył w życiu kulturowym Wilna, był członkiem Związku Literatów, Fotoklubu Polskiego, Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich[181]. Po-

[178] LCVA, f. 53, ap. 23, b. 2392 (Stowarzyszenie Popierania Pracy Społecznej im. Stanisława i Józefa Montwiłłów), b. 1518 (Towarzystwo Prawnicze im. Ignacego Daniłowicza); *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, 1938 r., LMAVB, RS, f. 75–21, s. 118–120; *Sprawozdanie Towarzystwa Opieki nad Dziećmi w Wilnie*, Wilno 1906–1913; *Sprawozdanie Wileńskiego Towarzystwa Opieki nad Dziećmi za rok 1913/1914*, Wilno 1913, s. 27–28; *Sprawozdanie Stowarzyszenia dla rozwoju prywatnych instytucji dobroczynnych i użytku ogólnego*, Wilno 1915–1916; *Sprawozdanie Fundacji imienia Stanisława i Józefa Montwiłłów dla rozwoju prywatnych instytucji dobroczynnych i użytku ogólnego*, Wilno 1931–1939; *Działalność Towarzystwa Prawniczego im. Ignacego Daniłowicza w Wilnie (1921–1928)*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1930, t. 4, s. 429–432.

[179] M. Ryńca, *Strumiłło Marian...*, s. 436.

[180] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*, Bydgoszcz 2002, s. 401.

[181] *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1929–1930*, Wilno 1930, s. 25; *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, 1938 r., LMAVB, RS, f. 75–21, s. 118 120.

magał urządzić w muzeum TPN ekspozycję przedmiotów liturgicznych[182], wygłaszał referaty naukowe na posiedzeniach Sekcji Historii Sztuki TPN i Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, zabierał głos w dyskusjach[183], publikował prace o sakralnych zabytkach wileńskich[184], składał dary książkowe bibliotekom i towarzystwom, z którymi współpracował[185].

Po drugiej wojnie światowej mieszkał w Polsce. W latach 1946–1948 był naczelnikiem Wydziału Kultury i Sztuki w Białymstoku, potem przeniósł się do Wrocławia, gdzie został dyrektorem Muzeum Archidiecezjalnego i wykładowcą w Wyższej Szkole Sztuk Plastycznych we Wrocławiu[186].

Šlapelis Jurgis (Szłapelis Jerzy, 1876–1941), publicysta, tłumacz, językoznawca, nauczyciel, lekarz, działacz litewski. Urodził się 18 kwietnia 1876 r. we wsi Galsiškiai niedaleko Kupiszek (lit. Kupiškis) w rodzinie chłopskiej. W latach 1892–1896 uczył się w gimnazjum w Mitawie (obecnie Jelgava na Łotwie), z której został wydalony za odmowę udziału w modłach rosyjskich. Później otrzymał maturę eksternistyczną w Petersburgu. Studiował medycynę na uniwersytecie w Moskwie. Po studiach w 1906 r. osiadł w Wilnie, gdzie otworzył wydawnictwo i księgarnię litewską. W czasie pierwszej wojny światowej był powołany do wojska rosyjskiego jako lekarz wojskowy. Po wojnie wrócił do Wilna. Pracował jako nauczyciel w gimnazjum litewskim[187]. Aktywnie uczestniczył w życiu społeczności litewskiej w Wilnie, był członkiem Litew-

---

[182] J. Wysz [Jerzy Wyszomirski], *Societas Philomatica Vilnensis w odnowionej siedzibie*, „Słowo" 1929, nr 268 (2178), 20 listopada.

[183] „Prace i Materiały Sprawozdawcze Sekcji Historii Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie" 1935, t. 2, s. 243–262, 468–470; *Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie za okres czasu od listopada 1936 r. do 31 grudnia 1937 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 11, s. 4.

[184] P. Śledziewski, *Kościół św. Anny – św. Barbary intra muros castri vilnesis*, „Ateneum Wileńskie", t. 9, Wilno 1934, s. 1–32; idem, *Dialog albo rozmowa o adoracji krzyża św. na fasadzie bazyliki wileńskiej*, Wilno 1937.

[185] *Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich...*, s. 4–6.

[186] http://www.foto-info.pl/fotografia-w-polsce-czytelnia-172/414-ks-ledziewski-piotr-1884-1950.html; http://www.radio.bialystok.pl/wiadomosci/index/id/14819. Dostęp 17 września 2014.

[187] M. Jackiewicz, *Leksykon kultury litewskiej*, Warszawa 2005, s. 220-221; T. Venclova, *Vilniaus vardai*, Vilnius 2006, s. 259.

skiego Towarzystwa Naukowego[188], współpracował z litewskimi gazetami „Vilniaus žinios", „Lietuvos ūkininkas", „Viltis", przygotował i wydał kilka słowników, przełożył na język litewski *Robinsona Cruzoe* Daniela Defoe i *Chatę wuja Toma* Hariet Beecher-Stowe[189]. Był członkiem Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich[190]. Zmarł 17 marca 1941 r. w Wilnie[191].

Turkowski Tadeusz Marceli (1883–1957), bibliotekarz, nauczyciel, historyk książki, działacz społeczno-oświatowy, członek wielu towarzystw wileńskich. Urodził się w Piotrkowie Trybunalskim. Po ukończeniu w 1901 r. Szkoły Wyższej Rzemieślniczej w Łodzi studiował chemię na Politechnice Warszawskiej (1901–1905), potem filologię słowiańską na uniwersytecie w Pradze (1905–1907). Po studiach pracował jako nauczyciel w Szkole Rolniczej w Pszczelinie koło Warszawy, w gimnazjach w Warszawie, Kijowie i Białymstoku. W 1924 r. przeniósł się do Wilna, gdzie w latach 1924–1925 był wizytatorem szkolnym, w latach 1925–1931 dyrektorem Wyższego Kursu Nauczycielskiego w Wilnie. Brał czynny udział w naukowym i kulturowym życiu Wilna, był członkiem Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Towarzystwa Bibliofilów Wileńskich, Wileńskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich i innych[192]. Organizował wystawy książek, wygłaszał

---

188 *Lietuvių mokslo draugijos nariai*, „Lietuvių tauta" 1932, t. 4, nr 3, s. 380–397; *Lietuvių mokslo draugijos nariai nuo 1907.IV.7 iki 1932.IV.7 mirusieji, liovęjais būti ir tebesą*, [w:] R. Juzefovičius, *Lietuvos humanitarų mokslo organizacijos (1918–1940)*, Vilnius 2007, s. 221–260.

189 *Lietuvių ir rusų kalbos žodynas*, sudarė daktaras J. Šlapelis, Vilnius 1921; *Jurgio Šlapelio Lietuvių kalbos žodynas, išverstas rusiškai, lenkiškai ir vokiškai*, Vilnius 1920–1922; *Lenkiškas lietuvių kalbos žodynas*, sudarė Jurgis Šlapelis, Vilnius 1929; *Kirčiuotas lenkiškas lietuvių kalbos žodynėlis*, Vilnius 1938; D. Defoe, *Robinzono gyvenimas ir jo nelaimės*. Iš anglų kalbos verte Jurgis Šlapelis, Vilnius 1925.

190 *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, 1938 r., LMAVB, RS, f. 75–21, s. 118–120.

191 M. Jackiewicz, *Leksykon kultury litewskiej*..., s. 221; T. Venclova, *Vilniaus vardai*..., s. 259.

192 *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej, drukarnie, wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czasopisma XVI w. –1945 r.*, Bydgoszcz 2008, s. 282–283; *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie, 1938 r.*, LMAVB, RS, f. 75–21, s. 118–120.

odczyty publiczne[193], opublikował liczne prace z historii książki w Wilnie i Warszawie[194]. Ponadto przygotował do druku trzy tomy materiałów do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie, obejmujące czasy Uniwersytetu Wileńskiego i okres między powstaniami listopadowym a styczniowym. Materiały zostały wydane w seryjnym wydawnictwie „Źródła i Materiały Historyczne Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie"[195].

Po wybuchu drugiej wojny światowej pozostał w Wilnie, uczył na tajnych kompletach, w latach 1943–1944 był więziony. Po wojnie wyjechał do Polski w jej nowych granicach. Pracował w Bibliotece Uniwersyteckiej w Poznaniu (1945), pełnił obowiązki dyrektora Centralnej Biblioteki Pedagogicznej w Krakowie (1946–1947), był kustoszem i kierownikiem działu rękopisów w Bibliotece Czartoryskich (1948–1957). Zmarł w 1957 r. w Krakowie[196].

Tyczkowski Franciszek (1891–1982), ks. kapelan Wojska Polskiego, asystent na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego, działacz społeczny i oświatowy, prezes Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki Eustachego i Emilii Wróblewskich. Urodził się w Meriden Connecticut w Stanach Zjednoczonych w rodzinie polskich emigrantów. W 1906 r. po ukończeniu szkoły podstawowej (*Grammae School*) w Meriden, rodzice wysłali go do Suwałk, gdzie pod opieką najbliższych krewnych uczył się

[193] *Wieczór ku czci Syrokomli, zorganizowany przez Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich*, LMAVB, RS, f. 75, b. 21, s. 17–18; *Ogłoszenia i zaproszenia Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich na wieczory i zebrania*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 13, s. 6.

[194] T. Turkowski, *Wilno w dziejach książki polskiej*, Wilno 1928; idem, *Dola i niedola księgarstwa polskiego sprzed stu laty. Przyczynek do dziejów firmy J. Zawadzkiego*, „Przegląd Księgarski" 1931, s. 77-80; idem, *Archiwum Księgarni Zawadzkich w Wilnie*, Warszawa 1932; idem, *Rzut oka na historię książki wileńskiej*, „Przegląd Biblioteczny" 1932, s, 1–41; idem, *Rozwój księgarstwa w Wilnie po rozbiorach*, „Przegląd Księgarski" 1933, s. 197 201.

[195] *Materiały do dziejów literatury i oświaty na Litwie i Rusi z archiwum drukarni i księgarni Józefa Zawadzkiego w Wilnie*, t. 1–3, przygotował do druku Tadeusz Turkowski, Wilno 1935–1937 („Źródła i Materiały Historyczne Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie", t. 2-4).

[196] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej...*, s. 282–283.

w gimnazjum. Po ukończeniu gimnazjum w 1910 r. podjął naukę w Seminarium Duchownym w Sejnach. W 1915 r. F. Tyczkowski przeniósł się do Wilna i przez dwa lata pracował w polskich szkołach powszechnych jako nauczyciel religii. W 1917 r. w Duchownym Seminarium Wileńskim zakończył naukę i otrzymał święcenia kapłańskie[197].

Od maja 1917 r. do czerwca 1918 r. F. Tyczkowski był wikarym w kościele Św. Ducha w Wilnie. Jednocześnie nauczał religii w szkole parafialnej przy kościele św. Ducha[198]. W 1918 r. rozpoczął studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego[199]. Po napadzie Rosji Radzieckiej na Polskę przerwał studia i zaciągnął się do Wojska Polskiego w charakterze kapelana. Od 20 lutego do 11 czerwca 1919 r. służył w pułku kowieńskim, od 11 czerwca 1919 r. do 5 grudnia 1921 roku – w 1. pułku piechoty Legionów. Według orzeczenia dowódcy pułku, ks. kapelan F. Tyczkowski obowiązki swe spełniał sumiennie, pułkowi towarzyszył we wszystkich jego walkach, dzięki swej inicjatywie i staraniom dostarczył dużo ekwipunku i prowiantu dla izby chorych, opiekował się i wspierał polskie inicjatywy humanitarne na kresach, był lubiany przez żołnierzy[200].

W grudniu 1921 r. F. Tyczkowski zwolnił się ze służby wojskowej i kontynuował studia na Uniwersytecie Warszawskim, które zakończył w 1925 r. ze stopniem magistra teologii[201]. Po studiach przez rok pogłębiał wiedzę

---

[197] *Curriculum vitae [Franciszka Tyczkowskiego*], Wilno, 10 czerwca 1934, LMAVB, RS, f. 147, b.1, s. 3.

[198] *Zaświadczenie* ks. Adama Kuleszy, proboszcza kościoła parafialnego Św. Ducha w Wilnie o tym, że ks. Franciszek Tyczkowski pracował bezinteresownie jako nauczyciel religii w szkole parafialnej powszechnej przy kościele Św. Ducha bez przerwy od 1915 do 1918, Wilno, 20. XI. 1934, LMAVB, RS, f. 147, b. 8; *Rewerendo Domino Francisco Tyczkowski...* [*Zaświadczenie* administratora diecezji wileńskiej ks. Kazimierza Michalkiewicza w języku łacińskim o zwolnieniu ks. F. Tyczkowskiego ze stanowiska wikarego w kościele św. Ducha w związku z wyjazdem na studia teologiczne], Wilno, 12 czerwca 1918 r., LMAVB, RS, f. 147, b.19.

[199] *Uniwersytet Warszawski. Wykaz wykładów i ćwiczeń. Student ks. Tyczkowski Franciszek. Wydział Teologiczny. Immatrykulowany 15.X.1918,* LMAVB, RS, f 147, b.1.

[200] *Kwestionariusz służby wojskowej ks. kapelana pułkowego kapitana Franciszka Tyczkowskiego od 29. 02. 1919 do 10. 04. 1920 roku*, LMAVB, RS, f. 147, b. 2.

[201] *Odpis dyplomu magistra (w języku łacińskim), wydanego przez Wydział Teologiczny Uniwersytetu Warszawskiego ks. Franciszkowi Tyczkowskiemu 23 listopada 1925 r.*, LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 619, s. 2.

w Papieskim Instytucie Biblijnym w Rzymie, w celach naukowych zwiedził Palestynę i Egipt[202].

W 1926 r. F. Tyczkowski wrócił do Wilna. Był rektorem kościoła św. Michała[203], jednocześnie kapelanem klasztoru sióstr Bernardynek w Wilnie[204], kapelanem Oddziału Wileńskiego Związku Harcerstwa Polskiego[205], nauczycielem religii w Gimnazjum im. J. I. Kraszewskiego i w Szkole Przemysłowo-Handlowej im. Emmy Dmochowskiej[206], a także starszym asystentem na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Stefana Batorego. Na uniwersytecie prowadził wykłady zlecone z historii starożytnej i porządkował bibliotekę seminariów teologicznych[207].

Ks. Tyczkowski działał także w dziedzinie ochrony zabytków sakralnych. Latem 1932 r. odwiedził Stany Zjednoczone, gdzie z upoważnienia Komitetu Wykonawczego Ratowania Bazyliki Wileńskiej organizował ak-

---

[202] LMAVB, RS, f. 147, b. 281–325.

[203] *Reverendo Domino Francisco Tyczkowski* [Pismo arcybiskupa wileńskiego ks. Romualda Jałbrzykowskiego w sprawie nominacji ks. Tyczkowskiego rektorem kościoła św. Michała Archanioła w Wilnie], Wilno, dn. 22 grudnia 1926 r., LMAVB, RS, f. 147, b. 281, s. 1.

[204] *Arcybiskup Metropolita Wileński do klasztoru Sióstr Bernardynek w Wilnie*, Wilno, dn. 21.III. 1931 r., LMAVB, RS, f. 147, b. 281, s. 9.

[205] *Arcybiskup Metropolita Wileński do Wielebnego Księdza Franciszka Tyczkowskiego, rektora kościoła św. Michała w Wilnie* [powiadomienie o mianowaniu Tyczkowskiego kapelanem Oddziału Wileńskiego Związku Harcerstwa Polskiego], Wilno, dn. 16.X.1930 r., LMAVB, RS, f. 147, b. 339, s. 1.

[206] *Kuria Metropolitalna Wileńska do Wielebnego Księdza Franciszka Tyczkowskiego* [powiadomienie, że Ks. Arcybiskup zezwolił Tyczkowskiemu na wykładanie religii w Gimnazjum J. I. Kraszewskiego w Wilnie], Wilno, dn. 7. XI.1927 r., LMAVB, RS, f. 147, b. 281, s. 3; [*Pismo w języku łacińskim arcybiskupa wileńskiego ks. Romualda Jałbrzykowskiego w sprawie nominacji ks. Tyczkowskiego prefektem w Szkole Przemysłowo-Handlowej*], Wilno, dn. 23.VIII. 1929 r., LMAVB, RS, f. 147, b. 293, s. 1; *Kuria Metropolitalna Wileńska do Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego* [powiadomienie, że Arcybiskup Metropolita Wileński odwołał z dn. 31 sierpnia 1935 r. ks. F. Tyczkowskiego ze stanowiska etatowego prefekta Państwowej Szkoły Handlowej w Wilnie z powodu odejścia jego na stanowisko kapelana wojskowego], Wilno, dn. 10.VIII. 1935 r., LMAVB, RS, f. 147, b. 281, s. 10; *Umowa o pracę, zawarta w Wilnie dnia 22 listopada 1934 r. między p. Janiną Klawe, dyr. Państwowej Szkoły Przemysłowo-Handlowej im. Dmochowskiej w Wilnie działającej w imieniu Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego Skarbu Państwa jako pracodawcą, a Franciszkiem Tyczkowskim jako pracownikiem*, LMAVB, RS, f. 147, b. 293, s. 2.

[207] LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 619 (teczka personalna F. Tyczkowskiego); B. Żongołłowicz, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego w okresie 1919–1929*, Wilno 1931, s. 35.

cję zbierania składek na rzecz ratowania katedry wileńskiej, uszkodzonej podczas powodzi wiosennej w roku 1931[208]. W 1933 r. wystąpił z inicjatywą odnowienia zabytkowego kościoła św. Michała. Okazją ku temu posłużyła 300-letnia rocznica zgonu hetmana i kanclerza wielkiego litewskiego Lwa Sapiehy (1557–1633), założyciela kościoła i klasztoru Panien Bernardynek w Wilnie. Przy wydatnej pomocy garnizonu wileńskiego, urzędu wojewódzkiego i społeczeństwa odnowiono ołtarz główny, grobowiec Lwa Sapiehy oraz kryptę, gdzie były złożone szczątki licznych przedstawicieli rodu Sapiehów. Projekt odnowienia krypty sporządził inż. Stefan Narębski w porozumieniu z konserwatorem Stanisławem Lorentzem[209]. Odrestaurowano również słynny obraz Najświętszej Marii Panny, znajdujący się w kościele św. Michała[210].

Ks. Tyczkowski był także współfundatorem (z rodziną Renigierów) kościoła w Kamionce (obecnie *Akmenynė*) na Wileńszczyźnie. Drewniany kościół pod wezwaniem św. Teresy od Dzieciątka Jezus w Kamionce został wybudowany w latach 1926–1929. Ks. Tyczkowski zadbał o wykończenie i ozdobienie tego kościoła, zaopatrzył go swoim kosztem w sprzęt kościelny,

---

[208] *Upoważnienie [ks. Franciszka Tyczkowskiego do organizowania akcji poparcia Komitetu Wykonawczego Ratowania Bazyliki Wileńskiej ze strony Polaków mieszkających w Ameryce]*, Wilno, dn. 28 czerwca 1932 r., LMAVB, RS, f. 147, b. 336, s. 10; *Komitet Ratowania Bazyliki Wileńskiej do Jego Ekscelencji ks. Biskupa Schrembsa Józefa, Cleveland O. Shaker Heighbs*, Wilno, 27 czerwca 1932, LMAVB, RS, f. 147, b. 336, s. 3; *Komitet Ratowania Bazyliki Wileńskiej do Jego Eminencji ks. Kardynała Hades Patricha New York*, Wilno, 27 czerwca 1932, LMAVB, RS, f. 147, b. 336, s. 6; *Komitet Ratowania Bazyliki Wileńskiej do Jego Ekscelencji ks. Biskupa Gallaghera Michała, Detroit Michigan*, Wilno, 27 czerwca 1932, LMAVB, RS, f. 147, b. 336, s. 9; *Komitet Ratowania Bazyliki Wileńskiej do szanownej Redakcji „Rekord Codzienny" Detroit Michigan*, Wilno, 27 czerwca 1932, LMAVB, RS, f. 147, b. 336, s. 14; *Polskie Towarzystwo Okrętowe S.A. Linia Gdynia-Ameryka do Komitetu Ratowania Bazyliki Wileńskiej*, Gdynia, dn. 23 lipca 1932 r. LMAVB, RS, f. 147, b. 336, s. 12.

[209] *Kuria Metropolitalna Wileńska do Wielebnego Księdza Rektora Kościoła św. Michała w Wilnie* [Zezwolenie na remont], LMAVB, RS, f. 147, b. 286, s. 7; *Wielce Szanowny Książę* [List F. Tyczkowskiego do Pawła Floriana Sapiehy w Bilczy Złotej koło Tarnopolu w sprawie restauracji kościoła św. Michała], Wilno, dn. 21 sierpnia 1933 r., LMAVB, RS, f. 147, b. 285; *Sprawa grobowca Lwa Sapiehy w Wilnie*, LMAVB, RS, f. 147, b. 286, s. 36–37; *Wojsko – hetmanowi* [Wycinek z gazety „Świtowid" 9 grudnia 1933], LMAVB, RS, f. 147, b. 289, s. 10.

[210] *Klejnot nad klejnotami* [O obrazie NMP w kościele św. Michała], „Słowo" 1934, nr 155 (3647), 10 czerwca, s. 3.

wybudował plebanię i dojeżdżał tam stale odprawiać nabożeństwa. Ponadto jego staraniem urządzono na plebanii w Kamionce świetlicę dla wiejskiej młodzieży, zorganizowano kursy kroju i szycia dla dziewcząt, obóz letni dla chłopców z biednych rodzin wileńskich[211].

Ks. F. Tyczkowski brał czynny udział także w pracy naukowej. W 1931 r. zwiedził w celach naukowych Berlin, Londyn i Rzym, był członkiem wielu towarzystw: Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Towarzystwa Orientalistycznego, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich. Zgromadził bogate zbiory książek, pocztówek, dokumentów historycznych i starożytności, których znaczną część oddał do Państwowej Biblioteki Publicznej im. Wróblewskich, a także do biblioteki Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie[212].

Po wybuchu drugiej wojny światowej ks. Tyczkowski został powołany do czynnej służby w charakterze kapelana Wojska Polskiego. W tragicznym wrześniu 1939 r. pod Równem dostał się do niewoli sowieckiej. Przebywał w bardzo ciężkich warunkach w obozach jenieckich w Wołoczyńsku, Szepetowce i Starobielsku, potem w więzieniach na Łubiance w Moskwie i na Butyrkach, następnie w obozie w Griazowcu nad Wołogdą, skąd został zwolniony na mocy układu Sikorski-Majski[213].

Po wydostaniu się z obozu sowieckiego we wrześniu 1941 r. ks. Tyczkowski został kapelanem w Armii Andersa i przeszedł szlak przez Iran, Irak, Syrię, Palestynę do Włoch. Po zakończeniu działań wojennych ks. Tycz-

---

211 LMAVB, RS, f. 75, b.15/8, 464.

212 *Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie za okres czasu od listopada 1936 r. do 31 grudnia 1937 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 11, s. 4; *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1934*, Wilno 1935, s. 14; *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1935*, Wilno 1936, s. 15; *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1936*, Wilno 1937, s. 13; *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1937*, Wilno 1938, s. 14; *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1938*, Wilno 1939, s. 13.

213 *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie do Pana Ministra Pełnomocnego w Wilnie*, Wilno, dn. 15. XI.1939 r. [W sprawie znajdującego się w niewoli sowieckiej ks. Franciszka Tyczkowskiego], LMAVB, RS, F 75-15/8, 465; *Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w Wilnie do [Litewskiego] Ministerstwa Oświaty na ręce Pana Pełnomocnika w Wilnie*, Wilno, 20 XI 1939 [W sprawie znajdującego się w niewoli sowieckiej ks. Franciszka Tyczkowskiego], LMAB, RS, f. 75, b. 22/1, s. 4–6.

kowski pełnił obowiązki kapelana w obozie repatriacyjnym w Cervinara we Włoszech. W 1946 r. wyjechał do Stanów Zjednoczonych, osiadł w Nowym Jorku, pracował jako duszpasterz w polskich parafiach, działał w polskich organizacjach emigracyjnych. Napisał i wydał drukiem *Wspomnienia z pierwszej i drugiej wojny światowej w Polsce*, Nowy Jork 1972. Zmarł w 1982 r. w Stanach Zjednoczonych[214].

Valaitis Antanas (Wałajtis Antoni, 1890–1946), nauczyciel, literat, tłumacz, kierownik Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich. Urodził się 13 lipca 1890 r. we wsi Powojtupie (lit. *Pavaitupiai*) koło Szaków (lit. *Šakiai*) na Litwie. W 1910 r. ukończył seminarium nauczycielskie w Wejwerach (lit. *Veiveriai* – miasteczko położone w rejonie preńskim). Pracował jako nauczyciel. W latach 1923–1926 studiował literaturę i psychologię w Montpellier we Francji[215]. W 1926 r. zamieszkał w Wilnie, gdzie dostał pracę w litewskim Gimnazjum Witolda Wielkiego. Jednocześnie w latach 1930–1934 był lektorem języka litewskiego w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie[216].

Brał udział w działalności litewskich organizacji, był członkiem Litewskiego Towarzystwa Naukowego, współpracował z wydawnictwami litewskimi „Viltis", „Lietuvos žinios", „Lietuvos ūkininkas", „Lietuvos aidas", „Nepriklausomoji Lietuva", „Vairas", „Vilniaus aidas", „Vilniaus šviesa", „Vilniaus žodis". Opublikował prace o dziejach Litewskiego Towarzystwa Naukowego (Z okazji 25-lecia założenia towarzystwa), prasie litewskiej, zasłużonym działaczu litewskim Danielu Olsejko (Alseika)[217]. Pisał również utwory sceniczne dla dzieci, tłumaczył na język litewski utwory Adama

---

[214] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*, red. Henryk Dubowik, Leszek Jan Malinowski, Bydgoszcz 2002, s. 411.

[215] M. Jackiewicz, *Leksykon kultury litewskiej*, Warszawa 2005, s. 238; *Valaitis Antanas (1890 07 13 Pavaitupių kaime, Griškabūdžio valsčiuje – 1946 Karagandoje), pedagogas, kultūros istorikas, rašytojas*, [w:] *Žurnalistikos enciklopedija*, Vilnius 1997, s. 545; *Valaitis Antanas (1890– 1946), lietuvių literatas*, [w:] T. Venclova, *Vilniaus vardai*, 2006, s. 263.

[216] *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" 1933, t. 1, s. XVII–XVIII; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934*, Wilno 1934.

[217] A. Valaitis, *Iš Lietuvių mokslo draugijos istorijos (25-mečiui L. M. D. darbo)*, Vilnius, 1932; idem, *Šimtas metų lietuvių periodinės spaudos*, Vilnius, 1932; idem, *Gyvybės ir darbo mįslė:daktaro Danieliaus Alseikos atminimui: autoriaus leidinys*, Vilnius, 1936.

Mickiewicza, Johanna Wolfganga von Goethe'go, Victora Hugo, Nikołaja Gogola[218]. W 1939 r. wydał podręcznik języka litewskiego[219].

Po przejęciu Wilna przez Litwinów A. Valaitis przez niepełny rok zarządzał Biblioteką Państwową im. Wróblewskich (od 4 listopada 1939 do 5 września 1940)[220]. W 1941 r. został przez władze sowieckie aresztowany i wywieziony do obozu w Karagandzie w Kazachstanie, gdzie zmarł w 1946 r.[221]

Wejtko Wacław (1861–1949), archiwista, członek Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, założyciel i członek Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich. Pracował w Państwowym Archiwum Wileńskim. Zbierał materiały o cmentarzach wileńskich i o uczestnikach powstania styczniowego, ułożył listę nazwisk kobiet (1701 nazwisk), które popierały powstańców. W 1929 r. został członkiem Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, pełnił obowiązki skarbnika i sekretarza. W 1935 r. zrzekł się tych obowiązków z powodu problemów zdrowotnych. W 1937 r. przeniósł się do syna Tadeusza do Wołkowysku. Przed wyjazdem z Wilna zebrane materiały o cmentarzach wileńskich przekazał Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich. Zmarł w 1940 r. w powiecie kobryńskim. W Wilnie na cmentarzu bernardyńskim znajduje się wspólny pomnik nagrobny, wystawiony jego żonie Aleksandrze z Mohlów Wejtkowej, zmarłej 12 stycznia 1935 r. w wieku 62 lat i samemu Wacławowi Wejtko, ale nie wiadomo, czy jest on w Wilnie pochowany, gdyż na pomniku brakuje daty jego śmierci[222].

---

[218] A. Valaitis, *Vaikų scena (5 scenos vaizdeliai iš vaikų gyvenimo, I-ji serija)*, Kaunas; Marijampolė, 1929; A. Mickevičius, *Ponas Tadas, arba Paskutinis užpuolimas Lietuvoje*, vertė A. Valaitis. (Jaunimo biblioteka; Nr. 21–22), Kaunas: Švyturys, 1924; J. W. Goethe, *Faustas: tragedija*; A. Valaičio vertimas. (Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisijos leidinys, Nr. 386), Kaunas: Švietimo m-jos Knygų leid. komisija, 1934; V. Hugo, *Amžių legenda*, vertė Antanas Valaitis, Vilnius: Vilniaus aidas, 1927–1930; N. Gogolis, *Tarasas Bulba*: apysaka, vertė A. Valaitis. (Skaitymų biblioteka; Nr. 16), Kaunas: Švietimo m-ja, 1924.

[219] *Trumpos lietuvių kalbos pamokos ir žodynėlis*, sudarė A. Valaitis, Kaunas: Spaudos fondas, 1939.

[220] *Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk 1912–2012*, Vilnius 2012, s. 18.

[221] M. Jackiewicz, *Leksykon kultury litewskiej*, Warszawa 2005, s. 238.

[222] V. Girininkienė, A. Paulauskas, *Vilniaus bernardinų kopinės*, Vilnius 1994, s. 74–75. *Vilniaus bernardinų kapienės 1810–2010*, sudarytoja Vida Girininkienė, Vilnius 2010, s. 399–400.

Viskantas Antanas (Wiskont Antoni, 1877–1940), ksiądz, działacz litewski. Urodził się na Żmudzi. W 1900 r. ukończył Seminarium Duchowne w Wilnie i przyjął święcenia kapłańskie. W latach 1907–1911 studiował filozofię w Leuven w Belgii, w latach 1911–1915 teologię i prawo kościelne w Rzymie. W 1915 r. uzyskał stopień doktora teologii. W latach 1916–1918 przebywał w Szwajcarii, gdzie zabiegał o pomoc dla Litwy. W 1919 r. wrócił do Wilna. Był wikarym w kościele Św. Krzyża (Bonifratrów) oraz cenzorem w wileńskiej kurii[223]. Brał czynny udział w działalności towarzystw wileńskich, był założycielem i pierwszym prezesem litewskiego Towarzystwa Św. Kazimierza (1925–1932), Litewskiego Towarzystwa Sztuki i Literatury (1932–1940), członkiem Litewskiego Towarzystwa Naukowego oraz jego prezesem w latach 1933–1938[224], członkiem Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich[225]. Wygłaszał odczyty[226], publikował prace naukowe w języku litewskim i polskim[227]. Zmarł w 1940 r. w Wilnie, pochowany na cmentarzu Rossa[228].

---

[223] T. Venclova, *Vilniaus vardai*, Vilnius 2006, s. 264; *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej. Wileński Słownik Biograficzny. Suplement*. Opracował Mieczysław Jackiewicz, Bydgoszcz 2012, s. 298-299.

[224] *Lietuvių mokslo draugijos nariai*, „Lietuvių tauta" 1932, t. 4, nr 3, s. 380–397; *Lietuvių mokslo draugijos nariai nuo 1907.IV.7 iki 1932.IV.7 mirusieji, liovę jais būti ir tebesą*, [w:] R. Juzefovičius, *Lietuvos humanitarų mokslo organizacijos (1918–1940)*, Vilnius 2007, s. 221–260; J. Burokaitė, *Kunigai – Vilniaus lietuvių draugijų pirmininkai*, [w:] *Vilniaus kultūrinis gyvenimas: Dvasininkų vaidmuo 1900–1945*, Vilnius 2006, s. 172–179; A. Lapinskienė, *Lietuvių meno ir literatūros draugija*, [w:] *Vilniaus kultūrinis gyvenimas. Draugijų reikšmė 1900–1945*, Vilnius 2008, s. 166–174.

[225] *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, 1938 r., LMAVB, RS, f. 75–21, s. 118–120.

[226] *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie od 23 lutego 1931 r. do 31 sierpnia 1931 r.* „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 259; *Kronika*, „Ateneum Wileńskie" 1936, t. 11, s. 812.

[227] A. Wiskont, *Konkordat litewski w zestawieniu z konstytucją państwową litewską i konkordatem polskim*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 115–173; idem, *Wielki książę litewski Witold a Unia Horodelska*, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, s. 469–493; A. Viskantas, *Leonas Sapieha (1557–1633)*, Vilnius 1937.

[228] T. Venclova, *Vilniaus vardai...*, s. 264.

Wielhorski Władysław (1885–1967), politolog, historyk, członek Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich, dyrektor Szkoły Nauk Politycznych i Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie. Urodził się 6 marca 1885 r. w majątku Żłobycze koło Żytomierza. Gimnazjum ukończył w Żytomierzu. W 1903 roku rozpoczął studia na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu w Kijowie, z którego w 1907 roku został usunięty za udział w działalności nielegalnej. Wyjechał do Krakowa, gdzie w 1911 r. po zdaniu egzaminów i złożeniu pracy magisterskiej *Organizacja majątku Żłobycz* ukończył celująco Studium Rolnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim i jako stypendysta został wysłany do Francji; tam wykonał pracę o syndykatach rolniczych, nagrodzoną następnie przez Studium Rolnicze Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

Po powrocie do kraju w latach 1912–1914 pracował w organizacjach rolniczych. Lata pierwszej wojny światowej spędził w Bołczach (lit. Balčiai) na Żmudzi, gdzie jego teść lekarz Lewoniewski posiadał majątek. Wielhorski był żonaty z jego córką Celiną Lewoniewską. Przebywając na Żmudzi, Wielhorski zżył się z miejscowym ziemiaństwem i inteligencją polską, poznał jej zainteresowania, dążenia i troski, a także przyjrzał się z bliżej życiu i kulturze ludu litewskiego[229].

W latach 1918–1920 Wielhorski służył w Wojsku Polskim. Z nastaniem pokoju zamieszkał z rodziną w Kownie. Włączył się aktywnie do działalności Polaków na Litwie Kowieńskiej, działał w różnych polskich organizacjach, na przykład w Centralnym Polskim Komitecie Wyborczym, Biurze Informacyjnym, Komitecie Polskim, Towarzystwie Szerzenia Oświaty Wśród Polaków w Kownie[230]. Jednocześnie współpracował z polską gazetą „Dzień Kowieński", na jej łamach zamieszczał artykuły o najważniejszych wydarzeniach politycznych w kraju i na arenie międzynarodowej oraz o życiu Polaków na Litwie Kowieńskiej, polemizował z nastawiony-

---

[229] LCVA, f. 175 (Archiwum USB), ap. 7 (VIII B), b. 90, s. 8; B. Paszkiewicz, *Pod znakiem „Omegi"*. Przygotował do druku i indeks opracował Adam Gałkowski. Słowem wstępnym opatrzył i całość krytycznie przejrzał Piotr Łossowski, Warszawa 2003, s. 114; M. Jackiewicz, *Polacy na Litwie 1918–2000. Słownik biograficzny*, Warszawa 2003, s. 321–323.

[230] M. Jackiewicz, *Polskie życie kulturalne w Republice Litewskiej 1919–1940*, Olsztyn 1997, s. 114–115; K. Buchowski, *Polacy w niepodległym państwie litewskim 1918–1940*, Białystok 1999, s. 137–139.

mi antypolsko działaczami litewskimi, odpierał niewybredne napady prasy litewskiej[231]. „Artykuły Wielhorskiego, pisane z dużym talentem publicystycznym i polemiczną pasją, ukazujące się pod inicjałami WW niemal codziennie – tak w okresie wyborów, jak i później – stały się wyrazem opinii społeczeństwa polskiego i zdobyły sobie wśród czytelników duże uznanie i popularność. Wkrótce też wybitne zdolności, bystry umysł i wykształcenie naszego czołowego publicysty zostały wykorzystane przez Polski Centralny Komitet Wyborczy, który zaprosił go na członka do swego grona", pisał później w swych wspomnieniach Bohdan Paszkiewicz, były redaktor „Dnia Kowieńskiego"[232]. Z tych samych powodów Wielhorski stał się niewygodny dla władz litewskich, które postanowiły pozbyć się go z Kowna. Pretekstem ku temu posłużył konflikt Wielhorskiego z wpływowym działaczem litewskim Mykolasem Biržiśką, z którym on często staczał walkę na pióra. W kwietniu 1924 r. Wielhorski na rozkaz władz litewskich musiał niezwłocznie opuścić granice Litwy[233].

Zmuszony opuścić Litwę Kowieńską Wielhorski przeniósł się z rodziną do Wilna i podjął pracę w Wileńskim Biurze Informacyjnym, którego zadaniem było gromadzenie i opracowanie materiałów dotyczących krajów sąsiednich[234]. W 1931 r. Wielhorski został powołany na dyrektora założonej w 1930 r. Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie. Nominację zatwierdził minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego pismem z dnia 27 listopada 1931 roku Nr IV-N.S.

---

[231] W. W. [właściwie Władysław Wielhorski], *Finta La Comedia!* [O konferencji w Hadze], „Dzień Kowieński" 1922, nr 163, 26 lipca, s. 1; idem, *Apologia Murawjowa*, „Dzień Kowieński" 1922, nr 164, 27 lipca, s. 1; idem, *Przez spalony most* [O sporze litewsko-polskim o Wilno w Lidze Narodów], „Dzień Kowieński" 1922, nr 217, 29 września, s. 1; idem, *Za wcześnie* [o wystąpieniu faszystów we Włoszech], „Dzień Kowieński" 1923, nr 34, 13 lutego, s. 1; idem, *Siewcy nienawiści* [o napadach nacjonalistów litewskich na polską szkółkę w Szydłowie na Żmudzi i tendencyjnym naświetleniu tego wydarzenia na łamach prasy litewskiej], „Dzień Kowieński" 1923, nr 276, 8 grudnia, s. 1; idem, *Sowiety w opałach* [O uznaniu przez rząd angielski Związku Sowieckiego *de jure* i wystawionych warunkach współpracy gospodarczej], „Dzień Kowieński" 1924, nr 30, 6 lutego, s. 1.

[232] B. Paszkiewicz, *Pod znakiem „Omegi"...*, s. 114.

[233] W. Wielhorski, *Byt ludności polskiej w państwie litewskim w świetle dochodzeń jej praw przed Ligą Narodów*. Opracował W. Wielhorski. Wilno 1925, s. 143; B. Paszkiewicz, *Pod znakiem „Omegi"...*, s. 115.

[234] M. Kornat, *Polska szkoła sowietologiczna 1930 1939*, Kraków 2003, s. 548.

7831/31[235]. W roku następnym szkoła na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z dn. 17 października 1932 r. została zaliczona do wyższych zakładów naukowych[236]. W 1933 r. decyzją Ministerstwa WR i OP z dn. 14 września zmieniono statut i nazwę szkoły na „Szkoła Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie"[237]. Na stanowisku dyrektora Wielhorski pracował do wybuchu drugiej wojny światowej. W latach 1935–1938 był on posłem na Sejm RP, pozostając równocześnie dyrektorem i prowadząc wykłady w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie. Jednocześnie pełnił on obowiązki dyrektora Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej[238].

Zainteresowania naukowe W. Wielhorskiego dotyczyły głównie Litwy oraz stosunków polsko-litewskich. Jeszcze podczas swej bytności na Litwie Kowieńskiej opublikował on kilka prac, poświęconych zagadnieniom politycznym i gospodarczym nowopowstałego państwa litewskiego[239]. Po przeniesieniu się do Wilna i podjęciu pracy w Biurze Informacyjnym Wielhorski zebrał i opracował materiały dotyczące położenia ludności polskiej w Republice Litewskiej. Zbiór materiałów, wydany drukiem w 1925 r., zawierał skargi posyłane w 1924 r. przez Polaków do Ligi Narodów w sprawie po-

---

[235] *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934*, Wilno 1934.

[236] *Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej za rok akademicki 1931/32 i początek roku 1932/1933 do 1 grudnia 1932, wygłoszone przez Dyrektora Instytutu inż. Władysława Wielhorskiego na zebraniu ogólnym I.N.B.E.W dn. 11 grudnia 1932 r.*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" Wilno 1933, t. 1, s. 261–266.

[237] *Statut Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej, zatwierdzony 19 lutego 1930 r. przez Ministra WR i OP Sł. Czerwińskiego (Nr.IV.SW-1010/30); zmieniony decyzją Ministerstwa WR i OP z 14 września 1933 r. Nr IV-NS-4483/33*, [w:] *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej*, Wilno 1934, s. 3–7; *Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego o organizacji studiów w szkole Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej*, ibidem, s. 7–8.

[238] LCVA, f. 175, ap. 7 (VIII B), b. 90, s. 9.

[239] W. Wielhorski, *Państwowość Litwy etnograficznej wobec zagadnienia trwałego pokoju w Europie*, Warszawa 1919; idem, *Granice ekonomiczne racjonalnej reformy agrarnej w Litwie: Referat wygłoszony i aprobowany na Walnym Zebraniu Związku Producentów Rolnych w Kownie 12 czerwca 1920 r.*, Kowno 1920; idem, *Stan sprawy litewskiej na początku 1922 r.*, Warszawa 1922.

gwałcenia ich prawa w państwie litewskim[240]. W 1928 r. ukazała się książka W. Wielhorskiego *Litwa etnograficzna. Przyroda jako podstawa gospodarcza. Rozwój stosunków narodowościowych*[241], a w 1930 r. w „Roczniku Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" – artykuł o sprawach terytorialnych w polityce Litwy[242]. W latach następnych Wielhorski opublikował kilka prac o procesach narodowościowych w Prusach Wschodnich i rozwoju świadomości narodowej Litwinów[243]. Szczególne zainteresowanie środowiska naukowego wywołała jego praca o polityce ekonomicznej Litwy, opublikowana w 1933 r. w miesięczniku „Polityka Narodów"[244].

W 1934 r. na podstawie prac *Litwa etnograficzna. Przyroda jako podstawa gospodarcza. Rozwój stosunków narodowościowych* oraz *Polityka ekonomiczna Litwy* Rada Wydziału Rolniczego Uniwersytetu Jagiellońskiego przyznała Wielhorskiemu stopień naukowy doktora z zakresu ekonomii rolnej i historii gospodarczej Europy Wschodniej. Promotorem był prof. dr Stefan Purzycki. Zdaniem promotora w pracach tych W. Wielhorski wykazał się jako poważny i rzetelny pracownik naukowy[245].

Przed drugą wojną światowa ukazała się jeszcze jedna książka Wielhorskiego nosząca tytuł *Litwa Współczesna*[246]. Na jej podstawie Wielhorski habilitował się w kwietniu 1939 r. na Uniwersytecie Stefana Batorego[247]. Minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego RP prof. Wojciech

240 W. Wielhorski, *Byt ludności polskiej w państwie litewskim. W świetle dochodzeń jej praw przed Ligą Narodów*, Wilno 1925, s. 1–30.

241 W. Wielhorski, *Litwa etnograficzna: Przyroda jako podstawa gospodarcza. Rozwój stosunków narodowościowych*, Wilno: Wyd. Wileńskiego Biura Informacyjnego, 1928.

242 W. Wielhorski, *Sprawy terytorialne w polityce Litwy*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 1–50.

243 W. Wielhorski, *Etnografiniai klausimai Rytų Prūsuose*, Kaunas 1931 (Vytauto Didžiojo universiteto Studentų lenkų susivienijimo leidinys); idem, *Procesy narodowościowe w Prusach Wschodnich*, „Sprawy Narodowościowe" 1932, nr 1; idem, *Warunki rozwoju świadomości narodowej Litwinów i powstania współczesnego państwa litewskiego (1861–1920)*, Lwów 1935 (odbitka z: *Pamiętnik Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r. Referaty*).

244 W. Wielhorski, *Polityka ekonomiczna Litwy*, Warszawa 1933 (odbitka z: „Polityka Narodów").

245 LCVA, f. 175, ap. 7 (VIII B), b. 90, s. 14.

246 W. Wielhorski, *Litwa współczesna*, Warszawa 1938 (Biblioteka Służby Geograficznej, t. 17).

247 LCVA, f. 175, ap. 7 (VIII B), b. 90 (Habilitacja D-ra Władysława Wielhorskiego), s. 4–14.

Świętosławski w dn. 16 czerwca 1939 r. zatwierdził habilitację Wielhorskiego i jego nominację na docenta ekonomii rolniczej i polityki agrarnej na Wydziale Rolniczym USB. Niestety, działalność w Wilnie zarówno samego Wielhorskiego, jak i Uniwersytetu Stefana Batorego, dobiegała końca[248].

W latach drugiej wojny światowej Wielhorski przeszedł drogę wielu przedstawicieli polskiej inteligencji na Ziemi Wileńskiej. W końcu 1939 r. po likwidacji Szkoły Nauk Politycznych i Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie stracił pracę, a po dojściu do władzy prosowieckiego rządu na Litwie w nocy z 11 na 12 lipca 1940 r. został aresztowany i więziony w Wilnie. Zarzucano mu, że był kierownikiem szkoły szpiegowskiej, należącej do Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego w Warszawie, zajmującego się wywiadem i dywersjami na terenie Związku Sowieckiego. Chociaż prowadzone brutalnymi metodami śledztwo tego nie zdołało udowodnić, był on przetrzymywany w więzieniu w Wilnie do wybuchu wojny sowiecko-niemieckiej. Po napaści Niemiec na Związek Sowiecki w czerwcu 1941 r. wywieziono Wielhorskiego w głąb Rosji do miasta Gorki (obecnie Niżnij Nowgorod). Zwolniony z więzienia po umowie Sikorski–Majski ciężko chory i wycieńczony Wielhorski dołączył się do transportu Polaków, jadących do ośrodków formowania Wojska Polskiego w Azji Centralnej. Podczas postoju w Kujbyszewie (obecnie Samara) wizytujący transport ówczesny ambasador polski w ZSRR profesor Stanisława Kot zobaczył ciężko chorego Wielhorskiego, zdjął go z transportu i zaproponował leczenie w ambasadzie RP. Po dojściu do zdrowia Wielhorski pracował przez pewien czas w ambasadzie polskiej w Kujbyszewie, potem przez Teheran i Kair wyjechał do Londynu[249].

W Londynie Wielhorski rozwinął wszechstronną działalność społeczną. Był członkiem Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego na Obczyźnie, Koła Kijowian, profesorem Polskiego Uniwersytetu na Obczyźnie (PUNO), członkiem Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie, Instytutu Badań Zagadnień Krajowych, prezesem Zrzeszenia Profesorów i Docentów, współtwórcą Związku Ziem Północno-Wschodnich i Ligi Niepodległości Polski, z jej ramienia zasiadał w Radzie Jedności Na-

---

[248] LCVA, f. 175, ap. 7 (VIII B), b. 90, s. 3.

[249] R. Eckert [właściwie Roman Jurkowski], *Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej w Wilnie*, „Spotkania" 1981, nr 16, s. 113–114; R. Dworek [właściwie Roman Jurkowski], *Instytut Europy Wschodniej (1930–1939)*, „Europa. Pismo Instytutu Europy Wschodniej" 1987, nr 1, s. 13–14; M. Jackiewicz, *Polacy na Litwie...*, s. 322.

rodowej, należał do Rady Naczelnej Instytutu Wschodniego „Reduta". Kontynuował pracę naukowo-badawczą rozpoczętą w Wilnie, wydał w 1947 r. monografię *Polska a Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów*[250], opublikował szereg prac, dotyczących dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego w londyńskim „Alma Mater Vilnensis"[251], „Tekach Historycznych"[252], „Pamiętniku Kijowskim" i innych czasopismach emigracyjnych[253]. Pisał także o zagadnieniach Europy Środkowo-Wschodniej w czasach najnowszych, o losie Polaków i swoich własnych w niewoli sowieckiej[254].

Wielhorski zmarł 13 grudnia 1967 r. w Londynie. Stefan Mękarski, jego przyjaciel i współpracownik na emigracji, wspominał, że był to człowiek „skromny, bezinteresowny, wierzący i życzliwy, a zawsze surowy w ascezie codziennego obyczaju"[255].

Wilanowski Bolesław Ignacy (1885–1954), doktor teologii i prawa kanonicznego, profesor teologii fundamentalnej Uniwersytetu Stefana Batorego, wicedyrektor Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie, członek Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich. Urodził się 30/18 stycznia 1885 r. w rodzinie Józefa i Marcjanny ze Zwolińskich w Bolimowie, powiat Łowicki w Ziemi Warszawskiej[256]. Uczył się w II gimnazjum męskim i Seminarium Duchownym w Warszawie. W latach 1907–1911 studiował w Akademii Duchownej w Petersburgu, w latach 1912–1913 – na Uniwer-

---

[250] W. Wielhorski, *Polska a Litwa. Stosunki wzajemne w biegu dziejów*, London 1947.

[251] W. Wielhorski, *Litwini, Białorusini i Polacy w dziejach kultury Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Alma Mater Vilnensis. Prace Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Stefana Batorego na Obczyźnie" 1951", t. 2, s. 1–157; idem, *Narodowość Mickiewicza w świetle współczesnej socjologii i etnografii*, ibidem, 1958, t. 5, s. 101–112.

[252] W. Wielhorski, *Wielkie Księstwo Litewskie w komunistycznej historii Polski*, „Teki Historyczne" 1956/1957, t. 8, s. 30–53; idem, *Stosunki językowe, wyznaniowe i etniczne w Wielkim Księstwie Litewskim pomiędzy XIII a XVIII wiekiem*, ibidem, 1964–1965, t. 13, s. 17–40.

[253] W. Wielhorski, *Ziemie ukrainne Rzeczypospolitej. Zarys dziejów*, Londyn 1959 (Odbitka z: „Pamiętnik Kijowski" 1959, t. 1).

[254] W. Wielhorski, *Los Polaków w niewoli sowieckiej (1939–1956)*, Londyn 1956; idem, *Wspomnienia z przeżyć w niewoli sowieckiej*, Londyn 1965; idem, *Trzy pytania i trzy odpowiedzi. Prawda o deportacji Polaków pod panowaniem sowieckim*, Londyn 1964.

[255] S. Mękarski, *Prof. dr Władysław Wielhorski*, [w:] S. Portaski, *Zarys historii Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, Londyn 2009, s. 391–393.

[256] LCVA, f. 175 (Archiwum USB), ap. 1 (IBb), b. 784 (Wilanowski Bolesław. Zbiór dokumentów osobowych), s. 38.

sytecie we Wrocławiu. Po studiach pracował jako nauczyciel w Łodzi, Gostyninie i w Warszawie[257]. Według zaświadczenia kierowniczki polskiego gimnazjum żeńskiego Marii Prószyńskiej w Łodzi, gdzie Wilanowski pracował w latach 1913–1915, zajęcia z nauk społecznych i języka łacińskiego prowadził on z całą sumiennością, pracowitością oraz zamiłowaniem do pracy pedagogicznej, a w czasie wojny, w ciężkich i krytycznych dla szkoły chwilach, pracował bezinteresownie, pozostawiając po sobie niezatartą pamięć i wdzięczność[258]. W lipcu 1918 na Uniwersytecie Jagiellońskim uzyskał stopień doktora teologii (Doctoris S. Theologiae)[259].

W 1919 r. B. Wilanowski podjął pracę na wskrzeszonym Uniwersytecie Wileńskim jako zastępca profesora na Wydziale Teologicznym USB, w 1920 r. został profesorem nadzwyczajnym. W latach 1923–1926 redagował „Kwartalnik Teologiczny Wileński". W 1928 r. na Uniwersytecie Warszawskim uzyskał stopień doktora prawa kanonicznego (*Doctoris Iuris Canonici*), w roku 1929 został mianowany profesorem zwyczajnym teologii dogmatycznej fundamentalnej Uniwersytetu Stefana Batorego[260]. W tymże roku po zrzeczeniu się stanu kapłańskiego przeszedł z Wydziału Teologicznego na Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB[261]. Równocześnie od 1930 r. pracował w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie. Wykładał stosunki wyznaniowe i kulturalne w ZSRR, organizację pracy naukowej i nauczania w ZSRR, zarys dziejów wyznaniowych i kulturalnych Ziem Wschodnich Rzeczypospolitej, prowadził ćwiczenia z metodologii pracy naukowej i wykładanych przedmiotów, kierował pisaniem prac dyplomowych. W 1937 r. zastał on zastępcą dyrektora Szkoły Nauk Politycznych[262].

---

[257] LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 784, s. 1, 2, 5, 6.

[258] LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 784, s. 4.

[259] *Odpis dyplomu doktora teologii w języku łacińskim, wydanego ks. Bolesławowi Wilanowskiemu dn. 15 lipca 1918 r. przez Uniwersytet Jagielloński w Krakowie*, LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 784, s. 74.

[260] LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 784, s. 1, 9, 34; B. Żongołłowicz, *Wydział teologiczny Uniwersytetu Stefana Batorego w okresie 1919–1929*, Wilno 1931, s. 42–43.

[261] M. Kornat, *Polska szkoła sowietologiczna...*, s. 558.

[262] LCVA, f. 176 (Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie), ap. 1, b. 7, 8, 12, 14; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934*, Wilno 1934; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1936/1937*, Wilno 1936; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939*, Wilno 1938, s. 9–13.

Ponadto B. Wilanowski brał czynny udział w pracy Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie: wchodził do zarządu, wygłaszał referaty na posiedzeniach Wydziału III TPN (filozofia, historia i nauki prawno-społeczne), redagował naukowe czasopismo „Ateneum Wileńskie", był jednym z organizatorów Sekcji Historii Najnowszej, powstałej w 1937 r. przy Wydziale III TPN w Wilnie. Zadaniem sekcji było prowadzenie systematycznych badań naukowych, dotyczących dziejów ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego po powstaniu styczniowym, ze szczególnym uwzględnieniem walki o niepodległość. Sekcja nawiązała ścisłą współpracę z Wojskowym Biurem Historycznym, które na terenie Wilna miało swoją pracownię naukową[263]. Opublikował wiele prac dotyczących historii Kościoła i prawa kanonicznego[264].

Pod koniec drugiej wojny światowej (w styczniu 1945 r.) B. Wilanowski znalazł się w Łodzi. Brał udział w organizacji Uniwersytetu Łódzkiego, a po jego powstaniu wykładał na tym uniwersytecie historię prawa i prawo kanoniczne[265].

---

[263] *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1937*, Wilno 1938, s. 12–13; *Zarys stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w latach 1907–1932*, Wilno 1932, s. 26, 35–41.

[264] B. Wilanowski, *List św. Polikarpa do Filipiensów: Studium patriologiczne*, Wilno 1921, (Wydawnictwa Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie); idem, *Rozwój historyczny procesu kanonicznego*, t. 1: *Proces kościelny w starożytności chrześcijańskiej*, Wilno 1929, (Rozprawy Wydziału III Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, t. 3); idem, *Przegląd piśmiennictwa teologicznego z lat 1921 i 1922*, „Kwartalnik Teologiczny Wileński", R. 1, Wilno 1923, s. 149–175; idem, *Polska, Włochy, nekrologia*, „Kwartalnik Teologiczny Wileński", R. 3, Wilno 1925, s. 213–219; idem, *Wśród książek*, „Kwartalnik Teologiczny Wileński", R. 4, Wilno 1926, s. 93–100; idem, *Dookoła nowego kodeksu. Przegląd literatury kanonicznej z ostatnich lat (1917–1925)*, ibidem, s. 105–163; idem, *Ustępstwa ze strony Kościoła na rzecz państwa poczynione w konkordacie z 10 lutego 1925 r. w świetle konkordatów innych*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1928, t. 2, s. 177–240; idem, *Proces kościelny w starożytności chrześcijańskiej*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1929, t. 3, s. 477–591; idem, *Stosunek Kościoła do państwa w świetle ostatnich konkordatów*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1930, t. 4, s. 107–208.

[265] J. Paszkiewicz-Mikinowa, *Wkład kadry naukowej Uniwersytetu Stefana Batorego w utworzenie i rozwój Uniwersytetu Łódzkiego*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*. Redakcja naukowa Ludwik Piechnik SJ, Kazimierz Puchowski, Kraków 1996, s. 289–291; *Wilanowski Bolesław Ignacy (1885–1954)*, [w:] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*, red. Henryk Dubowik, Leszek Jan Malinowski, Bydgoszcz 2002, s. 424.

WRÓBLEWSKI BRONISŁAW (1888–1941), profesor prawa Uniwersytetu Stefana Batorego oraz Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie, członek licznych towarzystw wileńskich, w tym Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich. Urodził się 13 listopada 1888 w Twerze (Rosja) w rodzinie Józefa Wróblewskiego i Julii ze Smolechowskich. Po uzyskaniu w V gimnazjum w Warszawie matury (eksternem) w 1910 r. podjął studia prawnicze na Uniwersytecie w Dorpacie, które zakończył w 1915 r., uzyskując dyplom pierwszego stopnia[266].

Po studiach B. Wróblewski pracował jako asystent na Uniwersytecie Moskiewskim, od 1 sierpnia 1916 r. do maja 1918 był konsultantem wydziału prawnego Komitetu Polskiego Pomocy Ofiarom Wojny w Moskwie, jednocześnie w latach 1917–1918 wykładał na Wyższych Kursach dla pracowników administracyjno-sądowych i na Wyższych Kursach dla urzędników skarbowych[267].

Po zakończeniu pierwszej wojny światowej wrócił do Warszawy, w latach 1918–1921 pracował w Wydziale Prawnym Ministerstwa Praw Wewnętrznych w charakterze starszego referenta[268]. W lipcu 1920 r. po napaści Rosji Sowieckiej na Polskę Wróblewski mimo kalectwa (kulał na jedną nogę) chciał zaciągnąć się jako ochotnik do Wojska Polskiego, ale kierownik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych odmówił mu zezwolenia na wstąpienie do armii ochotniczej, uważając za niezbędne pozostawienie go na dotychczasowym stanowisku, „gdyż interes Państwa Polskiego wymaga utrzymania w dobie obecnej organów administracji politycznej na najwyższym stopniu sprawności"[269].

W roku 1921 objął katedrę prawa i postępowania karnego na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie w charakterze zastępcy profesora. W roku 1923 został mianowany profesorem nadzwyczajnym, w roku 1930 – profesorem zwyczajnym[270]. Wykładał tak-

---

[266] LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 786 (Wróblewski Bronisław. Zbiór dokumentów osobowych), s. 3, 27, 38, 92, 95.

[267] LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 786, s. 5, 62.

[268] LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 786, s. 3–5, 11, 12, 26, 44, 46, 49, 68.

[269] LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 786, s. 51.

[270] LCVA, f. 175, ap. 1(IBb), b. 786, s. 64, 91, 97, 98, 144, 145; I. Jaworski, *Wydział prawa i nauk społecznych USB w latach 1919–1929,* [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929,* Wilno 1929, s. 270–271.

że w powstałej w 1930 r. Szkole Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie[271]. Absolwent Wydziału Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego, Andrzej Święcicki, o prof. Wróblewskim pisał, że cechowała go rzadka szczerość zainteresowań i uwzględnienie, obok doskonałego rzemiosła prawniczego, aspektów filozoficznych, socjologicznych, etycznych[272]. Natomiast według wspomnień absolwentki Szkoły Nauk Politycznych, Niki Kłosowskiej, prof. Wróblewski był istnym postrachem studentów, zwłaszcza kobiet. „Mały, lekko kulawy i łysy, ale bardzo mądry, choć złośliwy. Na seminariach zadawał nam podstępne pytania, na które przeważnie nie dostawał zadowalających odpowiedzi" – wspominała N. Kłosowska[273].

B. Wróblewski opublikował liczne prace głównie z prawa karnego i socjologii[274]. Był członkiem zwyczajnym Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, Towarzystwa Prawniczego im. Ignacego Daniłowicza w Wilnie, Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich. W Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich złożył jako depozyt liczne dawne akta, dokumenty rodziny Wróblewskich, korespondencję[275].

---

[271] *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934*, Wilno 1934; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1936/1937*, Wilno 1936; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939*, Wilno 1938, s. 9–13.

[272] A. Święcicki, *Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Stefana Batorego i jego spuścizna*, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku uczczeniu 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków 1996, s. 97.

[273] N. Kłosowska, *Fragmenty wspomnień*, "Zeszyty Historyczne" 1993, t. 103, s. 156.

[274] B. Wróblewski, *Przestępstwa tłumu*, Wilno 1922; idem, *Wstęp do polityki kryminalnej*, Wilno 1922; idem, *Penologia. Socjologia*, Wilno 1926; idem, *Ideologia korporacji akademickich*, Wilno 1928; idem, *Ujednostajnienie prawa karnego*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1929, t. 3, s. 417–476; idem, *Stosunek społeczeństwa do przestępców*, „Wileński Przegląd Prawniczy" 1930, t. 1, nr 1, s. 14–16; idem, *Studia z dziedziny prawa i etyki*, Wilno 1933; idem, *Grupy współdziałania z prokuraturą w ZSRR*, „Wileński Przegląd Prawniczy" 1938, t. 9, nr 7, s. 233–234; idem, *Studia z dziedziny prawa i etyki (autoreferat)*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1935, t. 7, s. 93–124; idem, *Cześć, godność, honor*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1936, t. 8, s. 93–143; *Ogólna nauka o prawie: studia* pod redakcją Bronisława Wróblewskiego, Wilno 1938; idem, *Zjawianie się norm stanowionych*, Wilno 1938.

[275] *Depozyt Bronisława Wróblewskiego*, LMAVB, f. 75–101/1–3; f. 75–102.

W latach drugiej wojny światowej po likwidacji Uniwersytetu Stefana Batorego przez władze litewskie prof. B. Wróblewski pozostał bez pracy. Zmarł 26 sierpnia 1941 w Wilnie na atak serca podczas rewizji mieszkania przez gestapowców. Pochowany na Rossie[276].

Wróblewski Tadeusz Stanisław (1858–1925), adwokat, miłośnik książki, założyciel biblioteki, działacz społeczny. Urodził się 8 listopada 1858 r. w Wilnie, w rodzinie Eustachego Wróblewskiego i Emilii z Beniowskich. Na chrzcie w wileńskim kościele św. Jana nadano mu imiona Tadeusza Stanisława Kostki[277]. Ojciec jego Eustachy, pochodzący ze starego rodu szlacheckiego herbu Ślepowron, był znanym lekarzem homeopatą, matka Emilia z Beniowskich utrzymywała tajną polską szkołę dla dziewcząt z domów szlacheckich. Uczyła się w niej m. in. siostra Józefa Piłsudskiego Maria. Zarówno w rodzinie ojca, jak i matki nie brakło wybitnych osobowości. Stryjecznym bratem ojca był Walery Wróblewski, uczestnik powstania styczniowego, później jeden z wodzów paryskiej Komuny 1871 r., rodzonym zaś dziadkiem Tadeusza – Bartłomiej Beniowski, major, uczestnik powstania listopadowego, potem emigrant[278].

Tadeusz nauki początkowe pobierał w domu, w latach 1870–1877 uczył się w wileńskim gimnazjum, które zakończył ze złotym medalem[279]. W la-

---

[276] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*, red. Henryk Dubowik, Leszek Jan Malinowski, Bydgoszcz 2002, s. 430.

[277] *Выпись метрики из книги виленского св. Иоанна костела, хранящейся в архиве Виленской Римско-Католической Духовной Консистории, записанной на стр. 76/77, № 220*, LMAVB, RS, f. 75–103, s. 3.

[278] *Свидетельство по указу Его Императорского Величества и по справкам в делах Минского Дворянского Депутатского Собрания дано сие трех именному Фадею – Станиславу – Костке Евсафиевичу сыну Врублевского, родившемуся 1858 г. октября 27 дня, в том, что он по постановлению сего Собрания декабря 4 дня 1869 г. [...] считается окончательно утвержден в дворянстве, г.* Минск, января 10 дня 1869 г., LMAVB, RS, f. 75–103, s. 15–16; *Копия определения о признании дворянского рода Врублевских герба Слеповрон,* 1829, 18 марта, LMAVB, RS, f. 75–130, s. 21–30; *Wypis postanowienia z żurnalu Deputacji Wywodowej Wileńskiej w dniu 14 Junii 1829 roku nastałego o rodowodzie szlacheckiej familii urodzonych Wróblewskich herbu Ślepowron*, LMAVB, RS, f. 75–130, s. 31–34; *Wypis z ksiąg szlacheckich obwodu Bialostockiego Wywodu familii urodzonych Wróblewskich herbu Ślepowron.* Dn. 7 maja 1820 r., LMAVB, RS, f. 75–130, s. 45–47; *Drzewo genealogiczne T. Wróblewskiego*, LMAVB, RS, f. 75–130, s. 43.

[279] *Аттестат зрелости (копия). Дан сей ученику VIII класса Врублевскому Фадею, Р.-католического вероисповедания, из дворян, родившемуся в Вильни 27 октября*

tach 1878–1879 studiował medycynę w Akademii Medyko-Chirurgicznej w Petersburgu, w 1880 r. – na Uniwersytecie Warszawskim. W czasie studiów zaangażował się w działalność konspiracyjną, w lutym 1880 roku został aresztowany i więziony w Cytadeli. W sierpniu 1881 r. mimo złego stanu zdrowia był zesłany na Syberię. Zsyłkę odbywał początkowo w Tiumeniu, potem w Jałturowsku gub. Tobolskiej. Po powrocie z zesłania podjął studia prawnicze na uniwersytecie w Petersburgu, które zakończył w 1886 r. Po studiach pracował jako pomocnik u znanego petersburskiego adwokata Włodzimierza Spasowicza[280].

W 1990 r. T. Wróblewski powrócił do Wilna, zajmował się praktyką adwokacką. Jednocześnie rozwinął szeroką działalność społeczną. Założył Towarzystwo Neo-Szubrawców, zrzeszające wielu wybitnych przedstawicieli inteligencji wileńskiej. Członkowie towarzystwa zbierali się w każdą sobotę w mieszkaniu Wróblewskiego (nazywanym przez samego gospodarza „Gospodą pod Rakarzem", ponieważ z jego okien był widoczny pomnik generał-gubernatora Michaiła Murawjowa) i dyskutowali o aktualnych sprawach kulturowych, społecznych i politycznych. Duszą tych spotkań był sam gospodarz, słynący z wymowy i dowcipu. Towarzystwo przestrzegało ceremoniału wzorowanego na tradycjach masońskich i używało masońskich atrybutów, takich jak: stępa, łopata, miotła, latarka, pulpit, klepsydra itp.[281]

Nowe możliwości pracy zawodowej, społecznej i politycznej powstały w latach rewolucji 1905–1907. Wtedy T. Wróblewski zasłynął jako obrońca w procesach politycznych. Zdaniem kolegów „Wróblewski kojarzył w sobie cechy rzadko w takiej skali i w takim połączeniu spotykane u prawnika. Talent krasomówczy wielkiej miary, pozwalający mu działać swobodnie wszystkimi środkami od wysokiego patosu do subtelnej ironii i od liryki do zwartej i ścisłej dialektyki, a połączony ze szczerym zapałem dla idei wolności i ofiarnym odczuciem krzywdy ludzkiej, czynił z niego świetnego obroń-

---

1858 г., обучавшемуся в Виленской гимназии восемь лет, 1877, LMAVB, RS, f. 75–103, s. 17.

[280] *Zaświadczenie* lekarzy w języku rosyjskim o złym stanie zdrowia politycznego więźnia Tadeusza Wróblewskiego, Warszawa, 1 sierpnia 1881 r., LMAVB, RS, f. 75–103, s. 17; H. D. (Helena Drège), *Ś. p Tadeusz Wróblewski jako założyciel Biblioteki im. E. i E. Wróblewskich*, Wilno 1926, s. 1 (Odbitka z: „Ateneum Wileńskie").

[281] H. Romer (Romer-Ochenkowska), *Ś. p. Tadeusz Stanisław Wróblewski*, „Kurier Wileński" 1925, nr 152 (304), 10 lipca, s. 2–3; A. Romanowski, *Towarzystwo Neo-Szubrawców*, [w:] *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Petras Vileišis*. Vilnius, 2001, s. 166 175.

cę karnego, a przede wszystkim politycznego"[282]. Występował w obronie polskich, rosyjskich i żydowskich działaczy rewolucyjnych, członków nielegalnych partii, organizatorów tajnej oświaty, redaktorów oraz autorów polskich wydawnictw, włościan, odmawiających płacenia podatków, uczestników strajków robotniczych, itp.[283]

Największy jednak rozgłos przyniósł mu udział w głośnym procesie lejtnanta Piotra Szmidta (*Пётр Петрович Шмидт*, 1867–1906), przywódcy zbuntowanych marynarzy floty czarnomorskiej, straconego 6 (19) marca 1906 r. na wyspie Berezeń[284]. Wtedy też zrodziła się legenda o synu Szmidta, jakoby przywiezionym do Wilna i usynowionym przez T. Wróblewskiego. Legenda okazała się bardzo żywotną i znalazła miejsce nawet w poszczególnych pracach naukowych[285]. T. Wróblewski rzeczywiście miał adoptowane-

---

[282] *Ś. p. Tadeusz Wróblewski 8.XI.1858 3.VII.1925*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1925, t. 1, s, 422–424.

[283] *Z sądów: w dniu 29 b. m. przybył do Mińska wydział Wileńskiej Izby Sądowej, w celu rozpoznania szeregu spraw politycznych i strajku kolejowego*, „Kurier Wileński" 1907, nr 244, 31 października, s. 3; *Kronika sądowa: Sąd wojenny po dwudniowych rozprawach, 12 września ogłosił wyrok w sprawie braci Kudrjawcewów i ich 9 towarzyszy, oskarżonych o udział w tajnej organizacji*, „Kurier Litewski" 1907, nr 204, 14 września, s. 3; *Виленские вести: Литературные дела*, „Северо-западный голос" 1908, № 717, 11 апреля, s. 3; *В открытом суде 29 и 30 октября в Виленском окружном суду без участия присяжных заседателей будут рассматриваться три дела по обвинению в самовольном открытии польских школ для крестьянских детей*, „Северо-западный голос" 1908, № 850, 19 сентября, s. 3; *В судах: Тайные школы*, „Северо-западный голос" 1909, № 1081, 25 июня, s. 4; *Teismas: Balandžio 18 d. Vilniaus teismo rūmai teisė Daugeliškio (Švenčionių ap.) valstiečius*, „Vienybė lietuvninkų", Brooklyn, N.Y., 1909, nr 20, gegužės 19, s. 2; *Z sądów. Sprawa „Kuriera Litewskiego"*, „Goniec Codzienny" 1910, nr 216, 26 listopada, s. 2; *Z sądów. Sprawa prasowa*, „Goniec Codzienny" 1911, nr 28, 5 lutego, s. 2; *Sądy: Sprawa prasowa*, „Kurier Wileński" 1911, nr 86, 13 września, s. 2.

[284] *Sprawa lejtnanta Szmidta*, „Kurier Litewski" 1906, nr 16, 20 stycznia, s. 2; *Sprawa Szmidta (od własnego korespondenta)*, „Gazeta Wileńska" 1906, nr 3, 2 marca, s. 3; *Sprawa lejtnanta Szmidta (od własnego korespondenta)*, „Gazeta Wileńska" 1906, nr 5, 4 marca, s. 3; *Leitenanto Šmidto byla [Očakove]*, „Vilniaus žinios" 1906, nr 36, vasario 15, s. 2; nr 38, vasario 17, s. 2; nr 39, vasario 18, s. 2, nr 40, vasario 19, s. 2; nr 41, vasario 21, s. 2–3; nr 42, vasario 22, s. 3; *Из Вильны прибыл в Одессу прис. пов. Ф. Е. Врублевский, допущенный в защиту в военно-морском суде лейтенанта П. П. Шмидта*, „Северо-западный голос" 1906, № 48, 8 февраля, s. 3.

[285] S. Posner, *Tadeusz Stanisław Wróblewski. Wspomnienia*, „Przegląd Współczesny" 1925, nr 43, s. 311–316; V. Abramavičius, *Tadas Vrublevskis*, Vilnius 1960, s. 18; Z. Ponarski, *Adwokat Tadeusz Stanisław Wróblewski (1858–1925)*, [w:] *Szkice z dziejów adwokatury polskiej*, Warszawa 1976, s. 60.

go syna Stanisława, jednak nie był on synem lejtnanta Szmidta, ale wcześnie zmarłego włościanina Antoniego Sadkowskiego z Wileńszczyzny, o czym świadczą zachowane dokumenty i świadectwo Danuty Sadkowskiej, córki Stanisława[286].

Mimo dużego zaangażowania w pracę zawodową T. Wróblewski udzielał się w pracy społecznej, wygłaszał odczyty[287], wydawał prace z dziedziny prawa[288]. Próbował siły również w polityce. W 1906 r. kandydował do I rosyjskiej Dumy Państwowej z ramienia Komitetu Polskiego w Wilnie. W swym liście otwartym do wyborców miasta Wilna – Litwinów i Polaków – podkreślał, że, uważając siebie za obywatela Litwy, punkt wyjścia przy rozważaniu zagadnień politycznych i społecznych upatruje w interesie wszystkich rdzennych mieszkańców kraju: Polaków i Litwinów, Białorusinów i Żydów, bez różnicy wyznań i narodowości[289]. Wybory w 1906 r. Wróblewski jednak przegrał, oddając pierwszeństwo kandydatowi żydowskiemu, rabinowi Szmarii Lewinowi (Шмария, Шемарья, Шмарьягу, Шмарьяху Хаимович Левин, 1867–1935). Drugi raz wystawił on swą kandydaturę w 1907 r. podczas wyborów do III Dumy. Kontrkandydatem tym razem był ksiądz Stanisław Maciejewicz, który decydującą przewagą gło-

---

[286] *W Wilnie i w Krakowie. Wspomnienia o hm. Dr Danucie Sadkowskiej*, red. Barbara Morawska-Nowak, Kraków 2007, s. 12–22.

[287] *Odczyty i wydawnictwa. Odczyt Mec. Wróblewskiego*, „Goniec Wileński" 1910, nr 9, 26 stycznia, s. 2; *Odczyt Mec. Wróblewskiego*, „Goniec Wileński" 1910, nr 14, 1 lutego, s. 1; *Доклад Ф. Е. Врублевского о правительственном проекте введения земств в западных губерниях привлек третьего дня в залу дворянского собрания много публики*, „Северо-западный голос" 1910, № 1255, 19 января, s. 3.

[288] T. Wróblewski, *Sejmy prowincjonalne i obrona praw mniejszości: pogadanka wygłoszona na wiecu Polskiego Stronnictwa Konstytucyjno-Demokratycznego Ukrainy, Wołynia i Podola w dniu 23 kwietnia 1906 r.*, Kijów 1906; *Statut Towarzystwa Muzeum Nauki i Sztuki w Wilnie*, Wilno 1907; J. Folejewski, T. Wróblewski, *O samorządzie ziemskim na Litwie i Białejrusi*. Opracował J. Folejewski, uzupełnił T. Wróblewski, Wilno 1910; T. Wróblewski, *Naród i samookreślenie narodowe*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1915–1918", Wilno 1918, t. 6, s. 107–122; idem, *Projekt ustawy miejskiej dla Litwy: projekt niniejszy opracowany został dla Biura Pracy Społecznej w kwietniu 1918 r.*, Wilno 1918.

[289] T. Wróblewski, *List otwarty do wyborców m. Wilna, Litwinów i Polaków*, „Gazeta Wileńska" 1906, nr 34, 28 marca, s. 1; idem, *Atviras laiškas į Vilniaus miesto lietuvių ir lenkų rinkėjus*, „Vilniaus žinios" 1906, nr 65, kovo 28 d., s. 4; idem, *Открытое письмо к избирателям города Вильны полякам и литовцам*, „Северо-западный голос" 1906, № 89, 28 марта, s. 3.

sów wygrał wybory (ks. Maciejewicz otrzymał przeszło 5700 głosów, Wróblewski zaś nieco więcej niż 1400)[290].

Niepowodzenie w wyborach sprawiło, że T. Wróblewski zrezygnował z czynnego udziału w życiu politycznym, ale, jak mówił jego bliski przyjaciel i współpracownik, Ludwik Abramowicz, „Nie znaczy to jednak, że był tylko obserwatorem, przyglądającym się przez okno swego gabinetu zachodzącym przemianom i wypadkom. Przeciwnie, niejednokrotnie występował na arenie życia publicznego, głosząc otwarcie swe przekonania i poglądy, nacechowane zawsze troską o dobro swego rodzinnego kraju"[291].

Zrezygnowawszy z czynnego udziału w życiu politycznym T. Wróblewski oddał się największej pasji swego życia – gromadzeniu książek, rękopisów i materiałów archiwalnych. Po rodzicach odziedziczył księgozbiór składający się w większości z dzieł lekarskich i pedagogicznych. Księgozbiór ten stale powiększał, postanawiając utworzyć na jego podstawie bibliotekę publiczną dla miasta Wilna. W tym celu w 1912 r. założył i zalegalizował Towarzystwo Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich, zapisał mu swój księgozbiór, kupił plac na budowę gmachu bibliotecznego i przelał pokaźną sumę na rozpoczęcie budowy. Niestety, gmachu bibliotecznego nie zdążono wykończyć do pierwszej wojny światowej i zbiory pozostawały na starym miejscu w mieszkaniu T. Wróblewskiego, który musiał dokładać wszelkich starań, by je ustrzec w ciężkim czasie wojennym[292].

Troska o gromadzone przez całe życie zbiory rzutowała w pewnym stopniu na jego postawę lojalistyczną wobec zmieniających się okupantów, co stało się przyczyną oddalenia się od niego patriotycznie nastawionej polskiej społeczności wileńskiej[293]. Dystans pomiędzy T. Wróblewskim a pol-

---

[290] L. A. [Ludwik Abramowicz], *Tadeusz Wróblewski (Zarys życia)*, „Przegląd Wileński" 1925, nr 12, 15 lipca, s. 2–3; A. Gaigalaitė, *Lietuvos atstovai Rusijos valstybės Dūmoje 1906–1917*, Vilnius 2006; R. Jurkowski, *Sukcesy i porażki: ziemiaństwo polskie Ziem zabranych w wyborach do Dumy Państwowej i Rady Państwa*. 1906–1913, Olsztyn 2009.

[291] *Żałobna rocznica [śmierci T. Wróblewskiego]*, „Przegląd Wileński" 1926, nr 13, 18 lipca, s. 2–4.

[292] H. D (Helena Drège), *Ś. p. Tadeusz Wróblewski jako założyciel Biblioteki im. E. i E. Wróblewskich*, Wilno 1926 (Odbitka z: „Ateneum Wileńskie" 1925/1926, r. 3, z. 10/11).

[293] H. Romer (Romer-Ochenkowska), *Ś. p. Tadeusz Stanisław Wróblewski*, „Kurier Wileński" 1925, nr 153 (305), 11 lipca, s. 2–3; D. Staliūnas, *Tado Vrublevskio politinės minties bruožai*, [w:] *Tadas Vrublevskis: Mintys ir darbai*, sudarė Bronislava Kisielienė, Vilnius 2012, s. 13–36.

ską społecznością pogłębił się jeszcze bardziej po odzyskaniu niepodległości, kiedy on, jak wspominała H. Romer-Ochenkowska, ogólnemu upojeniu wolnością przeciwstawiał sceptyczne nastawienie, zwiększające się rozgoryczenie i niechęć, wynikające w dużej mierze z idealizmu politycznego. „Śnił jakieś Mocarstwo Polskie idealne, jakąś Litwę Mickiewicza – Kościuszki – Traugutta. Litwę z Polską z [18] 63 roku, szlachetną, przebaczającą wszystkim, pociągającą ku sobie siłą ducha i szlachetności, bez zarzutu ze strony obcych, bez win względem swoich. I burzył się, gryzł i truł tym, że była... jaka jest, jakim jest życie współczesne" – wspominała później Helena Romer-Ochenkowska[294]. Rozgoryczenie pogłębiały w niektórym stopniu zawiedzione nadzieje na uzyskanie katedry na odrodzonym Uniwersytecie Wileńskim. Problemy wynikały również z powodu jego działalności zawodowej. T. Wróblewski, który w latach zaboru rosyjskiego bronił działaczy walczących z caratem, cieszył się uznaniem społecznym. Po uzyskaniu niepodległości jego – jako obrońcy politycznego – klientami byli w zasadzie przedstawiciele mniejszości narodowościowych, których działalność często była sprzeczna z interesami państwa polskiego. Z tego powodu cieszył się uznaniem w środowisku litewskim i białoruskim, ale tracił kontakt ze środowiskiem polskim[295].

Z czasem, kiedy ustabilizowała się sytuacja polityczna, poszły w zapomnienie dawne urazy i T. Wróblewski wznowił więzi z polskim środowiskiem wileńskim. W 1922 r. jego staraniem podupadłe Towarzystwo Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich przeorganizowano w Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich. W 1924 r. został zaproszony, by wygłosić referat inauguracyjny *Pozostało-*

---

[294] H. Romer (Romer-Ochenkowska), *Ś. p. Tadeusz Stanisław Wróblewski*, „Kurier Wileński" 1925, nr 153 (305), 11 lipca, s. 3.

[295] *Kronika. Ogromna rozprawa sądowa*, „Życie Ludu", Wilno, 1925, nr 8, 26 kwietnia, s. 8; *Kronika wileńska. Sąd nad członkami „rewkomu"*, „Dziennik Wileński" 1925, nr 48, s. 5; *„Ryto" byla*, „Lietuvos rytai", Vilnius, 1924, nr 72, birželio 19 d., s. 2; *Byla*, „Lietuvos kelias", Vilnius, 1925, nr 15, balandžio 8 d., s. 8; *Vietos kronika*, „Vilniaus aidas" 1925, nr 53, gegužės 9, s 4; *Gardino byla*, „Vilniaus aidas" 1925, nr 12 (54), gegužės 14 d., s. 1–3; V. Biržiška, *Lietuvių teisių gynėjas T. Vrublevskis*, „Trimitas" Kaunas 1935, nr 14, balandžio 4 d., s. 267–268; J. Marcinkevičius, *Tado Vrublevskio ryšiai su lietuvių visuomenės veikėjais*, [w:] *Tadas Vrublevskis: Mintys ir darbai*, sudarė Bronislava Kisielienė, Vilnius 2012, s. 37–48.

ści dawnych praw W. X. Litewskiego w prawie obowiązującym na Zjeździe Prawników Polskich w Wilnie[296].

Pozytywnie na nastrój T. Wróblewskiego oddziaływał powrót z Rosji bolszewickiej adoptowanego syna Stanisława Sadkowskiego z żoną i córeczką. Znowu jak przed pierwszą wojną światową w jego mieszkaniu zaczęli zbierać się przedstawiciele intelektualnej elity wileńskiej. S. Cat-Mackiewicz potem pisał: „Mieszkanie zmarłego [T. Wróblewskiego] przy ul. Uniwersyteckiej tchnęło, powiedziałby, egzotyzmem wileńskim. Na tle półek bibliotecznych, na tle pokoju, którego atmosfera zdawała się być ciszą i spokojem odludnej pracy naukowej, gospodarz ubrany w togę doktorską przyjmował gości, zwykle w niedzielę popołudniu. Tutaj mógł opowiadać o tym, co widział i o tych, kogo znał. A znał cały świat inteligencji polskiej i rosyjskiej, nikt może bardziej niż on nie panował nad polsko-rosyjską historią kierunków ideowych, grup politycznych, rewolucyjnych spisków, knowań, aresztowań, ideowych zawodów i bankructw"[297]. Niestety, stan zdrowia T. Wróblewskiego ciągle pogarszał się. Cierpiał na sklerozę, ataki duszności, które były coraz silniejsze i częstsze. „Trudno było jednak człowieka, wspominała Helena Romer-Ochenkowska, który nigdy nie myślał o swej doczesnej powłoce, zmusić do pilnego przestrzegania przepisów doktora. Do ostatniej chwili niemal, tracąc oddech, dźwigał się i nosił książki, ciągle coś pisząc i porządkując"[298]. Prowadził on również rozmowy z Ministerstwem OP i WR o przekazaniu biblioteki państwu polskiemu. Zmarł 3 lipca 1925 r. i został pochowany na cmentarzu Rossa w Wilnie[299].

Wysłouch Seweryn (1900–1968), historyk prawa i dziejów społecznych, absolwent i pracownik Uniwersytetu Stefana Batorego, członek Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wró-

---

[296] *Pamiętnik I (VIII) Zjazdu Prawników Polskich w Wilnie 8–10 1924*, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1924, R.2, zeszyt dodatkowy 1, s. 6.

[297] Cat [Stanisław Mackiewicz Cat], *Ś. p. Tadeusz Wróblewski*, „Słowo" 1925, nr 149 (863), 5 lipca, s. 1.

[298] H. Romer (Romer-Ochenkowska), *Ś. p. Tadeusz Stanisław Wróblewski*, „Kurier Wileński" 1925, nr 157 (309), 16 lipca, s. 2.

[299] *Świadectwo metryczne zgonu [Odpis] Tadeusza Stanisława Wróblewskiego z ksiąg pogrzebowych rzymsko-katolickiego kościoła parafialnego św. Ducha w Wilnie za rok 1925 miesiąc lipiec. Nr aktu 40. Zgon 3 lipca 1925 r. Pogrzeb 6 lipca 1925 r. Miejsce pogrzebu – Cmentarz Rossa w Wilnie*, LMAVB, RS, f. 75–7/1, s. 90; f. 75–1, s. 5–6.

blewskich. Urodził się 19 marca 1900 r. w Pirkowiczach koło Drohiczyna jako jeden z dziewięciorga dzieci właściciela majątku Antoniego Izydora Wiktora Wysłoucha i Seweryny Julii Stefanii ze Skarżyńskich. Na chrzcie w parafialnym kościele w Janowie Kobrzyńskim nadano mu imiona Seweryn Wiktor Józef, z których później używał tylko pierwszego[300].

Nauki pobierał początkowo w domu, następnie został oddany do rosyjskiego gimnazjum w Wilnie. W 1915 r. musiał przerwać naukę po ukończeniu piątej klasy i razem z ojcem i braćmi gospodarować w zdewastowanym przez wypadki wojenne majątku w Pirkowiczach. W lipcu 1920 r. zgłosił się jako ochotnik do Wojska Polskiego. Przydzielony do dywizji gen. Lucjana Żeligowskiego brał udział w walkach o Wilno[301].

Po nastaniu pokoju S. Wysłouch uczęszczał na Wojskowe Kursy Maturalne. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości w 1923 r. rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie Stefana Batorego, które ukończył w 1927 r., uzyskując dyplom magistra[302].

Po studiach zaczął pracować na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB w katedrze Dawnego Prawa Sądowego Polskiego i Litewskiego jako asystent, potem jako adiunkt[303]. Ponadto od 1930 r. w Szkole Nauk Politycznych wykładał kurs polityki narodowościowej ZSRR, prowadził ćwiczenia z historii ustroju Europy Wschodniej, z historii Polski i Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz zagadnienia białoruskiego[304].

---

[300] *Odpis metryki chrztu Seweryna Wysłoucha, Janów Kobrzyński, dn. 14 kwietnia 1923 r.*, LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 921 (Wysłouch Seweryn. Zbiór dokumentów osobowych), s. 20.

[301] *Życiorys Seweryna Wysłoucha*, Wilno, dn. 22 maja 1930 r., LCVA, f. 175, ap. 2 (VIB), b. 75 (Doktoryzacja Magistra Seweryna Wysłoucha. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB), s. 2.

[302] LCVA, f. 175 (Archiwum USB), ap. 1 (IBb), b. 921 (Wysłouch Seweryn. Zbiór dokumentów osobowych), s. 13.

[303] LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 921 (Wysłouch Seweryn. Zbiór dokumentów osobowych), s. 28; *Wychowankowie Uniwersytetu Stefana Batorego. Biogramy i autobiogramy studentów*. Redakcja naukowa i opracowanie Kazimierza Puchowskiego, [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilensis: Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków 1996, s. 416.

[304] *Sprawozdanie z działalności Wyższej szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy wschodniej za rok akademicki 1931/1932 i początek roku 1932/1933 do 1 grudnia 1932 r., wygłoszone przez dyrektora Instytutu inż. Władysława Wielhorskiego na zebraniu ogólnym INBEW dn. 11 grudnia 1932 r.*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej" Wilno 1933, t. 1, s. 262; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim*

Zainteresowania naukowe S. Wysłoucha dotyczyły głównie historii, podziału terytorialnego, rozwoju gospodarczego i położenia prawnego wschodnich ziem Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pod kierownictwem prof. Stefana Ehrenkreutza napisał rozprawę doktorską na temat: *Rozwój granic i terytorium powiatu Kobrzyńskiego do połowy XVI wieku*, którą obronił 12 marca 1931 r. na Wydziale Prawa i Nauk Społecznych USB[305]. Prof. S. Ehrenkreutz, opiniując pracę Wysłoucha, podkreślał ogrom zebranego materiału źródłowego i umiejętne jego wykorzystanie, zdolność do wysuwania naukowych zagadnień i danie na nie odpowiedzi[306].

Rozprawa doktorska S. Wysłoucha została opublikowana w czasopiśmie „Ateneum Wileńskie" wydawanym przez Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie[307]. Na łamach „Ateneum Wileńskiego" opublikował on również inne liczne prace z badanego zakresu[308].

Wysłouchowi kilkakrotnie przyznawano nagrody z funduszu im. Marszałka Józefa Piłsudskiego: w 1930 r. za pracę *Rozwój granic i terytorium powiatu Kobrzyńskiego do połowy XVI wieku* (nagroda w kwocie 550 zł), w 1931 r. – za pracę *Z dziejów Łosośny i jej posiadaczy XV–XVI w.* (Nagroda w kwocie 200 zł), w 1933 r. – za pracę *Dobra Szereszewskie. Ze studiów nad*

1936/1937, Wilno 1936; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934*, Wilno 1934; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939*, Wilno 1938, s. 9–13.

305 LCVA, f. 175, ap. 2 (VIB), b. 78 (Doktoryzacja Magistra Seweryna Wysłoucha. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB); f. 175, ap. 1 (IBb), b. 921 (Wysłouch Seweryn. Zbiór dokumentów osobowych), s. 30, 32.

306 *Opinia promotora Stefana Ehrenkreutza o rozprawie doktorskiej Magistra Seweryna Wysłoucha pt. „Rozwój granic i terytorium powiatu Kobrzyńskiego do połowy XVI wieku"*, Wilno, 23 lutego 1931 r., LCVA, f. 175, ap. 2 (VIB), b. 78 LCVA, f. 175, ap. 2 (VIB), b. 78, s. 8.

307 S. Wysłouch, *Rozwój granic i terytorium powiatu Kobrzyńskiego do połowy XVI wieku*, „Ateneum Wileńskie" 1929, t. 6, s. 16–46, 337–428.

308 S. Wysłouch, *Z dziejów Łosośny i jej posiadaczy XV–XVI w.*, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, s. 145–169; idem, *Ziemia Oszmiańska na rubieży dwu kultur*, Wilno 1932; idem, *Dobra Szereszewskie. Ze studiów nad podziałem terytorialnym W. Ks. Litewskiego przed reformą 1565–1566 r.*, „Ateneum Wileńskie" 1933, t. 8, s. 57–135; idem, *Dawne drogi Polesia. Ze studiów nad historią gospodarczą Polesia w XVI–XVIII w.*, „Ateneum Wileńskie, 1937, t. 12, s. 146–204.

podziałem terytorialnym W. Ks. Litewskiego przed reformą 1565–1566 r. (nagroda w kwocie 300 zł)[309].

S. Wysłouch działał także w Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie, kierował Referatem mniejszości narodowościowych, uczestniczył w pracy Sekcji Historyczno-Prawnej[310]. W ramach programu badawczego Instytutu badał dzieje Białorusinów na Wileńszczyźnie, ich aspiracje kulturowe i polityczne, rolę Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w białoruskim ruchu narodowym[311].

W serii książkowej Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w 1936 r. została wydana monografia S. Wysłoucha *Posługi komunikacyjne miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVI w.*, oparta na badaniach źródłowych[312]. Na podstawie tej pracy Rada Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB na posiedzeniu odbytym w dn. 16 stycznia w 1937 r. postanowiła przyznać Wysłouchowi *veniam legendi* z historii prawa litewskiego. Uchwałę Rady Wydziału Prawa i Nauk Społecznych popartą przez Senat Akademicki USB 26 lutego 1937 r. zatwierdził Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego W. Świętochowski[313].

Na początku drugiej wojny światowej S. Wysłouch został powołany do wojska, a po zajęciu Polski przez hitlerowskie Niemcy i Związek Sowiec-

---

309 LCVA, f. 175, ap. 2 (VIB), b. 66 (Akta personalne starszego asystenta magistra Seweryna Wysłoucha. Wydział Prawa i nauk Społecznych USB), s. 40, 44, 45, 47.

310 *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie od 23 lutego 1931 r. do 31 sierpnia 1931 r.* „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 253; *Sprawozdanie ogólne prezesa Zarządu Instytutu profesora dr-a Stefana Ehrenkreutza z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, wygłoszone na Zebraniu Ogólnym członków Instytutu 11 grudnia 1932 r.*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 257.

311 S. Wysłouch, *Białorusini na Ziemi Wileńskiej*, [w:] *Wilno i Ziemia Wileńska. Zarys monograficzny*, Wilno 1930, t. 1, s. 250–261; idem, *Rola Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi w ruchu narodowym Białorusinów w Polsce*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie" 1932, t. 1, s. 174–240.

312 S. Wysłouch, *Posługi komunikacyjne miast na prawie magdeburskim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVI w.*, Wilno 1936 (Prace sekcji historycznej Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie).

313 LCVA, f. 175, ap. 2 (VIB), b. 131 (Habilitacja Dr. Seweryna Wysłoucha. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB).

ki został internowany na Litwie[314]. Po wydostaniu się z obozu S. Wysłouch opuścił Litwę i razem z rodziną zamieszkał na Kujawach. Ukrywając się przed Niemcami, pracował w młynie i w gospodarstwie rolnym. W 1945 r. po zakończeniu wojny podjął pracę w szkolnictwie, zorganizował szkołę powszechną we wsi Kopiaty, a następnie gimnazjum w Izbicy Kujawskiej, gdzie pracował jako nauczyciel historii. W roku akademickim 1945/46 został powołany na stanowisko profesora na Uniwersytecie Łódzkim, w lipcu 1946 r. objął Katedrę Historii Prawa Polskiego na Uniwersytecie Wrocławskim. Jednocześnie był założycielem i dyrektorem (1949–1953) wrocławskiego oddziału Instytutu Zachodniego oraz współzałożycielem Instytutu Śląskiego w Opolu, prowadził badania nad dziejami Śląska. Zmarł w 1968 r. we Wrocławiu i tam został pochowany na cmentarzu Grabiszyńskim[315].

Zakrzewska Teresa Jadwiga (1852–1939), nauczycielka, bibliotekarka, działaczka społeczna, ur. 15 października 1852 r. w Wilnie w rodzinie Konstantego Zakrzewskiego i Walerii z Żylińskich. W rodzinie pielęgnowano tradycje szlacheckie i patriotyczne. Dziadek Teresy Jan Żyliński był oficerem napoleońskim, potem uczestnikiem powstania listopadowego, po upadku powstania opuścił kraj i zmarł na emigracji. Ojciec Konstanty Żyliński brał udział w powstaniu styczniowym, za co był zmuszony sprzedać majątek Łestaje w ziemi oszmiańskiej. Po jego śmierci wdowa z trzema córkami (Anną, Teresą i Michaliną) osiadła na stale w Wilnie, gdzie utrzymywała rodzinę, dając prywatne lekcje języków obcych i muzyki. Teresa, jak i jej siostry, początkowo pobierała naukę w domu, potem uczyła się na pensji Panien Wizytek we Francji. Po ukończeniu pensji w 1876 r. wróciła do Wilna, gdzie rozpoczęła praktykę nauczycielską. Uczyła prywatnie języka francuskiego i literatury. Zajmowała się też tłumaczeniem z języka francuskiego. Uczestniczyła w działalności nielegalnego kółka samokształceniowego[316].

---

[314] *Zaświadczenie Wydziału Prawa i Nauk Społecznych USB w Wilnie [o pracy S. Wysłoucha na USB, wydane w celu przedstawienia władzom wojskowym w związku ze staraniem podjętym przez rodzinę dla uzyskania zwolnienia z obozu internowanych]*, Wilno, dn. 10 listopada 1939 r., LCVA, f. 175, ap. 2 (VIB), b. 66, s. 60.

[315] J. Leskiewicz, *Wysłouch Seweryn h. Odyniec (19.03.1900–27.02.1968)*, [w:] *Ziemianie polscy XX wieku. Życiorysy: Andrzejewicz – Żurawski*, Warszawa 1992, s. 162–163; H. Izdebski, *Wysłouch Seweryn (19 III 1900 Pirkowicze koło Drohiczyna – 28 II 1968 Wrocław)*, [w:] *Słownik historyków polskich*, red. Maria Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 568.

[316] *Ś. p. Teresa Zakrzewska*, LMAVB, RS, f. 75-25/1, s. 52–53.

W 1880 r. wyjechała do Petersburga. Uczyła języka francuskiego i literatury w rodzinach i szkołach prywatnych. Mieszkając w Petersburgu, kształciła się dalej samodzielnie, słuchała wykładów i odczytów publicznych przeważnie z historii i literatury, wolne chwile spędzała w bibliotekach naukowych Petersburga. Nawiązała i utrzymywała kontakty z rodakami[317].

W 1910 r. T. Zakrzewska wróciła do Wilna. Utrzymywała się z lekcji języka francuskiego i literatury. Jednocześnie uczyła języka polskiego i historii Polski na różnych tajnych kursach. Współpracowała z Tadeuszem Wróblewskim, pomagała mu w porządkowaniu biblioteki, katalogowała m.in. zakupiony przez T. Wróblewskiego księgozbiór Henryka Platera z Pustyni, w którym przeważały dzieła w języku francuskim[318].

W latach pierwszej wojny światowej T. Zakrzewska podjęła pracę w I gimnazjum męskim (późniejszym Gimnazjum im. Zygmunta Augusta) i żeńskim (późniejszym Gimnazjum im. Elizy Orzeszkowej), którą kontynuowała w okresie międzywojennym. Ponadto pracowała społecznie w bibliotece Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego. Po przejściu na emeryturę w 1928 r. poświęciła się całkowicie pracy bibliotekarskiej. Została kierowniczką Biblioteki Miejskiej nr 1 (1928–1933), a następnie jej honorową opiekunką (1933–1939), porządkowała biblioteczkę w Gimnazjum im. Elizy Orzeszkowej. Była członkinią Towarzystwa Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich oraz Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich[319]. Zmarła 6 lutego 1939 r. w wieku 87 lat. Pochowana na Cmentarzu Bernardyńskim w Wilnie[320].

Księgozbiór T. Zakrzewskiej, składający się z kilku tysięcy tomów, po jej śmierci w 1939 r. został przekazany przez prof. Jerzego Landego (syna Michaliny Zakrzewskiej, młodszej siostry Teresy) Bibliotece im. Wróblew-

---

[317] Ibidem, s. 54–57.

[318] Ibidem, s. 59.

[319] *Алфавитный список действительных членов Общества «Библиотека имени Евстафия и Эмилии Врублевских» 1912 г.*, LMAVB, RS, f. 75–117; *Алфавитный список действительных членов Общества «Библиотека имени Евстафия и Эмилии Врублевских» 1913 г.*, LMAVB, RS, f. 75–122; *Лицевой счет членов Общества «Библиотека имени Евстафия и Эмилии Врублевских» 1912–1922 г.*, LMAVB, RS, f. 75–118; *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, 1938 r., LMAVB, RS, f. 75–21, s. 118–120.

[320] *Vilniaus Bernardinų kapinės 1810–2010*, sudarytoja Vida Girininkienė, Vilnius 2010, s. 343.

skich. Przeważały w nim dzieła z literatury francuskiej, historii i krytyki literackiej[321].

Zdziechowski Marian (1861–1938), literaturoznawca, filozof, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego. Urodził się w Nowosiołkach koło Mińska w rodzinie ziemiańskiej. Był najstarszym synem Edmunda Zdziechowskiego i Heleny z Pułjanowskich. Po ukończeniu gimnazjum w Mińsku w 1879 roku rozpoczął studia filologiczne na uniwersytecie w Petersburgu, zakończył je w Dorpacie (obecnie Tartu w Estonii) w styczniu 1883 r., uzyskując dyplom kandydata filologii słowiańskiej. Potem studiował literaturę powszechną w Genewie oraz pogłębiał wiedzę z filologii słowiańskiej na uniwersytetach w Grazu i Zagrzebiu. Po studiach zagranicznych wrócił do Petersburga, w 1888 r. przeniósł się do Krakowa, gdzie rozpoczął pracę dydaktyczno-naukową na Uniwersytecie Jagiellońskim. Pracując na tej uczelni, zdobył kolejne stopnie naukowe i tytuły: stopień doktora w 1889 roku, doktora habilitowanego w 1894 roku, tytuł profesora nadzwyczajnego w 1899 roku, profesora zwyczajnego w 1906 roku. Był też członkiem Akademii Umiejętności (od 1903 roku członkiem korespondentem, od 1909 roku członkiem zwyczajnym), założycielem i prezesem Klubu Słowiańskiego, członkiem Związku Literackiego oraz wielu towarzystw naukowych w kraju i zagranicą[322].

W okresie krakowskim wydał wiele prac poświęconych literaturze polskiej i europejskiej, filozofii oraz kulturze politycznej w Rosji, jak: *Mesjaniści i słowianofile* (uznana za rozprawę doktorską), *Byron i jego wiek* (stała się podstawą kolokwium habilitacyjnego); *Pesymizm, romantyzm a podsta-*

[321] *Ś. p. Teresa Zakrzewska*, LMAVB, RS, f. 75–25/1, s. 64–66.

[322] *Wykaz osobisty Mariana Zdziechowskiego*, 1919, LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 67 (Marian Zdziechowski. Zbiór dokumentów osobowych), s. 272; Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius, f. 33–4; f. 33–5; f. 33–6; f. 33–1068 (dalej VUB, RS); K. Kolbuszewski, J. Oko, *Wydział Humanistyczny USB w latach 1919–1929*, [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s.183–186; W. Piotrowicz, *Marian Zdziechowski w pięćdziesięciolecie twórczości pisarskiej: odczyt wygłoszony dn. 15 lutego 1933 r. na uroczystej „środzie literackiej" Związku Zawodowego Literatów Polskich w Wilnie*, Wilno 1934, s. 11; I. Burzacka, *Ideał a rzeczywistość. O krytyce moralistycznej Mariana Zdziechowskiego*, Warszawa i in., 1982, s. 12 16.

wy chrześcijaństwa; Szkice literackie oraz inne[323]. Prace pomniejsze ukazały się na łamach „Biblioteki Warszawskiej", „Bluszczu", „Czasu", „Niwy", „Przeglądu Literackiego", „Przeglądu Polskiego", „Przeglądu Powszechnego", „Świata" oraz petersburskiego „Kraju"[324].

Lata pierwszej wojny światowej M. Zdziechowski spędził w swoich stronach rodzinnych w Ziemi Mińskiej, zaś w czerwcu 1918 r. przeniósł się do Wilna. Zamieszkał z rodziną na Antokolu, w kamieniczce należącej do jego żony Marii. Oprócz kamieniczki Zdziechowscy posiadali majątek Suderwa (obecnie Sudervė) pod Wilnem i połowę folwarku w Święcianach (obecnie Švenčionys)[325].

Po osiedleniu się w Wilnie Zdziechowski razem z innymi inicjatorami pracował nad wskrzeszeniem Uniwersytetu Wileńskiego. W październiku 1919 r. został profesorem zwyczajnym literatury powszechnej na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Stefana Batorego[326], w latach 1921–1922 był dziekanem tegoż wydziału, a w latach 1925–1926 rektorem Uniwersytetu Stefana Batorego. Cieszył się uznaniem kolegów i słuchaczy[327]. Jednocze-

---

[323] M. Zdziechowski, *Mesjaniści i słowianofile. Szkice z psychologii narodów słowiańskich,* Kraków 1888, 339 s.; idem, *Byron i jego wiek*, t. 1–2, Kraków 1894 1897; idem, *Szkice literackie*, Warszawa, Kraków 1900; idem, *Pestis perniciosissima. Rzecz o współczesnych kierunkach myśli katolickiej*, Warszawa 1905; idem, *Pestis perniciosissima. Ein Baiträge zur Charakteristik der modernen Strömungen in Katholizismus.* Aus dem polischen übers. von H. Glück, Wien 1905; idem, *Die Grundprobleme Russlands. Literarisch-politische Skizzen.* Aus dem polischen übers. Von Adolf Stylo, Wien, Leipzig 1907; idem, *Wizja Krasińskiego: Ze studiów nad literaturą i filozofią polską*, Kraków, Warszawa 1912; idem, *Pesymizm, romantyzm a podstawy chrześcijaństwa*, t. 1 2, Kraków 1914–1915.

[324] K. Kolbuszewski, J. Oko, *Wydział Humanistyczny USB w latach 1919–1929...*, s.184–186; I. Burzacka, *Ideał a rzeczywistość...*, s. 15.

[325] Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularyzmem. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego 1914-1938*, Gdańsk 2006.

[326] *Generalny Komisarz do Pana Profesora D-ra Mariana Zdziechowskiego* [o powołaniu M. Zdziechowskiego w charakterze profesora zwyczajnego do wykładów literatury powszechnej w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie), Wilno, 26 września 1919 r., LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 67 (Marian Zdziechowski. Zbiór dokumentów osobowych).

[327] K. Kolbuszowski, J. Oko, *Wydział Humanistyczny USB w latach 1919 1929,* [w:] *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego,* t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s.159–201; Cz. Zgorzelski, *Polonistyka i filologia klasyczna na Uniwerytecie Stefana Batorego,* [w:] *Z dziejów Almae Matris Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, red. Ludwik Piechnik SJ, Kazimierz Puchowski, Kraków 1996, s. 74; I. Sławińska, *Uniwersytet Stefana Batorego wszechnica otwarta i europejska*, ibidem, s. 250.

śnie od 1930 r. M. Zdziechowski czytał kurs o prądach umysłowych i literackich w Rosji przedbolszewickiej w Szkole Nauk Politycznych w Wilnie[328]. W 1938 r. został profesorem honorowym Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie[329].

W okresie wileńskim M. Zdziechowski dużo pisał i publikował. W latach 1920–1938 w Krakowie i Wilnie ukazały się jego prace *Gloryfikacja pracy. Myśli z pism i o pismach Stanisława Brzozowskiego*; *Wpływy rosyjskie na duszę polską*, *Europa, Rosja, Azja*; *Chateaubriand i Napoleon*; *Od Petersburga do Leningradu*; *Chateaubriand i Bourbonowie*; *W obliczu końca* wysoko cenione przez uczonych zarówno w Polsce, jak i zagranicą[330].

M. Zdziechowski był członkiem i prezesem (1933–1938) Towarzystwa Przyjaciół Nauk, członkiem Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie, prezesem Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich (1924–1938), założycielem i członkiem Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich[331].

---

[328] *Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej za rok akademicki 1931/1932 i początek roku 1932/1933 do 1 grudnia 1932 r., wygłoszone przez dyrektora Instytutu inż. Władysława Wielhorskiego na zebraniu ogólnym INBEW dn. 11 grudnia 1932 r.*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 262; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1936/1937*, Wilno 1936; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej. Plan wykładów. Dane na rok 1933/1934*, Wilno 1934; *Szkoła Nauk Politycznych w Wilnie. Spis wykładów i grono nauczające w roku akademickim 1938/1939*, Wilno 1938, s. 9–13.

[329] *Prezydent Rzeczypospolitej do Pana D-ra Mariana Zdziechowskiego, emerytowanego profesora zwyczajnego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie* [o mianowaniu Zdziechowskiego profesorem honorowym na Wydziale Humanistycznym USB w Wilnie], Warszawa, dn. 21 stycznia 1938 r., LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 67, s. 135; VUB, RS, f. 33–1068.

[330] M. Zdziechowski, *Gloryfikacja pracy. Myśli z pism i o pismach Stanisława Brzozowskiego*, Kraków 1920; idem, *Wpływy rosyjskie na duszę polską*, Kraków 1920.; idem, *Europa, Rosja, Azja: Szkice polityczno-literackie*, Wilno 1923; idem, *Chateaubriand i Napoleon*, Wilno 1932; idem, *Od Petersburga do Leningradu*, Wilno 1934; idem, *Chateaubriand i Bourbonowie*, Wilno 1934; idem, *W obliczu końca*, Wilno 1937, XII, 361 s., wyd. 2 uzupełnione, Wilno 1938.

[331] *Do Starostwa Grodzkiego [Dane o składzie osobowym Komitetu Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w latach 1922–1938]*, LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1515; *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, LMAVB, RS, f. 75-21, s. 118–120; *Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie od 23 lutego 1931 r. do 31 sierpnia*

Zmarł 5 października 1938 r. Został pochowany na Cmentarzu Wojskowym na Antokolu w Wilnie obok żony Marii z Kotkowiczów Zdziechowskiej[332]. Zgromadzone przez niego materiały z badanych dziedzin, rękopisy prac naukowych, obszerna korespondencja i inne archiwalia po jego śmierci zostały przejęte przez Bibliotekę Uniwersytetu Stefana Batorego. Obecnie znajdują się w dziale rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Wileńskiego w zespole jego imienia (1161 jednostek archiwalnych)[333]. Część materiałów jest przechowywana w Archiwum PAN w Warszawie (listy i fragmenty jego wspomnień pisanych u schyłku życia), w Bibliotece Jagiellońskiej i Bibliotece PAU w Krakowie (dotyczących okresu krakowskiego) oraz w Bibliotece Narodowej w Warszawie[334].

Po drugiej wojnie światowej osoba i dorobek naukowy M. Zdziechowskiego, zdecydowanego krytyka bolszewizmu i wszelkich innych reżimów totalitarnych, została zapomniana. Dopiero osłabienie i upadek systemu komunistycznego na przełomie wieku XX i XXI dał polskim uczonym możliwość bliższego zajęcia się spuścizną naukową i pisarską tego wielkiego człowieka, wychowawcy młodzieży i myśliciela, co zaowocowało ukaza-

---

1931 r., „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 253; *Sprawozdanie ogólne prezesa Zarządu Instytutu profesora dr-a Stefana Ehrenkreutza z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, wygłoszone na Zebraniu Ogólnym członków Instytutu 11 grudnia 1932 r.*, „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 257; *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1933*, Wilno 1934, s. 7; *Sprawozdanie ze stanu i działalności Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie za rok 1938*, Wilno 1939, s. 6.

332 *Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie. Kurenda w sprawie pogrzebu ś. p. Prof. D-ra Mariana Zdziechowskiego*, Wilno, dn. 6 października 1938 r., LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 67, s. 2; *Do ogółu młodzieży akademickiej* [Odezwa rektora A. Wóycickiego z powodu zgonu profesora honorowego Mariana Zdziechowskiego, zmarłego 5 października 1938 r.], LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 67, s. 3; *Kondolencje Jego Magnificencji Panu Rektorowi Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie* [z powodu śmierci profesora honorowego Zdziechowskiego], LCVA, f. 175, ap. 1 (IBb), b. 67, s. 35–126; *Nauka polska w żałobie. Zgon prof. Mariana Zdziechowskiego*, „Dziennik Kresowy" 1938, 7 października; *Pogrzeb wielkiego uczonego [prof. Mariana Zdziechowskiego]*, „Czas" 1938, 9 października; *Pogrzeb ś. p. Mariana Zdziechowskiego*, „Gazeta Polska" 1938, 9 października; *Zwłoki ś. p. prof. Mariana Zdziechowskiego złożono na wieczny spoczynek* „Głos Narodowy" 1939, 9 października.

333 VUB, RS, f. 33.

334 Z. Opacki, *Między uniwersalizmem a partykularyzmem...*, s. 11.

niem się wielu mniejszych lub większych prac poświęconych jego myśli i działalności społeczno-politycznej[335].

[335] Z. Opacki, *W kręgu Polski, Rosji i Słowiańszczyzny. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego do 1914 roku*, Gdańsk 1996; idem, *Między uniwersalizmem a partykularyzmem. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego 1914–1938*, Gdańsk 2006; J. Skoczyński, *Pesymizm filozoficzny Mariana Zdziechowskiego*, Wrocław 1983; idem, *Wartość pesymizmu*, Kraków 1994; I. Burzacka, *Ideał a rzeczywistość. O krytyce moralistycznej Mariana Zdziechowskiego*, Warszawa i in., 1982; E. Wesołowska, *Działać przed katastrofą. O poglądach społecznych i politycznych Mariana Zdziechowskiego*, Toruń 1994; J. Krasicki, *Eschatologia i mesjanizm. Studium światopoglądu Mariana Zdziechowskiego*, Wrocław 1994; D. Barbaszyński, *Między racjonalizmem a mistycyzmem. Problem przestrzeni etycznej w poglądach filozoficznych Mariana Zdziechowskiego*, Olsztyn 1999; L. Gawor, *Katastrofizm w polskiej myśli społecznej i filozofii 1918–1939*, Lublin 1999.

POSŁOWIE

Wydawnictwo Adam Marszałek w swoim dorobku posiada szereg publikacji dotyczących historycznych Kresów Rzeczypospolitej oraz ich miejsca w dziejach naszej państwowości w dobie przedrozbiorowej, pod zaborami i po odzyskaniu państwowości, kiedy to owe obszary znalazły się – w okresie międzywojennym częściowo, a po drugiej wojnie światowej całkowicie – poza granicami Polski. Dlatego na uznanie zasługuje dorobek publikacyjny Toruńskiego Domu Wydawniczego, o którego możliwościach – zarazem polskiej historiografii w kraju i poza jego wschodnimi granicami – świadczą liczne monografie; ostatnio, w szczególnym stopniu, zbiorowy tom studiów poświęcony stosunkom polsko-litewskim w odległej, jak również bliższej przeszłości[1]. Wśród zamieszczonych tam 25 prac znajdujemy nazwiska współczesnych badaczy polskich z Wilna, między innymi autorki prezentowanej tu książki. Wyrazem eksponowania przez nią w szeregu prac pozytywnych elementów w dziejach spod znaku Orła i Pogoni jest tytuł artykułu zamieszczonego w tym zbiorze: *Idea jedności polsko-litewskiej w wileńskiej sztuce rzeźbiarskiej (druga połowa XIX–początek XX wieku).*

Szczupłe dziś jest środowisko historyków polskich zamieszkałych w Wilnie. Tym bardziej więc należy śledzić jego osiągnięcia, organizacyjnie związane ze Stowarzyszeniem Naukowców Polaków Litwy, zwłaszcza zaś w jego „Roczniku" dostrzegać aktywny od lat udział Henryki Ilgiewicz. Na podkreślenie zasługuje jej trwały związek z polskimi ośrodkami lituanistycznymi, w tym z Poznaniem i jednostkami organizacyjnymi Uniwersytetu Adama Mickiewicza (przede wszystkim z Wydziałem Historycznym oraz Zakładem Kultury Politycznej na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa). Uczestniczyła ona w licznych konferencjach, również zaangażowała się autorsko w wielu publikacjach zbiorowych. Cieszy się uznaniem

[1] *Stosunki polsko-litewskie wczoraj i dziś. Historia – kultura – polityka.* Praca zbiorowa pod red. Wandy Roman i Joanny Marszałek-Kawy, Toruń 2009, s. 458.

w kręgu historyków krajowych i na wychodźstwie, przede wszystkim wśród lituanistów, zajmując czołowe miejsce pośród badaczy kultury polskiej na Litwie drugiej połowy XIX i pierwszej XX wieku.

*

Henryka Ilgiewicz pochodzi z Wileńszczyzny i z ziemią swych przodków związana jest od urodzenia po dzień dzisiejszy. Przyszła na świat dnia 26 grudnia 1949 r. we wsi Izabelin (rejon malacki[2]), wzrastała w patriotycznej atmosferze dzięki dziadkom (Bolesław i Wacław) oraz ojcu (Witold), którzy wzbudzili już w dziecku kult przeszłości Rzeczypospolitej Obojga Narodów i zainteresowanie postaciami narodowych bohaterów. Do szkoły średniej, którą ukończyła w 1968 r., uczęszczała w nieodległych od miejsca zamieszkania Janiszkach, w których żywe były tradycje sporów między starym osadnictwem polskim[3] i młodym litewskim ruchem narodowym o język w Kościele, z czasów przed pierwszą wojną światową.

Mając wykrystalizowane zainteresowania humanistyczne, rozpoczęła studia na Wydziale Historycznym Wileńskiego Instytutu Pedagogicznego (obecnie uniwersytet), gdzie spotkała się ze znanymi badaczami dziejów Litwy. Po latach wspominała w wywiadzie dla miesięcznika „Magazyn Wileński", zatytułowanym *Historia lux veritatis – historia jest światłem prawdy* (2014 r.):

> Trafiłam jednak na uczelnię w trudnym czasie. Władze sowieckie, wystraszone wydarzeniami 1968 roku w Czechosłowacji i w Polsce, jeszcze bardziej zaostrzyły

---

[2] Malaty, miasteczko w dawnym powiecie wileńskim na granicy z pow. Wiłkomirskim, siedziba parafii rzymsko-katolickiej. Przyszła badaczka pozostaje do dziś pod urokiem piękna przyrody stron rodzinnych i wraz z mężem (również pracownikiem naukowym) spędza tam w letniej siedzibie wszystkie wolne od zajęć zawodowych w Wilnie chwile.

[3] W Janiszkach istniał – jak pisano pod koniec XIX w. – „drewniany parafialny kościół katolicki, nadzwyczaj stary, nie wiadomo kiedy i przez kogo zbudowany" (*Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*. T. III, Warszawa 1882, s. 404). Rozruchy z 1910 r. między obrońcami języka polskiego podczas nabożeństw i zastąpienie go językiem litewskim odbiły się szerokim echem w prasie wileńskiej, ukazała się na ten temat nawet osobna broszura, która w niejednym domu przetrwała pokolenia: *Sprawa janiska. Przyczyny, przebieg i wypływające z niej wnioski*, Wilno 1912. Zob. M. Kosman, *Drogi zaniku pogaństwa u Bałtów*, Wrocław 1976, s. 259.

> dostatecznie już dokuczliwy nadzór nad całym systemem oświatowym, a zwłaszcza nad uczelniami wyższymi. Przeładowanie programów przedmiotami pseudonaukowymi, takimi jak «komunizm naukowy», «ateizm naukowy» itp., zredukowanie do minimum lub wycofanie przedmiotów niezbędnych dla przyszłego historyka – praca ze źródłami, paleografia, podstawy łaciny i języka staroruskiego – utrudniały, a w poszczególnych dziedzinach wręcz uniemożliwiały pracę sumiennych wykładowców i studentów[4].

Od czegóż była jednak inwencja, własna aktywność? Wszak młoda studentka trafiła do Wilna, miasta z kilkuwiekowymi tradycjami kultury sięgającymi czasów jagiellońskich, z zabytkami i bibliotekami, których nie zdołała zniszczyć rusyfikacja doby zaborów, a naznaczył okres Drugiej Rzeczypospolitej. Toteż – jak wspomina – dostosowanie się do nowej sytuacji nie było tak bolesne dzięki korzystaniu z historycznych księgozbiorów i samokształceniu. Zapoznawała się ona zarówno z kulturą ojczystą, jak też pogłębiała znajomość z językiem i środowiskiem litewskim.

Postawa romantycznej entuzjastki szła w parze z realizmem pozytywistycznym, co pozwalało łatwiej znosić pierwsze rozczarowania. Podejmowała ambitne tematy, dzięki zapoznawaniu się z bogatymi materiałami źródłowymi podczas regularnych odwiedzin w Archiwum Historycznym. Jeden z nich dotyczył ruchu robotniczego na Litwie u schyłku czasów porozbiorowych, gdy dawne Wielkie Księstwo Litewskie stało się zachodnimi guberniami – dożywającego swych dni – imperium Romanowów, o czym Henryka Ilgiewicz wspomina w 2014 r.:

> Znalazłam tam sporo materiałów nie tylko o partii «Proletariat», ale również o położeniu polskiej ludności pod zaborem rosyjskim, o walce polskiego społeczeństwa o język i wiarę ojców. A napisana przeze mnie praca pt. *Działalność partii rewolucyjnej «Proletariat» na Litwie* została oceniona bardzo dobrze[5].

Miał to być krok wstępny do pracy dyplomowej. Ostrożne grono profesorskie wolało jednak nie ryzykować drążeniem tego tematu i nie zatwierdziło go, zresztą bez uzasadnienia. Autorka tak to komentuje: „Prawdopo-

[4] http://www.magwil.lt/archiwum/2014/m3/3mar.3.htm. Wywiad z dr hab. Henryką Ilgiewicz, starszym pracownikiem naukowym w wileńskim Instytucie Badań Kultury Litwy przeprowadziła red. Monika Urbanowicz.

[5] Ibidem.

dobnie uznano, że po wydarzeniach grudniowych 1970 r. w Polsce[6] budzi on zbyt wiele skojarzeń. Znaczenie miał też fakt, że nie należałam do organizacji komsomolskiej i od czasów szkoły średniej miałam poważne problemy z powodu poglądów «obcych budowniczemu komunizmu». Straciłam wówczas również możliwość korzystania z materiałów archiwalnych."

Przyjęła jednak werdykt władz uczelni bez protestu – bo taki opór nie miał sensu – i opracowała wyznaczony temat: *Aspiracje zawodowe studentów Wileńskiego Państwowego Instytutu Pedagogicznego.* Mając możność wyboru miejsca pracy w zawodzie nauczycielskim, zdecydowała się na Ejszyszki, a to ze względu na możliwość kontaktów z prężnym środowiskiem polskim. W ciągu kilku spędzonych tam lat dzieliła czas między pracę dydaktyczną i przygotowywanie się do dalszej pracy naukowej.

Ejszyszki nad rzeczką Wersową, dopływem Mereczanki, przy uczęszczanym w dobie przedrozbiorowej trakcie z Wilna do Krakowa, znane z czwartkowych targów oraz dwóch w roku czterodniowych jarmarków, pod koniec XIX w. liczyły 2616 mieszkańców; jako jeden z głównych ośrodków na Litwie Południowo-Wschodniej, już w XIV wieku należały do miejscowości o charakterze miejskim w Wielkim Księstwie Litewskim. Już w XI w. osiedlili się tam przybyli z Rusi Karaimi, po których przetrwały zabytki z wieków średnich; powstanie parafii sięgało czasów wielkiego księcia Witolda, zasłużonymi dobrodziejami kościoła byli Aleksander Jagiellończyk i Zygmunt Stary. Młoda nauczycielka co krok spotykała się z przeszłością, ale przede wszystkim miała do czynienia z zamieszkałą od pokoleń ludnością polską. W latach 1944–1947, kiedy obok rezydującego w Wilnie Pełnomocnika Głównego Rządu RP (początkowo PKWN) do Spraw Ewakuacji w Litewskiej Socjalistycznej Republice Radzieckiej nad akcją przesiedleńczą czuwało 17 pełnomocników rejonowych, jeden z nich miał siedzibę w Ejszyszkach. Jednak po zakończeniu przesiedleń do kraju w 1959 r., Litwa południowo-wschodnia stanowiła ostoję polskości – w tym rejon solecznicki – a w nim drugi silny ośrodek: Ejszyszki. Nie przypadkiem tam właśnie w pierwszej dekadzie października 1990 r. zebrał się na posiedzeniu II Zjazd Rady Samorządów Wileńszczyzny, na którym pod-

[6] Autorka ma na myśli krwawe starcia robotników z siłami porządkowymi na Wybrzeżu Gdańskim, ustąpienie ekipy kierowniczej PZPR z Władysławem Gomułką na czele i przejęcie władzy przez Edwarda Gierka, co było z niepokojem obserwowane na Kremlu i w stolicach republik radzieckich, zwłaszcza w Wilnie, Mińsku i Kijowie.

jęto historyczną uchwałę o utworzeniu „polskiego narodowościowo-terytorialnego kraju w składzie Litwy". Jej tekst został ogłoszony w „Kurierze Wileńskim"[7]; i choć nie miała szans na realizację oraz wzbudziła wielkie wzburzenie wśród Litwinów, to jednak stanowiła swego rodzaju manifest zawierający program na przyszłość.

Henryka Ilgiewicz, wówczas od kilkunastu lat związana z Wilnem, aktywnie uczestniczyła w życiu „małej ojczyzny" nad Wilią i Niemnem, przede wszystkim na polu naukowym. W 1997 r. bowiem – po zdaniu egzaminów z filozofii i języka niemieckiego – w wyniku konkursu została zatrudniona na stanowisku pracownika naukowego w Instytucie Filozofii i Socjologii (obecnie Autorka pracuje na stanowisku starszego pracownika naukowego w Instytucie Badań Kultury Litwy). Tam w ciągu ponad dekady wykonywała wyznaczone zadania, to znaczy referowała publikacje autorów polskich dotyczące Litwy. Wyniki tych kwerend ogłaszała w periodyku „Lituanistyka za rubieżom", który był rozsyłany do ośrodków naukowych w całym Związku Radzieckim. Czyniła to skrupulatnie, dzięki czemu jej dokumentacyjne trudy przyczyniły się do upowszechnienia w Kraju Rad wiedzy o aktualnym dorobku polskich badaczy Litwy historycznej.

Drogę do właściwej kariery naukowej otworzyło nadchodzące 600-lecie chrztu Litwy, zaś staż na Uniwersytecie Adama Mickiewicza zaowocował w 1992 r. doktoratem z historii historiografii (*Chrystianizacja Litwy w świetle dotychczasowych badań*). Wyniki tej rozprawy zostały opublikowane w kilku obszernych artykułach w języku litewskim[8]. Na podkreślenie zasługuje fakt, że autorka publikowała swe prace w obu językach, co przyczyniało się do zbliżenia badaczy przeszłości w obu krajach. Na tych samych łamach m.in. referowała tematykę reformacyjną i zagadnienie tolerancji religijnej w Wielkim Księstwie Litewskim[9]. Z kolei badaczom w kraju przybliżała

---

[7] Aleksander Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*, Toruń 2001, tabela 15, s. 125; *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, pod red. H. Kubiaka, T. Palecznego, J. Rokickiego i M. Wawrzkiewicz, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 19; „Kurier Wileński" nr 216 (11467) z 11 X 1990 r., s. 4 i n.

[8] *Lietuvos krikšto XIII a. problema lenkų ir lietuvių istoriografijoje*, „Użsienio lituanistika. Humanitariniai mokslai", t. 1, 1992, s. 5–32; *Lenkų ir lietuvių istorikų darbai apie Lietuvos krikšta Vytenio, Gedimino, Algirdo ir Kęstučio valdymo laikais*, ibidem, t. 2, 1992, s. 33–63; *Lietuvos krkštas ir jo reikšmes vertinimos lietuvių ir lenkų istoriografijoje*, ibidem, t. 3, 1992, s. 35–86.

[9] Ibidem, t. 4, 1995, s. 21–49; 5, 1996, s. 7–41.

szereg tematów podejmowanych przez ich kolegów z Litwy, w tym dotyczących kontrowersyjnych problemów z czasów najnowszych[10]. W 2007 r. przeprowadziła – również na UAM w Poznaniu – przewód habilitacyjny na podstawie rozprawy *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*. Stanowiąca jego podstawę obszerna, licząca niemal 500 stron rozprawa, firmowana przez Instytut Kultury, Filozofii i Sztuki w Wilnie, została opublikowana przez Wydawnictwo Adam Marszałek[11]. Stanowi ona efekt dziesięcioletnich kwerend opartych głównie na rękopiśmiennych zbiorach wileńskich (Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk – dawna Książnica Wróblewskich, Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, Państwowe Archiwum Historyczne Litwy). Autorka zweryfikowała wiele wcześniejszych ustaleń i ujęła po raz pierwszy całościowo dzieje wileńskich instytucji kulturalnych oraz społecznego ruchu naukowego pod zaborem rosyjskim, a ściślej: w warunkach nasilonej rusyfikacji w okresie po powstaniach narodowych (listopadowe i styczniowe) oraz w ostatnim dziesięcioleciu przed wybuchem pierwszej wojny światowej, kiedy nastąpiły nieco korzystniejsze warunki polityczne dla tej działalności. W ośmiu doskonale udokumentowanych źródłowo rozdziałach Autorka ukazuje dokonania Cesarskiego Towarzystwa Lekarskiego w latach 1805–1915 (opanowanie Wilna przez wojska niemieckie i koniec rządów rosyjskich), Muzeum Starożytności i Komisji Archeologicznej (1855–1865), powołanej w 1864 r. Wileńskiej Komisji Archeograficznej, utworzonego trzy lata później Północno-Zachodniego Oddziału Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, istniejącego od 1899 r. oddziału Towarzystwa Krzewienia Rosyjskiej Oświaty Historycznej, utworzonego rok wcześniej Muzeum – pod nienawistnym dla rodzimych mieszkańców patronatem Murawiowa – oraz założonego w 1852 r. Centralnego Archiwum Wileńskiego. Działały one w ograniczonych warunkach wskutek zamknięcia przez zaborcę w 1832 r. mającego kilkuwiekowe tradycje Uniwersytetu Wileńskiego, a więc zastępowały w jakimś stopniu instytucję akademicką. Książka ukazuje dokonania wybitnych społeczników, stanowi przede

[10] M.in.: *Przedstawienie działalności Armii Krajowej w prasie litewskojęzycznej*, [w:] *Rok 1944 na Wileńszczyźnie*. Wilno 1996, s. 231–239.

[11] H. Ilgiewicz, *Wileńskie towarzystwa i instytucje naukowe w XIX wieku*, Toruń 2005, s. 480. Zob. szerszą charakterystykę tego dzieła: M. Kosman, *LUMEN EX PATRIA. Uwagi o polskiej humanistyce we współczesnym Wilnie*, [w:] *Stosunki polsko-litewskie* (zob. wyżej przypis 1), s. 258–263.

wszystkim poważny wkład w badania nad historią kultury polskiej, ale też w dzieje Wilna i jego związków z nauką rosyjską, winna też być z zainteresowaniem przyjęta na dzisiejszej Litwie.

Ciąg dalszy – w ujęciu chronologicznym – tego dzieła stanowi jeszcze obszerniejsze (668 s.) i opublikowane pod patronatem Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego (Departament do Spraw Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą) zaledwie trzy lata później kolejne opus magnum, poświęcone organizacji, która koordynowała życie naukowe w mieście nad Wilią pod koniec epoki zaborów i w dwudziestoleciu międzywojennym, kiedy już wiodącą rolę na kresach północno-zachodnich odgrywał Uniwersytet Stefana Batorego. Było nią powołane do życia w 1907 r. Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie[12]. Publikacja ta uczciła stulecie tej zasłużonej instytucji, sięgając też w pierwszych rozdziałach do jej poprzedników, ukazanych we wcześniejszym dziele. Rozdział ostatni (IX) czyta się z nostalgią, ponieważ ukazuje on losy zbiorów Towarzystwa oraz jego członków w latach drugiej wojny światowej oraz po jej zakończeniu. Dzieło zostało oparte na dotychczasowych – przeważnie przyczynkarskich – opracowaniach, a przede wszystkim na wynikach imponujących kwerend w archiwach wileńskich, jak również w Dziale Rękopisów Biblioteki Narodowej w Warszawie. Zapewniło ono Autorce trwałe miejsce w historiografii, zwłaszcza że po opublikowaniu obu dzieł kontynuowała pracochłonne badania nad polskim dziedzictwem narodowym w Wilnie pierwszej połowy XX stulecia[13]. Efektem są liczne artykuły[14] i referaty wygłaszane podczas konferencji w kra-

[12] H. Ilgiewicz, *Societates Academicae Vilnenses–Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, Warszawa 2008, ss. 668.

[13] Nie należy zapominać o licznych recenzjach historycznych prac krajowych, ogłaszanych głównie na łamach kolejnych tomów „Rocznika Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy" (T. I: Wilno 2002, T.XIII/XIV Wilno 2014; dalej: RSNPL. Autorka jest aktywnym członkiem gremium kierowniczego tej organizacji od początku jej istnienia). Obok periodyków polskich i litewskich autorka ogłaszała też artykuły na łamach „Rocznika Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie" (Londyn).

[14] M. in.: *Litewska kontestacja pojęcia „Kresy Wschodnie"*, [w:] *Europa nie prowincjonalna. Przemiany na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej (Białoruś, Litwa, Łotwa, Ukraina, wschodnie pogranicze III Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1772–1999)*. Warszawa–Londyn 1999, s. 124–131; *Polityka caratu wobec towarzystw naukowych w Wilnie*, [w:] *Wilno i świat: dzieje środowiska intelektualnego*, T. 1, Białystok 2002, s. 167–184; *Kwestia językowa w wileńskich towarzystwach naukowych w XIX wieku*, RSNPL T. 1, 2002, s. 57–69; *Walka polskiego i litewskiego społeczeństwa o język i tożsamość narodo-*

ju i na Litwie, a przede wszystkim obecnie oddawana w ręce czytelników książka. Jeszcze jedno: ważną rolę odgrywają ogłaszane w języku litewskim artykuły biograficzne na temat wybitnych przedstawicieli kultury polskiej zasłużonych dla kultury Wilna w pierwszej połowie XX wieku[15]. O ile bowiem starsze pokolenie sprawnie posługiwało się językiem polskim, to dla młodszych generacji nie zawsze jest on (podobnie jak rosyjski) wśród etnicznych Litwinów dobrze znany.

Cenne też są rozprawy na temat kultury historycznej, szczególnie te, mające charakter rocznicowy (w tym związane z sześćsetnym jubileuszem zwycięskiej bitwy pod Grunwaldem (po litewsku: Żalgiris, po niemiecku dannenberg)[16] oraz dotyczące Wilna w okresie międzywojennym[17].

*

Autorka podjęła się opracowania kolejnego wiodącego tematu związanego z kulturą międzywojennego Wilna i dziedzictwem polskich tradycji w tym mieście, zwłaszcza że publikacja ta miała się zbiec z jego jubileuszem, a zarazem przypominać niedawne próby likwidacji pozostałości po instytucji, której praca została poświęcona. Próby te spotkały się zresztą z protestem ze strony nie tylko ludności polskiej, ale i sporej części intelektualistów litewskich. Zbiory jej, dziś wchodzące w skład Działu Rękopisów

---

wą (druga połowa XIX–początek XX wieku, RSNPL, T. III, 2004, s. 141–152; *Aspekt polityczny działalności wileńskich instytucji*, [w:] *Kultura polityczna w Polsce*, pod red. M. Kosmana, T. VI cz. 1: *Litwa w polskiej tradycji i kulturze politycznej*, Poznań 2006, s. 65–81; *Udział wileńskich towarzystw naukowych w dziele ochrony zabytków na początku XX wieku*, [w:] *I Kongres Polskich Towarzystw Naukowych na obczyźnie* 8–11 września 2005, Kraków 2007, s. 187–203; *Wandalin Szuniewicz (1852–1919) jako inicjator renowacji zamku trockiego*, „Lituano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica", T. 12, Poznań 2007, s. 77–86.

[15] M.in. na temat tak zasłużonych postaci, jak Bohdan Paszkiewicz (1895–1982), Józef Montwiłł (1850–1911), Władysław Wielhorski (1885–1967).

[16] *Obchody grunwaldzkie 1910 roku w prasie wileńskiej*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie" nr 3(269) Olsztyn 2010, s. 317–326; *Žalgirio mūšio minėjimas 1910 metais: politinis ir kulturinis aspektai*, „Mokslo ir technikos raida – Evolution of science and technology", Vilnius 2010, T. 2, Br 2, s. 94–108.

[17] *Obchody rocznicowe w międzywojennym Wilnie*, [w:] *Wielkie rocznice w dyskursie publicznym i pamięci społecznej*, Poznań 2011, s. 157–173; *Uroczystości na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie*, [w:] *Na obrzeżach*, Cz. 9, Poznań 2013, s. 15–27; *Aspekt polityczny budowy pomników w Wilnie na przełomie XIX i XX wieku*, ibidem, cz. 6, Poznań 2008, s. 98–108.

Biblioteki Centralnej Litewskiej Akademii Nauk, stanowiły wszak od kilkunastu lat podstawę warsztatu badawczego Henryki Ilgiewicz.

Książka, zatytułowana *Biblioteka Państwowa im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie oraz towarzystwa ją popierające (1912–1939)*, zamyka kolejny etap badań dr hab. Henryki Ilgiewicz, a ich rezultat winien być z wdzięcznością przyjęty przez badaczy i miłośników Kresów Wschodnich. Zapowiedzią tego dzieła stały się opublikowane nieco wcześniej w publikacjach zbiorowych Wydziału Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu artykuły: *Biblioteka Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie i jej zbiory*[18] oraz *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie*[19], a także *Wkład Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w badania narodów sąsiednich*[20]. Placówka ta ze względu na wspólną siedzibę była powiązana z Biblioteką Wróblewskich.

Pracę otwiera przejrzyście napisany wstęp, który stanowi dobre wprowadzenie do tekstu zasadniczego. Zakończenie (s. 104–114) zaś zawiera doskonałe podsumowanie części analitycznej, która składa się z pięciu rozdziałów opatrzonych dobrze skonstruowaną strukturą wewnętrzną. Należy podkreślić bogatą i pracochłonną dokumentację: część analityczna wyposażona w bogate przypisy stanowi połowę całości, natomiast równie obszerne są aneksy, na które składają się biogramy osób związanych z Biblioteką, tabele oraz bibliografia, w której wydzielono źródła archiwalne i drukowane, prasę, a także literaturę przedmiotu. Całość zamyka indeks osobowy. Z uznaniem należy nadmienić, że Autorka przy konstruowaniu książki postąpiła podobnie jak w odniesieniu do obu poprzednich dzieł, kładąc w nich nacisk na części dokumentacyjne, zajmujące 40–50% całości tekstu.

Książka znacznie poszerza wiedzę o kulturze Wilna międzywojennego, życiu naukowym i etnicznym charakterze miasta, przedstawiając pełną monografię Biblioteki Wróblewskich. Przypomina nazwiska badaczy oraz ludzi

---

[18] W księdze pamiątkowej: *Między historią, politologią i medioznawstwem*, Poznań 2010, s. 49–59.

[19] W pracy zbiorowej pod red. M. Kosmana, *Na obrzeżach polityki*, część 9, Poznań 2013, s. 59–70.

[20] Ibidem, część X, Poznań 2014, s. 7–18. Zob. też: *Szkoła Nauk Politycznych przy Instytucie Naukowo-Badawczym Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, RSNPL T. 13/14, Wilno 1914, s. 33–50.

kultury, którzy zajęli trwałe miejsce w dziejach nauki i oświaty polskiej, oddaje hołd wybitnym społecznikom miasta Jagiellonów i Adama Mickiewicza. Stanowi trwały wkład w dyscypliny humanistyczne, przede wszystkim historię, nauki filologiczne oraz bibliotekoznawstwo. Rozdział I poświęcony jest samej Bibliotece, a zwłaszcza jej genezie, który to temat został rozwinięty w najobszerniejszym rozdziale IV, obejmującym lata 1926–1939. Rozdział II dotyczy Towarzystwa Pomocy Naukowej im. E. i E. Wróblewskich (tu dalszy ciąg początkowego okresu działalności), rozdział III Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki w latach 1936–1939, zaś krótki rozdział V smutnego okresu końcowego w latach drugiej wojny światowej.

Biblioteka Wróblewskich, bo pod tą nazwą jest zapamiętana przez historyków polskich przybywających do Wilna nierzadko na długie miesiące, zajmuje również obecnie, kiedy znajduje się pod pieczą Litewskiej Akademii Nauk, szczególne miejsce w nauce i kulturze narodów tworzących – w dobie Jagiellonów oraz ich spadkobierców – wspólne państwo. Już w holu historycznego pałacu, wraz z rozbudowaną częścią biblioteczną, witają przybywających popiersia królewskiej pary – Jadwigi i Władysława Jagiełły, zaś wzrok czytelników kieruje się na pobliską Wilię oraz Plac Katedralny i w stronę Antokolu. Teraz otrzymują dzięki monografii Henryki Ilgiewicz cenny przewodnik po tym gmachu i jego dziejach w okresie międzywojennym.

Marceli Kosman

TABELE

Tabela 1
Członkowie Towarzystwa Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie 1912–1922

Lp.	Nazwisko, imię	Rodzaj członkostwa	Rok przyjęcia	Miejsce zamieszkania
1	Abramowicz Ludwik	Zwyczajny	1913	Wilno
2	Askenazy Szymon	Zwyczajny	1914	Warszawa
3	Bagiński Piotr	Zwyczajny	1913	Wilno
4	Bagiński Stanisław	Zwyczajny	1913	Wilno
5	Bieliński Józef	Zwyczajny	1913	Warszawa
6	Bohuszewski (Boguszewski) Jan	Zwyczajny	1913	Wilno
7	Brensztejn Michał	Zwyczajny	1913	Wilno
8	Budny Stanisław	Zwyczajny	1914	Wilno
9	Burhardt Aleksander	Zwyczajny	1913	Wilno
10	Dembowska Matylda	Zwyczajna	1914	Wilno
11	Dembowski Tadeusz	Zwyczajny	1913	Wilno
12	Dmochowska (Jeleńska-Dmo-chowska) Emma	Zwyczajna	1913	Wilno
13	Dmochowski Kazimierz	Zwyczajny	1913	Wilno
14	Gawrońska Bronisława	Zwyczajna	1913	Wilno
15	Guszcza (Huszczo) Konrad	Zwyczajny	1913	Wilno
16	Hłasko Bernard	Zwyczajny	1913	Wilno
17	Hłasko Józef	Zwyczajny	1914	Wilno
18	Jundziłł Zygmunt	Zwyczajny	1915	Wilno

Lp.	Nazwisko, imię	Rodzaj członkostwa	Rok przyjęcia	Miejsce zamieszkania
19	Kader Bronisław	Zwyczajny	1914	Kraków
20	Kierbiedź Gabriela	Zwyczajny	1914	Poniewież
21	Kiewlicz Marian	Zwyczajny	1913	Wilno
22	Klott Jan	Zwyczajny	1913	Wilno
23	Kościałkowski Stanisław	Zwyczajny	1913	Wilno
24	Krzyżanowski Bronisław	Zwyczajny	1914	Wilno
25	Lande Jerzy	Zwyczajny	1922	Wilno
26	Lande Michał	Zwyczajny	1913	Warszawa
27	Łopaciński Sergiusz	Zwyczajny	1914	Wilno
28	Łukaszewicz Wiktor	Zwyczajny	1914	Wilno
29	Łukowski Ludwik	Zwyczajny	1914	Wilno
30	Maczewski Maksymilian	Zwyczajny	1913	Wilno
31	Malinowski Władysław	Zwyczajny	1913	Wilno
32	Malińska Zofia	Zwyczajna	1913	Wilno
33	Maliński Maksymilian	Zwyczajny	1913	Wilno
34	Maliński Stefan	Zwyczajny	1913	Wilno
35	Marenicz Stanisław	Zwyczajny	1913	Wilno
36	Minkiewicz Michał	Zwyczajny	1913	Wilno
37	Mościcki Henryk	Zwyczajny	1914	Warszawa
38	Niedziałkowski Konrad	Zwyczajny	1914	Wilno
39	Niewodniczański Wiktor	Zwyczajny	1913	Warszawa
40	Orłowski Wacław	Zwyczajny	1913	Wilno
41	Osuchowska Amelia	Zwyczajna	1913	Warszawa
42	Parczewski Ignacy	Zwyczajny	1913	Wilno
43	Paszkowska Zofia	Zwyczajna	1913	Wilno
44	Pietraszkiewicz Stanisława	Zwyczajna	1915	Wilno
45	Piłsudski Jan	Zwyczajny	1915	Wilno

Lp.	Nazwisko, imię	Rodzaj członkostwa	Rok przyjęcia	Miejsce zamieszkania
46	Römer Eugeniusz	Zwyczajny	1914	Cytowany, gub. kowieńska
47	Römer Zofia	Zwyczajny	1914	Cytowany, gub. kowieńska
48	Ruszczyc Ferdynand	Zwyczajny	1913	Wilno
49	Rymsza Adam	Zwyczajny	1913	Wilno
50	Sadkowski Stanisław	Zwyczajny	1913	Petersburg, Wilno
51	Sławiński Witold	Zwyczajny	1913	Wilno
52	Sokołowski Gabriel	Zwyczajny	1913	Wilno
53	Sokołowski Józef	Zwyczajny	1913	Wilno
54	Staniewicz Witold	Zwyczajny	1917	Wilno
55	Strumiłło Marian	Założyciel	1912	Wilno
56	Sumorok Restytut	Zwyczajny	1913	Wilno
57	Sumoroko Eugenia	Zwyczajny	1913	Wilno
58	Świerzyński Feliks	Zwyczajny	1913	Wilno
59	Tupalski Andrzej	Zwyczajny	1913	Wilno
60	Umiastowski Bronisław	Zwyczajny	1913	Wilno
61	Waszkiewicz Antoni	Zwyczajny	1913	Wilno
62	Węsławska Emilia	Zwyczajna	1914	Wilno
63	Węsławski Michał	Założyciel	1912	Wilno
64	Węsławski Witold	Zwyczajny	1913	Wilno
65	Wojnicz Aleksander	Zwyczajny		Wilno
66	Wróblewski Tadeusz	Założyciel	1912	Wilno
67	Zakrzewska Anna	Zwyczajna	1913	Wilno
68	Zakrzewska Teresa	Zwyczajna	1913	Wilno
69	Zawadzki Feliks	Zwyczajny	1915	Wilno
70	Zawadzki Władysław	Zwyczajny	1915	Wilno
71	Zdziechowski Marian	Zwyczajny	1922	Wilno

Lp.	Nazwisko, imię	Rodzaj członkostwa	Rok przyjęcia	Miejsce zamieszkania
72	Zmaczyński Adolf	Zwyczajny	1914	Wilno
73	Zubowicz Amelia	Zwyczajna	1913	Wilno
74	Zubowicz Ksawery	Zwyczajny	1913	Wilno
75	Żongołłowicz Helena	Zwyczajna	1913	Wilno

Źródła: *Алфавитный список действительных членов Общества «Библиотека имени Евстафия и Змилии Врублевских» 1912 г.*, LMAVB, RS, f. 75–117; *Алфавитный список действительных членов Общества «Библиотека имени Евстафия и Змилии Врублевских» 1913 г.*, LMAVB, RS, f. 75–122; *Лицевой счет членов Общества «Библиотека имени Евстафия и Змилии Врублевских» 1912–1922 г.*, LMAVB, RS, f. 75–118; *Протоколы заседаний Комитета Общества «Библиотека имени Евстафия и Змилии Врублевских» 1913–1915*, LMAVB, RS, f. 75–122; *Протокол первого общего собрания членов Общества «Библиотека имени Евстафия и Змилии Врублевских» 1913–1915*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 3; *Протокол заседания Комитета Общества «Библиотека имени Евстафия и Змилии Врублевских» в Вильне 19 января 1913*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 4; *Протокол общего собрания членов Общества «Библиотека имени Евстафия и Змилии Врублевских» » в Вильне 9 марта 1914 г.*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 9; *Протокол общего собрания членов Общества «Библиотека имени Евстафия и Змилии Врублевских» » в Вильне 23 мая 1915 г.*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 12; *Dziennik [Komitetu Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich] z dnia 15 grudnia 1915 r.*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 13; *Dziennik [Komitetu Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich] z dnia 13 grudnia 1917 r.*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 15; *Protokól ogólnego zebrania Towarzystwa Biblioteki imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich w dniu 7 maja 1922 w Wilnie*, LMAVB, RS, f. 75–8, s. 22.

Tabela 2
Skład osobowy Komitetu Towarzystwa Biblioteki imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich (1912–1922) oraz Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich (1922–1939)

Rok	Prezes	Wiceprezes	Skarbnik	Sekretarz	Członkowie
1912–1920	Tadeusz Wróblewski		Adam Rymsza	Maksymilian Maliński	Władysław Malinowski, Marian Strumiłło, Ksawery Zubowicz, Ignacy Parczewski (zm. w 1920 r.), Konrad Niedziałkowski
1921–1922	Tadeusz Wróblewski		Adam Rymsza	Maksymilian Maliński	Władysław Malinowski, Marian Strumiłło, Ksawery Zubowicz, Konrad Niedziałkowski
1922–1924	Marian Zdziechowski	Tadeusz Wróblewski	Jan Piłsudski	Stanisław Sadkowski	Ludwik Abramowicz, Zygmunt Jundziłł, Stanisław Kościałkowski, Jerzy Lande, Witold Sławiński
1925	Marian Zdziechowski	Tadeusz Wróblewski (zm. 3 VII 1925)	Jan Piłsudski	Stanisław Sadkowski	Ludwik Abramowicz, Zygmunt Jundziłł, Stanisław Kościałkowski, Jerzy Lande, Witold Sławiński
1926–1928	Marian Zdziechowski	Ludwik Abramowicz	Jan Piłsudski	Stanisław Sadkowski	Zygmunt Jundziłł, Stanisław Kościałkowski, Bronisław Krzyżanowski, Jerzy Lande, Helena Romer-Ochenkowska, Witold Sławiński
1929	Marian Zdziechowski	Ludwik Abramowicz	Wacław Wejtko	Stanisław Sadkowski. (zm. w 1929), Wacław Wejtko	Zygmunt Jundziłł, Stanisław Kościałkowski, Bronisław Krzyżanowski, Jerzy Lande, Jan Piłsudski, Helena Romer-Ochenkowska, Witold Sławiński

Rok	Prezes	Wiceprezes	Skarbnik	Sekretarz	Członkowie
1930–1932	Marian Zdziechowski	Ludwik Abramowicz	Wacław Wejtko	Wacław Wejtko	Zygmunt Jundziłł, Stanisław Kościałkowski, Jerzy Lande, Bronisław Krzyżanowski, Jan Piłsudski, Helena Romer-Ochenkowska, Witold Sławiński
1933–1935	Marian Zdziechowski	Stanisław Kościałkowski	Wacław Wejtko	Wacław Wejtko	Zygmunt Jundziłł, Bronisław Krzyżanowski, Jan Piłsudski, Helena Romer-Ochenkowska, Witold Sławiński, Romuald Węckowicz
1936	Marian Zdziechowski	Ludwik Abramowicz	Romuald Węckowicz	Romuald Węckowicz	Zygmunt Jundziłł, Stanisław Kościałkowski, Bronisław Krzyżanowski, Jan Piłsudski, Helena Romer-Ochenkowska, Witold Sławiński
1937	Marian Zdziechowski	Ludwik Abramowicz	Romuald Węckowicz	Romuald Węckowicz	Zygmunt Jundziłł, Stanisław Kościałkowski, Bronisław Krzyżanowski, Jan Piłsudski, Helena Romer-Ochenkowska, Antoni Kazimierz Römer, Witold Sławiński
1938–1939	Marian Zdziechowski (zm. 5 X 1938), Bronisław Krzyżanowski	Ludwik Abramowicz (zm. 19 III 1939)	Romuald Węckowicz	Romuald Węckowicz	Ludwik Chomiński, Zygmunt Jundziłł, Stanisław Kościałkowski, Jan Piłsudski, Helena Romer-Ochenkowska, Antoni Kazimierz Römer, Witold Sławiński

Źródła: *Протоколы заседаний Комитета Общества «Библиотека имени Евсахия и Эмили Врублевских» 1913–1915*, LMAVB, RS, f. 75–1; *Dziennik [posiedzeń Komitetu Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich] z dnia 2 stycznia 1916 r.*, LMAVB, f. 75–8, s. 14; *Dziennik [posiedzeń Komitetu Towarzystwa Biblioteki im. Wróblewskich] z dnia 13 grudnia 1917 r.*, LMAVB, f. 75–8, s. 15; *Protokół posiedzenia Komitetu Towarzystwa Biblioteki imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich z dn. 25 marca 1922 roku*, LMAVB, f. 75–8, s. 20; *Protokół ogólnego zebrania członków Towarzystwa [Pomocy Naukowej im. Wróblewskich] z dn. 16 lipca 1925 r.*, LMAVB, f. 75–8, s. 30; *Protokół ogólnego zebrania członków Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich z dn. 30 października 1925 r.*, LMAVB,

f. 75–8, s. 37; *Protokół posiedzenia Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w dn. 22 października 1929 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 3, s. 6; *Protokół nr 2 zebrania Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w dn. 19 listopada 1929 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 3, s. 35; *Protokół nr 11 posiedzenia Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w dn. 20 października 1930 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 3, s. 13; *Posiedzenie Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich w Wilnie dn. 19 stycznia 1937 r.*, LMAVB, RS, f. 75–22/2, s. 158; *Do Starostwa Grodzkiego [Dane o składzie osobowym Komitetu Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w latach 1922– 1938]*, LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1515, s. 1, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 27, 30, 31, 32.

Tabela 3
Lista założycieli Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie

Lp	Nazwisko, imię	Miejsce zamieszkania
1	Abramowicz Ludwik, redaktor	Wilno
2	Batorowicz Józef, literat	Wilno
3	Bujnicki Teodor, literat	Wilno
4	Burczak Kazimierz, pułkownik	Wilno
5	Burhardt Stefan, dyrektor Biblioteki Państwowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich	Wilno
6	Charkiewicz Walerian	Wilno
7	Chorzelska Matylda	Wilno
8	Dąbrowski Tadeusz, sędzia emerytowany	Wilno
9	Drège Helena, bibliotekarka	Wilno
10	Ehrenkreutz Stefan, profesor Uniwersytetu Stefana Batorego	Wilno
11	Fiłonowa Irena, bibliotekarka	Wilno
12	Januszkiewicz Aleksander, prof. USB	Wilno
13	Jundziłł Zygmunt, prof. USB	Wilno
14	Kadenacy Jan, inżynier	Warszawa
15	Kapuścińska Janina, bibliotekarka	Wilno
16	Karaffa-Korbut Wiera, bibliotekarka	Wilno
17	Kasperski Józef, kapitan	Wilno
18	Kościałkowski Stanisław, prof. USB	Wilno

Lp	Nazwisko, imię	Miejsce zamieszkania
19	Krzyżanowski Bronisław, mecenas	Wilno
20	Lande Jerzy, prof. Uniwersytetu Jagiellońskiego	Kraków
21	Obrubańska Maria, bibliotekarka	Wilno
23	Pełczyńska Wanda, posłanka	Warszawa
24	Pieciukiewicz Marian, bibliotekarz, etnograf	Wilno
25	Piłsudski Jan, prawnik, działacz społeczny i polityczny	Warszawa
22	Poczobutt-Odlanicki Henryk	Majątek Adelkowszczyzna, powiat Indura
26	Przyłuska Anna, bibliotekarka	Wilno
27	Przyłuski Józef, prezes Sądu Apelacyjnego	Wilno
28	Radziewiczowa Zofia	Wilno
29	Romer-Ochenkowska Helena, literatka	Wilno
30	Sławiński Witold	Warszawa
31	Smażeniewicz Aleksander, inż.	Wilno
32	Staniewicz Witold, prof. USB	Wilno
33	Staniewiczowa Eugenia, dyrektorka gimnazjum	Wilno
34	Szapszał Hadży Seraja, karaimski duchowny i uczony	Wilno
35	Truszkowska Maria, kierowniczka szkoły	Wilno
36	Tyczkowski Franciszek, ksiądz	Wilno
37	Tymiński Józef, dr medycyny	Wilno
38	Wasilewska-Świdowa Zofia	Wilno
39	Wejtko Wacław, archiwista emeryt	Wilno
40	Wielhorski Władysław, dyrektor Szkoły Nauk Politycznych	Wilno
41	Wiśniewski Stefan, bibliotekarz	Wilno
42	Wróblewska Jadwiga, nauczycielka	Warszawa
43	Zakrzewska Teresa, nauczycielka, bibliotekarka	Wilno
44	Zdziechowski Marian, prof. USB	Wilno

Źródło: *Lista członków założycieli Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 9, s. 3.

Tabela 4
Członkowie Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie 1936–1939

Lp	Nazwisko, imię	Rodzaj członkostwa	Rok przyjęcia	Miejsce zamieszkania
1	Abramowicz Ludwik, redaktor	Zwyczajny	1937	Wilno
2	Abramowicz Witold	Zwyczajny	1938	Wilno
3	Ancewicz Franciszek	Zwyczajny	1937	Wilno
4	Bagiński Stanisław, mecenas	Zwyczajny	1937	Wilno
5	Bank Gospodarstwa Krajowego	Wspierający	1937	Warszawa
6	Bank na Antokolu	Wspierający	1937	Wilno
7	Bank Polski	Wspierający	1937	Warszawa
8	Bank Rolny	Wspierający	1937	Warszawa
9	Bank Ziemski	Wspierający	1937	Wilno
10	Batorowicz Józef, literat, redaktor	Zwyczajny	1937	Wilno
11	Bielawski Leonid	Zwyczajny	1938	Wilno
12	Bohdanowicz Feliks, kapitan	Zwyczajny	1937	Traujuttowo
13	Bohdanowiczowa Zofia	Zwyczajna	1938	Parubanek
14	Budrys-Budrewicz Aleksander	Zwyczajny	1937	Wilno
15	Bujnicki Teodor, literat	Zwyczajny	1937	Wilno
16	Burczak Kazimierz, pułkownik	Zwyczajny	1938	Wilno
17	Burhardt Aleksander, mecenas	Zwyczajny	1938	Warszawa
18	Burhardt Mieczysław, kapitan żeglugi morskiej	Zwyczajny	1937	Ostojów, powiat Wiżajny
19	Burhardt Stanisław, sędzia	Zwyczajny	1938	Wilno
20	Burhardt Stefan, kierownik Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich	Zwyczajny	1937	Wilno
21	Charkiewicz Walerian	Zwyczajny	1937	Wilno
22	Chomiński Ludwik	Zwyczajny	1938	Olszewo

Lp	Nazwisko, imię	Rodzaj członkostwa	Rok przyjęcia	Miejsce zamieszkania
23	Chorzelska Matylda	Zwyczajny	1938	Wilno
24	Cycenas Hieronim (Cicėnas Jeronimas)	Zwyczajny	1937	Wilno
25	Czapski (Czapski-Hutten) Emeryk	Zwyczajny	1937	Warszawa
26	Czarnocki Konrad	Zwyczajny	1938	Wilno
27	Dąb-Biernacki Stefan, generał	Zwyczajny	1938	Wilno
28	Dąbrowski Tadeusz, sędzia	Zwyczajny	1937	Wilno
29	Drège Helena, bibliotekarka	Zwyczajna	1937	Wilno
30	Ehrenkreutz Stefan, profesor USB	Zwyczajny	1937	Wilno
31	Falkowski Czesław, ks. prof. USB	Zwyczajny	1938	Wilno
32	Fiłonowa Irena, bibliotekarka	Zwyczajna	1937	Wilno
33	Girdwoyniówna Maria, bibliotekarka	Zwyczajna	1937	Wilno
34	Godecki Marian, pracownik oświaty	Zwyczajny	1937	Wilno
35	Gostkowski Rajmund, prof. USB	Zwyczajny	1938	Wilno
36	Hejbowiczówna-Herburt H.	Zwyczajna	1938	Sejny
37	Hołownina Irena	Zwyczajna	1938	Wilno
38	Hołubowicz Włodzimierz	Zwyczajny	1938	Wilno
39	Hryszkiewicz Wincenty	Zwyczajny	1938	Wilno
40	Iwaszkiewicz Janusz, prof. USB	Zwyczajny	1937	Wilno
41	Janicki Kazimierz, pułkownik	Zwyczajny	1938	Wilno
42	Januszkiewicz Aleksander, prof. USB	Zwyczajny	1936	Wilno
43	Jarosińska Stefania	Zwyczajna	1939	Wilno
44	Jasiewicz-Pikelowa Irena, nauczycielka	Zwyczajna	1937	Wilno
45	Jundziłł Zygmunt, prof. USB	Zwyczajny	1937	Wilno

Lp	Nazwisko, imię	Rodzaj członkostwa	Rok przyjęcia	Miejsce zamieszkania
46	Jurgielewiczowa Teresa	Zwyczajna	1938	Wilno
47	Kadenacy Jan, inżynier	Dożywotny	1937	Warszawa
48	Kapuścińska Janina, bibliotekarka	Zwyczajna	1937	Wilno
49	Karaffa-Korbut Wiera, bibliotekarka	Zwyczajna	1937	Wilno
50	Kasperski Józef, kapitan	Zwyczajny	1938	Wilno
51	Kentsbock Bronisław Sylwin, kapitan	Zwyczajny	1938	Wilno
52	Kleeberg Franciszek, generał	Zwyczajny	1937	Brześć nad Bugiem
53	Kodź Henryk	Zwyczajny	1938	Warszawa
54	Komitet Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie	Zwyczajny	1938	Wilno
55	Koschmieder Erwin, prof. USB	Zwyczajny	1937	Wilno
56	Kościałkowski Stanisław, prof. USB	Zwyczajny	1937	Wilno
57	Kowalski (Kowalski-Wierusz) Czesław	Zwyczajny	1938	Wilno
58	Krajewski Henryk	Zwyczajny	1937	Nowogródek
59	Kruszewska Irena	Zwyczajna	1938	Warszawa
60	Krzyżanowski Bronisław, mecenas	Zwyczajny	1936	Wilno
61	Kwaciszewska Anna	Zwyczajna	1939	Wilno
62	Lande Jerzy, prof. UJ	Dożywotny	1937	Kraków
63	Lubojacki Józef	Zwyczajny	1937	Wilno
64	Łapinowa Irena	Zwyczajny	1938	Warszawa
65	Łopaciński Euzebiusz	Zwyczajny	1937	Wilno
66	Łowmiański Henryk, prof. USB	Zwyczajny	1938	Wilno
67	Małek Jan, ks. dziekan	Zwyczajny	1938	Grodno
68	Mianowski Kazimierz, sędzia	Zwyczajny	1937	Wilno

Lp	Nazwisko, imię	Rodzaj członkostwa	Rok przyjęcia	Miejsce zamieszkania
69	Mianowski Stanisław, sędzia	Zwyczajny	1938	Wilno
70	Mittelstaedtowa Maria	Zwyczajna	1938	Lissewo, pow. Skulsk
71	Młodkowski Tadeusz, działacz oświatowy i polityczny	Zwyczajny	1937	Wilno, Warszawa
72	Morelowski Marian, prof. USB	Zwyczajny	1937	Wilno
73	Muraszko Helena, urzędniczka USB	Zwyczajna	1938	Wilno
74	Nawojski Tomasz, pracownik miejski	Zwyczajny	1937	Wilno
75	Niedziałkowska-Dobaczewska Wanda	Zwyczajna	1938	Wilno
76	Niezabitowski Ludwik, oficer	Zwyczajny	1937	Wilno
77	Obrubańska Maria, bibliotekarka	Zwyczajna	1937	Wilno
78	Olszewicz Wacław, wiceprezes Towarzystwa Naukowego Śląskiego w Katowicach	Korespondent	1937	Katowice
79	Orda Jerzy, historyk, archiwista	Zwyczajny	1938	Wilno
80	Ostrowska Kamila, urzędniczka	Zwyczajna	1937	Wilno
81	Parczewski Józef Ignacy, prokurator Sądu Apelacyjnego w Wilnie	Wspierający	1937	Wilno
82	Pawlik Jan, major	Zwyczajny	1937	Wilno, koszary I brygady
83	Pełczyńska Wanda, posłanka od Ziemi Wileńskiej do Sejmu RP	Zwyczajna	1937	Warszawa
84	Pieciukiewicz Marian, bibliotekarz, etnograf	Zwyczajny	1937	Wilno
85	Pikielowa Irena	Zwyczajna	1938	Wilno
86	Piłsudski Jan, prawnik, minister	Dożywotny	1938	Warszawa, Wilno
87	Plackowski Wacław, kapitan	Zwyczajny	1938	Warszawa
88	Poczobut-Odlanicki Henryk	Zwyczajny	1936	Adelkowszczyzna, powiat Indura

Lp	Nazwisko, imię	Rodzaj członkostwa	Rok przyjęcia	Miejsce zamieszkania
89	Podwysocki Tadeusz, pułkownik	Zwyczajny	1938	Wilno
90	Prystor Aleksander, działacz polityczny	Dożywotny	1937	Warszawa
91	Przyłuska Anna, bibliotekarka	Zwyczajna	1937	Wilno
92	Przyłuski Józef, prezes Sądu Apelacyjnego	Zwyczajny	1937	Wilno
93	Puciata Leon, ks. prof.	Zwyczajny	1938	Wilno
94	Radziukiewicz Antoni, mecenas	Zwyczajny	1938	Suwałki
95	Rewkowska Janina	Zwyczajna	1938	Wilno
96	Rodziewiczowa Zofia	Zwyczajna	1937	Wilno
97	Römer Antoni Kazimierz	Zwyczajny	1937	Łotwa, majątek Janopol, powiat Rezekne (Rzeżyca)
98	Römer Stanisław	Zwyczajny	1938	Wilno
99	Romer-Ochenkowska Helena, literatka	Zwyczajna	1937	Wilno
100	Romiszewski Bruno, pułkownik	Zwyczajny	1938	Wilno
101	Rygiel Stefan, pierwszy kierownik Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich	Zwyczajny	1938	Warszawa
102	Sakowicz Włodzimierz, nauczyciel	Zwyczajny	1937	Wilno
103	Skarżyński Adam	Zwyczajny	1938	Wilno
104	Sławiński Witold	Zwyczajny	1937	Warszawa
105	Smażeniewicz Aleksander, pracownik Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich	Zwyczajny	1937	Wilno
106	Staniewicz Witold, prof. USB	Zwyczajny	1937	Wilno
107	Staniewiczowa Eugenia, pracowniczka oświaty	Zwyczajna	1938	Wilno
108	Studnicka Janina	Zwyczajna	1938	Grodno, Wilno
109	Studnicki (Gizbert-Studnicki) Wacław, archiwista	Zwyczajny	1938	Wilno

Lp	Nazwisko, imię	Rodzaj członkostwa	Rok przyjęcia	Miejsce zamieszkania
110	Sukiennicki Wiktor, prof. USB	Zwyczajny	1938	Wilno
111	Swianiewicz Stanisław, prof. USB	Zwyczajny	1938	Wilno
112	Szachno Bohdan, ziemianin	Zwyczajny	1937	Wilno
113	Szaniawski Stanisław, prokurator	Zwyczajny	1938	Wilno
114	Szapszał Hadży Seraja Chan	Wspierający	1937	Wilno
115	Szłapelis Jerzy (lit. Šlapelis Jurgis)	Zwyczajny	1937	Wilno
116	Śledziewski Piotr, ks.	Zwyczajny		Wilno
117	Świechowska Stefania, lekarka	Zwyczajna	1938	Wilno
118	Świerzbiński Michał, radca MSZ	Zwyczajny	1937	Wilno
119	Truszkowska Maria, pracow-niczka oświaty	Zwyczajna	1937	Wilno
120	Turkowski Tadeusz, nauczyciel	Zwyczajny	1937	Wilno
121	Turówna Zofia, urzędniczka	Zwyczajna	1937	Wilno
122	Tyczkowski Franciszek, ks., prezes Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich	Wspierający	1937	Wilno
123	Tymiński Józef, dr medycyny	Zwyczajny	1937	Wilno
124	Tyszkiewicz Jan	Zwyczajny	1938	Wilno
125	Tyszkiewicz Samuel, właściciel oficyny wydawniczej we Flo-rencji	Korespondent	1937	Florencja
126	Ursyn-Szantyr Wacław, porucznik	Zwyczajny	1937	Wilno
127	Waligóra Bolesław, major	Zwyczajny	1937	Warszawa
128	Wasilewska-Świdowa Zofia, dr med.	Zwyczajna	1937	Wilno
129	Wasiutyński Zbigniew, prof.	Zwyczajny	1938	Warszawa
130	Wejtko Wacław, archiwista, emeryt	Zwyczajny	1937	Wilno

Lp	Nazwisko, imię	Rodzaj członkostwa	Rok przyjęcia	Miejsce zamieszkania
131	Wielhorski Władysław, dyrektor Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie	Zwyczajny	1937	Wilno
132	Wilanowski Bolesław, prof. USB	Zwyczajny	1937	Wilno
133	Wiskont Antoni (Viskantas Antanas), ksiądz	Zwyczajny	1937	Wilno
134	Wiszowaty Ryszard, rotmistrz	Zwyczajny	1937	Wilno
135	Wiśniewski Stefan, sekretarz Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich	Zwyczajny	1937	Wilno
136	Wojnicka Zofia	Zwyczajna	1938	Wilno
137	Wróblewska Jadwiga, nauczycielka	Zwyczajna	1937	Warszawa
138	Wróblewski Bronisław, prof. USB	Zwyczajny	1938	Wilno
139	Wysłouch Seweryn, doc. USB	Zwyczajny	1937	Wilno
140	Zaborowska Maria	Zwyczajna	1939	Wilno
141	Zakrzewska Teresa, nauczycielka, bibliotekarka	Zwyczajna	1937	Wilno
142	Zakrzewski Stanisław, rotmistrz	Zwyczajny	1938	Święciany
143	Zawadzki Feliks, właściciel drukarni	Wspierający	1937	Wilno
144	Zdziechowski Marian, prof. USB	Zwyczajny	1937	Wilno
145	Żynda Bolesław	Zwyczajny	1938	Wilno
146	Żywicki Jan, ksiądz	Zwyczajny	1938	Wilno

Źródła: *Lista członków Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie*, LMAVB, RS, f. 75–21, s. 118–120; *Deklaracje członkowskie [Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie]*, LMAVB, RS, f. 75–15/6, s. 333–385.

Tabela 5

Skład osobowy Zarządu, Komisji Rewizyjnej i Sądu Honorowego Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie

Członkowie Zarządu	Członkowie Komisji Rewizyjnej	Członkowie Sądu Honorowego
Franciszek Tyczkowski (prezes) Tadeusz Dąbrowski (wiceprezes), Anna Przyłuska (skarbnik), Helena Drège (sekretarz), Kazimierz Burczak, Irena Hołownina, Stefan Burhardt (przedstawiciel Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich), Ludwik Abramowicz (przedstawiciel Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich), Teodor Bujnicki (przedstawiciel Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej)	Członkowie: Stanisław Kościałkowski, Piotr Śledziewski, Adam Skarżyński, zastępcy: Maria Truszkowska, Matylda Chorzelska, Aleksander Budrewicz	Członkowie: Ludwik Abramowicz, Bronisław Krzyżanowski, Kazimierz Mianowski, zastępcy: Stanisław Römer, Bolesław Wilanowski, Seweryn Wysłouch

Źródła: *Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie za okres czasu od listopada 1936 r. do 31 stycznia 1937 r.*, LCVA, f. 285, ap. 1, b. 11, s. 3–6; *Pismo Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich do Pana Starosty Grodzkiego w Wilnie*, Wilno, dn. 12 marca 1937 r. LCVA, f. 53, ap. 23, b. 1591, s. 29; *Pismo Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich do Starostwa Grodzkiego w Wilnie*, Wilno, dn. 13 maja 1939 r. LMAVB, RS, f. 75–21, s. 80–82.

BIBLIOGRAFIA

1. Źródła archiwalne

Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk, Dział Rękopisów (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, Rankraščių skyrius):

Zespół 9 (Fondas 9), teczka 3299 (Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej),

teczki 771, 2258, 2334, 2488–2498 (rękopisy artykułów publicystycznych Ludwika Abramowicza),

teczki 2338, 2463b (rękopisy utworów literackich i publicystycznych Heleny Romer-Ochenkowskiej),

teczki 2680–2701 (notatki, bruliony projektów, rękopisy artykułów z zakresu prawa T. Wróblewskiego),

teczki 2676–2679, 2696, 2703 (teksty przemówień i referatów naukowych T. Wróblewskiego),

teczka 2704 (bruliony listów T. Wróblewskiego do redakcji gazet „Kurier Warszawski", „Kurier Litewski", „Виленский Вестник"),

teczki 2656–2669, 2686, 2688–2690, 2692, 2693 (różnorodne materiały z dziedziny prawa zgromadzone przez T. Wróblewskiego),

teczka 3299 (Sprawozdanie rachunkowe Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie za czas od 1 VIII 1931 r. do 1 VIII 1932 r.; Sprawozdanie rachunkowe Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie za czas od 1 VIII 1931 r. do 1 VIII 1932 r., Sprawozdanie Prezesa zarządu z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie w okresie od 1.IV. 1938 do 31 marca 1939 r.),

teczki 3373, 3374, 3376, 3377, 3380, 3382, 3384, 3388–3392, 3395, 3398 (materiały archiwalne dotyczące założyciela i członka Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich Stefana Wiśniewskiego: dokumenty osobiste, zaproszenia na obchody jubileuszowe i inne imprezy, notatki, wizytówki, korespondencja).

Zespół 75 (Fondas 75), Zespół Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk.

Zespół 138 (Fondas 138), teczki 2096–2100, 2193, 2199, 2208–2217 (materiały archiwalne dotyczące Heleny Romer-Ochenkowskiej: dokumenty osobiste, zaproszenia na obchody jubileuszowe i inne imprezy, notatki, pamiętniki, wycinki z gazet),

teczki 3194–3222 (materiały ikonograficzne dotyczące H. Romer-Ochenkowskiej).

Zespół 147 (Fondas 147), Zespół Franciszka Tyczkowskiego,

Zespół 223 (Fondas 223), Zespół Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie).

Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, Dział Rękopisów (Vilniaus universiteto biblioteka, Rankraščių skyrius):

Zespół 33 (Fondas 33), Zespół Mariana Zdziechowskiego.

Państwowe Archiwum Centralne Litwy (Lietuvos centrinis valstybės archyvas):

Zespół 53 (Fondas 53), Zespół Starostwa Grodzkiego m. Wilna.

Op. 23, Organizacje społeczne miasta Wilna:

teczka 1515 (Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich),

teczka 1591 (Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich),

teczka 2368 (Stowarzyszenie „Instytut Naukowo-Badawczy Europy Wschodniej").

Zespół 175 (Fondas 175), Zespół Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie:

Op. 1(IBb), teczka 8 (Dokumenty personalne Stefana Burhardta),

teczka 67 (Marian Zdziechowski. Zbiór dokumentów osobowych),

teczka 103 (Lande Jerzy. Zbiór dokumentów osobowych),

teczka 571 (Fiłonowa Irena. Zbiór dokumentów osobowych),

teczka 581 (Obrubańska Maria. Zbiór dokumentów osobowych),

teczka 619 (Tyczkowski Franciszek. Zbiór dokumentów osobowych),

teczka 715 (Ehrenkreutz Stefan. Zbiór dokumentów osobowych),

teczka 784 (Wilanowski Bolesław. Zbiór dokumentów osobowych),

teczka 786 (Wróblewski Bronisław. Zbiór dokumentów osobowych),

teczka 921 (Wysłouch Seweryn. Zbiór dokumentów osobowych).

Op. 2 (VIB), teczka 66 (Akta personalne starszego asystenta magistra Seweryna Wysłoucha. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB),

teczka 75 (Doktoryzacja Magistra Seweryna Wysłoucha. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB),

teczka 78 (Doktorat Seweryna Wysłoucha),

teczka 131 (Habilitacja Dr Seweryna Wysłoucha. Wydział Prawa i Nauk Społecznych USB).

Op. 5 (IVB), teczka 305 (Dokumenty Prof. Dr. Erwina Koschmiedera),

Op. 7 (VIII B), teczka 90 (Habilitacja D-ra Władysława Wielhorskiego).

Zespól 285 (Fondas 285), op. 1 (1. Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich; 2. Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich w Wilnie).

Państwowe Archiwum Historyczne Litwy (Lietuvos valstybės istorijos archyvas):
Zespół 1135, op. 13 (Podzespół Stanisława Kościałkowskiego).

2. Źródła opublikowane

Powstanie i pierwszy okres działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie od 23 lutego 1931 r. do 31 sierpnia 1931 r. „Rocznik Instytutu Naukowo--Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 253–264.

Sprawozdanie ogólne prezesa Zarządu Instytutu profesora dr-a Stefana Ehrenkreutza z działalności Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, wygłoszone na Zebraniu Ogólnym członków Instytutu 11 grudnia 1932 r., „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 257.

Sprawozdanie z działalności Wyższej Szkoły Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej za rok akademicki 1931/32 i początek roku 1932/1933 do 1 grudnia 1932, wygłoszone przez Dyrektora Instytutu inż. Władysława Wielhorskiego na zebraniu ogólnym I.N.B.E.W dn. 11 grudnia 1932 r., „Rocznik Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej", Wilno 1933, t. 1, s. 261–266.

Statut Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie, „Dziennik Urzędowy Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego" 1937, nr 7, 5 lipca.

Towarzystwo „Biblioteka imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich": ustawa, Wilno 1913.

Устав Общества «Библиотека имени Евстафия и Эмилии Врублевских» , Вильно 1912.

3. Prasa

Abramavičius Vladas, *Senoji XV–XVIII a. rusų knyga Vilniaus bibliotekose*, „Bibliotekininkystė ir bibliografija", 1966, t. 3, s. 161–187.

Abramavičius Vladas, *Tadas Vrublevskis: 100-ąsias gimimo metines pažymint*, „Tiesa", 1958, lapkričio 12, s. 2.

Abramowicz Ludwik, *Tadeusz Wróblewski (Zarys życia)* / L. A., „Przegląd Wileński" 1925, nr 12, 15 lipca, s. 2–3;

Biblioteka hr. Mariana Broel-Platera, „Słowo" 1932, nr 150, 28 czerwca.

Biblioteka im. Wróblewskich, „Kurier Wileński" 1931, nr 249 (2191), 28 października, s. 2.

Brensztejn Michał, *Biblioteka im. Wróblewskich* / M. Br., „Dziennik Wileński" 1926, nr 41.

Brensztejn Michał, *Ś. p. Tadeusz Stanisław Wróblewski (listopad 1858–3 lipca 1925 r.)*, „Tygodnik Wileński" 1925, nr 15, s. 6.

Burhardt Stefan, *Dziesięciolecie Uniwersyteckiej Biblioteki Publicznej*, „Słowo" 1929, nr 126, s. 4.

Burhardt Stefan, *Otwarcie Biblioteki im. Wróblewskich*, „Słowo" 1935, nr 169, s. 4.

Burhardt Stefan, *Pamięci Heleny Drège*, „Przegląd Biblioteczny" 1956, t. 24, z. 4, s. 338.

Burhardt Stefan, *Poświęcenie i otwarcie Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie*, „Przegląd Biblioteczny" 1935, t. 9, nr 3, s. 179–181.

Burhardt Stefan, *Wileńska Biblioteka Publiczna jako narzędzie rusyfikacji*, „Słowo" 1932, nr 148, s. 4.

Charkiewicz Walerian, *Biblioteka im. Tomasza Zana w Wilnie*/W. Ch., „Słowo" 1937, nr 327, 26 listopada.

Charkiewicz Walerian, *III Zjazd bibliotekarzy polskich w Wilnie*, „Słowo" 1932, nr 148, 26 czerwca, s. 1.

Charkiewicz Walerian, *Otwarcie biblioteki E. i E. Wróblewskich*/W. Ch., „Słowo" 1935, nr 169 (4018), 23 czerwca, s. 5.

Duchnowski Jan, *Świątynia kultury [Biblioteka im. Wróblewskich]*, „Słowo" 1935, nr 346, 17 grudnia.

Eksportacja zwłok ś. p. Mariana Zdziechowskiego, „Gazeta Polska" 1938, 8 października.

Historyczny pogrzeb [ś. p. Tadeusza Wróblewskiego], „Przegląd Wileński", 1925, nr 12, 15 lipca, s. 6 11.

Jackiewicz Mieczysław, *Z dziejów Czytelni im. Tomasza Zana*, „Kurier Wileński" 1991, nr 200, 12 października.

Karazija Povilas, *Kultūros paminklų reikalai Vilniaus mieste ir krašte*, „Vilniaus balsas" 1940, nr 131, birželio 9, s. 3.

Łysakowski Adam, *Wystawa bibliotek wileńskich*, „Przegląd Biblioteczny" 1927, R. 1, s. 176–177.

Mackiewicz [Cat Mackiewicz] Stanisław, *Ś. p. Tadeusz Wróblewski* / Cat, „Słowo" 1925, nr 149 (863), 5 lipca, s. 1.

Myśli polityczne/J. Montwiłł, M. Węsławski, T. Wróblewski, „Kurier Litewski" 1907, nr 288, 23 grudnia, s. 3.

Mokslo akademijos bibliotekoje, „Vilniaus balsas" 1941, nr 57, kovo 9, s. 2.

Nauka polska w żałobie. Zgon prof. Mariana Zdziechowskiego, „Dziennik Kresowy" 1938, 7 października.

Odczyt Mec. Wróblewskiego, „Goniec Wileński" 1910, nr 14, 1 lutego, s. 1.

Odczyty i wydawnictwa: *Odczyt Mec. Wróblewskiego*, „Goniec Wileński" 1910, nr 9, 26 stycznia, s. 2.

Otwarcie Zjazdu bibliotekarzy, „Słowo" 1932, nr 149, 27 czerwca, s. 2.

Pamaldos už a. a. Vrublevskio vėlę, „*Vilniaus rytojus*" *1931, nr 86, spalio 31*, s. 6.

Pogrzeb ś. p. Mariana Zdziechowskiego, „Gazeta Polska" 1938, 9 października.

Pogrzeb wielkiego uczonego [prof. Mariana Zdziechowskiego], „Czas" 1938, 9 października.

Ponarski Zenowiusz, *Masonica wileńskie*, „Kurier Wileński" 1966, nr 102–104, 28–30 maja.

Poświęcenie i otwarcie Biblioteki im. Wróblewskich, „Ateneum Wileńskie" 1935, t. 10, s. 571–572.

Poświęcenie nagrobka ś. p. Tadeusza Wróblewskiego, „Przegląd Wileński" 1931, nr 20, 8 listopada, s. 8.

Prof. Łepki o Szewczence i literaturze ukraińskiej, „Kurier Wileński" 1934, nr 71 (2961), 14 marca, s. 2.

Rygiel Stefan, *Gmach księgozbiorów wileńskich [o gmachu Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie*], „Dziennik Wileński", 1928, nr 222, 28 października.

Rygiel Stefan, *Współpraca organizacyjna bibliotek wileńskich*, „Źródła Mocy" 1927, z. 2, s. 78–82.

Romer [Romer-Ochenkowska] Helena, *Czytelnia im. T. Zana w nowym lokalu*, „Kurier Wileński" 1936, nr 293, 25 października.

Romer Helena (Romer-Ochenkowska Helena), *Pogrzeb ś. p. Tadeusza Wróblewskiego*, „Kurier Wileński" 1925, nr 149 (301), 7 lipca, s. 2–3.

Romer Helena [Romer-Ochenkowska Helena], *Biblioteka i Czytelnia im. T. Zana w nowym lokalu*, „Kurier Wileński" 1936, nr 293, 25 października.

Romer Helena [Romer-Ochenkowska Helena], *Otwarcie Biblioteki im. Wróblewskich*, „Kurier Wileński" 1935, nr 169, 23 czerwca.

Romer Helena [Romer-Ochenkowska Helena], *Ś. p. Tadeusz Stanisław Wróblewski*, „Kurier Wileński" 1925, nr 153 (305), 11 lipca, s. 2–3, nr 157 (309), 16 lipca, s. 2.

Romer Helena [Romer-Ochenkowska Helena], *Turniej historyków*, „Kurier Wileński" 1934, nr 49 (2939), 20 lutego, s. 2.

Romer Helena [Romer-Ochenkowska Helena], *Wspomnienie o ś. p. Tadeuszu Wróblewskim*, „Kurier Wileński" 1931, nr 249 (2191), 28 października, s. 2.

Romer-Ochenkowska Helena, *O „Ogniem i mieczem"* / H. R., „Kurier Wileński" 1934, nr 47 (2937), 18 lutego, s. 3.

Romer-Ochenkowska Helena, *Stare druki wileńskie: odczyt L. Abramowicza* / H. R., „Kurier Wileński" 1932, nr 247, 27 października.

Ś. p. Ludwik Abramowicz, „Kurier Wileński" 1939, nr 69 (4745), 10 marca, s. 1, nr 70 (4746), 11 marca, s. 2.

Ś. p. prof. Władysław Zawadzki, „Słowo" 1939, nr 67 (5349), 9 marca, s. 1.

Ś. p. Stanisław Sadkowski [o pogrzebie S. Sadkowskiego dn. 29 sierpnia na cmentarzu Rossa w Wilnie], „Kurier Wileński" 1929, nr 197 (1542), 30 sierpnia, s. 3.

Ś. p. Stanisław Sadkowski adwokat zmarł w Truskawcu w dniu 23 sierpnia r. b., „Kurier Wileński" 1929, nr 193 (1538), 25 sierpnia, s. 1.

Ś. p. Stanisław Sadkowski adwokat, „Kurier Wileński" 1929, nr 196 (1541), 29 sierpnia, s. 1.

Sadkowska Danuta, *Tadeusz Stanisław Wróblewski – założyciel Biblioteki w Wilnie*, „Wileńskie Rozmaitości" 1996, nr 2–4.

Spór o drogocenne druki między Biblioteką Wróblewskich a Muzeum Białoruskim, „Kurier Wileński" 1939, nr 36, 5 lutego.

Stan Biblioteki Imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie, „Przegląd Wileński" 1925, nr 5, s. 8, 15 marca.

Sukanka 120 metų, kai gimė pažangus lietuvių teisininkas ir visuomenės veikėjas Tadas Vrublevskis (1858–1925), „Bibliotekų darbas" 1978, nr 11, s. 33–35.

Surwiło Jerzy, *Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie*, „Magazyn Wileński" 1990, nr 17, s. 9, 17–18.

Tadeusz Wróblewski z powodu 15-letniej rocznicy zgonu, „Gazeta Codzienna" 1940, nr 147, 3 lipca, s. 1.

Ukonstytuowanie się Instytutu Badania Europy Wschodniej, „Słowo" 1930, nr 45 (2255), 23 lutego, s. 3.

Uroczystość otwarcia Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, „Słowo" 1930, nr 46 (2256), 25 lutego, s. 3.

Uziębło Lucjan, *Muzeum Nauki i Sztuki (Ustawa – Ofiarodawcy – Kto ma kierować zbiorami naukowymi?)*, „Kurier Litewski" 1907, nr 40, 20 lutego (5 marca), s. 2.

Uziębło Lucjan, *Na Rossie u grobów rodziny Wróblewskich (Z powodu poświęcenia pomnika Mec. T. Wróblewskiego) / Sulimczyk*, „Słowo" 1931, nr 249 (2757), 29 października, s. 2.

Uziębło Lucjan, *Wróblewscy – ich prace i stosunki wileńskie*, „Słowo" 1935, nr 180, 4 lipca.

Valdžios sumanymas žemiečių savivaldos Lietuvoje: T. Wróblewkio paskaita, „Vienybė lietuvninkų, Brooklyn, N. Y., 1910, nr 12, kovo 23, s. 1.

Valstybinė Vrublevskių biblioteka, „Vilniaus balsas" 1940, nr 11, sausio 14, s. 3.

Vrublevskio paskaita, „Viltis", Vilnius, 1910, nr 6, sausio 15, s. 3–4.

Waga Karol, *Krajowa uroczystość [otwarcie Biblioteki im. Wróblewskich]* / K. W., „Przegląd Wileński", 1935, nr 11/12, s. 9–10.

Wysz [Wyszomirski Jerzy], *Króciutka historia biblioteki [im. Wróblewskich w Wilnie]*, „Słowo" 1932, nr 96, 27 kwietnia.

Wróblewski Tadeusz, *Atviras laiškas į Vilniaus miesto lietuvių ir lenkų rinkėjus*, „Vilniaus žinios" 1906, nr 65, kovo 28 d., s. 4.

Wróblewski Tadeusz, *Autokefalizm w Cerkwi Wschodniej*/T. Woronicz, „Przegląd Wileński" 1921, nr 1, 1 listopada, s. 3–5.

Wróblewski Tadeusz, *List otwarty do wyborców m. Wilna Litwinów i Polaków*, „Gazeta Wileńska" 1906, nr 34, 28 marca, s. 1.

Wróblewski Tadeusz, *O autonomii i samorządzie*/T. Woronicz, „Przegląd Wileński" 1922, nr 2/4, 28 stycznia, s. 2–5.

Wróblewski Tadeusz, *O obowiązującym u nas kodeksie karnym*/T. Woronicz, „Przegląd Wileński" 1921, nr 7/8, 23 grudnia, s. 4–6.

Wróblewski Tadeusz, *O projekcie P. Hymansa*/Juodvarnis, „Nowiny Wileńskie" 1921, nr 24, 21 czerwca, s. 3, nr 25, 22 czerwca, s. 3, nr 26, 23 czerwca, s. 2–3, nr 28, 25 czerwca, s. 2–3, nr 29, 26 czerwca, s. 2.

Wróblewski Tadeusz, *O statucie Litewskim i podziale administracyjnym Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Kurier Litewski" 1915, nr 103, 21 kwietnia, s. 1–2, nr 104, 22 kwietnia, s. 1–2.

Wróblewski Tadeusz, *O szkołach „tajnych"* / T. Woronicz, „Przegląd Wileński" 1924, nr 20, 23 listopada, s. 2–6, nr 21, 7 grudnia, s. 2–6.

Wróblewski Tadeusz, *Zagadnienie autokefalii cerkwi prawosławnej w państwie polskim*/ /T. Woronicz, „Przegląd Wileński" 1923, nr 6, 25 marca. Dodatek do nr 6, s. 1–4.

Z karty żałobnej: Sprowadzenie zwłok ś. p. adwokata Stanisława Sadkowskiego, „Kurier Wileński" 1929, nr 194 (1539), 27 sierpnia, s. 3.

Za spokój duszy ś. p. Tadeusza Wróblewskiego, „Przegląd Wileński" 1935, nr 11/12, 28 czerwca, s. 12.

Żałobna rocznica [śmierci T. Wróblewskiego], „Przegląd Wileński" 1926, nr 13, 18 lipca, s. 2–4.

Zwłoki ś. p. Ludwika Abramowicza złożono na wieczny spoczynek, „Kurier Wileński" 1939, nr 71 (4747), 12 marca, s. 5.

Доклад Ф. Е. Врублевского о правительственном проекте введения земств в западных губерниях привлек третьего дня в залу дворянского собрания много публики, „Северо-западный голос" 1910, № 1255, 19 января, s. 3.

Открытое письмо к избирателям города Вильны полякам и литовцам [List T. Wróblewskiego do wyborców], „Северо-западный голос" 1906, № 89, 28 марта, s. 3.

4. Opracowania

Abramavičius Vladas, *Tadas Vrublevskis*, Vilnius 1960.

Abramowicz Ludwik, *Cztery wieki drukarstwa w Wilnie, 1525–1925: zarys historyczny*, Wilno 1925.

Aftanazy Roman, *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. Wyd. drugie przejrzane i uzupełnione, t. 3: *Województwo trockie, Księstwo Żmudzkie, Inflanty, Polskie Księstwo Kurlandzkie*, Wrocław i in. 1992.

Andrysiak Ewa, *Biblioteka Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, [w:] *Dokonania regionalnego ruchu naukowego w Polsce*, pod red. Danuty Wańki, Kalisz 2008, s. 211–220.

Białokozowicz Bazyli, *Tadeusz Stanisław Wróblewski – założyciel Biblioteki im. Emilii i Eustachego Wróblewskich, patriota Wilna i obrońca praw człowieka*, [w:] *Wilno i świat: dzieje środowiska intelektualnego*, t. 1, pod red. Elżbiety Feliksiak i Mariusza Lesia, Białystok 2002, s. 203–228.

Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk 1912–2012, Vilnius 2011, s. 18.

Biernacki Andrzej, *Romer-Ochenkowska Helena*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław i in., 1988/1989, t. 31, s. 661–162.

Boćkowski Daniel, „Za pierwszego sowieta" – okupacja radziecka Wilna jesienią 1939 roku, [w:] Wilno i świat. Dzieje środowiska intelektualnego, t. 1. Białystok 2002, s. 237–240.

Brensztejn Michał, *Adam Honory Kirkor: wydawca, redaktor i właściciel drukarni w Wilnie od roku 1834 do 1867*, Wilno 1930 (Wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Nr 1).

Brensztejn Michał, *Biblioteka Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, „Ateneum Wileńskie" 1931/1932, t. 8, s. 343–362.

Brensztejn Michał, *Dionizy Paszkiewicz, pisarz polsko-litewski na Żmudzi (w 1-szej połowie XIX wieku)*, Wilno 1934 (Wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Nr 3).

Brensztejn Michał, *Towarzystwo imienia Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie*, [w:] *Informator o towarzystwach naukowych, oświatowych, artystyczno-popularnych, filantropijnych, wzajemnej pomocy, sportowych i klubach na Litwie i Rusi Białej*, Wilno 1914, s. 50–53.

Burhardt Stefan, *Bibliografia do historii ziem b. W. Ks. Litewskiego za rok 1929*, „Ateneum Wileńskie" 1929, t. 6, z. 3-4, s. 698–711.

Burhardt Stefan, *Bibliografia do historii ziem b. W. Ks. Litewskiego za rok 1930*, „Ateneum Wileńskie" 1930, t. 7, z. 3–4, s. 952–967.

Burhardt Stefan, *Bibliografia do historii ziem b. W. Ks. Litewskiego za rok 1931*, „Ateneum Wileńskie" 1931–1932, t. 8, s. 392–409.

Burhardt Stefan, *Bibliografia do historii ziem b. W. Ks. Litewskiego za rok 1935*, „Ateneum Wileńskie" 1936, t. 11, s. 776–798.

Burhardt Stefan, *Bibliografia do historii ziem b. W. Ks. Litewskiego za rok 1936*, „Ateneum Wileńskie" 1937, t. 12, s. 652 675.

Burhardt Stefan, *Drège Helena Julia (12.VIII.1888 Koło – 3.III.1956 Świder k. Warszawy)*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, red. Irena Treidel, Warszawa–Łódź 1972, s. 181.

Burhardt Stefan, Rewkowska Janina, *Bibliografia do historii ziem b. W. Ks. Litewskiego za rok 1932–1934*, „Ateneum Wileńskie" 1935, t. 10, s. 516–556.

Burhardt Stefan, *Wróblewski Tadeusz Stanisław (1858–1925), adwokat, założyciel biblioteki*, w:] *Słownik pracowników książki polskiej*, Warszawa 1972, s. 991–992.

Burhardt Stefan, *Z działalności Wileńskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich*, „Ateneum Wileńskie" 1933, s. 414–416.

Ciechanowicz Jan, Kosman Bogumiła, Kosman Marceli, *Na wileńskiej Rossie*, Poznań 1990.

Dzik Sylwester, *Chomiński Ludwik (1.1890 Olszewo, pow. Święciany – 28.I. 1958 Warszawa)*, *Słownik pracowników książki polskiej*, red. Irena Treidel, Warszawa–Łódź 1972, s. 121.

Encyklopedia Ziemi Wileńskiej, t. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*, Bydgoszcz 2002.

Encyklopedia Ziemi Wileńskiej, t. 6: *Książka i prasa na Ziemi Wileńskiej. Drukarnie, wydawnictwa, księgarnie, biblioteki, czasopisma XVI w. – 1945 r.*, oprac. Mieczysław Jackiewicz, Bydgoszcz 2008.

Gaigalaitė Aldona, *Lietuvos atstovai Rusijos valstybės Dūmoje 1906–1917*, Vilnius 2006.

Gierowska-Kałłaur Joanna, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 9 września 1920)*, Warszawa 2003.

Gołąbek Józef, *Wincenty Dunin-Marcinkiewicz: poeta polsko-białoruski*, Wilno 1932 (Wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, nr 2).

Gołębiowska Teresa, *Stefan Burhardt: Rys biograficzny (1899–1991)*. Przedmową opatrzył Sławomir Kalembka, Toruń 2000.

H. D. [Drège Helena], *Ś. p. Tadeusz Wróblewski jako założyciel Biblioteki im. E. i E. Wróblewskich*, Wilno 1926, 7 s. (Odbitka z: „Ateneum Wileńskie" 1926, z. 10–11).

Hadži Seraja Chanas Šapšalas pasišventęs tautai ir mokslui, Trakai 2011.

Hass Ludwik, *Wolnomularstwo w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII i XIX wieku*, Wrocław i in., 1982.

Hernik Spalińska Jagoda, *Nemylima. Apie Eleną Römerytę-Ochenkowską*, [w:] *Römeriai Lietuvoje XVII–XX a.*, Vilnius 2008, s. 133–142.

Honik Z., *Urząd podwojewódzkiego w Wielkim Księstwie Litewskim: studium historyczne*, Wilno 1935 (Wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich nr 4).

Ilgiewicz H., *Władysławas Wielhorskis (1885–1967) – istorikas, politologas, visuomenės veikėjas*, „Mokslo ir technikos raida = Evoliution of science and technology" 2013, vol. 5, nr 1, s. 9–21.

Ilgiewicz Henryka, *Archyvinė medžiaga apie XX a. pirmosios pusės Vilniaus draugijas bei jų veikėjus Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekoje*, „Knygotyra" 2012, t. 58, s. 247–258.

Ilgiewicz Henryka, *Societates Academicae Vilnensis: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie (1907–1939) i jego poprzednicy*, Warszawa 2008.

Ilgiewicz Henryka, *Tematyka lituanistyczna w wydawnictwach Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, [w:] *Proceedings of the the XVIIth International Conference on the Sciente and Quality of Life and Symposium Vilnius region: past, present, future, June 29–July 2, 2013, Vilnius, Lithuania*, Vilnius 2014, s. 80–85.

Ilgiewicz Henryka, *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie (1936–1939)*, [w:] *Na obrzeżach polityki*. Cz. 9. Praca zbiorowa pod red. Marcelego Kosmana, Poznań 2013, s. 59–70.

Iljaszewicz Teodor, *Drukarnia domu Mamoniczów w Wilnie (1575–1622)*, Wilno 1938 (Wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Nr 6).

Inauguracja Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej, „Ateneum Wileńskie"1929, t. 6, z. 1–4, s. 715.

Izdebski Hubert, *Wysłouch Seweryn (19 III 1900 Pirkowicze koło Drohiczyna–28 II 1968 Wrocław)*, [w:] *Słownik historyków polskich*, red. Maria Prosińska-Jackl, Warszawa 1994, s. 568.

Jackiewicz Mieczysław, *Leksykon kultury litewskiej*, Warszawa 2005.

Jackiewicz Mieczysław, *Polacy na Litwie 1918–2000. Słownik biograficzny*, Warszawa 2003.

Jackiewicz Mieczysław, *Wileńska Rossa: przewodnik po cmentarzu*, Olsztyn 1993.

Januszewska-Jurkiewicz Joanna, *Stosunki narodowościowe na Wileńszczyźnie w latach 1920–1939*. Wyd. 2-gie, Katowice 2011.

Jegelevičius Sigitas, *Tado Vrublevskio požiūris į Lietuvos kultūros paveldo apsaugą*, [w:] *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka 2001/2002*, Vilnius 2004, s. 23–25.

Jurginis Juozas, *Lietuvių mokslo draugija*, [w:] *Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*, Vilnius 1975, s. 79–94.

Jurkiewicz Jan, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*, Poznań 1983.

Kasperavičius Algis, *Tado Vrublevskio politinė veikla ir Vilniaus lenkų visuomenė*, [w:] *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka 2001/2002*, Vilnius 2004, s. 26–29.

Kornat Marek, *Początki sowietologii w II Rzeczypospolitej. Geneza, dzieje i dorobek Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej w Wilnie (1930–1939)*, „Zeszyty Historyczne" 2000, t. 134, s. 7–14.

Kornat Marek, *Polska szkoła sowietologiczna 1930–1939*, Kraków 2003.

Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929.

Kulikauskienė Jadvyga, *1940–2000 m. publikacijų apie Tado Vrublevskio gyvenimą ir veiklą apžvalga*, [w:] *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka 2001/2002*, Vilnius 2004, s. 39–49.

Labanauskienė Danutė, *Tado Vrublevskio rankraščių kolekcijos*, [w:] *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka 2001/2002*, Vilnius 2004, s. 11–15.

Landau Zbigniew, *Piłsudski Jan (1876–1950), prawnik, wicemarszałek Sejmu, minister skarbu, wiceprezes Banku Polskiego*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 26, Warszawa i in. 1981, s. 310–311.

Leskiewicz Janina, *Wysłouch Seweryn h. Odyniec (19.03.1900–27.02.1968)*, [w:] *Ziemianie polscy XX wieku. Życiorysy: Andrzejewicz – Żurawski*, Warszawa 1992, s. 162–163.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka 1912–2012, Vilnius 2011, s. 18 (Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk 1912–2012, Vilnius 2012).

Łysakowski Adam, *Biblioteki w Wilnie*, [w:] *Wilno i Ziemia Wileńska. Zarys monograficzny*, t. 2, Wilno 1937, s. 117–125.

Lisowski Stanisław, *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w latach 1919–1929*, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s. 549–576.

Lisowski Stanisław, *Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie za czasów rosyjskich*, „Ateneum Wileńskie" 1933, t. 8, s. 241–266.

Łossowski Piotr, *Litwa a sprawy polskie 1939–1940*, Warszawa 1985.

Łossowski Piotr, *Stosunki polsko-litewskie 1921–1939*, Warszawa 1997, s. 309–327.

Łuckiewicz Antoni, *Muzeum Białoruskie im. Jana Łuckiewicza w Wilnie*, „Balticoslavica", Wilno 1933, t. 1, s. 47–55.

Marcinkevičius Jonas, *Tado Vrublevskio ryšiai su lietuvių visuomenės veikėjais*, [w:] *Lietuvos mokslų akademijos biblioteka 2001/2002*, Vilnius 2004, s. 16–22.

Martinkėnas Vincas, *Tadas Vrublevskis*, „Kultūros barai" 1979, nr 2, s. 59–62.

Miknys Rimantas, *Spuścizna Ludwika Abramowicza, Heleny Romer-Ochenkowskiej i Michała Romera w Bibliotece Akademii Nauk Litwy jako źródło dziejów byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego i wschodnich obszarów Korony*, „Białostocczyzna" 1998, nr 4, s. 41–45.

Morelowski Marian, *Zarysy syntetyczne sztuki wileńskiej od gotyku do neoklasycyzmu (wieki XIV–XVII)*, Wilno 1939.

Opacki Zbigniew, *Między uniwersalizmem a partykularyzmem. Myśl i działalność społeczno-polityczna Mariana Zdziechowskiego 1914–1938*, Gdańsk 2006.

Pierwszy okres prac organizacyjnych nad odbudową Uniwersytetu Wileńskiego (13 XII.1918–11.X.1919). Sprawozdanie Komitetu Wykonawczego Odbudowy Uniwersytetu Wileńskiego, [w:] *Księga Pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2: *Dziesięciolecie 1919–1929*, Wilno 1929, s. 33–59.

Piotrowicz Wiktor, *Marian Zdziechowski w pięćdziesięciolecie twórczości pisarskiej: odczyt wygłoszony dn. 15 lutego 1933 r. na uroczystej „środzie literackiej" Związku Zawodowego Literatów Polskich w Wilnie*, Wilno 1934.

Polski słownik judaistyczny: dzieje, kultura, religia, ludzie, t. 1, oprac. Zofia Borzymińska i Rafał Żebrowski, Warszawa 2003, s. 189.

Ponarski Zenowiusz, *Adwokat Tadeusz Stanisław Wróblewski (1858–1925)*, [w:] *Szkice z dziejów adwokatury polskiej*, Warszawa 1976, s. 55–67.

Ponarski Zenowiusz, *Girszowski Jakub (ok. 1865–1941), księgarz i antykwariusz wileński*, [w:] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*, Warszawa 1986, s. 61.

Portalski Stanisław, *Zarys historii Polskiego Towarzystwa Naukowego na Obczyźnie*, Londyn 2009.

Reuttówna Maria, *Biblioteki Polskiej Macierzy Szkolnej Ziem Wschodnich*, „Ateneum Wileńskie" 1934, t. 9, s. 295–287.

Rygiel Stefan, *Biblioteka Publiczna obecnie Uniwersytecka Biblioteka Publiczna w Wilnie w latach 1919–1927*, Wilno 1928.

Rygiel Stefan, Drège Helena, *Biblioteka im. Wróblewskich w Wilnie 1912–1931*, Wilno 1934, 23 s. (Odbitka z: „Ateneum Wileńskie" 1934, t. 9).

Ryńca Mariusz, *Strumiłło Marian Zygmunt (1865–1951), adwokat, senator Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, Warszawa, Kraków 2006, t. 44/3, z. 182, s. 435–436.

Romanowski Andrzej, *Feniks z popiołów. Odrodzenie kultury polskiej w b. Wielkim Księstwie Litewskim w 1905 r.*, [w:] *Wilno – Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur*, t. 2, Białystok 1992, s. 151–77.

Romanowski Andrzej, *Młoda Polska wileńska*, Kraków 1999.

Romanowski Andrzej, *Towarzystwo Neo-Szubrawców*, [w:] *Vilniaus kultūrinis gyvenimas ir Petras Vileišis*, Vilnius 2001, s. 166–175.

Romer-Ochenkowska Helena, [w:] *Encyklopedia Ziemi-Wileńskiej*, t. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*, Bydgoszcz 2002, s. 334;

Ruszczycówna Ludwika, *Biblioteka im. Tomasza Zana*, „Ateneum Wileńskie" 1933/1934, t. 9, s. 282–291.

Ś. p. Tadeusz Wróblewski 8.XI.1858–3.VII.1925, „Rocznik Prawniczy Wileński" 1925, t. 1, s. 422–424.

Safarewicz Aleksander, *Biblioteka Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego*, „Ateneum Wileńskie" 1931/1932, t. 8, s. 334–338.

Semaškaitė Ingrida, *Lietuvos pilys ir dvarai*, Vilnius 2003.

Staliūnas Darius, *Tvirtai tikėjęs vieningos europietiškosios kultūros ateitimi: Tadeuszo Wróblewskio idėjinės –politinės minties evoliucija*, „Kultūros barai" 1994, nr 4, s. 55–58.

Stankiewicz Stanisław, *Pierwiastki białoruskie w polskiej poezji romantycznej*, Wilno 1936 (Wydawnictwa Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, nr 5).

Surwiło Jerzy, *Cmentarz Rossa w Wilnie*, Wilno 1992.

Surwiło Jerzy, *Męczeńska śmierć rektora Stefana Ehrenkreutza*, [w:] *Z dziejów Almae Matros Vilnensis. Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, Kraków 1996, s. 264–265.

Tadas Vrublevskis: Mintys ir darbai, sudarė Bronislava Kisielienė, Vilnius 2012.

Tyczkowski Franciszek (1891–1982), [w:] *Encyklopedia Ziemi Wileńskiej*, t. 1: *Wileński Słownik Biograficzny*, red. Henryk Dubowik, Leszek Jan Malinowski, Bydgoszcz 2002, s. 411.

Tomaszewski Longin, *Kronika wileńska 1939–1941*, Warszawa 1989.

Tondel Janusz, *Burhardt Stefan (18 XII 1899 Wilno–6 XII 1991 Toruń) muzykolog., bibliotekarz, bibliograf*, [w:] *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, Suplement II, pod red. Hanny Tadeusiewicz z udziałem Bogumiła Karkowskiego, Warszawa 2000, s. 28–29.

Turkowski Tadeusz, *Wilno w dziejach książki polskiej*/Jerzy Czarnecki, pseud., Wilno 1928.

Venclova Tomas, *Vilniaus vardai*, Vilnius 2006.

Vilniaus Bernardinų kapinės 1810–2010, sudarytoja Vida Girininkienė, Vilnius 2010 (Cmentarz Bernardyński w Wilnie 1810–2010, Vilnius 2013).

Vrublevskis (Wróblewski) Tadas – žymus advokatas, visuomenės veikėjas, [w:] *Lietuvių enciklopedija*, Boston 1966, t. 34, s. 553–554.

W Wilnie i Krakowie: Wspomnienia o hrm. dr Danucie Sadkowskiej, pod red. Barbary Morawskiej-Nowak, Kraków 2007.

Wardzyńska Maria, *Grabież mienia kulturalnego Wilna i okręgu wileńskiego w latach II wojny światowej*, [w:] *Wilno i Kresy północno-wschodnie*, t. 1: *Historia i ludzkie losy*, Białystok 1996, s. 191–203.

Wielhorski Władysław, *Litwa współczesna*, Warszawa 1938 (Biblioteka Służby Geograficznej, t. 17).

Wiskonttowa Zofia, *Centralna Biblioteka Pedagogiczna Kuratorium Okręgu Szkolnego Wileńskiego*, „Ateneum Wileńskie" 1934, t. 9, s. 292 254.

Wróblewski Tadeusz (1858–1925), adwokat, bibliofil, twórca Biblioteki Naukowej im. Wróblewskich w Wilnie, [w] *Encyklopedia Wiedzy o Książce*, Wrocław i in., 1971, s. 2514–2515.

Wróblewski Tadeusz, *Naród i samookreślenie narodowe*, „Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie, 1915–1918, Wilno 1918, t. 6, s. 107 122.

Wróblewski Tadeusz, *Projekt ustawy miejskiej dla Litwy: projekt niniejszy opracowany został dla Biura Pracy Społecznej w kwietniu 1918 r.*, Wilno 1918.

Wróblewski Tadeusz, *Sejmy prowincjonalne i obrona praw mniejszości: pogadanka wygłoszona na wiecu Polskiego Stronnictwa Konstytucyjno-Demokratycznego Ukrainy, Wołynia i Podola w dniu 23 kwietnia 1906 r.*, Kijów 1906.

Wróblewski Tadeusz, *Uwagi o projekcie P. Hymansa*/Juodvarnis, Wilno 1921.

Z dziejów Almae Matris Vilensis: Księga pamiątkowa ku czci 400-lecia założenia i 75-lecia wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego, Kraków 1996.

Zakrzewska Teresa, Makowska Apolonia, *Biblioteki miejskie*, „Ateneum Wileńskie" 1933–1934, t. 9, s. 298–301.

Zasztowt Leszek, *Materiały dotyczące tajnego nauczania w Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie w latach 1939–1946*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki" 1993, t. 38, nr 4, s. 96–99.

Żytkowicz Leonid, *Kościałkowski Stanisław (1881–1960)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 14/3, z. 62, 1969, s. 394.

Žepkaitė Regina, *Vilniaus istorijos atkarpa 1939 m. spalio 27 1940 birželio 15 d.*, Vilnius 1990.

Žurnalistikos enciklopedija, Vilnius 1997.

Каталог предметов Музея древностей, состоящего при Виленской публичной библиотеке, составил Ф.Н. Добрянский, Вильна 1879.

Пецюкевіч Мариан, *У пошуках зачараваных скарбаў*, Вільня: Рунь, 1998.

Путеводитель по Виленской публичной библиотеке, составил Ф.Н. Добрянский, Вильна 1904.

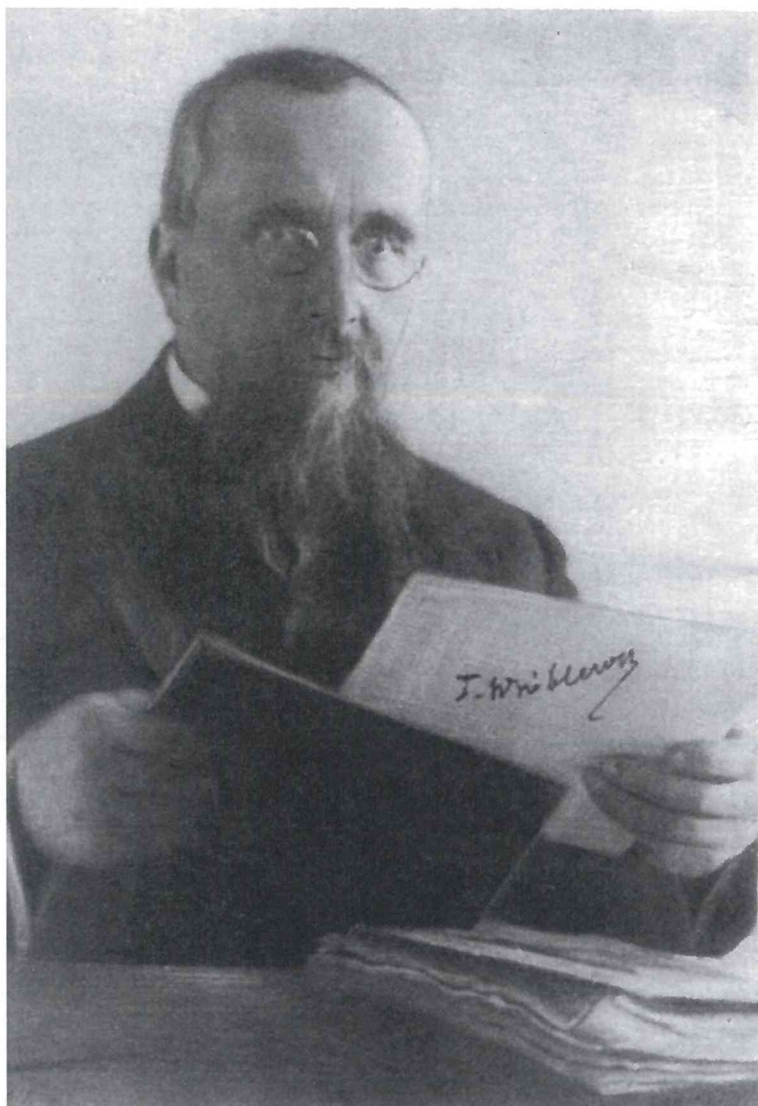
ILUSTRACJE

1. Eustachy i Emilia Wróblewscy z synami.
Stoją od lewej: Kazimierz, Tadeusz, Augustyn. Koniec XIX w.

2. Tadeusz Wróblewski w młodości. Zdjęcie Aleksandra Straussa. 1902

3. Tadeusz Wróblewski, adwokat, działacz społeczny. Zdjęcie Jana Bułhaka. 1919

4. Herb Wróblewskich „Ślepowron z odmianą”

5. Ekslibris Tadeusza Wróblewskiego. Miedzioryt. Autor Adam Półtawski. 1908

6. Pomnik nagrobny Tadeusza Wróblewskiego
na cmentarzu Rossa w Wilnie. Zdjęcie Vytautasa Balčytisa

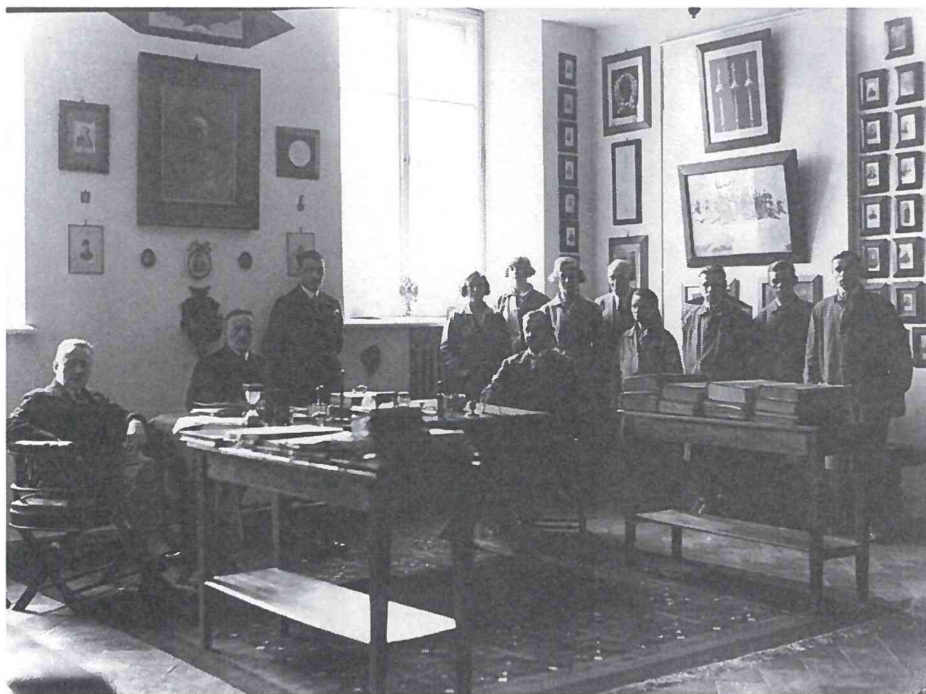
7. Stanisław Sadkowski, adoptowany syn Tadeusza Wróblewskiego w dzieciństwie.
Zdjęcie Tyburcego Chodźki

8. Dr Stefan Rygiel, dyrektor Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie w latach 1925–1932. Zdjęcie J. Bułhaka

9. Pracownicy Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie w latach 1925–1932. W pierwszym rzędzie siedzą od lewej: Helena Drège, Stefan Rygiel, Ludwik Abramowicz. Zdjęcie J. Bułhaka

10. Akt przekazania Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie nowemu dyrektorowi prof. dr. Erwinowi Koschmiederowi przez dyrektora dr. Stefana Rygla w obecności wiceprezydenta Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich Ludwika Abramowicza oraz pracowników Biblioteki. Wilno, 9. IV. 1932. Zdjęcie J. Bułhaka

11. Prof. dr Erwin Koschmieder, dyrektor Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie w latach 1932–1934. Zdjęcie J. Bułhaka

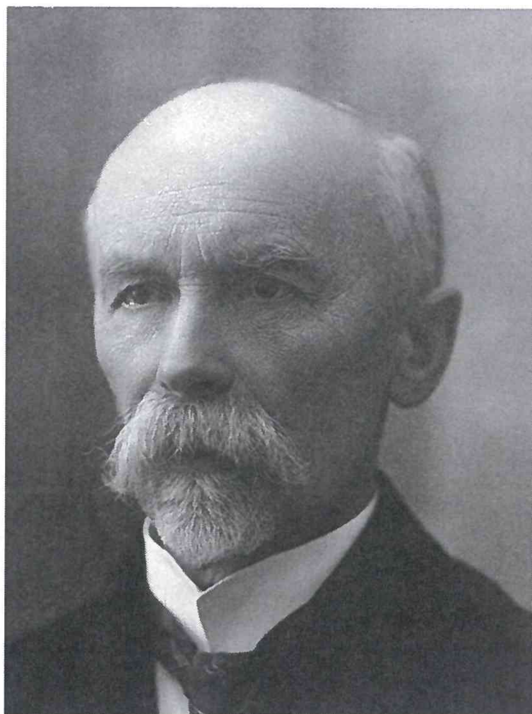
12. Personel Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich w Wilnie. Zdjęcie J. Bułhaka.
W pierwszym rzędzie siedzą: trzecia od lewej Helena Drège, czwarty Ludwik Abramowicz, piąty Stefan Burhardt. 1935. Zdjęcie J. Bułhaka

13. Członkowie Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich.
Siedzą od lewej: Ludwik Abramowicz, Bronisław Krzyżanowski, Helena Romer-Ochenkowska, Marian Zdziechowski, Stanisław Kościałkowski, Jan Piłsudski, NN.
Zdjęcie J. Bułhaka

14. Marian Strumiłło, adwokat, współzałożyciel i członek Towarzystwa Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich

15. Marian Zdziechowski, literaturoznawca, filozof, prof. Uniwersytetu Stefana Batorego, prezes Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich

16. Ludwik Abramowicz w młodości.
Zdjęcie Stanisława Fleury

17. Ludwik Abramowicz, wiceprezes Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich, kustosz honorowy Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich. 1939. Zdjęcie J. Bułhaka

18. Stanisław Kościałkowski, historyk, prof. USB,
członek Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich

19. Helena Romer-Ochenkowska,
członkini Komitetu Towarzystwa Pomocy Naukowej im. Wróblewskich. 1931

20. Ks. Franciszek Tyczkowski, prezes Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich

21. Ks. Franciszek Tyczkowski na zlocie harcerzy

22. Stefan Ehrenkreutz, profesor i ostatni rektor Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, członek Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich

23. Władysław Wielhorski, dyrektor Instytutu Naukowo-Badawczego Europy Wschodniej i Szkoły Nauk Politycznych w Wilnie, członek Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich

24. Seweryn Wysłouch, historyk prawa, doc. Uniwersytetu Stefana Batorego, członek Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich

25. Henryk Łowmiański, historyk, prof. USB,
członek Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich

26. Bronisław Wróblewski, prawnik, profesor USB,
członek Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich

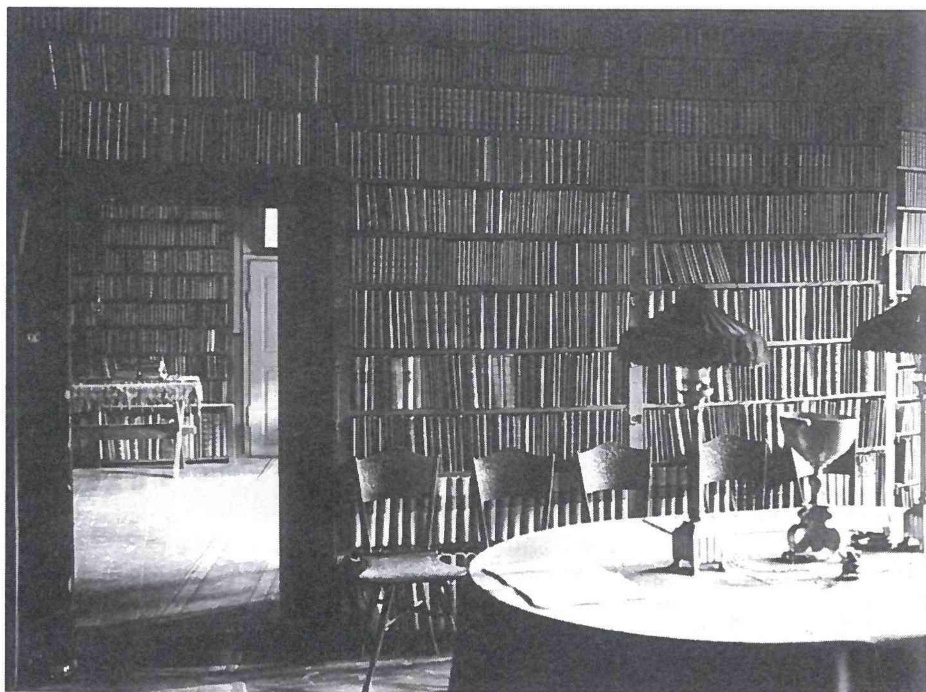
27. Teresa Zakrzewska, nauczycielka, bibliotekarka, członkini Towarzystwa Przyjaciół Biblioteki im. Wróblewskich

28. Marian Pieciukiewicz (z gazetą w ręku) w Wojsku Polskim

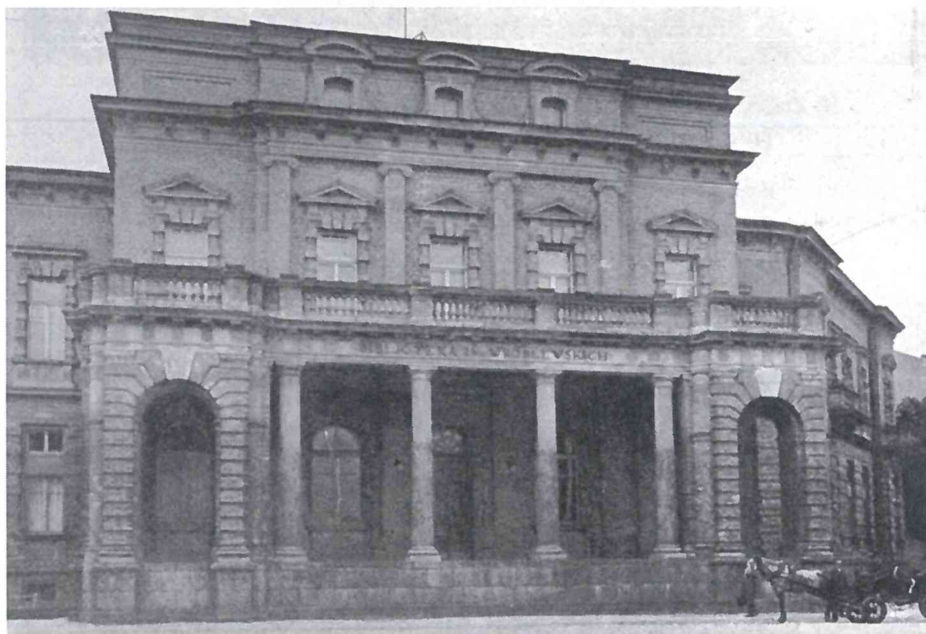
29. Marian Pieciukiewicz,
kierownik Czytelni Sowietików w Bibliotece Państwowej im. Wróblewskich

30. Zbiory biblioteczne w mieszkaniu Tadeusza Wróblewskiego w Wilnie przy ul. Uniwersyteckiej 9. 1912–1913. Zdjęcie J. Bułhaka

31. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie: Widok ogólny gmachu (byłego pałacu Tyszkiewiczów). 1935

32. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Fasada główna gmachu. 1935

33. Gmach Biblioteki Państwowej im. Wróblewskich podczas wylewu Wilii. 1931

34. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie.
Sala Fundatora. Biurko Wróblewskiego i portrety rodziny Wróblewskich. 1935

35. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Sala Fundatora. Fotografie Neo-Szubrawców i obraz St. Jarockiego „Szlachcic na łopacie". 1935

36. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Muzeum Ikonograficzne Wilna. Sala 2. z widokiem na galerię półpiętra. 1935

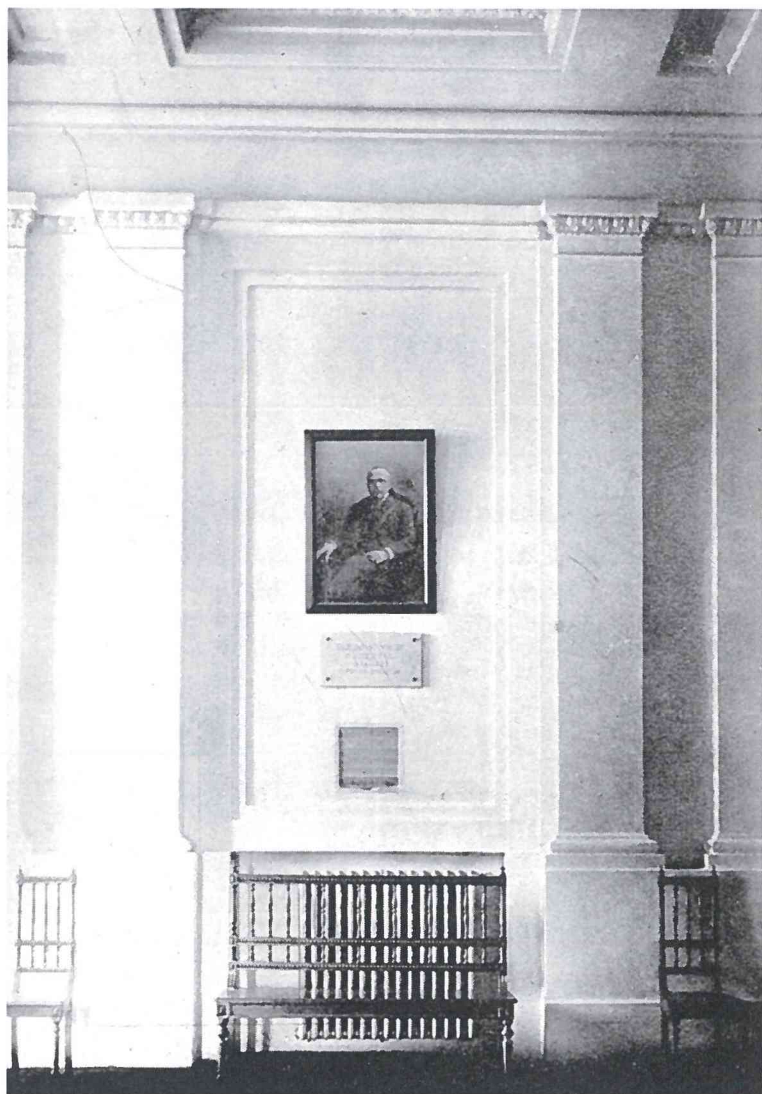
37. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie.
Muzeum Ikonograficzne Wilna. Sala 2. z popiersiem ks. Adama Czartoryskiego
i portretem Jana Śniadeckiego, w głębi widok na salę 3-cią. 1935

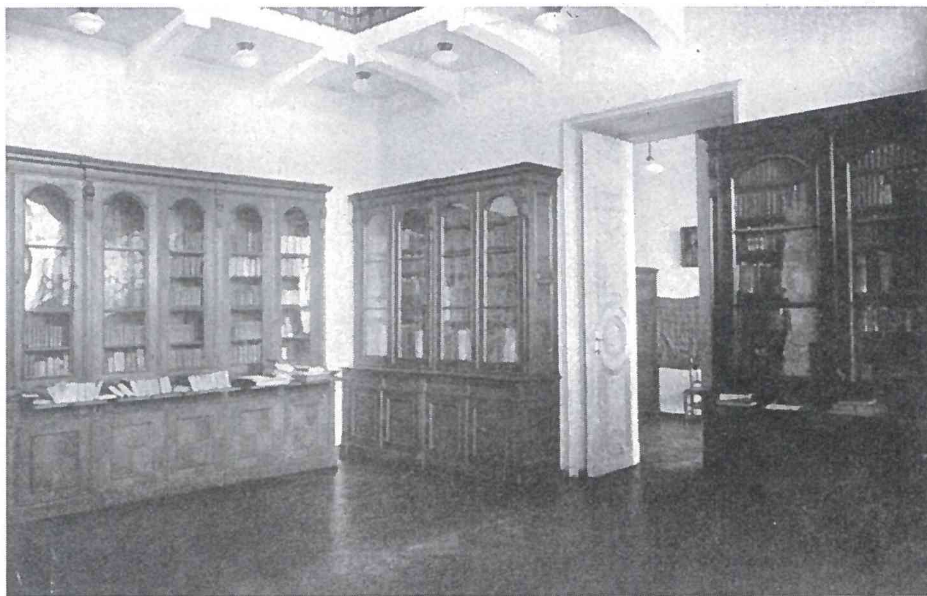
38. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie.
Widok ogólny holu z portretem Fundatora. 1935

39. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Sala starodruków i cymeliów z widokiem na salę rękopisów. 1935

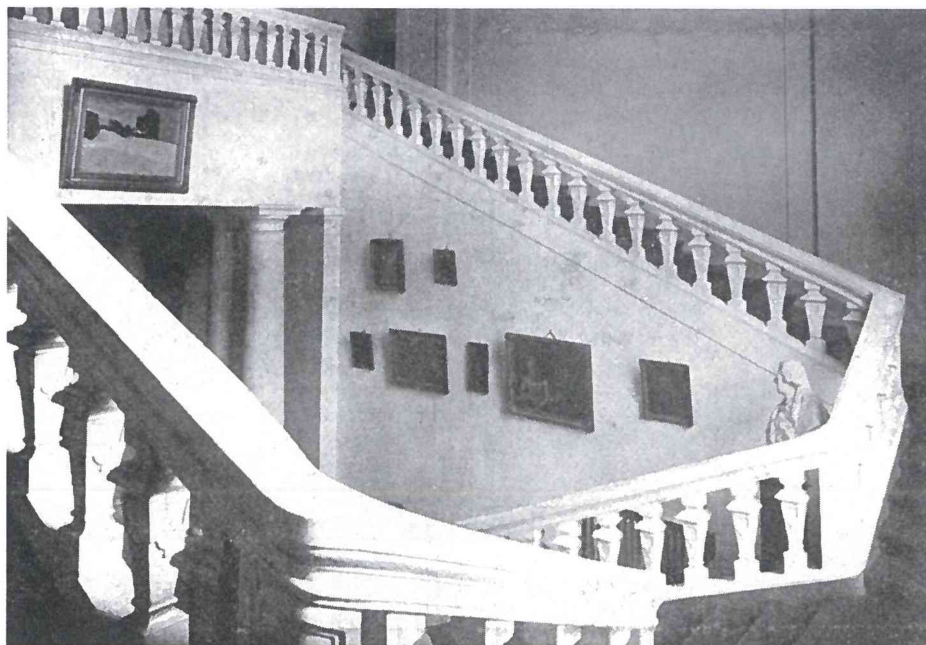
40. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie.
Portret i tablica pamiątkowa ku czci Fundatora, mec. T. Wróblewskiego. 1935

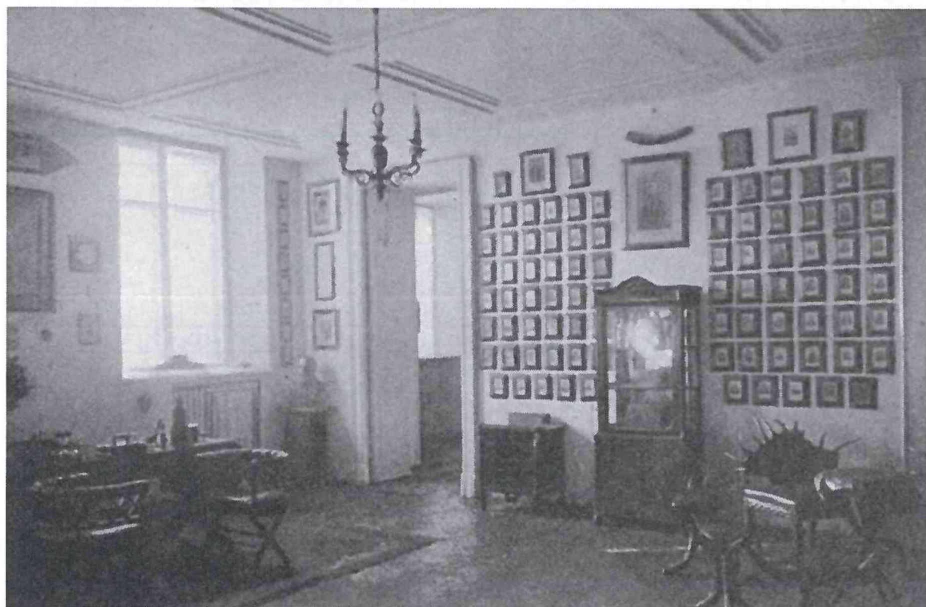
41. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Sala Starodruków z widokiem na Sekretariat. 1935

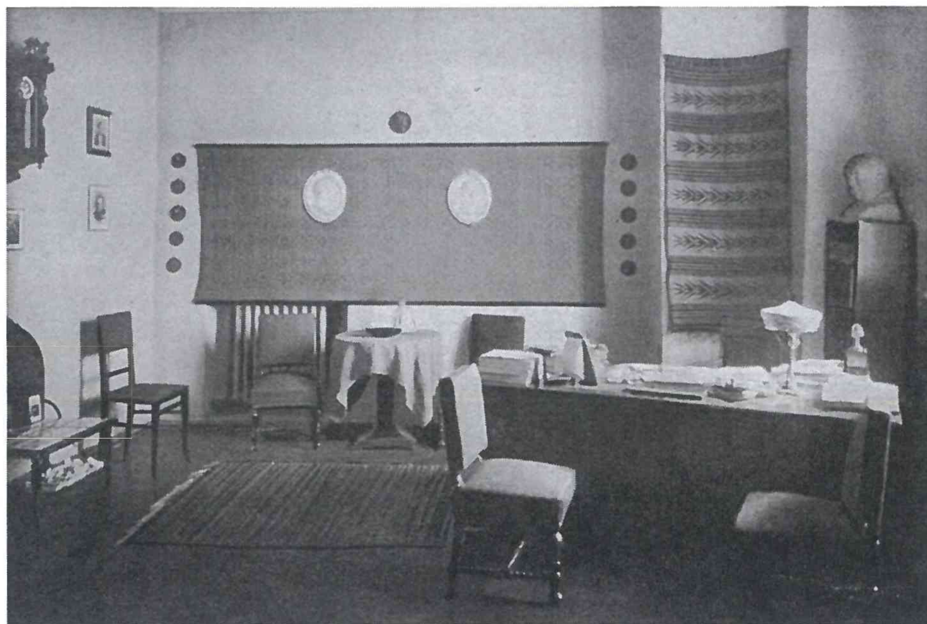
42. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Czytelnia Główna (dawna sala balowa pałacu Tyszkiewiczów). 1935

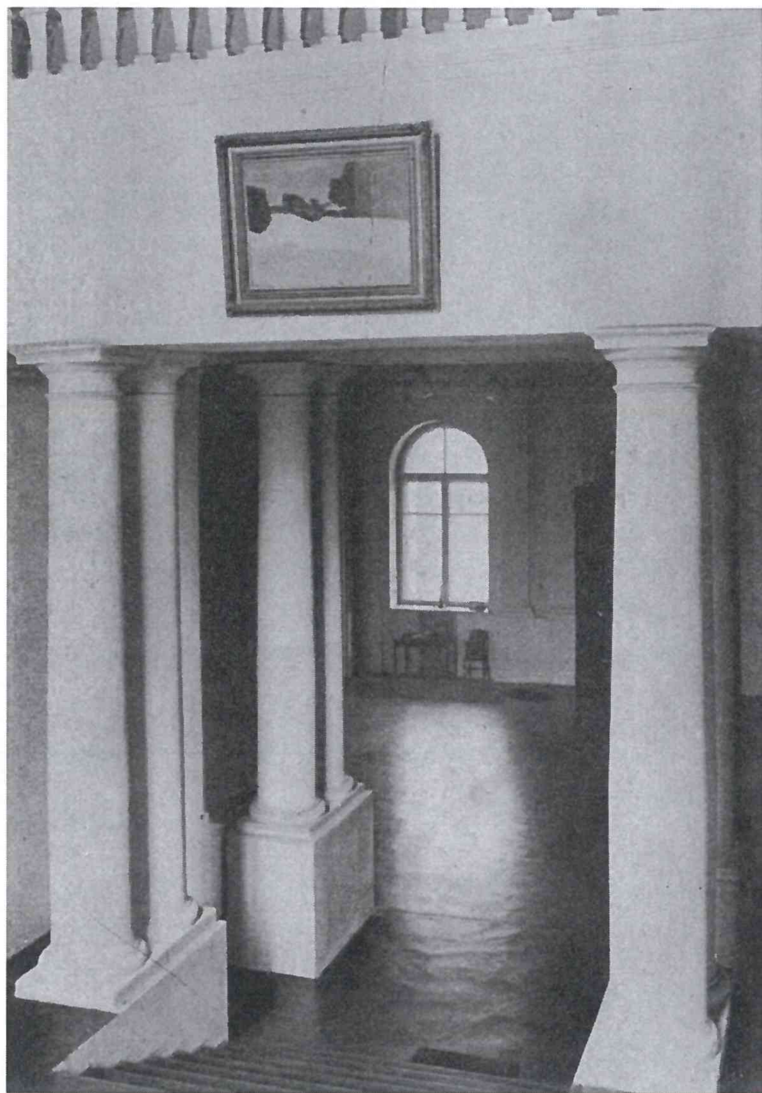
43. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Fragment schodów. 1935

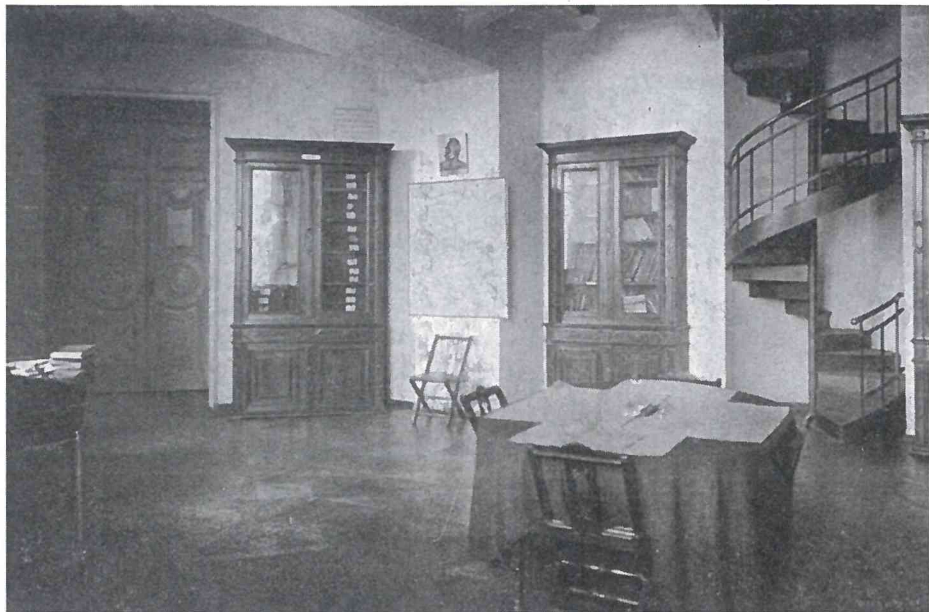
44. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Sala Fundatora. Popiersie Wróblewskiego, wejście do zbiorów masońskich i pamiątki po Neo-Szubrawcach. 1935

45. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Gabinet dyrektora. 1935

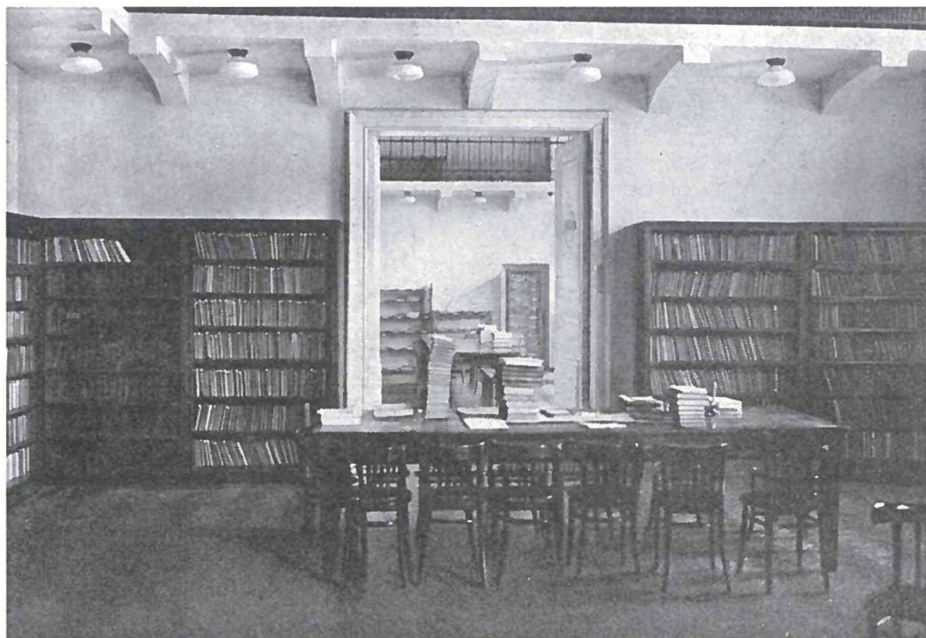
46. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Widok na obraz F. Ruszczyca „Ruiny Zamku w Krewie" i na hol od strony schodów. 1935

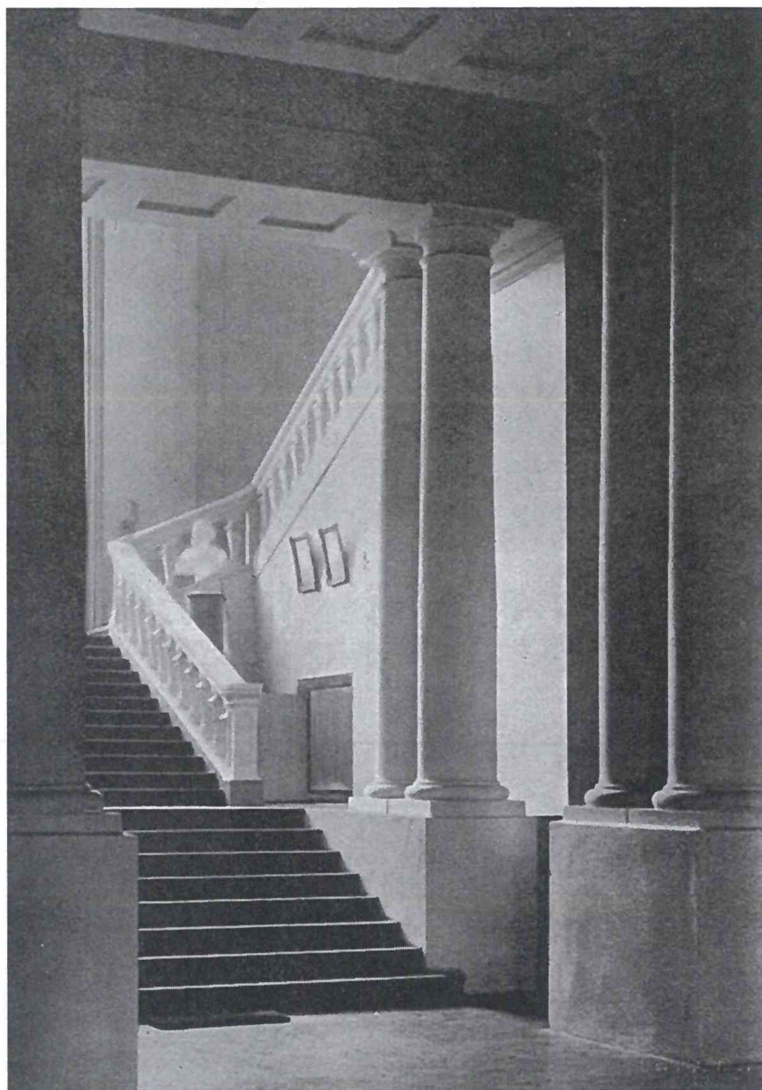
47. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie:
Sala rękopisów z pracownią zbiorów specjalnych.1935

48. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie.
Sala ze zbiorami masońskimi. Odznaki i utensylia wolnomularskie. 1935

49. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Czytelnia Sowietików z widokiem na Czytelnię Czasopism. 1935

50. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie.
Fragment holu z kolumnadą przy wejściu na klatkę schodową. 1935

51. J. Bułhak, Biblioteka Państwowa im. Wróblewskich w Wilnie. Czytelnia Czasopism. 1935

WYDAWNICTWA TOWARZYSTWA POMOCY NAUKOWEJ
IM. E. i E. WRÓBLEWSKICH

JÓZEF GOŁĄBEK

WINCENTY
DUNIN-MARCINKIEWICZ

POETA POLSKO-BIAŁORUSKI

WILNO 1932

SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI GEBETHNERA I WOLFA

52. Karta tytułowa książki Józefa Gołąbka *Wincenty Dunin-Marcinkiewicz: poeta polsko-białoruski*, wydanej w 1932 roku przez Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich

WYDAWNICTWA TOWARZYSTWA POMOCY NAUKOWEJ
IM. E. I E. WRÓBLEWSKICH

MICHAŁ BRENSZTEJN

DIONIZY PASZKIEWICZ

PISARZ POLSKO-LITEWSKI NA ŻMUDZI

WILNO 1934
SKŁAD GŁÓWNY W KSIĘGARNI ŚW. WOJCIECHA

53. Karta tytułowa książki Michała Brensztejna *Dionizy Paszkiewicz, pisarz polsko-litewski na Żmudzi (w 1-szej połowie XIX wieku),* wydanej w 1934 roku przez Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich

WYDAWNICTWA TOWARZYSTWA POMOCY NAUKOWEJ
IM. E. i E. WRÓBLEWSKICH

STANISŁAW STANKIEWICZ

PIERWIASTKI BIAŁORUSKIE
W POLSKIEJ POEZJI ROMANTYCZNEJ

CZĘŚĆ I
(DO ROKU 1830)

WILNO 1936

SKŁAD GŁÓWNY: DOM KSIĄŻKI POLSKIEJ W WARSZAWIE

54. Karta tytułowa książki Stanisława Stankiewicza *Pierwiastki białoruskie w polskiej poezji romantycznej*, wydanej w 1936 przez Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich

IN NOMINE DOMINI AMEN

55. Przywilej wielkiego księcia litewskiego Aleksandra Jagiellończyka zezwalający na budowę kościoła w Witebsku, 1503, ze zbiorów Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk

ARITHMETI-
CA PRACTICA.
In vſum Studioſæ Iu-
uentutis.
ACADEMIÆ & VNIVERSITA-
TIS Vilnenſis SOCIETATIS
IESV; nuperrimè confe-
cta; & in publicum data.

VILNÆ,
Typis Academicis Societatis IESV,
Anno M. DC. XXXV.

56. Karta tytułowa podręcznika Oswalda Krügera *Arytmetyka praktyczna,* Wilno 1635, ze zbiorów Biblioteki im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk

WYKAZ NAJCZĘŚCIEJ UŻYWANYCH SKRÓTÓW

Ap.	–	opis (lit. Apyrašas)
B.	–	teczka (lit. Była)
F.	–	Zespół (lit. Fondas)
LCVA	–	Państwowe Archiwum Centralne Litwy (lit. Lietuvos centrinis valstybės archyvas)
LMAVB	–	Biblioteka im. Wróblewskich Litewskiej Akademii Nauk (lit. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka)
LSRR	–	Litewska Socjalistyczna Republika Radziecka
LVIA	–	Państwowe Archiwum Historyczne Litwy (lit. Lietuvos valstybės istorijos archyvas)
Ministerstwo WR i OP	–	Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego
RS	–	Dział Rękopisów (lit. Rankraščių skyrius)
SNP	–	Szkoła Nauk Politycznych
TPN	–	Towarzystwo Przyjaciół Nauk
USB	–	Uniwersytet Stefana Batorego
VUB	–	Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego (lit. Vilniaus universiteto biblioteka)
ZSRR	–	Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

SPIS ILUSTRACJI

SPIS TABEL

SANTRAUKA

Pristatomas leidinys skiriamas Vilniaus Valstybinei Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių bibliotekai (*Państwowa Biblioteka im. Eustachego i Emilii Wróblewskich w Wilnie*) bei draugijoms, kurių dėka ji atsirado ir plėtojo veiklą. Tai buvo Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių bibliotekos draugija (*Towarzystwo Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich*), Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių mokslinės pagalbos draugija (*Towarzystwo Pomocy Naukowej im. Eustachego i Emilii Wróblewskich*), Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių vardo bibliotekos bičiulių draugija (*Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki im. Eustachego i Emilii Wróblewskich*).

Knygoje siekiama nustatyti, kokiu laiku bei kokiomis aplinkybėmis atsirado išvardintos draugijos ir biblioteka, kas buvo jų steigėjai, kokius tikslus ir uždavinius jie buvo numatę. Kitas svarbus šio veikalo tikslas – aprašyti bibliotekos ir minimų draugijų organizacines struktūras, veiklos sritis, finansavimo šaltinius, pasiekimus ir iškylančius sunkumus realizuojant iškeltus uždavinius.

Ypatingas dėmesys atkreipiamas į bibliotekos darbuotojų ir draugijų narių personalinę sudėtį, stengiantis, kiek įmanoma tiksliau, nustatyti jų skaičių, vardus ir pavardes, nacionalinį bei profesinį priklausomumą. Taip pat minimi biblioteką ir draugijas rėmusieji asmenys, visuomeninės ir valstybinės įstaigos, atskleidžiami ryšiai su kitomis bibliotekomis, mokslo ir kultūros įstaigomis.

Chronologiškai darbas apima iš esmės tarpukario laikotarpį. Išimtis daroma tik Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių vardo bibliotekos draugijai, įsteigtai 1912 m. ir veiklą tęsusiai iki 1922 metų. Šios draugijos veikla padėjo pagrindus Vrublevskių vardo bibliotekai. Veikale kalbama ir apie pirmuosius antrojo pasaulinio karo metus, kai Valstybinė Vrublevskių biblioteka buvo atiduota Lituanistikos institutui, o paskui Lietuvos TSR mokslų akademijai ir pervardinta į Lietuvos TSR mokslų akademijos centrinę biblioteką. Visuomeninės lenkų organizacijos tuo laiku buvo likviduotos, o jų turtas nacionalizuotas.

Knygą sudaro įvadas, penki skyriai ir baigiamosios išvados. Kiekvienas skyrius dalijamas į kelis poskyrius. Įvade apibrėžiamas tyrimų objektas, darbo tikslas bei chronologinė apimtis, išvardinta svarbiausia dalyko literatūra ir šaltiniai. Pirmajame skyriuje rašoma apie Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių vardo bibliotekos draugiją (1912–1922), antrajame – apie Eustachijaus ir Emilijos vardo mokslinės pagalbos draugiją (1922–1939), trečiajame – apie Valstybinę Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių vardo bibliotekos bičiulių draugiją (1936–1939), ketvirtajame –

apie Valstybinę Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių vardo biblioteką (1926–1939), penktajame – apie Valstybinės Vrublevskių bibliotekos ir ją remiančių draugijų likimą antrojo pasaulinio karo metais. Baigiamojoje knygos dalyje, remiantis dalyko literatūra ir šaltiniais, daromos išvados apie bibliotekos ir ją remiančių draugijų vaidmenį plėtojant mokslą ir kultūrą, skleidžiant mokslo žinias apie buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautų istoriją bei kultūrą, taip pat apie jų indėlį į Vilniaus ir Vilniaus krašto kultūrinio paveldo išsaugojimą. Be to, knygoje pateikiamos asmenų, susijusių su Valstybine Vrublevskių biblioteka ir ją rėmusiomis draugijomis, biografijos, lentelės, bibliografija, asmenvardžių rodyklė bei iliustracijos.

Valstybinė Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių biblioteka ir ją rėmusios draugijos suvaidino svarbų vaidmenį moksliniame ir kultūriniame Vilniaus gyvenime. Jas siejo ne tik bendra būstinė rūmuose prie Neries, bet ir bendri tikslai. Visos jos siekė išsaugoti buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautų istorinį ir kultūrinį paveldą, jį tyrinėti ir propaguoti. Bendra joms buvo ir tai, kad visos jos atsirado ir veikė lenkų visuomenės, visų pirma, inteligentijos pastangų dėka.

Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių biblioteką Vilniuje sumanė įkurti jų sūnus, žinomas Vilniaus advokatas, bibliofilas ir visuomenės veikėjas Tadas Vrublevskis (*Tadeusz Wróblewski*). Tuo tikslu 1912 m. jis įkūrė Eustachijaus ir Emilijos Vrublevskių vardo bibliotekos draugiją, kuri pritraukė nemažai narių (Per visą draugijos egzistavimo laiką jos nariais tapo iš viso 75 asmenys) ir sėkmingai veikė. Draugija kaupė knygų fondus ir planavo pastatyti bibliotekos pastatą. 1913 m. pradžioje T. Vrublevskis padovanojo draugijai sklypą, kuriame turėjo iškilti naujas bibliotekos pastatas ir 40 000 rublių jo statybai, 65 000 tomų knygų, apie 5 000 rankraščių, virš 10 000 dokumentų, laiškų ir autografų, taip pat paveikslų, grafikos kūrinių, žemėlapių, medálių, antspaudų ir masonų dokumentų kolekcijas. Padovanotuose fonduose buvo ne tik Vrublevskių šeimos, bet ir daugelio kitų garsių lenkų mokslo ir kultūros veikėjų knygų rinkiniai. Būsimai bibliotekai knygas, rankraščius, muziejinius daiktus taip pat dovanojo ir kiti draugijos nariai bei jų paskatinti asmenys. Kol biblioteka neturėjo savo pastato, sukaupti fondai buvo laikomi Vrublevskio bute.

Prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas sujaukė visus Vrublevskių bibliotekos draugijos planus. Rusijos bankuose laikyti pinigai pradingo, išsiblaškė draugijos nariai, draugijos veikla apmirė. Naujojo bibliotekos pastato idėja taip ir liko neįgyvendinta, bet turimi fondai toliau patikimai buvo saugomi Vrublevskio bute. Dėl vykstančio karo draugija nepasiekė savo svarbiausio tikslo ir neatidarė Vrublevskių bibliotekos. Vis tik tvirtas pagrindas bibliotekai atsirasti jau buvo sėkmingai padėtas. Sunkiais karo metais, kai daug kitų kultūros vertybių buvo negrįžtamai prarasta, draugijos sukaupta ir išsaugota daug retų spaudinių, rankraščių ir muziejinių daiktų, šie fondai net buvo papildyti, pradėta juos sisteminti.

Įgyvendinti T. Vrublevskio svajonę ir atidaryti biblioteką tapo įmanoma tik po to, kai Vilnius ir Vilniaus kraštas 1922 m. įėjo į atkurtos Lenkijos valstybės sudėtį. Bibliotekos reikalais užsiėmė Vrublevskių mokslinės pagalbos draugija, įkur-

ta 1922 m. vietoj savo veiklos jau nebetęsusios Vrublevskių bibliotekos draugijos. Vrublevskių mokslinės pagalbos draugijos komitetas paskutiniais T. Vrublevskio gyvenimo metais, jam žinant ir sutinkant, pradėjo derybas su Lenkijos religinių tikėjimų ir viešojo švietimo ministerija dėl bibliotekos fondų perdavimo Lenkijos valstybei. Tačiau T. Vrublevskis nesulaukė sutarties pasirašymo dienos, nors visos sutarties sąlygos jau buvo suderintos: 1925 m. liepos 3 d. Vilniuje jis mirė. Vrublevskių mokslinės pagalbos draugijos komitetas, vykdydamas jo valią, 1926 m. vasario 1 d. pasirašė sutartį su Lenkijos religinių tikėjimų ir viešojo švietimo ministerija dėl bibliotekos fondų perdavimo valstybei su sąlyga, kad jie nebus išskaidyti ir išvežti iš Vilniaus be komiteto žinios. Ministerija savo ruožtu pasižadėjo skirti Valstybinei Vrublevskių bibliotekai finansavimą ir atiduoti jos reikmėms nupirktus Tiškevičių rūmus.

Įkūrus Valstybinę Vrublevskių biblioteką Vrublevskių mokslinės pagalbos draugija nebuvo paleista ir toliau tęsė darbą, glaudžiai bendradarbiaudama su bibliotekos vadovybe: domėjosi atiduoto bibliotekai Tiškevičių pastato remontu, padėjo ruošti saugomus buvusiame Vrublevskio bute fondus perkėlimui į naują vietą, o svarbiausia rūpinosi jų gausinimu. Draugijos pirmininku 1922–1938 m. buvo Stepono Batoro universiteto profesorius Marianas Zdziechowskis, 1938–1940 m. – teisininkas Bronisławas Krzyżanowskis. Draugijos parama bibliotekai ypač buvo svarbi sunkiais pasaulinės ekonominės krizės metais, kai sumažėjo finansavimas iš valstybės biudžeto. Už draugijos lėšas įsigyta daug vertingų spaudinių, rankraščių ir muziejinių daiktų, tarp jų Ludwiko Abramowicziaus kolekcija, kuri, papildyta naujai įsigytais muziejiniais daiktais, davė pradžią taip vadinamam Vilniaus ikonografijos muziejui. Muziejinės ekspozicijos įrengimu rūpinosi pats Vrublevskių mokslinės pagalbos draugijos vicepirmininkas Ludwikas Abramowiczius, paskirtas Vrublevskių bibliotekos muziejinių fondų garbės vedėju. 1931 m. Vilniaus ikonografijos muziejus iš esmės buvo įrengtas. Vėlesniais metais draugijos komitetas skirdavo lėšas naujiems eksponatams įsigyti ir tvarkyti.

Vrublevskių mokslinės pagalbos draugija taip pat rėmė mokslinių darbų, skirtų buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautų istorijai ir kultūrai, leidybą. 1930–1939 metais draugija išleido šešias knygas, kurios, patekusios į Valstybinės Vrublevskių ir kitų bibliotekų fondus, pasitarnavo mokslinių žinių apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tautų kultūrą sklaidai. Be to, mainais už Vrublevskių mokslinės pagalbos draugijos knygas biblioteka gaudavo kitų vertingų leidinių.

Vrublevskių mokslinės pagalbos draugija daug nuveikė įamžindama T. Vrublevskio atminimą. Praėjus metams po jo mirties, 1926 m. liepos 3 d., buvo sušauktas jam skirtas minėjimas, užsakytas antkapinis paminklas, kuris 1931 m. spalio 28 d. buvo iškilmingai atidengtas ir pašventintas Rasų kapinėse, o bibliotekoje įrengta T. Vrublevskio atminimui skirta ekspozicija.

Vrublevskių bibliotekos bičiulių draugija, įkurta 1931 m. pabaigoje, veikė nepilnus tris metus, bet per tą laiką pritraukė daug narių (1936–1939 metais draugija

turėjo iš viso 145 narius) ir aktyviai rėmė Valstybinę Vrublevskių biblioteką. Draugijos pirmininkas kunigas Franciszekas Tyczkowskis ir jos nariai dovanojo bibliotekai knygas, rankraščius, meno kūrinius, muziejinius daiktus ir skatino tą daryti kitas įstaigas bei privačius asmenis. 1939 m. gruodžio 15 d. draugijos depozite Valstybinėje Vrublevskių bibliotekoje buvo apie 3000 tomų knygų ir žurnalų, skirtų daugiausiai Vilniaus ir Vilniaus krašto istorijai ir kultūrai. Dovanojimų būdu gautus pinigus draugija skirdavo bibliotekoje dirbantiems praktikantams, o savo išlaidas (pašto, raštinės, renginių organizavimo) padengdavo iš surinktų narystės mokesčių ir pajamų, gautų iš renginių. 1937 m. draugijos pajamos siekė 2 556 zlotus, 1938 m. – 2 276 zlotus, 1939 m. rugsėjo 1 d. – 2 636 zlotus. Antrojo pasaulinio karo pradžioje jai likusius pinigus draugija skyrė atsidūrusiems sunkioje materialinėje padėtyje Valstybinės Vrublevskių bibliotekos darbuotojams ir praktikantams paremti.

Valstybinė Vrublevskių biblioteka Vilniuje buvo įkurta 1926 m. vasario 1 d. Vrublevskių mokslinės pagalbos draugijos komitetui pasirašius sutartį su Lenkijos religinių tikėjimų ir viešojo švietimo ministerija. Draugija, vykdydama T. Vrublevskio valią, perdavė ministerijai turimus fondus, o ministerija, juos perimdama, įsipareigojo atiduoti bibliotekos reikmėms nupirktus Tiškevičių rūmus ir skirti lėšas pastato remontui ir bibliotekos išlaikymui. Bibliotekos išlaidos 1926–1934 m. svyravo nuo 10 333 iki 116 226 zlotų. Kai kuriais metais jos buvo didesnės negu įprasta dėl to, kad buvo įrengiamos skaityklos, perkami baldai ir reikalinga įranga. Po oficialaus bibliotekos atidarymo 1935 m. jos metinis biudžetas siekė 75 000 zlotų. Iš biudžetinių pinigų buvo išmokamos etatinių ir kontraktinių darbuotojų algos, apmokamos patalpų išlaikymo ir einamojo remonto išlaidos, skiriamos lėšos tarnybinėms komandiruotėms, bibliotekos ir muziejaus fondų didinimui ir jų tvarkymui. Biblioteką taip pat remdavo Lenkijos bankai, kitos valstybės įstaigos ir visuomeninės organizacijos, draugijos bei privatūs asmenys. Paaukoti pinigai buvo skiriami skatinti dirbančius bibliotekoje praktikantus ir savanorius pagalbininkus.

Bibliotekos darbuotojus skirdavo Lenkijos religinių tikėjimų ir viešojo švietimo ministerija, kuriai biblioteka buvo pavaldi. Bibliotekos direktoriumi 1926–1932 m. buvo Stefanas Rygielis, 1932–1934 m. – Erwinas Koschmiederis, 1934–1939 m. – Stefanas Burhardtas. 1935 m. bibliotekoje, be direktoriaus Stefano Burhardto ir muziejinių fondų garbės vedėjo Ludwiko Abramowicziaus, dirbo 5 etatiniai, 3 kontraktiniai bibliotekininkai bei 5 pagalbiniai darbuotojai. Bibliotekos vadovybė manė, kad toks darbuotojų skaičius yra nepakankamas, bet ribotos lėšos neleido įdarbinti didesnio jų skaičiaus.

Be etatinių ir kontraktinių darbuotojų, bibliotekoje dirbo praktikantai ir savanoriai pagalbininkai. Paprastai vienu metu jų būdavo ne daugiau dešimties. Daugiausia tai buvo Stepono Batoro universiteto ir Politinių mokslų mokyklos Vilniuje absolventai. Praktikantai padėdavo kataloguoti knygas, žurnalus ir rankraščius, atrinkti dublikatus, išsiųsti leidinius mainams ir panašiai. Bibliotekos administracija ir Vrublevskių bibliotekos bičiulių draugijos valdyba stengėsi pagal galimybes skir-

ti praktikantams nors kuklų atlygį už jų pasiaukojamą darbą, panaudodamos tam bankų ir kitų įstaigų paaukotus pinigus. Daugelis buvusių Valstybinės Vrublevskių bibliotekos praktikantų įgytus bibliotekinio darbo įgūdžius po Antrojo pasaulinio karo panaudojo dirbdami Lenkijos bibliotekose.

Valstybinė Vrublevskių biblioteka buvo įsikūrusi pačiame Vilniaus centre – buvusiuose Tiškevičių rūmuose prie Neries, netoli Katedros aikštės. Lenkijos religinių tikėjimų ir viešojo švietimo ministerija nupirko šį pastatą iš jo paskutiniojo savininko Alfredo Tiškevičiaus (*Alfred Tyszkiewicz*) už 200 000 zlotų kartu su jame buvusiomis knygomis ir archyviniais dokumentais. Pastato remontas ir jo pritaikymas bibliotekos reikmėms kainavo beveik milijoną zlotų, kuriuos tam tikslui skyrė Lenkijos religinių tikėjimų ir viešojo švietimo ministerija. Remonto metu bibliotekos fondai liko buvusiame T. Vrublevskio bute Universiteto gatvėje, Nr. 9. Vrublevskių mokslinės pagalbos draugijos komitetas perdavė sukauptus fondus bibliotekos darbuotojams, kurie padėjo juos ruošti pervežimui į naują vietą.

Kol vyko remontas nebuvo galimybės skirti daug biudžetinių lėšų bibliotekos fondų didinimui. Jie didėjo beveik išimtinai dovanojimų dėka. Kai 1931 m. fondai buvo perkelti į suremontuotą pastatą Žygimantų gatvėje Nr. 2, juos sudarė dvi pagrindinės dalys: 1) Vrublevskių mokslinės pagalbos draugijos amžinasis depozitas, nuolat didinamas draugijos komiteto pirkiniais ir jo narių dovanotomis knygomis ar archyviniais dokumentais; 2) dalis, priklausiusi valstybei, kuriai pradžią davė Tiškevičių knygų ir archyvinių dokumentų fondai, nupirkti kartu su rūmais. Paskui ta dalis buvo didinama, perkant knygas ir periodinius leidinius iš biudžeto pinigų bei gaunant įstaigų ir privačių asmenų dovanas. Be to, nuo 1932 m. sausio 1 d. biblioteka pradėjo gauti visų spaudinių, pasirodančių Vilniaus, Naugarduko, Baltstogės ir Palenkės vaivadijose, privalomąjį egzempliorių, kas ženkliai paspartino jos fondų gausėjimą.

Didelę reikšmę Valstybinės Vrublevskių bibliotekos plėtrai turėjo bendradarbiavimas su Rytų Europos mokslinių tyrimų institutu bei Politinių mokslų mokykla, esančiais tame pačiame pastate. 1933 m. sutinkamai su anksčiau pasirašyta sutartimi biblioteka perėmė Instituto knygų ir periodinių leidinių fondus (apie 6 tūkstančius tomų). Didelę jų dalį sudarė sovietinė literatūra. Institutas ne tik perdavė bibliotekai turėtus fondus, bet ir pasižadėjo perduoti naujai gaunamus leidinius. Tokiu būdu buvo užtikrintas naujausios mokslinės literatūros gavimas, įskaitant ir sovietinės, kurią tarpukario Vilniuje buvo sunku kur nors kitur gauti.

Kol vyko bibliotekos pastato remontas ir jos fondai buvo palikti T. Vrublevskio bute Universiteto gatvėje, suinteresuotieji skaitytojai galėjo juos gauti per Universiteto biblioteką. 1929 m. knygų ir rankraščių išdavimas skaitytojams per Universiteto biblioteką buvo laikinai sustabdytas dėl Valstybinės Vrublevskių bibliotekos fondų pervežimo į naują vietą. Tačiau net tada buvo daromos išimtys ir gavusiems specialų direkcijos leidimą skaitytojams išduodami reikalingi leidiniai. 1931 m. perkėlus fondus į suremontuotą pastatą, skaitytojų aptarnavimas irgi kurį laiką buvo

ribojamas, nors kaip ir ankstesniais metais asmenims, dirbantiems mokslinį darbą, buvo sudaromos sąlygos gauti reikiamus spaudinius ir rankraščius išimties tvarka. Skaitytojų skaičius ženkliai išaugo 1933 m., kai buvo perimti Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto bibliotekos fondai. Jais naudojosi paties instituto nariai, Politinių mokslų mokyklos ir Stepono Batoro universiteto darbuotojai bei studentai, žurnalistai, teisininkai ir kiti suinteresuotieji asmenys, gavę specialius bibliotekos administracijos leidimus.

Iškilmingas Valstybinės Vrublevskių bibliotekos atidarymas įvyko 1935 m. birželio 22 dieną. Atidarymo metu biblioteka turėjo: a) spaudinių skyriuje – 98 580 tomų knygų ir žurnalų, apie 26 870 atsišaukimų ir agitacinių lapelių, 3 500 tomų dublikatų; b) rankraščių skyriuje – 3 160 bylų, 8160 laiškų ir autografų, 17 990 aktų, 380 atskirų dokumentų, iš jų 43 surašytus ant pergamento; c) kartografijos skyriuje – 305 atlasus, apie 1 400 žemėlapių ir planų, iš jų 187 rankraštinius; d) grafikos skyriuje – 263 albumus, apie 12 760 grafikos kūrinių, 2 590 fotografijas ir 290 ekslibrisų. Bibliotekos muziejinius fondus sudarė: 1) Vilniaus ikonografijos muziejus, įkurtas 1931 m., kuris turėjo tuo metu 400 eksponatų (35 aliejinius paveikslus, 35 akvareles, 20 pastelių ir piešinių, 7 litografijas, 25 fotografijas, 15 medalių ir medalionų, 4 planus, 25 albumus, apie 200 grafikos kūrinių ir iliustracijų; 2) Masonų kolekcija, turėjusi 420 muziejinių daiktų ir originalių spaudinių; 3) Fundatoriaus ir jo įkurtos Naujųjų nenaudėlių draugijos kolekcija, kurioje buvo 280 eksponatų. Bibliotekos muziejiniuose fonduose taip pat buvo numizmatikos kolekcija ir kai kurie atskiri neįeinantys į kolekcijas eksponatai. Bibliotekos darbuotojų ir ją remiančių draugijų pastangų dėka bibliotekos fondai buvo nuolat gausinami.

Valstybinė Vrublevskių biblioteka dirbo kasdien, išskyrus švenčių dienas nuo 9 iki 15 valandos ir nuo 18 iki 21 valandos, o liepos ir rugpjūčio mėnesiais – nuo 9 iki 15 valandos. Skaitytojai buvo aptarnaujami keturiose skaityklose: pagrindinėje, periodikos, sovietinės literatūros, rankraščių. Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto nariai, Politinių mokslų mokyklos ir Vilniaus Stepono Batoro universiteto darbuotojai bei studentai, bibliotekininkai, žurnalistai, redaktoriai, mokslo įstaigų ir draugijų nariai naudojosi biblioteka nemokamai, kiti skaitytojai turėjo mokėti nedidelį mokestį.

Bibliotekoje buvo sudaromi abėcėliniai knygų, periodikos, lituanistikos, pagrindinės skaityklos, Rytų Europos mokslinių tyrimų instituto depozito katalogai, o taip pat specialusis spaudinių, išleistų buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje, katalogas. Dėl mažo bibliotekos darbuotojų skaičiaus strigdavo naujai įsigytų leidinių katalogavimas. 1939 m. gruodžio 15 d. bibliotekoje buvo 25 000 nesukataloguotų knygų ir apie 500 tomų periodinių leidinių.

Valstybinę Vrublevskių biblioteką ir jos patalpose veikiančias muziejines ekspozicijas lankydavo moksleiviai, mokytojai ir kiti švietimo darbuotojai, kariškiai, bibliotekininkai, mokslininkai ir kultūros darbuotojai, aukšti valstybės pareigūnai.

Antrojo pasaulinio karo pradžia žymiai sutrikdė Valstybinės Vrublevskių bibliotekos ir ją remiančių draugijų darbą. Šaukiamojo amžiaus vyrai, tarp jų bibliotekos direktorius Stefanas Burhardtas, buvo pašaukti į karo tarnybą, o tragišką 1939 metų rugsėjį pateko į sovietų nelaisvę arba atsidūrė internuotų karių stovyklose Lietuvoje. Likę Vilniuje bibliotekos darbuotojai, kartu su ją remiančių draugijų nariais pirmomis 1939 m. rugsėjo savaitėmis užsiėmė karo padiktuotais reikalais, stengėsi apsaugoti bibliotekos pastatą ir fondus nuo galimų gaisrų, kaupė kuro ir žibalo atsargas, organizavo paramą bibliotekos praktikantams ir darbuotojams, kurie dėl karo veiksmų liko atskirti nuo šeimų ir atsidūrė sunkioje materialinėje padėtyje. Bibliotekos skaityklose, ypač periodikos, tuo laiku žymiai padaugėjo skaitytojų, kurie norėjo sužinoti iš laikraščių apie padėtį fronte.

Per pirmąją sovietų okupaciją (1939 m. rugsėjo 19 d. – spalio 27 d.) nukentėjo nemažai Vilniaus kultūros įstaigų, į Rusiją buvo išgabenta daug kultūros vertybių. Nuostolių neišvengė ir Valstybinė Vrublevskių biblioteka, iš kurios buvo išgabenti masonikos, albarutenikos, dalis XVI–XVIII a. lituanikos rinkinių ir vertingi XIX–XX a. pradžios veikalai, liečiantys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją.

1939 m. spalio mėnesį Sovietų Sąjungai perdavus Vilnių ir Vilniaus kraštą Lietuvos Respublikai, biblioteka buvo perduota Lietuvos švietimo ministerijos žinion. Biblioteka tuo metu turėjo: 156 732 tomus sukataloguotų knygų ir žurnalų, apie 25 500 tomų nesukataloguotų knygų ir žurnalų, 300 meno albumų, apie 2 500 geografinių atlasų ir žemėlapių, 3 300 rankraščių, 9 605 autografų, 242 dokumentus, 122 archyvinių dokumentų bylas, 11 043 grafikos kūrinius, 968 originalius piešinius, 25 piešinių albumus, 54 architektūrinius planus, 14 307 atvirukus, 2 726 fotografijas, 399 natas, 2 793 muziejinius daiktus. Bibliotekos administratoriaus pareigas nuo 1939 m. lapkričio 4 d. iki 1940 m. rugsėjo 5 d. ėjo lietuvių kalbos mokytojas ir kultūros veikėjas Antanas Valaitis.

Valstybinę Vrublevskių biblioteką remiančios lenkų visuomeninės draugijos pagal Lietuvos valdžios 1939 m. spalio 27 d. priimtą įstatymą galėjo toliau egzistuoti ir tęsti legalią veiklą, tik leidus lietuvių valdžiai, kuri lenkiškoms draugijoms tokio leidimo iš esmės neišduodavo. Vis tik pirmaisiais karo metais draugijų nariai daug nuveikė, kad išsaugotų biblioteką ir jos fondus. Vrublevskių bibliotekos bičiulių ir Vrublevskių mokslinės pagalbos draugijos turimus pinigus skyrė likusiems be darbo ir pragyvenimo šaltinio bibliotekos darbuotojams ir praktikantams. Be to, Vrublevskių mokslinės pagalbos draugijos komiteto nariai 1939 m. pabaigoje – 1940 m. pirmoje pusėje ne vieną kartą kreipėsi į Lietuvos valdžios atstovus, prašydami pasirūpinti biblioteka ir jos darbuotojais.

Paskelbus Lietuvoje sovietų valdžią ir Lietuvai įėjus į Sovietų Sąjungos sudėtį (1940 m. liepos–rugpjūčio mėnesiai), biblioteką remiančios draugijos, kurios Lietuvos Respublikos valdymo metais tęsė ribotą veiklą, neturėdamos tam leidimo, buvo likviduotos, o jų turtas nacionalizuotas. Valstybinė Vrublevskių biblioteka irgi buvo nacionalizuota ir 1940 m. rugsėjo 1 d. perduota perkeltam iš Kauno į Vilnių Litu-

anistikos institutui. Biblioteka prarado netgi savo pavadinimą ir tapo Lituanistikos instituto centrine biblioteka. 1940 m. rudenį sudaryta speciali komisija peržiūrėjo bibliotekos fondus. Komisijos nutarimu beveik pusė fondų buvo sunešta į saugyklas ir paslėpta nuo skaitytojų, o apie 10 procentų leidinių pripažinta priešiškais Lietuvos TSR konstitucijai ir tarybų santvarkai ir „išimta iš apyvartos", reikia suprasti, kad buvo sunaikinta.

1941 m. pradžioje buvusi Valstybinė Vrublevskių biblioteka dar kartą pakeitė pavaldumą ir pavadinimą. 1941 m. sausio 16 d. Lituanistikos institutą reorganizavus į Lietuvos TSR mokslų akademiją, pastaroji perėmė ir buvusią Valstybinę Vrublevskių biblioteką, pavadintą Lietuvos TSR mokslų akademijos centrine biblioteka. Karo tarp Tarybų Sąjungos ir hitlerinės Vokietijos išvakarėse Lietuvos TSR mokslų akademijos centrinei bibliotekai buvo atiduoti Vilniaus mokslo bičiulių draugijos ir kitų likviduotų lenkų draugijų bibliotekų rinkiniai, kas leido nors dalinai juos išsaugoti.

1941 m. vasarą vokiečiams užėmus Vilnių, buvusi Vrublevskių biblioteka kurį laiką dar veikė kaip Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, tačiau 1943 m. kovo mėnesį vokiečių okupacinės valdžios įsakymu buvo uždaryta. 1944 m. išvadavus Vilnių iš vokiečių ir atkūrus Lietuvoje sovietų valdžią, biblioteka atnaujino darbą vėl kaip Lietuvos TSR mokslo akademijos centrinė biblioteka. Per visą sovietmetį ji aptarnavo mokslo institutus, kaupė mokslinę literatūrą ir bibliografinius leidinius, atliko mokslo tyrimus knygotyros, bibliografijos ir bibliotekininkystės srityse, leido katalogus, bibliografines rodykles ir panašiai. Nors jos veikla, kaip ir kitų Vilniaus bibliotekų, buvo kontroliuojama ir ribojama sovietų valdžios organų, tačiau vis tik ji išliko svarbiu mokslo ir kultūros centru.

1991 m. Lietuvai atgavus nepriklausomybę prasidėjo reikšmingos valstybės ir visuomenės permainos, kurios palietė ir Lietuvos mokslų akademijos biblioteką. 2009 m. jai buvo sugražintas Vrublevskių vardas ir dabar ji vadinasi Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka. 2011 m. bibliotekos fondą sudarė 3 755 249 egzemplioriai, iš jų 267 449 rankraštiniai dokumentai. Šie turtingi fondai, nuolat papildomi naujais leidiniais, tarnauja besimokančiam jaunimui ir mokslininkams, tyrinėjantiems bendrąją Lietuvos ir Lenkijos istoriją.

SUMMARY

This work is devoted to the Eustachy and Emilia Wróblewski State Library in Vilnius (1926–1939) and to the societies which contributed to its establishment and development: the Society of the Eustachy and Emilia Wróblewski State Library (1912–1922), the Eustachy and Emilia Wróblewski Scientific Society (1922–1939), and the Society of Friends of the Eustachy and Emilia Wróblewski State Library (1936–1939).

The aim of this work is to, first of all, determine when and how the societies and the library were established, who founded them, and what their goals and tasks were. We also discuss the organisational structure, scope of activity and sources of financing of the above institutions, as well as their achievements and difficulties they encountered while carrying out their statutory tasks.

We paid particular attention to members of the library and of the supporting societies, attempting to determine their exact number, names, nationality and profession. We also showed how private individuals, as well as state and social institutions, helped the library, and we discussed its relations with other libraries and with the centres of science and culture.

The time span covers the years between the two world wars. The only exception is the Society of the Eustachy and Emilia Wróblewski State Library, which began its activity in 1912 and continued it until 1922, initiating the original collection of the Eustachy and Emilia Wróblewski State Library. We also took into account the first years of the Second World War, when the Wróblewski State Library was nationalised and handed over to the Institute of Lithuanian Studies and then to the Academy of Sciences of the Lithuanian Socialist Soviet Republic. The supporting Polish social societies were closed down and their assets were nationalised.

The work consists of an introduction, five chapters and a conclusion. Each chapter is divided into a few subchapters. In the introduction, we outline the aim of the study, its time span, and we list the most important literature and sources. The first chapter focuses on the foundation and activity of the Society of the Eustachy and Emilia Wróblewski State Library (1912–1922), the second chapter – on the Eustachy and Emilia Wróblewski Scientific Society (1922–1939), the third chapter – on the Society of Friends of the Eustachy and Emilia Wróblewski State Library (1936–1939), the fourth chapter – on the Eustachy and Emilia Wróblewski State Library (1926–1939), while the fifth one – on what happened to the Wróblewski State Li-

brary and its supporting societies during the Second World War. In the conclusion, on the basis of the literature references and sources, we discuss the importance of the library and societies for the development of science and culture, for the dissemination of scientific knowledge of the history and culture of the nations of the former Grand Duchy of Lithuania, as well as for the preservation of the cultural heritage of Vilnius and of the Vilnius Region. The book includes biographical entries of people connected with the Wróblewski State Library and its supporting societies, as well as tables, bibliography, index of names, and illustrations.

The Eustachy and Emilia Wróblewski State Library (1925–1939) and its supporting societies played an important role in the scientific and cultural life of Vilnius and of the Vilnius Region. They not only shared location in the same building on the Neris river, but they also closely cooperated in order to preserve, study and disseminate knowledge of the history and culture of the nations of the former Grand Duchy of Lithuania and its surrounding states. Their common feature was the fact that they were all established and operated owing to the active support of the Polish society, especially the intelligentsia.

The author of the idea to establish the Eustachy and Emilia Wróblewski State Library was a well-known barrister, bibliophile and social activist from Vilnius, Tadeusz Wróblewski. To that end, in 1912, he founded the Society of the Eustachy and Emilia Wróblewski State Library, which throve until the First World War: it collected a great many books and planned to build a building for keeping them. T. Wróblewski himself was the biggest donor to the future library. In 1913, he handed over to the Society: a square for building the library building, 40,000 roubles in cash to start the construction, a book collection of 65,000 volumes, about 5,000 manuscripts, over 10,000 documents, letters and autographs, collections of paintings, prints, maps, medals, stamps and Freemasons' documents. Apart from the library of the Wróblewski family, those collections included libraries of a number of well-known Polish scientific and cultural activists. Other members of the society and some private individuals also donated books, manuscripts and museum pieces. Until the library building was completed, all collections had been kept in Wróblewski's flat.

The outbreak of the First World War thwarted the plans of the Society of the Eustachy and Emilia Wróblewski State Library. Funds kept in banks were lost, members of the Society dispersed, and the society died out. The library building had not been completed, and the collected books and other items remained in T. Wróblewski's flat. Although, due to the war, the Society was not able to accomplish its main goal – to open the Wróblewski library – it built its solid foundations by building up a huge collection. What was the greatest achievement of T. Wróblewski and other members of the Society was the fact that they not only managed to assemble rich collections, including rare antique books, manuscripts, and souvenirs connected with historical figures and artists of Polish culture, but they were also able to pre-

serve them in the hard times of war and occupation, when so many items of cultural value were irrevocably lost.

The idea of the establishment of the Wróblewski Library became feasible again after Vilnius and the Vilnius Region became part of the reborn Polish state. The matter was dealt with by the Eustachy and Emilia Wróblewski Scientific Society, which was founded in 1922 to replace the deteriorated Society of the Eustachy and Emilia Wróblewski State Library. In the last years of its founder's life, the Committee of the Wróblewski Scientific Society began – in his knowledge and with his consent – negotiations with the Ministry of Religious Faiths and Public Enlightenment on handing over the collection to the Polish state. However, T. Wróblewski did not live to sign the agreement – he died on 3 July 1925, when all the conditions had already been agreed. In accordance with his will, the Committee, on 1 February 1926, signed the agreement with the Ministry of Religious Faiths and Public Enlightenment. The agreement stipulated that all the collections would be handed over to the state as a perpetual deposit on the condition they were not divided and taken out from Vilnius without the Committee of the Society's permission. In return, the Ministry obliged itself to provide financing and seat for the Eustachy and Emilia Wróblewski State Library.

After the establishment of the Wróblewski State Library, the Wróblewski Scientific Society continued its close cooperation with the management of the library. The society's help for the library was particularly important during the hard times of the Great Depression, when the state budget cut its subsidies. The society's money was used to buy a lot of valuable prints, manuscripts, drawings and museum objects, including Ludwik Abramowicz's collection of 220 items (paintings, drawings, portraits of people connected with Vilnius), which constituted the foundation of a new museum department, commonly known as the Iconographic Museum of Vilnius.

The Wróblewski Scientific Society also supported publishing scientific works. They mainly promoted publications of studies devoted to the history and multinational culture of the lands of the former Grand Duchy of Lithuania. In the period between 1930 and 1939, the Wróblewski Scientific Society contributed to the publication of six books, which were given to the library and were often exchanged for books published by other institutions.

The Committee of the Wróblewski Scientific Society also took care of commemorating T. Wróblewski. It organised an annual festival in his honour, on the anniversary of his death on 3 July 1926. It made sure that a headstone was erected and consecrated at the Ross cemetery in Vilnius on 28 October 1931. There was also a special exhibition in memory of T. Wróblewski.

The Society of Friends of the Eustachy and Emilia Wróblewski State Library, founded in 1936, ran its activity for only three years, but it managed to gain many members (in the years 1936–1939, the total number of its members was 145) and

was thriving for all of this period. The main objective of the society was to meet the scientific and financial needs of the Wróblewski Library. Chairman Rev. Franciszek Tyczkowski and the members themselves donated books, manuscripts, arts of work, and museum objects to the library and they encouraged other institutions and private individuals to do the same. As of 15 December 1939, the society's deposit in the Wróblewski State Library included 3,000 volumes of books and magazines. The society spent the money from donations on the remuneration of trainees and volunteers working in the Wróblewski State Library and on their social insurance. Current costs of the Society (administrative and post expenses, event organisation, etc.) were covered by membership fees and money earned on different sorts of events. In 1937, the Society's revenue was 2,556 zlotys, in 1938 – 2,276 zlotys, and in 1939 (as of 1 September) – 2,636 zlotys. The Society spent the rest of the money in the first years of the Second World War to support employees and trainees of the Wróblewski Library, thus contributing to the preservation of this institution, which held such an important place in the scientific and cultural landscape of Vilnius.

The Wróblewski State Library in Vilnius was established under the agreement between the Committee of the Wróblewski Scientific Society and the Ministry of Religious Faiths and Public Enlightenment, signed on 1 February 1926. The library covered the expenses connected with its activity using state subsidies, granted annually from the budget loans of the Ministry, and its own income. In the years 1926–1934, the library spent from 10,333 to 116,226 zlotys a year (higher spending in some years was the result of the costs of decorating reading rooms, buying necessary equipment, etc.). After the official opening of the library to the public in 1935, its annual budget was 75,000 zlotys. The reduced state subsidy in the years preceding the war was partly compensated by the aid of 5,400 zlotys a year from the Ministry of Social Welfare. Budget money was spent on the remuneration of employees, various personal allowances, business trips, building maintenance, administrative expenses, minor redecorations, and special expenses of the library and of the museum, scientific grants. Apart from state subsidies, the library was also supported by Polish banks, as well as occasionally by other institutions and private individuals. The money from donors was used to pay for the work of trainees and volunteers.

The employees of the Wróblewski State Library were appointed by the Ministry of Religious Faiths and Public Enlightenment, which it was subordinate to. The directors of the library included: Stefan Rygiel in the years 1926–1932, Erwin Koschmieder in 1932–1934, and Stefan Burhardt from 1934 to 1939. In 1935, when the library was officially opened, its staff consisted of, apart from director Stefan Burhardt and honorary custodian Ludwik Abramowicz, five full-time employees, three part-time employees and five clerks of lower rank. The management of the library thought such a number of employees was sufficient, and limited financial means did not allow them to employ any more people.

Apart from full-time and part-time workers, the library also employed trainees and volunteers (usually ten people at a time), who were recruited from among graduates of the Stephen Bathory University and the School of Political Science in Vilnius. Trainees catalogued books, magazines and manuscripts, checked duplicate items, sent publications for exchange, etc. The administration of the library and the board of the Society of Friends of the Wróblewski Library did their best to make sure that trainees received a decent pay for their work, offering money donated by banks and other institutions to that end. Many of those trainees made use of the library experience obtained in Vilnius after the Second World War, when they took up jobs in Polish libraries.

The Wróblewski State Library was located in the very centre of Vilnius – in the former Tyszkiewicz Palace near Cathedral Square on the Neris river. The palace was purchased by the Ministry of Religious Faiths and Public Enlightenment and, by the end of 1931, it was renovated and adapted to seat the library. The total cost of the redecoration reached almost one million zlotys, and with the added cost of purchasing the building it amounted to 1,200,000 zlotys. Until the renovation was completed, the collection had been kept in T. Wróblewski's former flat at 9 Uniwersytecka Street. The main task of the managers and of the few employees of the library was to take over the collection from the Wróblewski Scientific Society and move it into the new place.

When all efforts were concentrated on the renovation and redecoration of the library building and on the preparation of the collection for moving, there was no real opportunity to expand the collection using budget resources. New items were added thanks to the donations of private individuals and institutions. In 1931, major construction works had been already completed and the collection was moved to the building at 2 Zygmuntowska Street, where, despite obstacles caused by flood, it began to be arranged. The library collection consisted of two parts then: 1) the perpetual deposit of the Wróblewski Scientific Society, which was being consistently expanded owing to the Society's purchases and its members' donations; 2) the part belonging to the State (based on Alfred Tyszkiewicz's collection, bought together with the palace), which was enlarged by means of purchases made from budgetary funds and thanks to subsidies from particular individuals or institutions. Moreover, from 1 January 1932, the library began to receive the obligatory library copy of prints published in four north-eastern voivodeships: the Vilnius voivodeship, the Nowogródek voivodeship, the Białystok voivodeship and the Polesie voivodeship, which led to a rapid increase in the size of its collection.

What played an important role in the successful development of the Wróblewski State library was its cooperation with the Scientific Research Institute of Eastern Europe. In 1933, under the agreement signed earlier, the library took over the book collection of the institute (approximately 6,000 volumes). The Soviet literature accounted for a large part of it. Not only did the institute hand over its book collection

to the library, but it also obliged itself to hand over further purchases, including the Soviet literature, which was hardly available in interwar Vilnius.

When the building on the Neris was still being renovated and the collection was still in the founder's former flat, the Wróblewski Library was generally considered not open and people could use the collection only through the University Public Library. In 1929, the management of the Wróblewski Library officially stopped lending prints and manuscripts through the University Library due to the transfer of the collection to the building in Zygmuntowska Street. As an exception, however, the library director issued special permission even during the move. After moving to the newly decorated building, readers still had only limited access to the collection, because all efforts were focused on arranging, ordering and cataloguing items. However, just like in the previous years, special exceptions were made for individuals conducting scientific studies. The number of readers significantly increased in 1933 as the library took over the book collection of the Scientific Research Institute of Eastern Europe. The collection was used by members of the Institute, employees and students of the institute, employees and students of the School of Political Science and of the Stephen Bathory University, journalists, lawyers, and other people interested in it with the permission of the library management.

The Wróblewski State Library was officially opened on 22 June 1935. At the moment of its opening, the library had, among other things: a) in the print section – 98,580 volumes of books and magazines, about 26,870 ephemeral prints, 3,500 duplicates; b) in the manuscript section – 3,160 volumes of manuscripts, 8,160 autographs (letters), 17,990 acts (fascicles), 380 loose records, including 43 parchments; c) in the cartographic section – 305 atlases, about 1,400 maps and plans (including 187 manuscript ones); d) in the drawing (graphic) section– 263 albums, about 12,760 drawings and illustrations, 2,590 photographs and 290 bookplates. The museum collection of the library consisted of a few main parts: 1) The collection of iconography, i.e. the Iconographic Museum of Vilnius, founded in 1931, which had about 400 exhibit items, including: oil paintings – 35, watercolours – 35, pastels and drawings – 20, etchings and lithographs – 7, photographs – 25, sculptures, medals and medallions – 15, plans – 4, albums – 25, drawings and illustrations – ok. 200; 2) The Freemasons' collection, including over 420 museum objects and original Freemasons' prints; 3) The collection of objects that were a memento of the founder and the Neo-Blackguards' Society, comprising about 280 items. Apart from the above main collection, the museum section of the library included a collection of numismatic items, other minor collections and individual items. In the following years, thanks to the efforts of the management and of the supporting societies, the library collection systematically increased in size.

The Wróblewski State Library was open from 9 to 15 and from 18 to 21. During summer months, i.e. in July and August, it was available for readers from 9 to 15. There were four reading rooms: 1. The main reading room with 104 seats;

2. The newspaper reading room; 3. The Soviet literature reading room; 4. The reading room of special collections (manuscripts, antique books, maps, drawings, musical notes, and albums). Employees of the Scientific Research Institute, professors and students of the School of Political Science, students of the Stephen Bathory University, librarians, journalists, reporters, scientific and social institutions used the library free of charge. Other readers were charged a small fee.

The use of the continuously increasing collection was facilitated by catalogue cards. There were alphabetic catalogues of: a) books, b) periodicals; c) lithuanicas; d) the main reading room, e) special collections; section catalogues of: a) the main reading room; b) the deposit of the Scientific Research Institute of Eastern Europe and a special topographic catalogue according to the time and place of the publication of prints from the territory of the former Grand Duchy of Lithuania. Due to understaffing, difficulties arose in cataloguing the incoming prints. As of 15 December 1939, approximately 25,000 volumes of books and 500 volumes of magazines remained uncatalogued.

The Wróblewski State Library and the museum exhibitions it hosted were visited, apart from readers, by many school tours, soldiers, teachers and other educational workers, librarians and library managers, people of science and art, and top state officials.

The activity of the Wróblewski State Library and its supporting societies, as well as of other institutions from Vilnius, was disturbed by the outbreak of the Second World War. Men of military age, including director Stefan Burhardt, were called to arms and, during the tragic September of 1939, were taken captive by the Soviet army or put into internment camps for Polish soldiers in Lithuania. The employees of the Wróblewski Library who remained in Vilnius, together with members of its supporting societies, dealt with wartime matters in the first weeks of September, such as: protecting the building and the library collection against fire, stocking up with fuel and paraffin oil, organising support for people who found themselves in a difficult material situation because of the war.

During the times of the first Soviet occupation (September – October 1939), the collection of the Wróblewski Library was partly plundered, but most of it remained. In the autumn of 1939, after Vilnius and the Vilnius Region became part of the Lithuanian Republic, the Wróblewski Library came under the authority of the Lithuanian Ministry of Education, which took over all its assets. The collection of the library at the time included: books and magazines – 156,732 catalogued volumes and about 25,500 uncatalogued magazines, works about art and albums – about 3,000, atlases and maps – about 2,500, manuscripts – 3,300, autographs – 9,605, documents – 242, files with archival materials – 122, drawings – 11,043, original drawings – 968, albums with drawings – 25, architectural plans – 54, postcards – 14,307, photographs – 2726, notes – 399, museum objects – 2,793. On 4 November 1939,

a Lithuanian teacher and activist, Antanas Valaitis, was appointed the new administrator of the library. He held this office until 5 September 1940.

Under the act of the Lithuanian government of 27 October 1939, the societies supporting the Wróblewski State Library could continue their activity only with the permission of the Lithuanian authorities, which, as a rule, did not grant such consent to them. Nevertheless, members of those societies played an important part in the preservation of the library in the first years of the Second World War. The remaining funds of the Wróblewski Scientific Society and the Society of Friends of the Wróblewski Library were used to support jobless and destitute employees and trainees of the library. Moreover, at the end of 1939 and in the first half of 1940, the Committee of the Wróblewski Scientific Society made appeals to the Lithuanian authorities to deal with the problem of the library and its employees, pointing at their needs.

With the establishment of Soviet rule in Lithuania, resulting in Lithuania's becoming a part of the USSR (June–July 1940), the societies supporting the Wróblewski Library, which had continued its activity in limited scope in the times of the Lithuanian Republic, were disbanded and their assets were nationalised. The Wróblewski State Library was also nationalised and, on 1 September 1940, came under the authority of the Institute of Lithuanian Studies, which had been moved from Kaunas to Vilnius. The library was renamed to the Central Library of the Institute of Lithuanian Studies. In the autumn of 1940, a specially appointed commission revised the library collection. As the result of that revision, almost half of the collection was moved to shelters and was kept isolated from readers, and about 10% of it was deemed to be in conflict with the Constitution of the Lithuanian SSR and with the established social order. Consequently, it was „withdrawn from circulation," which means that it was actually destroyed.

At the beginning of 1941, the former Wróblewski State Library changed its name and owner once again. On 16 January 1941, the Institute of Lithuanian Studies was transformed into the Academy of Sciences of the Lithuanian SSR, which also took over the library, renamed to the Central Library of the Academy of Sciences of the Lithuanian SSR. Before the outbreak of the war between the Soviet Union and Nazi Germany, the collections of many other disbanded Polish institutions and societies, including a part of the collection of the Friends of Science Society, were joined to the book collection of the Central Library of the Academy of Sciences of the Lithuanian SSR.

When Vilnius was occupied by the Germans, the former Wróblewski State Library operated as the Library of the Lithuanian Academy of Sciences for some time. It was closed down in 1943 upon the order of the German occupational authorities. After Vilnius was liberated from the German occupation and came under Soviet authority, the library restored its activity as the Central Library of the Academy of Sciences of the Lithuanian SSR. Throughout the whole Soviet period, it made its

collections available to scientific institutions, it collected literature, conducted studies in the field of library science, issued catalogues, various bibliographic guides, etc. Just like other libraries in Vilnius, it was subject to the scrutiny of the authorities and to a number of limitations. Nonetheless, it remained an important centre of science and culture.

After Lithuania regained independence in 1991, the library was still named the Library of the Lithuanian Academy of Sciences. In 2009, it even received the name of its founder (Wróblewski) again (Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka). Its rich collection of books and manuscripts (as of December 2011, its collection consisted of 3,755,249 items, including 267,449 manuscript documents), with constantly added new purchases, serves students and researchers of the shared history of Lithuania and Poland.

INDEKS OSÓB

I

J

K

Ś

W